6/

1 vol

M. T. CICERONIS
OPERA.

M. TULLII CICERONIS OPERA RHETORICA ET PHILOSOPHICA,

EX EDITIONIBUS

OLIVETI ET ERNESTI,

SEDULA RECENSIONE ACCURATA.

Accesserunt incerti Auctoris Rhetorica,

Ad Herennium.

TOMUS I.

LONDINI:

SUMTIBUS RODWELL ET MARTIN; J. BOOKER;
BALDWIN, CRADOCK, ET JOY; G. ET W. B. WHITTAKER;
LONGMAN, HURST, REES, ORME, ET BROWN;
CADELL ET DAVIES; EDWARDS ET KNIBB;
ET J. ROBINSON.

Excudit T. Davison.

1820.

M. TULLII CICERONIS
OPERA,

EX EDITIONIBUS

OLIVETI ET ERNESTI,

SEDULA RECENSIONE ACCURATA.

Accesserunt incerti Auctoris Rhetorica,
Ad Herennium.

TOMUS I.

LONDINI:

SUMTIBUS RODWELL ET MARTIN; J. BOOKER;
BALDWIN, CRADOCK, ET JOY; G. ET W. B. WHITTAKER;
LONGMAN, HURST, REES, ORME, ET BROWN;
CADELL ET DAVIES; EDWARDS ET KNIBB;
ET J. ROBINSON.

Excudit T. Davison.

1820.

In hoc volumine continentur

*
* *

Quæ, in nostrâ editione, uncinis [hunc in morem] *inclusa leguntur, ea vel plane adulterina aut insiticia sunt — vel, propter scripturæ varietatem, pro incertis habenda — vel, licet reipsâ fortasse germana, criticorum tamen dissensione in dubium vocata.*

M. TULLII CICERONIS RHETORICORUM,

SEU

DE INVENTIONE RHETORICÂ,

LIBRI DUO,

QUI RELIQUI SUNT EX QUATUOR.

LIBER PRIMUS.

I. SÆPE et multum hoc mecum cogitavi, bonine an mali plus attulerit hominibus et civitatibus copia dicendi, ac summum eloquentiæ studium: nam, cum et nostræ reipublicæ detrimenta considero, et maximarum civitatum veteres animo calamitates colligo, non minimam video per disertissimos homines invectam partem incommodorum. Cum autem res ab nostrâ memoriâ, propter vetustatem, remotas, ex literarum monimentis repetere instituo; multas urbes constitutas, plurima bella restincta, firmissimas societates, sanctissimas amicitias intelligo, cum animi ratione, tum facilius eloquentiâ, comparatas. Ac me quidem, diu cogitantem, ratio ipsa in hanc potissimum sententiam ducit, ut existimem, sapientiam sine eloquentiâ parum prodesse civitatibus, eloquentiam vero sine sapientiâ nimium obesse plerumque,

prodesse nunquam. Quare, si quis, omissis rectissimis atque honestissimis studiis rationis et officii, consumit omnem operam in exercitatione dicendi, is inutilis sibi, perniciosus patriæ, civis alitur; qui vero ita sese armat eloquentiâ, ut non oppugnare commoda patriæ, sed pro his propugnare possit, is mihi vir et suis et publicis rationibus utilissimus, atque amicissimus civis, fore videtur.

Ac, si volumus hujus rei, quæ vocatur eloquentia, sive studii, sive artis, sive exercitationis cujusdam, sive facultatis a naturâ profectæ, considerare principium; reperiemus id ex honestissimis causis natum, atque ab optimis rationibus profectum.

II. Nam fuit quoddam tempus, cum in agris homines passim bestiarum modo vagabantur, et sibi victu fero vitam propagabant; nec ratione animi quidquam, sed pleraque viribus corporis, administrabant. Nondum divinæ religionis, non humani officii ratio colebatur: nemo nuptias viderat legitimas: non certos quisquam adspexerat liberos: non, jus æquabile quid utilitatis haberet, acceperat. Ita, propter errorem atque inscientiam, cæca ac temeraria dominatrix animi cupiditas, ad se explendam, viribus corporis abutebatur, perniciosissimis satellitibus. Quo tempore quidam, magnus videlicet vir et sapiens, cognovit, quæ materia esset, et quanta ad maximas res opportunitas, in animis hominum, si quis eam posset elicere, et præcipiendo meliorem reddere: qui dispersos homines in agris, et in tectis silvestribus abditos, ratione quâdam compulit unum in locum, et congregavit; et eos in unamquamque rem inducens utilem atque honestam, primo propter insolentiam reclamantes, deinde propter rationem atque orationem studiosius audientes, ex feris et immanibus, mites reddidit et mansuetos. Ac mihi quidem videtur hoc nec tacita nec inops dicendi sapientia perficere potuisse, ut homines a consuetudine subito converteret, et ad diversas vitæ rationes traduceret. Age

vero; urbibus constitutis, ut fidem colere, et justitiam retinere discerent, et aliis parere suâ voluntate consuescerent, ac non modo labores excipiendos communis commodi causâ, sed etiam vitam amittendam, existimarent; quî tandem fieri potuit, nisi homines ea, quæ ratione invenissent, eloquentiâ persuadere potuissent? Profecto nemo, nisi gravi ac suavi commotus oratione, cum viribus plurimum posset, ad jus voluisset sine vi descendere; ut, inter quos posset excellere, cum iis se pateretur æquari, et suâ voluntate a jucundissimâ consuetudine recederet, quæ præsertim jam naturæ vim obtineret propter vetustatem. Ac primo quidem sic et nata, et progressa longius eloquentia videtur; et item postea maximis in rebus pacis et belli, cum summis hominum utilitatibus, esse versata. Postquam vero commoditas quædam, prava virtutis imitatrix, sine ratione officii, dicendi copiam consecuta est; tum, ingenio freta, malitia pervertere urbes, et vitas hominum labefactare, assuevit.

III. Atque hujus quoque exordium mali, quoniam principium boni diximus, explicemus.

Verisimillimum mihi videtur, quodam tempore neque in publicis rebus infantes et insipientes homines solitos esse versari, nec vero ad privatas causas magnos ac disertos homines accedere: sed, cum a summis viris maximæ res administrarentur, arbitror alios fuisse, non incallidos homines, qui ad parvas controversias privatorum accederent: quibus in controversiis, cum sæpe a mendacio contra verum homines stare consuescerent, dicendi assiduitas aluit audaciam, ut necessario superiores illi, propter injurias civium, resistere audacibus, et opitulari suis quisque necessariis cogerentur. Itaque, cum in dicendo sæpe par, nonnunquam etiam superior, visus esset is, qui, omisso studio sapientiæ, nihil sibi præter eloquentiam comparâsset; fiebat, ut, et multitudinis et suo judicio, dignus, qui rempublicam gere-

ret, videretur. Hinc nimirum, non injuriâ, cum ad gubernacula reipublicæ temerarii atque audaces homines accesserant, maxima ac miserrima naufragia fiebant. Quibus rebus tantum odii atque invidiæ suscepit eloquentia, ut homines ingeniosissimi, quasi ex aliquâ turbidâ tempestate in portum, sic ex seditiosâ et tumultuosâ vitâ se in studium aliquod traderent quietum. Quare mihi videntur postea cætera studia recta atque honesta, per otium concelebrata ab optimis, enituisse; hoc vero, a plerisque eorum desertum, obsolevisse eo tempore, quo multo vehementius erat retinendum, et studiosius adaugendum. Nam, quo indignius rem honestissimam et rectissimam violabat stultorum et improborum temeritas et audacia, summo cum reipublicæ detrimento; eo studiosius et illis resistendum fuit, et reipublicæ consulendum.

IV. Quod nostrum illum non fugit Catonem, neque Lælium, neque horum (vere dicam) discipulum Africanum, neque Gracchos, Africani nepotes; quibus in hominibus erat summa virtus, et summâ virtute amplificata auctoritas, et, quæ his rebus ornamento, et reipublicæ præsidio esset, eloquentia. Quare, meo quidem animo, nihilominus eloquentiæ studendum est, etsi eâ quidam et privatim et publice perverse abutuntur; sed eo quidem vehementius; ne mali, magno cum detrimento bonorum, et communi omnium pernicie, plurimum possint; cum præsertim hoc unum sit, quod ad omnes res, et privatas et publicas, maxime pertineat; hoc tuta, hoc honesta, hoc illustris, hoc eodem vita jucunda fiat. Nam hinc ad rempublicam plurima commoda veniunt, si moderatrix omnium rerum præsto est sapientia: hinc ad ipsos, qui eam adepti sunt, laus, honos, dignitas confluit: hinc amicis quoque eorum certissimum ac tutissimum præsidium comparatur. Ac mihi quidem videntur homines, cum multis rebus humiliores et infirmiores sint, hac re maxime bestiis præstare, quod loqui possunt. Quare præclarum mihi quiddam vi-

detur adeptus is, qui, quâ re homines bestiis præstent, eâ in re hominibus ipsis antecellat. Hoc si forte non naturâ modo neque exercitatione conficitur, verum etiam artificio quodam comparatur; non alienum est videre, quid dicant ii, qui quædam ejus rei præcepta nobis reliquerunt. Sed, antequam de præceptis oratoriis dicamus, videtur dicendum de genere ipsius artis, de officio, de fine, de materiâ, de partibus: nam, his rebus cognitis, facilius et expeditius uniuscujusque animus ipsam rationem ac viam artis considerare poterit.

V. Civilis quædam ratio est, quæ multis et magnis ex rebus constat. Ejus quædam magna et ampla pars est artificiosa eloquentia, quam rhetoricam vocant: nam neque cum iis sentimus, qui civilem scientiam eloquentiâ non putant indigere; et ab iis, qui eam putant omnem rhetoris vi et artificio contineri, magnopere dissentimus: quare hanc oratoriam facultatem in eo genere ponemus, ut eam civilis scientiæ partem esse dicamus. Officium autem ejus facultatis videtur esse, dicere apposite ad persuasionem; finis, persuadere dictione. Inter officium autem et finem hoc interest, quod in officio, quid fieri; in fine, quid officio conveniat, consideratur: ut medici officium dicimus esse, curare ad sanandum apposite; finem, sanare curatione: item oratoris quid officium, et quid finem esse dicamus, intelligemus, cum id, quod facere debet, officium esse dicemus: illud, cujus causâ facere debet, finem appellabimus.

Materiam artis eam dicimus, in quâ omnis ars, et ea facultas quæ conficitur ex arte, versatur. Ut si medicinæ materiam dicamus morbos ac vulnera, quod in his omnis medicina versetur; item, quibus in rebus versatur ars et facultas oratoria, eas res materiam artis rhetoricæ nominamus. Has autem res, alii plures, alii pauciores existimaverunt. Nam Gorgias Leontinus, antiquissimus fere rhetor, omnibus de rebus oratorem optime posse dicere existimavit.

Hic infinitam et immensam huic artificio materiam subjicere videtur. Aristoteles autem, qui huic arti plurima adjumenta atque ornamenta subministravit, tribus in generibus rerum versari rhetoris officium putavit, demonstrativo, deliberativo, judiciali. Demonstrativum est, quod tribuitur in alicujus certæ personæ laudem aut vituperationem: deliberativum, quod, positum in disceptatione et consultatione civili, habet in se sententiæ dictionem: judiciale, quod, positum in judicio, habet in se accusationem et defensionem, aut petitionem et recusationem. Et, quemadmodum nostra quidem fert opinio, oratoris ars et facultas in hac materiâ tripertitâ versari existimanda est.

VI. Nam Hermagoras quidem, nec quid dicat, attendere, nec quid polliceatur, intelligere videtur, qui oratoris materiam in causam et in quæstionem dividat. Causam esse dicit rem, quæ habeat in se controversiam in dicendo positam, cum personarum certarum interpositione; quam nos quoque oratori dicimus esse attributam: nam tres ei partes, quas ante diximus, supponimus, judicialem, deliberativam, demonstrativam. Quæstionem autem eam appellat, quæ habeat in se controversiam in dicendo positam, sine certarum personarum interpositione, ad hunc modum: Ecquid sit bonum præter honestatem? verine sint sensus? quæ sit mundi forma? quæ solis magnitudo? Quas quæstiones, procul ab oratoris officio remotas, facile omnes intelligere existimamus. Nam, quibus in rebus summa ingenia philosophorum plurimo cum labore consumta intelligimus, eas, sicut aliquas parvas res, oratori attribuere, magna amentia videtur. Quod si magnam in his Hermagoras habuisset facultatem studio et disciplinâ comparatam, videretur, fretus suâ scientiâ, falsum quiddam constituisse de oratoris officio, et non quid ars, sed quid ipse posset, exposuisse. Nunc vero ea vis est in homine, ut ei multo rhetoricam citius quis ademerit,

quam philosophiam concesserit. Neque eo dico, quod ejus ars, quam edidit, mihi mendosissime scripta videatur; nam satis in eâ videtur ex antiquis artibus ingeniose et diligenter electas res collocâsse, et nonnihil ipse quoque novi protulisse: verum oratori minimum est de arte loqui, quod hic fecit; multo maximum ex arte dicere; quod eum minime potuisse omnes videmus. Quare materia quidem nobis rhetoricæ videtur ea, quam Aristoteli visam esse diximus;

VII. partes autem hæ, quas plerique dixerunt, inventio, dispositio, elocutio, memoria, pronuntiatio. Inventio est excogitatio rerum verarum, aut verisimilium, quæ causam probabilem reddant: dispositio est rerum inventarum in ordinem distributio: elocutio est idoneorum verborum et sententiarum ad inventionem accommodatio: memoria est firma animi rerum ac verborum ad inventionem perceptio: pronuntiatio est, ex rerum et verborum dignitate, vocis et corporis moderatio. Nunc his rebus breviter constitutis, eas rationes, quibus ostendere possimus genus et officium et finem hujus artis, aliud in tempus differemus: nam et multorum verborum indigent, et non tantopere ad artis descriptionem et præcepta tradenda pertinent. Eum autem, qui artem rhetoricam scribat, de duabus reliquis rebus, de materiâ artis, ac partibus, scribere oportere existimamus. Ac mihi quidem videtur conjuncte agendum de materiâ ac partibus. Quare inventio, quæ princeps est omnium partium, potissimum in omni causarum genere, qualis debeat esse, consideretur.

VIII. Omnis res, quæ habet in se, positam in dictione aut disceptatione, aliquam controversiam, aut facti aut nominis aut generis aut actionis continet quæstionem. Eam igitur quæstionem, ex quâ causa nascitur, constitutionem appellamus. Constitutio est prima conflictio causarum ex depulsione intentionis profecta, hoc modo: Fecisti: Non feci, aut Jure feci.

Cum facti controversia est, quoniam conjecturis causa firmatur, constitutio conjecturalis appellatur: cum autem nominis, quia vis vocabuli definienda verbis est, constitutio definitiva nominatur. Cum vero, qualis sit res, quæritur, quia et de vi et de genere negotii controversia est, constitutio generalis vocatur. At cum causa ex eo pendet, quod non aut is agere videtur, quem oportet, aut non cum eo, quîcum oportet, aut non apud quos, quo tempore, quâ lege, quo crimine, quâ pœnâ oportet, translativa dicitur constitutio; quia actio translationis et commutationis indigere videtur. Atque harum aliquam in omne causæ genus incidere necesse est: nam, in quam rem non inciderit, in eâ nihil esse poterit controversiæ: quare eam ne causam quidem convenit putari.

Ac facti quidem controversia in omnia tempora potest distribui: nam, quid factum sit, potest quæri, hoc modo: Occideritne Ajacem Ulysses. Et quid fiat, hoc modo: Bonone animo sint erga populum Romanum Fregellani. Et quid futurum sit, hoc modo: Si Carthaginem reliquerimus incolumem, num quid sit incommodi ad rempublicam perventurum. Nominis controversia est, cum de facto convenit; et quæritur, id quod factum est, quo nomine appelletur. Quo in genere necesse est [ideo nominis] esse controversiam, non quod de re ipsâ non conveniat, non quod de facto non constet, sed quod id, quod factum sit, aliud alii videatur esse, et idcirco alius alio nomine id appellet. Quare in hujusmodi generibus definienda res erit verbis, et breviter describenda; ut, si quis sacrum ex privato surripuerit, utrum fur an sacrilegus sit judicandus: nam id cum quæritur, necesse erit definire utrumque, quid sit fur, quid sacrilegus, et suâ descriptione ostendere, alio nomine illam rem, de quâ agitur, appellari oportere, atque adversarii dicant.

IX. Generis est controversia, cum, et quid factum sit, convenit, et quo id factum nomine appellari

oporteat, constat; et tamen, quantum, et cujusmodi, et omnino quale sit, quæritur; hoc modo: Justum, an injustum: utile, an inutile; et omnia, in quibus, quale sit id quod factum est, quæritur, sine ullâ nominis controversiâ. Huic generi Hermagoras partes quatuor supposuit, deliberativam, demonstrativam, juridicialem, negotialem. Quod ejus (ut nos putamus) non mediocre peccatum reprehendendum videtur, verum brevi; ne aut, si taciti præterierimus, sine causâ non secuti eum putemur; aut, si diutius in hoc constiterimus, moram atque impedimentum reliquis præceptis intulisse videamur. Si deliberatio et demonstratio genera sunt causarum, non possunt recte partes alicujus generis causæ putari. Eadem enim res alii genus esse, alii pars potest; eidem genus esse et pars non potest. Deliberatio autem, et demonstratio, genera sunt causarum: nam aut nullum causæ genus est, aut judiciale solum, aut et judiciale, et demonstrativum, et deliberativum. Nullum dicere causæ esse genus, cum causas esse multas dicat, et in eas præcepta det, amentia est: unum autem judiciale solum esse quî potest, cum deliberatio et demonstratio neque ipsæ similes inter se sint, et ab judiciali genere plurimum dissideant, et suum quæque finem habeat, quo referri debeat? Relinquitur ergo, ut omnia tria genera sint causarum. Deliberatio igitur, et demonstratio, non possunt recte partes alicujus generis causæ putari. Male igitur eas generalis constitutionis partes esse dixit.

X. Quod si generis causæ partes non possunt recte putari, multo minus recte partis causæ partes putabuntur. Pars autem causæ constitutio est omnis: non enim causa ad constitutionem, sed constitutio ad causam, accommodatur. Sed demonstratio et deliberatio generis causæ partes non possunt recte putari, quod ipsa sunt genera: multo igitur minus recte partis ejus (quod hic dicit) partes putabuntur. Deinde si constitutio et ipsa, et pars constitutionis ejus quæ-

libet, intentionis depulsio est; quæ intentionis depulsio non est, ea nec constitutio, nec pars constitutionis est. At si, quæ intentionis depulsio non est, ea nec constitutio nec pars constitutionis est; demonstratio et deliberatio neque constitutio, nec pars constitutionis, est. Si igitur constitutio et ipsa, et pars ejus, intentionis depulsio est; deliberatio et demonstratio neque constitutio, neque pars constitutionis, est. Placet autem ipsi, constitutionem intentionis esse depulsionem: placeat igitur, oportet, demonstrationem et deliberationem non esse constitutionem, nec partem constitutionis. Atque hoc eodem urgebitur, sive constitutionem, primam causæ accusatoris confirmationem dixerit, sive defensoris primam deprecationem: nam eum eadem omnia incommoda sequentur.

Deinde conjecturalis causa non potest simul ex eâdem parte, eodem in genere, et conjecturalis esse et definitiva. Rursus nec definitiva causa potest simul ex eâdem parte, eodem in genere, et definitiva esse et translativa. Et omnino nulla constitutio, nec pars constitutionis, potest simul et suam habere, et alterius in se vim continere; ideo quod unaquæque ex se, et ex suâ naturâ, simpliciter consideratur; alterâ assumtâ, numerus constitutionum duplicatur, non vis constitutionis augetur. At deliberativa causa simul ex eâdem parte, eodem in genere, et conjecturalem et generalem et definitivam et translativam solet habere constitutionem, et unam aliquando, et plures nonnunquam. Ergo ipsa nec constitutio est, nec pars constitutionis. Idem in demonstratione solet usu evenire. Genera igitur (ut ante diximus) hæc causarum putanda sunt, non partes alicujus constitutionis.

XI. Hæc ergo constitutio, quam generalem nominamus, partes nobis videtur duas habere, juridicialem, et negotialem. Juridicialis est, in quâ æqui et iniqui natura, præmii aut pœnæ ratio quæritur: negotialis est, in quâ, quid juris ex civili more et

æquitate sit, consideratur: cui diligentiæ præesse apud nos jurisconsulti existimantur. Ac juridicialis quidem ipsa in duas distribuitur partes, absolutam et assumtivam. Absoluta est, quæ ipsa in se continet juris et injuriæ quæstionem: assumtiva, quæ ipsa ex se nihil firmi dat ad recusationem, foris autem aliquid defensionis assumit. Ejus partes sunt quatuor, concessio, remotio criminis, relatio criminis, comparatio. Concessio est, cum reus non id, quod factum est, defendit, sed, ut ignoscatur, postulat. Hæc in duas partes dividitur, purgationem et deprecationem. Purgatio est, cum factum conceditur, culpa removetur. Hæc partes habet tres, imprudentiam, casum, necessitatem. Deprecatio est, cum et peccâsse et consulto peccâsse reus se confitetur, et tamen, ut ignoscatur, postulat; quod genus perraro potest accidere. Remotio criminis est, cum id crimen, quod infertur, ab se et ab suâ culpâ, vi et potestate in alium reus removere conatur: id dupliciter fieri poterit, si aut causa aut factum in alium transferetur. Causa transfertur, cum alienâ dicitur vi et potestate factum: factum autem, cum alius aut debuisse aut potuisse facere dicitur. Relatio criminis est, cum ideo jure factum dicitur, quod aliquis ante injuriâ lacessierit. Comparatio est, cum aliud aliquod alicujus factum rectum aut utile contenditur, quod ut fieret, illud, quod arguitur, dicitur esse commissum.

In quartâ constitutione, quam translativam nominamus, ejus constitutionis est controversia, cum aut quem, aut quîcum, aut quomodo, aut apud quos, aut quo jure, aut quo tempore, agere oporteat, quæritur, aut omnino aliquid de commutatione aut infirmatione actionis agitur. Hujus constitutionis Hermagoras inventor esse existimatur; non quo non usi sint eâ veteres oratores sæpe multi, sed quia non animadverterint artis scriptores eam superiores, nec retulerint in numerum constitutionum. Post autem ab hoc inventam multi reprehenderunt, quos non tam

imprudentiâ falli putamus, (res enim perspicua est) quam invidiâ atque obtrectatione quâdam impediri.

XII. Et constitutiones quidem, et earum partes exposuimus: exempla autem cujusque generis tunc commodius expadsituri videmur, cum in unumquodque eorum argumentorum copiam dabimus: nam argumentandi ratio dilucidior erit, cum et ad genus et ad exemplum causæ statim poterit accommodari.

Constitutione causæ repertâ, statim placet considerare, utrum causa sit simplex, an juncta; et, si juncta erit, utrum sit ex pluribus quæstionibus juncta, an ex aliquâ comparatione. Simplex est, quæ absolutam in se continet unam quæstionem, hoc modo: Corinthiis bellum indicamus, an non. Conjuncta ex pluribus quæstionibus, in quâ plura quæruntur, hoc pacto: Utrum Carthago diruatur, an Carthaginiensibus reddatur, an eo colonia deducatur. Ex comparatione, in quâ, per contentionem, utrum potius, aut quid potissimum sit, quæritur, ad hunc modum: Utrum exercitus in Macedoniam contra Philippum mittatur, qui sociis sit auxilio, an teneatur in Italiâ, ut quam maximæ contra Hannibalem copiæ sint. Deinde considerandum est, in ratione an in scripto sit controversia: nam scripti controversia est ea, quæ ex scriptionis genere nascitur.

XIII. Ejus autem genera, quæ sunt separata a constitutionibus, quinque sunt: nam cum verba ipsa videntur cum sententiâ scriptoris dissidere, tum inter se duæ leges, aut plures discrepare, tum id, quod scriptum est, duas aut plures res significare; tum ex eo, quod scriptum est, aliud quoque, quod non scriptum est, inveniri; tum vis verbi, quasi in definitivâ constitutione, in quo posita sit, quæri. Quare primum genus, de scripto et sententiâ; secundum, ex contrariis legibus; tertium, ambiguum; quartum, ratiocinativum; quintum, definitivum nominamus. Ratio autem est, cum omnis quæstio non in scriptione, sed in aliquâ argumentatione, consistit.

At tum, considerato genere causæ, et cognitâ constitutione, cum, simplexne an conjuncta sit, intellexeris, et, scripti an rationis habeat controversiam, videris; deinceps erit videndum, quæ quæstio, quæ ratio, quæ judicatio, quod firmamentum causæ sit; quæ omnia a constitutione proficiscantur oportet. Quæstio est ea, quæ ex conflictione causarum gignitur controversia, hoc modo: Non jure fecisti: Jure feci. Causarum autem hæc est conflictio, in quâ constitutio constat. Ex eâ igitur nascitur controversia, quam quæstionem dicimus, hoc modo: Jurene fecerit? Ratio est, quæ continet causam, quæ si sublata sit, nihil in causâ controversiæ relinquetur, hoc modo, ut (docendi causâ) in facili et pervulgato exemplo consistamus: Orestes si accusetur matricidii, nisi hoc dicat, Jure feci; illa enim patrem meum occiderat: non habet defensionem: quâ sublatâ, omnis quoque controversia sublata sit. Ergo ejus causæ ratio est, quod illa Agamemnonem occiderit. Judicatio est, quæ ex infirmatione et confirmatione rationis nascitur controversia: nam sit ea nobis exposita ratio, quam paulo ante exposuimus. Illa enim, inquit, patrem meum occiderat. At non, inquit adversarius, abs te filio matrem necari oportuit: potuit enim sine tuo scelere illius factum puniri.

XIV. Ex hac deductione rationis, illa summa nascitur controversia, quam judicationem appellamus: ea est hujusmodi: Rectumne fuerit, ab Oreste matrem occidi, cum illa Orestis patrem occidisset. Firmamentum est firmissima argumentatio defensoris, et appositissima ad judicationem: ut si velit Orestes dicere, ejusmodi animum matris suæ fuisse in patrem suum, in se ipsum ac sorores, in regnum, in famam generis et familiæ, ut ab eâ pœnas liberi sui potissimum petere debuerint. Et, in cæteris quidem constitutionibus, ad hunc modum judicationes reperiuntur: in conjecturali autem constitutione, quia ratio non est (factum enim non conceditur), non po-

test ex deductione rationis nasci judicatio. Quare necesse est eamdem esse quæstionem et judicationem: ut, Factum est; Non est factum; Factumne sit? Quot autem in causâ constitutiones, aut earum partes erunt, totidem necesse erit quæstiones, rationes, judicationes, firmamenta reperiri.

His omnibus in causâ repertis, tum denique singulæ partes totius causæ considerandæ sunt: nam non, ut quidque dicendum primum, ita primum animadvertendum videtur; ideo quod illa, quæ prima dicuntur, si vehementer velis congruere, et cohærere cum causâ, ex eis ducas oportet, quæ post dicenda sunt. Quare, cum judicatio, et ea, quæ ad judicationem oportet inveniri, argumenta, diligenter erunt artificio reperta, curâ et cogitatione pertractata; tum denique ordinandæ sunt cæteræ partes orationis. Hæ partes sex esse omnino nobis videntur; exordium, narratio, partitio, confirmatio, reprehensio, conclusio. Nunc, quoniam exordium princeps omnium esse debet, nos quoque primum in rationem exordiendi præcepta dabimus.

XV. Exordium est oratio animum auditoris idonee comparans ad reliquam dictionem: quod eveniet, si eum benevolum, attentum, docilem fecerit: quare qui bene exordiri causam volet, eum necesse est genus suæ causæ diligenter ante cognoscere. Genera causarum sunt quinque, honestum, admirabile, humile, anceps, obscurum. Honestum causæ genus est, cui statim sine oratione nostrâ auditoris favet animus; admirabile, a quo alienatus est animus eorum, qui audituri sunt; humile, quod negligitur ab auditore, et non magnopere attendendum videtur; anceps, in quo aut judicatio dubia est; aut causa et honestatis et turpitudinis particeps, ut et benevolentiam pariat, et offensionem; obscurum, in quo aut tardi auditores sunt, aut difficilioribus ad cognoscendum negotiis causa implicita est. Quare, quoniam tam diversa sunt genera causarum, exordiri quoque

dispari ratione in unoquoque genere necesse est. Igitur exordium in duas partes dividitur, in principium et insinuationem. Principium est oratio, perspicue et protinus perficiens auditorem benevolum, aut docilem, aut attentum. Insinuatio est oratio quâdam dissimulatione et circuitione obscure subiens auditoris animum.

In admirabili genere causæ, si non omnino infesti auditores erunt, principio benevolentiam comparare licebit: sin erunt vehementer abalienati, confugere necesse erit ad insinuationem: nam ab iratis si perspicue pax et benevolentia petitur; non modo ea non invenitur, sed augetur atque inflammatur odium. In humili autem genere causæ, contemtionis tollendæ causâ, necesse erit attentum efficere auditorem. Anceps genus causæ, si dubiam judicationem habebit, ab ipsâ judicatione exordiendum est: sin autem partem turpitudinis et partem honestatis habebit, benevolentiam captare oportebit, ut in genus honestum causa translata videatur. Cum autem erit honestum causæ genus, vel præteriri principium poterit, vel, si commodum fuerit, aut a narratione incipiemus, aut a lege, aut ab aliquâ firmissimâ ratione nostræ dictionis: sin uti principio placebit, benevolentiæ partibus utendum est, ut id, quod est, augeatur. In obscuro causæ genere, per principium dociles auditores efficere oportebit.

XVI. Nunc, quoniam, quas res exordio conficere oporteat, dictum est; reliquum est, ut ostendatur, quibus quæque res rationibus confici possit.

Benevolentia quatuor ex locis comparatur: ab nostrâ, ab adversariorum, ab judicum personâ, ab ipsâ causâ. Ab nostrâ, si de nostris factis et officiis sine arrogantiâ dicemus; si crimina illata, et aliquas minus honestas suspiciones injectas, diluemus; si, quæ incommoda acciderint, aut quæ instent difficultates, proferemus; si prece et obsecratione humili ac supplici utemur. Ab adversariorum autem, si eos

aut in odium, aut in invidiam, aut in contemtionem adducemus. In odium adducentur, si quod eorum spurce, superbe, crudeliter, malitiose factum proferetur; in invidiam, si vis eorum, potentia, divitiæ, cognatio, pecuniæ proferentur, atque eorum usus arrogans et intolerabilis; ut his rebus magis videantur, quam causæ suæ, confidere: in contemtionem adducentur, si eorum inertia, negligentia, ignavia, desidiosum studium, et luxuriosum otium proferetur. Ab auditorum personâ benevolentia captabitur, si res ab his fortiter, sapienter, mansuete gestæ proferentur, ut ne qua assentatio nimia significetur; et si de his, quam honesta existimatio, quantaque eorum judicii et auctoritatis exspectatio sit, ostendetur: ab ipsis rebus, si nostram causam laudando extollemus, adversariorum causam per contemtionem deprimemus. Attentos autem faciemus, si demonstrabimus, ea, quæ dicturi erimus, magna, nova, incredibilia esse, aut ad omnes, aut ad eos qui audiunt, aut ad aliquos illustres homines, aut ad Deos immortales, aut ad summam rempublicam pertinere; et si pollicebimur, nos brevi nostram causam demonstraturos, atque exponemus judicationem, aut judicationes, si plures erunt. Dociles auditores faciemus, si aperte et breviter summam causæ exponemus; hoc est, in quo consistat controversia: nam et cum docilem velis facere, simul attentum facias oportet; nam is maxime docilis est, qui attentissime est paratus audire.

XVII. Nunc, insinuationes quemadmodum tractari conveniat, deinceps dicendum videtur. Insinuatione igitur utendum est, cum admirabile genus causæ est; hoc est, ut ante diximus, cum animus auditoris infestus est. Id autem tribus ex causis fit maxime; si aut inest in ipsâ causâ quædam turpitudo, aut ab iis, qui ante dixerunt, jam quiddam auditori persuasum videtur, aut eo tempore locus dicendi datur, cum jam illi, quos audire oportet, de-

fessi sunt audiendo: nam ex hac quoque re non minus, quam ex primis duabus, in oratore nonnunquam animus auditoris offenditur. Si causæ turpitudo contrahet offensionem; aut pro eo homine, in quo offenditur, alium hominem, qui diligitur, interponi oportet; aut pro re, in quâ offenditur, aliam rem, quæ probatur; aut pro re hominem, aut pro homine rem, ut ab eo, quod odit, ad id, quod diligit, auditoris animus traducatur; et dissimulare id te defensurum, quod existimeris defensurus: deinde, cum jam mitior factus erit auditor, ingredi pedetentim in defensionem, et dicere, ea, quæ indignentur adversarii, tibi quoque indigna videri; deinde, [cum lenieris eum, qui audiet,] demonstrare, nihil eorum ad te pertinere, et negare te quidquam de adversariis esse dicturum, neque hoc, neque illud; ut neque aperte lædas eos, qui diliguntur, et tamen id obscure faciens, quoad possis, alienes ab eis auditorum voluntatem; et aliquorum judicium simili de re, aut auctoritatem proferre imitatione dignam: deinde eamdem, aut consimilem, aut majorem, aut minorem agi rem in præsentia demonstrare. Sin oratio adversariorum fidem videbitur auditoribus fecisse (id quod ei, qui intelligit, quibus rebus fides fiat, facile erit cognitu), oportet aut de eo, quod adversarii sibi firmissimum putârint, et maxime ii, qui audierint, probârint, primum te dicturum polliceri, aut ab adversarii dicto exordiri, et ab eo potissimum, quod ille nuperrime dixerit; aut dubitatione uti, quid primum dicas, aut cui potissimum loco respondeas, cum admiratione. Nam auditor cum eum, quem adversarii perturbatum putant oratione, videt animo firmissimo contra dicere paratum, plerumque se potius temere assensisse, quam illum sine causâ confidere, arbitratur. Sin auditoris studium defatigatio abalienavit a causâ, te brevius, quam paratus fueris, esse dicturum, commodum est polliceri; non imitaturum adversarium. Sin res dabit, non inutile est, ab aliquâ

re novâ aut ridiculâ incipere, aut ex tempore quæ nata sit; quod genus, [strepitum, acclamationem;] aut jam paratâ, quæ vel apologum, vel fabulam, vel aliquam contineat irrisionem; aut, si rei dignitas adimet jocandi facultatem, aliquid triste, novum, horribile, statim non incommodum est injicere: nam, ut cibi satietas et fastidium aut subamarâ aliquâ re relevatur, aut dulci mitigatur; sic animus, defessus audiendo, aut admiratione integratur, aut risu novatur.

XVIII. Ac separatim quidem, quæ de principio et insinuatione dicenda videbantur, hæc fere sunt. Nunc quiddam breviter et communiter de utroque præcipiendum videtur. Exordium sententiarum et gravitatis plurimum debet habere, et omnino omnia, quæ pertinent ad dignitatem, in se continere, propterea quod id optime faciendum est, quod oratorem auditori maxime commendet; splendoris, et festivitatis, et concinnitudinis minimum, propterea quod ex his suspicio quædam apparationis atque artificiosæ diligentiæ nascitur; quæ maxime orationi fidem, oratori adimit auctoritatem. Vitia vero hæc sunt certissima exordiorum, quæ summopere vitare oportebit; vulgare, commune, commutabile, longum, separatum, translatum, contra præcepta. Vulgare est, quod in plures causas potest accommodari, ut convenire videatur. Commune est, quod nihilo minus in hanc quam in contrariam partem causæ potest convenire. Commutabile est, quod ab adversario potest, leviter mutatum, ex contrariâ parte dici. Longum est, quod pluribus verbis aut sententiis, ultra quam satis est, producitur. Separatum est, quod non ex ipsâ causâ ductum est, nec, sicut aliquod membrum, annexum orationi. Translatum est, quod aliud conficit, quam causæ genus postulat; ut si quis docilem faciat auditorem, cum benevolentiam causa desiderat; aut, si principio utatur, cum insinuationem res postulat. Contra præcepta est, quod nihil eorum efficit, quo-

rum causâ de exordiis præcepta traduntur: hoc est, quod eum, qui audit, neque benevolum, neque attentum, neque docilem efficit; aut (quo profecto nihil pejus est) ut contra sit, facit. Ac de exordio quidem satis dictum est.

XIX. Narratio est rerum gestarum, aut ut gestarum, expositio. Narrationum tria sunt genera: unum genus est, in quo ipsa causa, et omnis ratio controversiæ continetur: alterum, in quo digressio aliqua extra causam, aut criminationis, aut similitudinis, aut delectationis non alienæ ab eo negotio, quo de agitur, aut amplificationis causâ, interponitur. Tertium genus est remotum a civilibus causis, quod delectationis causâ, non inutili cum exercitatione, dicitur et scribitur. Ejus partes sunt duæ, quarum altera in negotiis, altera in personis, maxime versatur. Ea, quæ in negotiorum expositione posita est, tres habet partes, fabulam, historiam, argumentum. Fabula est, in quâ nec veræ nec verisimiles res continentur: cujusmodi est:

"Angues ingentes alites, juncti jugo."

Historia est gesta res, ab ætatis nostræ memoriâ remota: quod genus, Appius indixit Carthaginiensibus bellum. Argumentum est ficta res, quæ tamen fieri potuit. Hujusmodi apud Terentium:

"Nam, is postquam excessit ex ephebis, Sosia"....

Illa autem narratio, quæ versatur in personis, ejusmodi est, ut in eâ, simul cum rebus ipsis, personarum sermones et animi perspici possint, hoc modo:

"Venit ad me sæpe clamitans, Quid agis, Micio?
Cur perdis adolescentem nobis? cur amat?
Cur potat? cur tu his rebus sumtum suggeris?
Vestitu nimio indulges; nimium ineptus es.
Nimium ipse durus est, præter æquumque et bonum."

Hoc in genere narrationis multa inesse debet festivitas, confecta ex rerum varietate, animorum dissimilitudine, gravitate, lenitate, spe, metu, suspicione, desiderio, dissimulatione, errore, misericordiâ, fortunæ commutatione, insperato incommodo, subitâ lætitiâ, jucundo exitu rerum. Verum hæc ex his, quæ postea de elocutione præcipientur, ornamenta sumentur.

XX. Nunc de narratione eâ, quæ causæ continet expositionem, dicendum videtur. Oportet igitur eam tres habere res; ut brevis, ut aperta, ut probabilis sit. Brevis erit, si, unde necesse est, inde initium sumetur, et non ab ultimo repetetur; et si cujus rei satis erit summam dixisse, ejus partes non dicentur: nam sæpe satis est, quid factum sit, dicere; non ut enarres, quemadmodum sit factum: et si non longius, quam quod scitu opus est, in narrando procedetur: et si nullam in rem aliam transibitur: et si ita dicetur, ut nonnunquam ex eo, quod dictum sit, id, quod dictum non sit, intelligatur: et si non modo id quod obest, verum etiam id quod nec obest nec adjuvat, præteribitur: et si semel unumquodque dicetur: et si non ab eo, in quo proxime desitum erit, deinceps incipietur. Ac multos imitatio brevitatis decipit, ut, cum se breves putent esse, longissimi sint; cum dent operam, ut res multas breviter dicant, non ut omnino paucas res dicant, et non plures, quam necesse sit. Nam plerisque breviter dicere videtur, qui ita dicit: Accessi ad ædes: puerum evocavi: respondit: quæsivi dominum: domi negavit esse. Hic, tametsi tot res brevius non potuit dicere, tamen, quia satis fuit dixisse, domi negavit esse, fit rerum multitudine longus. Quare hoc quoque in genere vitanda est brevitatis imitatio, et non minus rerum non necessariarum, quam verborum multitudine supersedendum est. Aperta autem narratio poterit esse, si, ut quidque primum gestum erit, ita primum exponetur, et rerum ac temporum ordo servabitur, ut ita narrentur, ut gestæ res erunt, aut ut potuisse geri

videbuntur. Hîc considerandum erit, ne quid perturbate, ne quid contorte dicatur, ne quam in aliam rem transeatur, ne ab ultimo repetatur, ne ad extremum prodeatur, ne quid, quod ad rem pertineat, prætereatur: et omnino, quæ præcepta de brevitate sunt, hoc quoque in genere sunt conservanda: nam sæpe res parum est intellecta, longitudine magis quam obscuritate narrationis. Ac verbis quoque dilucidis utendum est; quo de genere dicendum est in præceptis elocutionis.

XXI. Probabilis erit narratio, si in eâ videbuntur inesse ea, quæ solent apparere in veritate; si personarum dignitates servabuntur; si causæ factorum exstabunt; si fuisse facultates faciendi videbuntur; si tempus idoneum; si spatii satis; si locus opportunus ad eamdem rem, quâ de re narrabitur, fuisse ostendetur; si res et ad eorum, qui agent, naturam, et ad vulgi morem, et ad eorum, qui audient, opinionem, accommodabitur. Ac veri quidem similis ex his rationibus esse poterit. Illud autem præterea considerare oportebit, ne aut, cum obsit narratio, aut cum nihil prosit, tamen interponatur; aut non loco, aut non, quemadmodum causa postulat, narretur. Obest tum, cum ipsius rei gestæ expositio magnam excipit offensionem, quam argumentando, et causam agendo, leniri oportebit. Quod cum acciderit, membratim oportebit partes rei gestæ dispergere in causam, et ad unamquamque confestim rationem accommodare, ut vulneri præsto medicamentum sit, et odium statim defensio mitiget. Nihil prodest narratio tunc, cum aut, ab adversariis re expositâ, nostrâ nihil interest, iterum aut alio modo narrare; aut cum ab iis, qui audiunt, ita tenetur negotium, ut nostrâ nihil intersit eos alio pacto docere: quod cum acciderit, omnino narratione supersedendum est. Non loco dicitur, cum non in eâ parte orationis collocatur, in quâ res postulat; quo de genere agemus tum, cum de dispositione dicemus; nam hoc ad disposi-

tionem pertinet. Non, quemadmodum causa postulat, narratur, cum aut id, quod adversario prodest, dilucide et ornate exponitur, aut id quod ipsum adjuvat, obscure dicitur, et negligenter. Quare, ut hoc vitium vitetur, omnia torquenda sunt ad commodum suæ causæ, contraria, quæ præteriri poterunt, prætereundo; quæ illius erunt, leviter attingendo, sua diligenter et enodate narrando. Ac de narratione quidem satis dictum videtur: deinceps ad partitionem transeamus.

XXII. Recte habita in causâ partitio illustrem et perspicuam totam efficit orationem. Ejus partes duæ sunt, quarum utraque magnopere ad aperiendam causam, et ad constituendam pertinet controversiam. Una pars est, quæ, quid cum adversariis conveniat, et quid in controversiâ relinquatur, ostendit; ex quâ certum quiddam designatur auditori, in quo animum debeat habere occupatum. Altera est, in quâ rerum earum, de quibus erimus dicturi, breviter expositio ponitur distributa; ex quâ conficitur, ut certas animo res teneat auditor, quibus dictis, intelligat fore peroratum. Nunc utroque genere partitionis quemadmodum conveniat uti, breviter dicendum videtur. Quæ partitio, quid conveniat, aut quid non conveniat, ostendit; hæc debet illud, quod convenit, inclinare ad suæ causæ commodum, hoc modo: Interfectam matrem esse a filio, convenit mihi cum adversariis. Item contra: Interfectum esse a Clytæmnestrâ Agamemnonem, convenit: nam hîc uterque et id posuit, quod conveniebat, et tamen suæ causæ commodo consuluit. Deinde, quid controversiæ sit, ponendum est in judicationis expositione; quæ quemadmodum inveniretur, ante dictum est. Quæ autem partitio rerum distributam continet expositionem, hæc habere debet brevitatem, absolutionem, paucitatem. Brevitas est, cum, nisi necessarium, nullum assumitur verbum. Hæc in hoc genere idcirco utilis est, quod rebus ipsis, et partibus causæ, non

verbis neque extraneis ornamentis, animus auditoris tenendus est. Absolutio est, per quam omnia, quæ incidunt in causam, genera, de quibus dicendum est, amplectimur: in quâ partitione videndum est, ne aut aliquod genus utile relinquatur, aut sero extra partitionem, id quod vitiosissimum ac turpissimum est, inferatur. Paucitas in partitione servatur, si genera ipsa rerum ponuntur, neque permixte cum partibus implicantur. Nam genus est, quod plures partes amplectitur, ut animal. Pars est, quæ subest generi, ut equus. Sed sæpe eadem res alii genus, alii pars est. Nam homo, animalis pars est; Thebani aut Trojani, genus.

XXIII. Hæc ideo diligentius inducitur præscriptio, ut, aperte intellectâ generali partitione, paucitas generum in partitione servari possit. Nam qui ita partitur, Ostendam, propter cupiditatem et audaciam et avaritiam adversariorum, omnia incommoda ad rempublicam pervenisse; is non intellexit, in partitione, exposito genere, partem se generis admiscuisse. Nam genus est, omnium nimirum libidinum, cupiditas: ejus autem generis sine dubio pars est avaritia.

Hoc igitur vitandum est, ne, cujus genus posueris, ejus [secum] aliquam, sicut diversam ac dissimilem partem, ponas in eâdem partitione. Quod si quod in genus plures incident partes, id cum in primâ partitione causæ erit simpliciter expositum, distribuetur eo tempore commodissime, cum ad ipsum ventum erit explicandum in causæ dictione post partitionem. Atque illud quoque pertinet ad paucitatem, ne aut plura, quam satis est, demonstraturos nos dicamus, hoc modo: Ostendam, adversarios, quod arguimus, et potuisse facere, et voluisse, et fecisse; nam fecisse ostendere satis est: aut, cum in causâ partitio nulla sit, et cum quiddam simplex agatur, tamen utamur distributione; id quod perraro potest accidere. Ac sunt alia quoque præcepta partitionum,

quæ ad hunc usum oratorium non tantopere pertineant; quæ versantur in philosophiâ, ex quibus hæc ipsa transtulimus, quæ convenire videbantur, quorum nihil in cæteris artibus inveniebamus. Atque his de partitione præceptis, in omni dictione meminisse oportebit, ut et prima quæque pars, ut exposita est in partitione, sic ordine transigatur, et, omnibus explicatis, peroratum sit; hoc modo, ut ne quid posterius, præter conclusionem, inferatur. Partitur apud Terentium breviter et commode senex in Andriâ, quæ cognoscere libertum velit:

"Eo pacto, et nati vitam, et consilium meum
Cognosces, et quid facere in hac re te velim."

Itaque, quemadmodum in partitione proposuit, ita narrat, primum nati vitam:

"Nam is postquam excessit ex ephebis, Sosia,
Liberius vivendi fuit potestas."

Deinde suum consilium:

"Et nunc id operam do."

Deinde, quid Sosiam velit facere, id quod postremum posuit in partitione, postremum dicit:

"Nunc tuum est officium."

Quemadmodum igitur hic et ad primam quamque partem primum accessit, et, omnibus absolutis, finem dicendi fecit; sic nobis placet, et ad singulas partes accedere, et, omnibus absolutis, perorare. Nunc de confirmatione deinceps, ita ut ordo ipse postulat, præcipiendum videtur.

XXIV. Confirmatio est, per quam, argumentando, nostræ causæ fidem et auctoritatem et firmamentum adjungit oratio. Hujus partis certa sunt præcepta, quæ in singula causarum genera dividentur. Verumtamen non incommodum videtur, quamdam silvam, atque materiam universam, ante permixtam

et confusam, exponere omnium argumentationum; post autem tradere, quemadmodum unumquodque genus causæ, omnibus hinc argumentandi rationibus tractis, confirmare oporteat.

Omnes res argumentando confirmantur, aut ex eo quod personis, aut ex eo quod negotiis, est attributum. Ac personis has res attributas putamus, nomen, naturam, victum, fortunam, habitum, affectionem, studia, consilia, facta, casus, orationes. Nomen est, quod unicuique personæ attribuitur, quo suo quæque proprio et certo vocabulo appelletur. Naturam ipsam definire difficile est: partes autem ejus enumerare eas, quarum indigemus ad hanc præceptionem, facilius est. Hæ autem partim divino, partim mortali, in genere versantur. Mortalium autem pars in hominum, pars in bestiarum, genere numeratur. Atque hominum genus et in sexu consideratur, virile an muliebre sit; et in natione, patriâ, cognatione, ætate. Natione, Graius an Barbarus; patriâ, Atheniensis an Lacedæmonius; cognatione, quibus majoribus, quibus consanguineis; ætate, puer an adolescens, natu grandior an senex. Præterea commoda et incommoda considerantur ab naturâ data animo aut corpori, hoc modo: valens an imbecillus; longus an brevis; formosus an deformis; velox an tardus sit; acutus an hebetior; memor an obliviosus: comis, officiosus, pudens, patiens, an contra. Et omnino, quæ a naturâ data animo et corpori [considerabuntur], in naturâ consideranda sunt: nam quæ industriâ comparantur, ad habitum pertinent, de quo posterius dicendum est.

XXV. In victu considerare oportet, apud quos, et quo more, et cujus arbitratu, sit educatus; quos habuerit artium liberalium magistros, quos vivendi præceptores; quibus amicis utatur; quo in negotio, quæstu, artificio sit occupatus; quo modo rem familiarem administret; quâ consuetudine domesticâ sit. In fortunâ quæritur, servus sit an liber; pecu-

niosus an tenuis; privatus an cum potestate; si cum potestate, jure an injuriâ; felix, clarus, an contra; quales liberos habeat. Ac, si de non vivo quæretur, etiam quali morte sit affectus, erit considerandum. Habitum autem appellamus, animi aut corporis constantem et absolutam aliquâ in re perfectionem; ut virtutis aut artis perceptionem alicujus, aut quamvis scientiam; et item corporis aliquam commoditatem, non naturâ datam, sed studio industriâque partam. Affectio est, animi aut corporis ex tempore, aliquâ de causâ, commutatio, ut lætitia, cupiditas, metus, molestia, morbus, debilitas, et alia, quæ genere in eodem reperiuntur. Studium est animi assidua et vehemens ad aliquam rem applicata magnâ cum voluntate occupatio, ut philosophiæ, poëticæ, geometriæ, literarum. Consilium est aliquid faciendi aut non faciendi [vere] excogitata ratio. Facta autem, et casus, et orationes, tribus ex temporibus considerabuntur; quid fecerit, aut quid ipsi acciderit, aut quid dixerit; aut quid faciat, quid ipsi accidat, quid dicat; aut quid facturus sit, quid ipsi casurum sit, quâ sit usurus oratione. Ac personis quidem hæc videntur esse attributa.

XXVI. Negotiis autem quæ sunt attributa, partim sunt continentia cum ipso negotio; partim in gestione negotii considerantur; partim adjuncta negotio sunt; partim gestum negotium consequuntur. Continentia cum ipso negotio sunt ea, quæ semper affixa esse videntur ad rem, neque ab eâ possunt separari. Ex his prima est brevis complexio totius negotii, quæ summam continet facti, hoc modo: Parentis occisio, patriæ proditio: deinde causa ejus summæ, per quam, et quamobrem et cujus rei causâ factum sit, quæritur: deinde, ante rem gestam quæ facta sunt, continenter usque ad ipsum negotium: deinde, in ipso gerendo negotio quid actum sit: deinde, quid postea factum sit.

In gestione autem negotii, (qui locus secundus

erat de iis, quæ negotiis attributa sunt) quæritur locus, tempus, occasio, modus, facultates. Locus consideratur, in quo res gesta sit, ex opportunitate, quam videatur habuisse ad negotium administrandum. Ea autem opportunitas quæritur ex magnitudine, intervallo, longinquitate, propinquitate, solitudine, celebritate, naturâ ipsius loci, et vicinitate totius regionis; ex his etiam attributionibus: sacer an profanus, publicus an privatus, alienus an ipsius, de quo agitur, locus sit an fuerit. Tempus est, id quo nunc utimur, (nam ipsum quidem generaliter definire difficile est) pars quædam æternitatis, cum alicujus annui, menstrui, diurni, nocturnive spatii certâ significatione. In hoc, et quæ præterierint, considerantur; et eorum ipsorum, quæ propter vetustatem obsoleverint, ut incredibilia videantur, et jam in fabularum numerum reponantur; et quæ jam diu gesta, et a memoriâ nostrâ remota, tamen faciant fidem, vere tradita esse, quod eorum monimenta certa in literis exstent; et quæ nuper gesta sint, quæ scire plerique possint: et item quæ instent in præsentia, et quæ maxime fiant, et quæ consequantur. In quibus potest considerari, quid ocyus, et quid serius, futurum sit. Et item communiter, in tempore perspiciendo, longinquitas ejus est consideranda: nam sæpe oportet commetiri cum tempore negotium, et videre, potueritne aut magnitudo negotii aut multitudo rerum in eo transigi tempore. Consideratur autem tempus et anni, et mensis, et diei, et noctis, et vigiliæ, et horæ, et in aliquâ parte alicujus horum.

XXVII. Occasio est pars temporis, habens in se alicujus rei idoneam faciendi aut non faciendi opportunitatem: quare cum tempore hoc differt: nam genere quidem utrumque idem esse intelligitur; verum in tempore spatium quodammodo declaratur, quod in annis, aut in anno, aut in aliquâ anni parte, spectatur: in occasione, ad spatium temporis, faciendi quædam opportunitas intelligitur adjuncta: quare,

cum genere idem sit, fit aliud, quod parte quâdam, et specie, ut diximus, differat. Hæc distribuitur in tria genera, publicum, commune, singulare. Publicum est, quod civitas universa aliquâ de causâ frequentat, ut ludi, dies festus, bellum: commune, quod accidit omnibus eodem fere tempore, ut messis, vindemia, calor, frigus: singulare autem est, quod aliquâ de causâ privatim solet alicui accidere, ut nuptiæ, sacrificium, funus, convivium, somnus. Modus est, in quo, quemadmodum, et quo animo factum sit, quæritur. Ejus partes sunt, prudentia et imprudentia. Prudentiæ ratio quæritur ex iis, quæ clam, palam, vi, persuasione, fecerit: imprudentia autem in purgationem confertur, cujus partes sunt inscientia, casus, necessitas; et in affectionem animi, hoc est, molestiam, iracundiam, amorem, et cætera, quæ in simili genere versantur. Facultates sunt, aut quibus facilius fit, aut sine quibus aliquid confici non potest.

XXVIII. Adjunctum autem negotio id intelligitur, quod majus, et quod minus, et quod simile erit ei negotio, quo de agitur, et quod æque magnum, et quod contrarium, et quod disparatum, et genus, et pars, et eventus. Majus et minus, et æque magnum, ex vi, et ex numero, et ex figurâ negotii, sicut ex staturâ corporis, consideratur. Simile autem ex specie comparabili, aut ex conferendâ atque assimulandâ naturâ judicatur. Contrarium est, quod, positum in genere diverso, ab eodem, cui contrarium esse dicitur, plurimum distat, ut frigus calori, vitæ mors. Disparatum autem est id, quod ab aliquâ re per oppositionem negationis separatur, hoc modo; sapere, et non sapere. Genus est, quod partes aliquas amplectitur, ut cupiditas. Pars est, quæ subest generi, ut amor, avaritia. Eventus est alicujus exitus negotii, in quo quæri solet, quid ex quâque re evenerit, eveniat, eventurum sit. Quare hoc in genere, ut commodius, quid eventurum sit, ante animo colligi possit, quid

quâque ex re soleat evenire, considerandum est, hoc modo: ex arrogantiâ odium, ex insolentiâ arrogantia.

Quarta autem pars est ex iis, quas negotiis dicebamus esse attributas, consecutio. In hac eæ res quæruntur, quæ gestum negotium consequuntur: primum, quod factum est, quo id nomine appellari conveniat: deinde, ejus facti qui sint principes et inventores, qui denique auctoritatis ejus et inventionis comprobatores atque æmuli: deinde, ecquæ eâ de re, aut ejus rei, sit lex, consuetudo, actio, judicium, scientia, artificium: deinde, natura ejus, evenire vulgo soleat, an insolenter et raro: postea, homines id suâ auctoritate comprobare, an offendi in his, consueverint; et cætera, quæ factum aliquod similiter, confestim aut ex intervallo, solent consequi. Deinde, postremo, attendendum est, num quæ res, ex iis rebus quæ sunt positæ in partibus honestatis aut utilitatis, consequantur; de quibus in deliberativo genere causæ distinctius erit dicendum. Ac negotiis quidem fere res eæ, quas commemoravimus, sunt attributæ.

XXIX. Omnis autem argumentatio, quæ ex iis locis, quos commemoravimus, sumetur, aut probabilis aut necessaria debebit esse. Etenim, ut breviter describamus, argumentatio videtur esse inventum ex aliquo genere, rem aliquam aut probabiliter ostendens, aut necessarie demonstrans. Necessarie demonstrantur ea, quæ aliter, ac dicuntur, nec fieri nec probari possunt, hoc modo: Si peperit, cum viro concubuit. Hoc genus argumentandi, quod in necessariâ demonstratione versatur, maxime tractatur in dicendo, aut per complexionem, aut per enumerationem, aut per simplicem conclusionem. Complexio est, in quâ, utrum concesseris, reprehenditur, ad hunc modum: Si improbus est, cur uteris? sin probus, cur accusas? Enumeratio est, in quâ, pluribus rebus expositis, et cæteris infirmatis, una reliqua ne-

cessario confirmatur, hoc pacto: Necesse est aut inimicitiarum causâ ab hoc esse occisum, aut metûs, aut spei, aut alicujus amici gratiâ, aut, si horum nihil est, ab hoc non esse occisum; nam sine causâ maleficium susceptum esse non potest: sed neque inimicitiæ fuerunt, nec metus ullus, nec spes ex morte illius alicujus commodi, neque ad amicum hujus aliquem mors illius pertinebat: relinquitur igitur, ut ab hoc non sit occisus. Simplex autem conclusio ex necessariâ consecutione conficitur, hoc modo: Si vos me istud eo tempore fecisse dicitis, ego autem eo ipso tempore trans mare fui, relinquitur, ut id, quod dicitis, non modo non fecerim, sed ne potuerim quidem facere. Atque hoc diligenter videre oportebit, ne quo pacto genus hoc refelli possit, ut ne confirmatio modum in se argumentationis solum habeat, et quamdam similitudinem necessariæ conclusionis, verum ipsa argumentatio ex necessariâ ratione consistat.

Probabile autem est id, quod fere fieri solet, aut quod in opinione positum est, aut quod habet in se ad hæc quamdam similitudinem, sive id falsum est, sive verum. In eo genere, quod fere solet fieri, probabile hujusmodi est: Si mater est, diligit filium: si avarus est, negligit jusjurandum. In eo autem, quod in opinione positum est, hujusmodi sunt probabilia: Impiis apud inferos pœnas esse præparatas; eos, qui philosophiæ dent operam, non arbitrari Deos esse.

XXX. Similitudo autem in contrariis et paribus, et in iis rebus quæ sub eamdem cadunt rationem, maxime spectatur. In contrariis, hoc modo: Nam si iis, qui imprudentes læserunt, ignosci convenit, iis, qui necessario profuerunt, haberi gratiam non oportet. Ex pari, sic: Nam, ut locus sine portu navibus esse non potest tutus, sic animus sine fide stabilis amicis non potest esse. In iis rebus, quæ sub eamdem rationem cadunt, hoc modo probabile consideratur: Nam, si Rhodiis turpe non est portorium locare, ne Hermacreonti quidem turpe est conducere. Hæc tum

vera sunt, hoc pacto: Quoniam cicatrix est, fuit vulnus; tum verisimilia, hoc modo: Si multus erat in calceis pulvis, ex itinere eum venire oportebat.

Omne autem (ut certas quasdam in partes distribuamus) probabile, quod sumitur ad argumentationem, aut signum est, aut credibile, aut judicatum, aut comparabile. Signum est, quod sub sensum aliquem cadit, et quiddam significat, quod ex ipso profectum videtur, quod aut ante fuerit, aut in ipso negotio, aut post sit consecutum, et tamen indiget testimonii et gravioris confirmationis; ut cruor, fuga, pallor, pulvis, et quæ his sunt similia. Credibile est, quod, sine ullo teste, auditoris opinione firmatur, hoc modo: Nemo est, qui non liberos suos incolumes et beatos esse cupiat. Judicatum est res, assensione, aut auctoritate, aut judicio alicujus aut aliquorum, comprobata. Id tribus in generibus spectatur, religioso, communi, approbato. Religiosum est, quod jurati legibus judicârunt: commune est, quod omnes vulgo probârunt, et secuti sunt, hujusmodi: ut majoribus natu assurgatur, ut supplicum misereatur: approbatum est, quod homines, cum dubium esset, quale haberi oporteret, suâ constituerunt auctoritate; velut Gracchi patris factum, quem populus Romanus, eo quod insciente collegâ in censurâ nihil egisset, post censuram consulem fecit. Comparabile autem est, quod in rebus diversis similem aliquam rationem continet. Ejus partes sunt tres: imago, collatio, exemplum. Imago est oratio demonstrans corporum aut naturarum similitudinem: collatio est oratio, rem cum re ex similitudine conferens. Exemplum est, quod rem, auctoritate aut casu alicujus hominis aut negotii, confirmat, aut infirmat. Horum exempla et descriptiones in præceptis elocutionis cognoscentur. Ac fons quidem confirmationis, ut facultas tulit, apertus est; nec minus dilucide, quam rei natura ferebat, demonstratus est: quemadmodum autem quæque constitutio, et pars constitutionis, et omnis

controversia, sive in ratione, sive in scripto versetur, tractari debeat, et quæ in quasque argumentationes conveniant, singillatim in secundo libro de unoquoque genere dicemus. In præsentia tantummodo numeros, et modos, et partes argumentandi confuse et permixte dispersimus: post discrete et electe in genus quodque causæ, quid cuique conveniat, ex hac copiâ digeremus.

Atque inveniri quidem omnis ex his locis argumentatio poterit: inventam exornari, et certas in partes distingui, et suavissimum est, et summe necessarium, et ab artis scriptoribus maxime neglectum: quare et de eâ præceptione nobis in hoc loco dicendum visum est, ut ad inventionem argumenti, absolutio quoque argumentandi adjungeretur. Et magnâ cum curâ et diligentiâ locus hic omnis considerandus est, quod non solum rei magna utilitas est, sed præcipiendi quoque summa difficultas.

XXXI. Omnis igitur argumentatio aut per inductionem tractanda est, aut per ratiocinationem. Inductio est oratio, quæ rebus non dubiis captat assensionem ejus, quîcum instituta est: quibus assensionibus facit, ut illi dubia quædam res, propter similitudinem earum rerum quibus assensit, probetur; velut, apud Socraticum Æschinem, demonstrat Socrates, cum Xenophontis uxore et cum ipso Xenophonte Aspasiam locutam: Dic mihi, quæso, Xenophontis uxor, si vicina tua melius habeat aurum, quam tu habes, utrum illius an tuum malis? Illius, inquit. Quid si vestem, et cæterum ornatum muliebrem pretii majoris habeat, quam tu habes, tuumne an illius malis? Illius vero, respondit. Age, inquit, si virum illa meliorem habeat, quam tu habes, virumne tuum an illius malis? Hîc mulier erubuit. Aspasia autem cum ipso Xenophonte sermonem instituit. Quæso, inquit, Xenophon, si vicinus tuus equum meliorem habeat, quam tuus est; tuumne equum malis, an illius? Illius, inquit. Quid si fun-

dum meliorem habeat, quam tu habes, utrum tandem fundum habere malis? Illum, inquit, meliorem scilicet. Quid si uxorem meliorem habeat, quam tu habes, utram malis? Atque hîc Xenophon quoque ipse tacuit. Post Aspasia: Quoniam uterque vestrûm, inquit, id mihi solum non respondit, quod ego solum audire volueram, egomet dicam, quid uterque cogitet: nam et tu, mulier, optimum virum mavis habere; et tu, Xenophon, uxorem habere lectissimam maxime vis. Quare, nisi hoc perfeceritis, ut neque vir melior, neque femina lectior in terris sit, profecto id semper, quod optimum putabitis esse, multo maxime requiretis, ut et tu maritus sis quam optimæ, et hæc quam optimo viro nupta sit. Hîc cum rebus non dubiis esset assensum, factum est propter similitudinem, ut etiam illud, quod dubium videbatur, si quis separatim quæreret, id pro certo, propter rationem rogandi, concederetur. Hoc modo sermonis plurimum Socrates usus est, propterea quod nihil ipse afferre ad persuadendum volebat, sed ex eo, quod sibi ille dederat, quîcum disputabat, aliquid conficere malebat, quod ille ex eo, quod jam concessisset, necessario approbare deberet.

XXXII. Hoc in genere præcipiendum nobis videtur, primum, ut illud, quod inducemus per similitudinem, ejusmodi sit, ut sit necesse concedi: nam, ex quo postulabimus nobis illud, quod dubium sit, concedi, dubium esse idipsum non oportebit. Deinde illud, cujus confirmandi causâ fiet inductio, videndum est, ut simile iis rebus sit, quas res, quasi non dubias, ante induxerimus: nam ante aliquid nobis concessum esse, nihil proderit, si ei dissimile erit id, cujus causâ illud concedi primum voluerimus: deinde non [intelligatur,] quo spectent illæ primæ inductiones, et ad quem sint exitum perventuræ. Nam qui videt, si ei rei, quam primo rogetur, recte assenserit, illam quoque rem, quæ sibi displiceat, esse necessario concedendam; plerumque, aut non respondendo, aut male

respondendo, longius procedere rogationem non sinit. Quare, ratione rogationis, imprudens, ab eo quod concessit, ad id quod non vult concedere, deducendus est. Extremum autem aut taceatur oportet, aut concedatur, aut negetur. Si negabitur, aut ostendenda est similitudo earum rerum, quæ ante concessæ sunt, aut aliâ utendum inductione. Si concedetur, concludenda est argumentatio. Si tacebitur, aut elicienda est responsio; aut, quoniam taciturnitas imitatur confessionem, pro eo, ac si concessum sit, concludere oportebit argumentationem. Ita fit hoc genus argumentandi tripertitum: prima pars ex similitudine constat unâ, pluribusve; altera ex eo, quod concedi volumus, cujus causâ similitudines adhibitæ sunt; tertia ex conclusione, quæ aut confirmat concessionem, aut, quid ex eâ conficiatur, ostendit.

XXXIII. Sed, quia non satis alicui videbitur dilucide demonstratum, nisi quod ex civili causarum genere exemplum subjecerimus; videtur hujusmodi quoque utendum exemplo, non quo præceptio differat, aut aliter hoc in sermone atque in dicendo sit utendum; sed ut eorum voluntati satisfiat, qui, quod aliquo in loco viderint, alio in loco, nisi demonstratum est, nequeunt cognoscere. Ergo in hac causâ, quæ apud Græcos est pervagata, quod Epaminondas, Thebanorum imperator, ei, qui sibi ex lege prætor successerat, exercitum non tradidit, et, cum paucos ipse dies contra legem exercitum tenuisset, Lacedæmonios funditus vicit, poterit accusator argumentatione uti per inductionem, cum scriptum legis contra sententiam defendat, ad hunc modum: Si, judices, id, quod Epaminondas ait legis scriptorem sensisse, adscribat ad legem, et addat exceptionem hanc, "Extra quam si quis reipublicæ causâ exercitum non tradiderit," patiemini? non opinor. Quod si vosmetipsi, (quod a vestrâ religione et sapientiâ remotissimum est) istius honoris causâ, hanc eamdem exceptionem, injussu populi, ad legem adscribi jubeatis,

populus Thebanus id patieturne fieri? profecto non patietur. Quod ergo adscribi ad legem nefas est, id sequi, quasi adscriptum sit, rectum vobis videatur? Novi vestram intelligentiam; non potest ita videri, judices. Quod si literis corrigi neque ab illo neque a vobis scriptoris voluntas potest; videte, ne multo indignius sit, id re et judicio vestro mutari, quod ne verbo quidem commutari potest. Ac de inductione quidem satis in præsentia dictum videtur. Nunc deinceps ratiocinationis vim et naturam consideremus.

XXXIV. Ratiocinatio est oratio ex ipsâ re probabile aliquid eliciens, quod expositum, et per se cognitum, suâ se vi et ratione confirmet. Hoc de genere qui diligentius considerandum putaverunt, cum idem usu dicendi sequerentur, paululum in præcipiendi ratione dissenserunt: nam partim quinque ejus partes esse dixerunt, partim non plus quam in tres partes posse distribui putaverunt. Eorum controversiam non incommodum videtur, cum utrorumque ratione, exponere: nam et brevis est, et non ejusmodi, ut alteri prorsus nihil dicere putentur; et locus hic nobis in dicendo minime negligendus videtur.

Qui putant in quinque distribui partes oportere, aiunt, primum convenire exponere summam argumentationis, ad hunc modum: Melius accurantur, quæ consilio geruntur, quam quæ sine consilio administrantur. Hanc primam partem numerant: eam deinceps rationibus variis, et quam copiosissimis verbis, approbari putant oportere, hoc modo: Domus ea, quæ ratione regitur, omnibus instructior est rebus, et apparatior, quam ea, quæ temere et nullo consilio administratur. Exercitus is, cui præpositus est sapiens et callidus imperator, omnibus partibus commodius regitur, quam is, qui stultitiâ et temeritate alicujus administratur. Eadem navigii ratio est: nam navis optime cursum conficit ea, quæ scientissimo gubernatore utitur. Cum propositio sit hoc pacto ap-

probata, et duæ partes transierint ratiocinationis, tertiâ in parte aiunt, quod ostendere velis, id ex vi propositionis oportere assumere, hoc pacto: Nihil autem omnium rerum melius, quam omnis mundus, administratur. Hujus assumtionis quarto in loco aliam porro inducunt approbationem, hoc modo: Nam et signorum ortus et obitus definitum quemdam ordinem servant, et annuæ commutationes non modo quâdam ex necessitate semper eodem modo fiunt; verum ad utilitates quoque rerum omnium sunt accommodatæ; et diurnæ nocturnæque vicissitudines nullâ in re unquam mutatæ quidquam nocuerunt: quæ signo sunt omnia, non mediocri quodam consilio naturam mundi administrari. Quinto inducunt loco complexionem eam, quæ aut id infert solum, quod ex omnibus partibus cogitur, hoc modo: Consilio igitur mundus administratur: aut unum in locum cum conduxerit breviter propositionem et assumtionem, adjungit, quod ex his conficiatur, ad hunc modum: Quod si melius geruntur ea, quæ consilio, quam quæ sine consilio administrantur; nihil autem omnium rerum melius administratur, quam omnis mundus; consilio igitur mundus administratur. Quinquepertitam igitur hoc pacto putant esse argumentationem.

XXXV. Qui autem tripertitam esse dicunt, ii non aliter putant tractari oportere argumentationem, sed partitionem horum reprehendunt: negant enim, neque a propositione neque ab assumtione approbationes earum separari oportere, neque propositionem absolutam, neque assumtionem sibi perfectam videri, quæ approbatione confirmata non sit: quare, quas illi duas partes [numerent,] propositionem et approbationem, sibi unam partem videri, propositionem; quæ si approbata non sit, propositio non sit argumentationis: item, quæ ab illis assumtio, et assumtionis approbatio [dicatur,] eamdem sibi assumtionem solam videri. Ita fit, ut eâdem ratione

argumentatio tractata, aliis tripertita, aliis quinquepertita, videatur: quare evenit, ut res non tam ad usum dicendi pertineat, quam ad rationem præceptionis. Nobis autem commodior illa partitio videtur esse, quæ in quinque partes distributa est, quam omnes ab Aristotele et Theophrasto profecti maxime secuti sunt. Nam, quemadmodum illud superius genus argumentandi, quod per inductionem sumitur, maxime Socrates et Socratici tractaverunt; sic hoc, quod per ratiocinationem expolitur, summe est ab Aristotele, atque a Peripateticis et Theophrasto frequentatum; deinde a rhetoribus iis, qui elegantissimi atque artificiosissimi putati sunt. Quare autem nobis illa magis partitio probetur, dicendum videtur, ne temere secuti putemur; et breviter dicendum, ne in hujusmodi rebus diutius, quam ratio præcipiendi postulet, commoremur.

XXXVI. Si quâdam in argumentatione satis est uti propositione, et non oportet adjungere approbationem propositioni; quâdam autem in argumentatione infirma est propositio, nisi adjuncta sit approbatio; separatum quiddam est a propositione approbatio. Quod enim et adjungi et separari ab aliquo potest, id non potest idem esse, quod est id, ad quod adjungitur, et a quo separatur: est autem quædam argumentatio, in quâ propositio non indiget approbatione; et quædam, in quâ nihil valet sine approbatione, ut ostendemus: separata est igitur a propositione approbatio. Ostendetur autem id, quod polliciti sumus, hoc modo: quæ propositio in se quiddam continet perspicuum, et quod constare inter omnes necesse est, hanc velle approbare et firmare nihil attinet. Ea est hujusmodi: Si, quo die ista cædes Romæ facta est, ego Athenis eo die fui, interesse in cæde non potui. Hoc quia perspicue verum est, nihil attinet approbari. Quare assumi statim oportet, hoc modo: Fui autem Athenis eo die. Hoc si non constat, indiget approbationis; quâ inductâ,

complexio consequetur. Est igitur quædam propositio, quæ non indiget approbatione: nam esse quamdam, quæ indigeat, quid attinet ostendere, quod cuivis facile perspicuum est? Quod si ita est, ex hoc, et ex eo quod proposueramus, hoc conficitur, separatum esse quiddam a propositione approbationem. Si autem ita est, falsum est non esse plus quam tripertitam argumentationem. Simili modo liquet, alteram quoque approbationem separatam esse ab assumtione: Si quâdam in argumentatione satis est uti assumtione, et non oportet adjungere approbationem assumtioni; quâdam autem in argumentatione infirma est assumtio, nisi adjuncta sit approbatio; separatum quiddam est extra assumtionem approbatio. Est autem argumentatio quædam, in quâ assumtio non indiget approbationis; quædam autem, in quâ nihil valet sine approbatione, ut ostendemus: separata est igitur ab assumtione approbatio. Ostendemus autem id, quod polliciti sumus, hoc modo: Quæ perspicuam omnibus veritatem continet assumtio, nihil indiget approbationis: ea est hujusmodi: Si oportet sapere, dare operam philosophiæ convenit. Hæc propositio indiget approbationis: non enim perspicua est, neque constat inter omnes, propterea quod multi nihil prodesse philosophiam, plerique etiam obesse, arbitrantur. Assumtio perspicua est hæc: Oportet autem sapere. Hoc autem quia ipsum ex re perspicitur, et verum esse intelligitur, nihil attinet approbari. Quare statim concludenda est argumentatio: Igitur dare operam philosophiæ convenit. Est ergo assumtio quædam, quæ approbationis non indiget: nam quamdam indigere perspicuum est. Separata est igitur ab assumtione approbatio. Falsum ergo est, non esse plus quam tripertitam argumentationem.

XXXVII. Atque ex his illud jam perspicuum est, esse quamdam argumentationem, in quâ neque propositio neque assumtio indigeat approbationis,

hujusmodi, ut certum quiddam et breve, exempli causâ, ponamus: Si summo opere sapientia petenda est, summo opere stultitia vitanda est: summo autem opere sapientia petenda est: summo igitur opere stultitia vitanda est. Hîc et assumtio et propositio perspicua est: quare neutra quoque indiget approbatione. Ex hisce omnibus illud perspicuum est, approbationem tum adjungi, tum non adjungi. Ex quo cognoscitur, neque in propositione neque in assumtione contineri approbationem; sed utramque, suo loco positam, vim suam, tamquam certam et propriam, obtinere. Quod si ita est, commode partiti sunt illi, qui in quinque partes distribuerunt argumentationem.

Quinque sunt igitur partes ejus argumentationis, quæ per ratiocinationem tractatur: propositio, per quam locus is breviter exponitur, ex quo vis omnis, oportet, emanet ratiocinationis: propositionis approbatio, per quam id, quod breviter expositum est, rationibus affirmatum, probabilius et apertius fit: assumtio, per quam id, quod ex propositione ad ostendendum pertinet, assumitur: assumtionis approbatio, per quam id, quod assumtum est, rationibus firmatur: complexio, per quam id, quod conficitur ex omni argumentatione, breviter exponitur. Quæ plurimas habet argumentatio partes, ea constat ex his quinque partibus: secunda est quadripertita; tertia tripertita; dein bipertita [quod in controversiâ est.] De unâ quoque parte potest alicui videri posse consistere.

XXXVIII. Eorum igitur, quæ constant, exempla ponemus: horum, quæ dubia sunt, rationes afferemus. Quinquepertita argumentatio est hujusmodi: Omnes leges, judices, ad commodum reipublicæ referre oportet, et eas ex utilitate communi, non ex scriptione, quæ in literis est, interpretari. Eâ enim virtute et sapientiâ majores nostri fuerunt, ut, in legibus scribendis, nihil sibi aliud, nisi salutem atque

utilitatem reipublicæ, proponerent: neque enim ipsi, quod obesset, scribere volebant; et, si scripsissent, cum esset intellectum, repudiatum iri legem intelligebant. Nemo enim leges legum causâ salvas esse vult, sed reipublicæ, quod ex legibus omnes rempublicam optime putant administrari. Quam ob rem igitur leges servari oportet, ad eam causam scripta omnia interpretari convenit: hoc est, quoniam reipublicæ servimus, ex reipublicæ commodo atque utilitate leges interpretemur. Nam, ut ex medicinâ nihil oportet putare proficisci, nisi quod ad corporis utilitatem spectet, quoniam ejus causâ est instituta; sic a legibus nihil convenit arbitrari, nisi quod reipublicæ conducat, proficisci, quoniam ejus causâ sunt comparatæ. Ergo, in hoc quoque judicio, desinite literas legis perscrutari; et legem, ut æquum est, ex utilitate reipublicæ considerate. Quid enim magis utile Thebanis fuit, quam Lacedæmonios opprimi? Cui rei magis Epaminondam, Thebanorum imperatorem, quam victoriæ Thebanorum, consulere decuit? Quid hunc tantâ Thebanorum gloriâ, tam claro atque exornato tropæo, carius aut antiquius habere convenit? Scripto videlicet legis omisso, scriptoris sententiam considerare debebat. Atque hoc quidem satis consideratum est, nullam esse legem, nisi reipublicæ causâ, scriptam. Summam igitur amentiam esse existimabat, quod scriptum esset reipublicæ salutis causâ, id non ex reipublicæ salute interpretari. Quod si leges omnes ad utilitatem reipublicæ referri convenit, hic autem saluti reipublicæ profuit; profecto non potest eodem facto et communibus fortunis consuluisse, et legibus non obtemperâsse.

XXXIX. Quatuor autem partibus constat argumentatio, cum aut proponimus aut assumimus sine approbatione. Id facere oportet, cum aut propositio ex se intelligitur, aut assumtio perspicua est, et nullius approbationis indiget. Propositionis approbatione

præteritâ, quatuor ex partibus argumentatio tractatur, ad hunc modum: Judices, qui ex lege jurati judicatis, legibus obtemperare debetis. Obtemperare autem legibus non potestis, nisi id, quod scriptum est in lege, sequamini: quod enim certius legis scriptor testimonium voluntatis suæ relinquere potuit, quam, quod ipse magnâ cum curâ atque diligentiâ scripsit? Quod si literæ non exstarent, magnopere eas requireremus, ut ex his scriptoris voluntas cognosceretur; nec tamen Epaminondæ permitteremus, ne si extra judicium quidem esset, ut is nobis sententiam legis interpretaretur; nedum nunc istum patiamur, cum præsto lex sit, non ex eo quod apertissime scriptum est, sed ex eo quod suæ causæ convenit, scriptoris voluntatem interpretari. Quod si vos, judices, legibus obtemperare debetis, et id facere non potestis, nisi, quod scriptum est in lege, sequamini, quid causæ est, quin istum contra legem fecisse judicetis? Assumtionis autem approbatione præteritâ, quadripertita sic fiet argumentatio: Qui sæpenumero nos per fidem fefellerunt, eorum orationi fidem habere non debemus. Si quid enim perfidiâ illorum detrimenti acceperimus, nemo erit, præter nosmetipsos, quem jure accusare possimus. Ac primo quidem decipi incommodum est; iterum, stultum; tertio, turpe. Carthaginienses autem persæpe jam nos fefellerunt. Summa igitur amentia est in eorum fide spem habere, quorum perfidiâ toties deceptus sis. Utrâque approbatione præteritâ, tripertita fit, hoc pacto: Aut metuamus Carthaginienses oportet, si incolumes eos reliquerimus; aut eorum urbem diruamus. Ac metuere quidem non oportet: restat igitur, ut urbem diruamus.

XL. Sunt autem, qui putent, nonnunquam posse complexione supersederi, cum id perspicuum sit, quod conficiatur ex ratiocinatione: quod si fiat, bipertitam quoque fieri argumentationem, hoc modo: Si peperit, virgo non est: peperit autem. Hîc satis

esse dicunt proponere et assumere; quoniam perspicuum sit, quod conficiatur, complexionis rem non indigere. Nobis autem videtur et omnis ratiocinatio concludenda esse; et illud vitium, quod illis displicet, magnopere vitandum, ne, quod perspicuum sit, id in complexionem inferamus. Hoc autem fieri poterit, si complexionum genera intelligantur. Nam aut ita complectemur, ut in unum conducamus propositionem et assumtionem, hoc modo: Quod si leges omnes ad utilitatem reipublicæ referri convenit, hic autem saluti reipublicæ profuit; profecto non potest, eodem facto, et saluti communi consuluisse, et legibus non obtemperâsse: aut ita, ut ex contrario sententia conficiatur, hoc modo: Summa igitur amentia est, in eorum fide spem habere, quorum perfidiâ toties deceptus sis: aut ita, ut id solum, quod conficitur, inferatur, ad hunc modum: Urbem igitur diruamus: aut ut id, quod eam rem, quæ conficitur, sequatur, necesse est. Id est hujusmodi: Si peperit, cum viro concubuit: peperit autem. Conficitur hoc: Concubuit igitur cum viro. Hoc si nolis inferre, et inferas id quod sequitur: fecit igitur incestum; et concluseris argumentationem, et perspicuam fugeris complexionem. Quare, in longis argumentationibus, ex conductionibus aut ex contrario complecti oportet: in brevibus, id solum, quod conficitur, exponere: in iis, in quibus exitus perspicuus est, consecutione uti. Si qui autem ex unâ quoque parte putabunt constare argumentationem, poterunt dicere, sæpe satis esse hoc modo argumentationem facere: Quoniam peperit, cum viro concubuit: nam hoc nullius neque approbationis, neque assumtionis vel ejus approbationis, neque complexionis, indigere. Sed nobis ambiguitate nominis videntur errare: nam argumentatio nomine uno res duas significat, ideo, quod et inventum, aliquam in rem probabile aut necessarium, argumentatio vocatur, et ejus inventi artificiosa expolitio. Quando igi-

tur proferent aliquid hujusmodi: Quoniam peperit, cum viro concubuit; inventum proferent, non expolitionem: nos autem de expolitionis partibus loquimur.

XLI. Nihil igitur ad hanc rem ratio illa pertinebit: atque hac distinctione, alia quoque, quæ videbuntur officere huic partitioni, propulsabimus, si qui aut assumtionem aliquando tolli posse putent, aut propositionem. Quæ si quid habet probabile aut necessarium, quoquo modo commoveat auditorem, necesse est. Quod si solum spectaretur, ac nihil, quo pacto tractaretur id quod excogitatum esset, referret; nequâquam tantum inter summos oratores et mediocres interesse existimaretur. Variare autem orationem magnopere oportebit: nam, omnibus in rebus, similitudo est satietatis mater. Id fieri poterit, si non similiter semper ingrediamur in argumentationem. Nam, primum omnium, generibus ipsis distinguere convenit orationem; hoc est, tum inductione uti, tum ratiocinatione. Deinde, in ipsâ argumentatione, non semper a propositione incipere, nec semper quinque partibus abuti, neque eâdem ratione partitiones expolire: sed tum ab assumtione incipere licet, tum ab approbatione alterutrâ, tum utrâque, tum hoc, tum illo genere complexionis uti. Id ut perspiciatur, aut scribamus, aut in quolibet exemplo de iis quæ proposita sunt, hoc idem exerceamus, ut quam facile factu sit.

Ac de partibus quidem argumentationis satis nobis dictum videtur. Illud autem volumus intelligi, nos probe tenere, aliis quoque rationibus tractari argumentationes in philosophiâ multis et obscuris, de quibus certum est artificium constitutum. Verum illa nobis abhorrere ab usu oratorio videntur. Quæ pertinere autem ad dicendum putamus, ea nos commodius, quam cæteros, attendisse, non affirmamus; perquisitius et diligentius conscripsisse pollicemur.

Nunc, ut instituimus proficisci, ordine ad reliqua pergemus.

XLII. Reprehensio est, per quam argumentando adversariorum confirmatio diluitur, aut infirmatur [aut allevatur]. Hæc fonte inventionis eodem utetur, quo utitur confirmatio, propterea quod, quibus ex locis aliqua res confirmari potest, iisdem potest ex locis infirmari: nihil enim considerandum est in his omnibus inventionibus, nisi id, quod personis aut negotiis attributum est. Quare inventionem, et argumentationum expolitionem, ex illis, quæ ante præcepta sunt, hanc quoque in partem orationis transferri oportebit. Verumtamen, ut quædam præceptio detur hujus quoque partis, exponemus modos reprehensionis; quos qui observabunt, facilius ea, quæ contra dicentur, diluere aut infirmare poterunt.

Omnis argumentatio reprehenditur, si aut, ex iis quæ sumta sunt, non conceditur aliquod unum plurave; aut, his concessis, complexio confici ex his negatur; aut si genus ipsum argumentationis vitiosum ostenditur; aut si, contra firmam argumentationem, alia æque firma, aut firmior, ponitur. Ex iis quæ sumuntur, aliquid non conceditur, cum aut id, quod credibile dicunt, negatur esse ejusmodi; aut, quod comparabile putant, dissimile ostenditur; aut judicatum aliam in partem traducitur, aut omnino judicium improbatur; aut, quod signum esse adversarii dixerunt, id ejusmodi negetur esse; aut si complexio, aut ex unâ aut ex utrâque parte, reprehenditur; aut si enumeratio falsa ostenditur; aut si simplex conclusio falsi aliquid continere demonstratur. Nam omne, quod sumitur ad argumentandum, sive pro probabili, sive pro necessario, necesse est sumatur ex his locis, ut ante ostendimus.

XLIII. Quod pro credibili sumtum erit, id infirmabitur, si aut perspicue falsum erit, hoc modo: Nemo est, qui non pecuniam quam sapientiam malit.

Aut, ex contrario quoque, credibile aliquid habebit, hoc modo: Quis est, qui non officii cupidior sit, quam pecuniæ? aut erit omnino incredibile, ut si quis, quem constet esse avarum, dicat, alicujus mediocris officii causâ, se maximam pecuniam neglexisse. Aut si, quod in quibusdam rebus aut hominibus accidit, id omnibus dicatur usu evenire, hoc pacto: Qui pauperes sunt, iis antiquior officio pecunia est. Qui locus desertus est, in eo cædem factam esse oportet. In loco celebri homo occidi quî potuit? Aut si id, quod raro fit, fieri omnino negetur: ut Curio pro Fulvio: "Nemo potest uno adspectu, neque præteriens, in amorem incidere." Quod autem pro signo sumetur, id ex iisdem locis, quibus confirmatur, infirmabitur. Nam, in signo, primum verum esse ostendi oportet: deinde ejus esse rei signum proprium, quâ de re agitur, ut cruorem cædis: deinde factum esse, quod non oportuerit; aut non factum, quod oportuerit: postremo scîsse eum, de quâ quæritur, ejus rei legem et consuetudinem: nam eæ res sunt signo attributæ; quas diligentius aperiemus, cum separatim de ipsâ conjecturali constitutione dicemus. Ergo horum unumquodque, in reprehensione, aut non esse signo, aut parum magno esse, aut a se potius quam ab adversariis stare, aut omnino falso dici, aut in aliam quoque suspicionem duci posse, demonstrabitur.

XLIV. Cum autem pro comparabili aliquid inducetur, quoniam id per similitudinem maxime tractatur, in reprehendendo conveniet, simile id negare esse, quod conferetur ei quîcum conferetur. Id fieri poterit, si demonstrabitur diversum esse genere, naturâ, vi, magnitudine, tempore, loco, personâ, opinione: ac si, quo in numero illud, quod per similitudinem afferetur, et quo in loco hoc genus, cujus causâ afferetur, haberi conveniat, ostendetur. Deinde, quid res cum re differat, demonstrabitur: ex quo docebimus, aliud de eo quod comparabitur,

et de eo quîcum comparabitur, existimari oportere. Hujus facultatis maxime indigemus, cum ea ipsa argumentatio, quæ per inductionem tractatur, erit reprehendenda. Sin judicatum aliquod inferetur, quoniam id ex his locis maxime firmatur; laude eorum, qui judicârunt; similitudine ejus rei, quâ de agitur, ad eam rem, quâ de judicatum est; et commemorando, non modo non esse reprehensum judicium, sed ab omnibus approbatum; et demonstrando, difficilius et majus fuisse id judicatum quod afferatur, quam id quod instet: ex contrariis locis, si res aut vera aut verisimilis permittat, infirmari oportebit. Atque erit observandum diligenter, ne nihil ad id, quo de agatur, pertineat id quod judicatum sit; et videndum, ne ea res proferatur, in quâ sit offensum, ut de ipso, qui judicârit, judicium fieri videatur. Oportet autem animadvertere, ne, cum aliter multa sint judicata, solitarium aliquod aut rarum judicatum afferatur: nam his rebus auctoritas judicati maxime potest infirmari. Atque ea quidem, quæ quasi probabilia sumentur, ad hunc modum tentari oportebit.

XLV. Quæ vero, sicuti necessaria, inducentur, ea si forte imitabuntur modo necessariam argumentationem, neque erunt ejusmodi, sic reprehendentur. Primum complexio, quæ, utrum concesseris, debet tollere, si vera est, nunquam reprehendetur; sin falsa, duobus modis, aut conversione, aut alterius partis infirmatione. Conversione, hoc modo:

"Nam si veretur, quid eum accuses, qui est probus?
Sin inverecundum animi ingenium possidet,
Quid eum accuses, qui id parvi auditu existimet?"

Hîc, sive vereri dixeris, sive non vereri, concedendum hoc putat, ut neget esse accusandum. Quod conversione sic reprehendetur: Immo vero accusandus est: nam, si veretur, accuses: non enim parvi auditu æstimabit: sin inverecundum animi ingenium

possidet, tamen accuses: non enim probus est. Alterius autem partis infirmatione, hoc modo reprehendetur: Verum, si veretur, accusatione tuâ correctus, ab errato recedet. Enumeratio vitiosa intelligitur, si aut præteritum quiddam dicemus, quod velimus concedere, aut infirmum aliquid annumeratum, quod aut contra dici possit, aut causa non sit, quare non honeste possimus concedere. Præteritur quiddam in ejusmodi enumerationibus: Quoniam habes istum equum, aut emeris oportet, aut hæreditate possideas, aut munere acceperis, aut domi tibi natus sit; aut, si horum nihil est, surripueris necesse est: sed neque emisti, neque hæreditate venit, neque domi natus est, neque donatus est: necesse est ergo surripueris. Hoc commode reprehendetur, si dici possit ex hostibus equus esse captus, cujus prædæ sectio non venierit: quo illato, infirmatur enumeratio; quoniam id sit inductum, quod præteritum sit in enumeratione.

XLVI. Altero autem modo reprehendetur, si aut contra aliquid dicetur: hoc est, si, exempli causâ, ut in eodem versemur, poterit ostendi hæreditate venisse: aut si extremum illud non erit turpe concedere; ut si quis, cum dixerint adversarii, aut insidias facere voluisti, aut amico morem gessisti, aut cupiditate elatus es; amico se morem gessisse fateatur. Simplex autem conclusio reprehendetur, si id, quod sequitur, non videatur necessario cum eo, quod antecessit, cohærere. Nam hoc quidem, Si spiritum ducit, vivit; Si dies est, lucet; ejusmodi est, ut cum priore necessario posterius cohærere videatur. Hoc autem, Si mater est, diligit; Si aliquando peccavit, nunquam corrigetur; sic conveniet reprehendi, ut demonstretur non necessario cum priore posterius cohærere. Hoc genus, et cætera necessaria, et omnino omnis argumentatio, et ejus reprehensio, majorem quamdam vim continet,

et latius patet, quam hîc exponitur: sed ejus artificii cognitio hujusmodi est, ut non ad hujus artis partem aliquam adjungi possit, sed ipsa separatim longi temporis, et magnæ atque arduæ cogitationis, indigeat: quare illa nobis alio tempore atque ad aliud institutum, si facultas erit, explicabuntur. Nunc his præceptionibus rhetorum ad usum oratorium contentos nos esse oportebit. Cum igitur ex iis, quæ sumuntur, aliquid non conceditur, sic infirmabitur.

XLVII. Cum autem, his concessis, complexio ex his non conficitur, hæc erunt consideranda: num aliud conficiatur, aliud dicatur, hoc modo: Si, cum aliquis dicat se profectum esse ad exercitum, contraque eum quis velit hac argumentatione uti: Si venisses ad exercitum, a tribunis militaribus visus esses: non es autem ab his visus; non es igitur profectus ad exercitum. Hîc cum concesseris propositionem et assumtionem, complexio est infirmanda. Aliud enim, quam cogebatur, illatum est. Ac nunc quidem, quo facilius res cognosceretur, perspicuo et grandi vitio præditum posuimus exemplum: sed sæpe obscurius positum vitium pro vero probatur, cum aut parum memineris quid concesseris, aut ambiguum aliquid pro certo concesseris. Ambiguum si concesseris ex eâ parte quam ipse intellexeris, eam partem si adversarius ad aliam partem per complexionem velit accommodare; demonstrare oportebit, non ex eo quod ipse concesseris, sed ex eo quod ille sumserit, confici complexionem, ad hunc modum: Si pecuniæ indigetis, pecuniam non habetis: si pecuniam non habetis, pauperes estis: indigetis autem pecuniæ; mercaturæ enim, nisi ita esset, operam non daretis: pauperes igitur estis. Hoc sic reprehenditur: Cum dicebas, si indigetis pecuniæ, pecuniam non habetis; hoc intelligebam, si propter inopiam in egestate estis, pecuniam non habetis; et

idcirco concedebam: cum autem hoc sumebas, indigetis autem pecuniæ; illud accipiebam, vultis autem pecuniæ plus habere. Ex quibus concessionibus non conficitur hoc: Pauperes igitur estis: conficeretur autem, si tibi primo quoque hoc concessissem, qui pecuniam majorem vellet habere, eum pecuniam non habere.

XLVIII. Sæpe autem oblitum putant quid concesseris; et idcirco id quod non conficitur, quasi conficiatur, in conclusione infertur, hoc modo: Si ad illum hæreditas veniebat, verisimile est, ab illo esse necatum. Deinde hoc approbant plurimis verbis: post assumunt, ad illum autem hæreditas veniebat. Deinde infertur, Ille igitur occidit. Id, ex iis quæ sumserant, non conficitur. Quare observare diligenter oportet, et quid sumatur, et quid ex his conficiatur.

Ipsum autem genus argumentationis vitiosum his de causis ostendetur, si aut in ipso vitium erit, aut si non ad id, quod instituitur, accommodabitur. Atque in ipso vitium erit, si omnino totum falsum erit, si commune, si vulgare, si leve, si remotum, si mala definitio, si controversum, si perspicuum, si non concessum, si turpe, si offensum, si contrarium, si inconstans, si adversum. Falsum est, in quo perspicue mendacium est, hoc modo: Non potest esse sapiens, qui pecuniam negligit. Socrates autem pecuniam negligebat: non igitur sapiens erât. Commune est, quod nihilo magis ab adversariis quam a nobis facit, hoc modo: Idcirco, judices, quia veram causam habebam, brevi peroravi. Vulgare est, quod in aliam quoque rem non probabilem, si nunc concessum sit, transferri possit, hoc modo: Si veram causam non haberet, vobis se, judices, non commisisset. Leve est, quod aut post tempus dicitur, hoc modo: Si in mentem venisset, non commisisset: aut si perspicue rem turpem levi tegere vult defensione, hoc modo:

"Cum te expetebant omnes, florentissimo
Regno reliqui: nunc desertum ab omnibus,
Summo periclo, sola ut restituam, paro."

XLIX. Remotum est, quod ultra, quam satis est, petitur, hoc modo: Quod si non P. Scipio Corneliam filiam Ti. Graccho collocâsset, atque ex eâ duos Gracchos procreâsset, tantæ seditiones natæ non essent: quare hoc incommodum Scipioni adscribendum videtur. Hujusmodi est illa quoque conquestio:

"Utinam ne in nemore Pelio securibus
Cæsa cecidisset abiegna ad terram trabes!"

Longius enim repetita est, quam res postulabat. Mala definitio est, cum aut communia describit, hoc modo: Seditiosus est is, qui malus atque inutilis est civis: nam hoc non magis seditiosi, quam ambitiosi, quam calumniatoris, quam alicujus improbi hominis, vim describit. Aut falsum quiddam dicit, hoc pacto: Sapientia est pecuniæ quærendæ intelligentia. Aut aliquid non grave, nec magnum continens, sic: Stultitia est immensæ gloriæ cupiditas. Est hæc quidem stultitia, sed ex parte quâdam, non ex omni genere, definita. Controversum est, in quo, ad dubium demonstrandum, dubia causa affertur, hoc modo:

"Eho tu! Dii, quibus est potestas motûs superûm atque inferûm,
Pacem inter sese conciliant, conferunt concordiam."

Perspicuum est, de quo non est controversia; ut, si quis, cum Oresten accuset, planum faciat, ab eo matrem esse occisam. Non concessum est, cum id, quod augetur, in controversiâ est, ut, si quis, cum Ulyssem accuset, in hoc maxime commoretur: Indignum esse, ab homine ignavissimo virum fortissimum, Ajacem, necatum. Turpe est, quod aut eo loco in

quo dicitur, aut eo homine qui dicit, aut eo tempore quo dicitur, aut iis qui audiunt, aut eâ re, quâ de agitur, indignum, propter inhonestam rem, videtur. Offensum est, quod eorum, qui audiunt, voluntatem lædit: ut, si quis apud equites Romanos, cupidos judicandi, Cæpionis legem judiciariam laudet.

L. Contrarium est, quod contra ea dicitur, quæ ii, qui audiunt, fecerunt; ut, si quis, apud Alexandrum Macedonem, contra aliquem urbis expugnatorem diceret, nihil esse crudelius, quam urbes diruere, cum ipse Alexander Thebas diruisset. Inconstans est, quod ab eodem de eâdem re diverse dicitur; ut, si quis, cum dixerit, qui virtutem habeat, eum nullius rei ad bene vivendum indigere, neget postea sine bonâ valetudine posse bene vivere: aut, se amico adesse propter benevolentiam; sperare enim aliquid commodi ad se perventurum. Adversum est, quod ipsi causæ aliquâ ex parte officit; ut si quis hostium vim et copias et felicitatem augeat, cum ad pugnandum milites adhortetur. Si non ad id, quod instituitur, accommodabitur aliqua pars argumentationis, horum aliquo in vitio reperietur: si, plura pollicitus, pauciora demonstrabit; aut, si, cum totum debebit ostendere, de parte aliquâ loquatur, hoc modo: Mulierum genus avarum est; nam Eriphyle auro viri vitam vendidit: aut, si non id, quod accusabitur, defendet; ut, si quis, cum ambitûs accusabitur, manu se fortem esse defendet; ut Amphion apud Euripidem, item apud Pacuvium, qui, vituperatâ musicâ, sapientiam laudat: aut si res ex hominis vitio vituperabitur, ut, si quis doctrinam ex alicujus docti vitiis reprehendat; aut, si qui, cum aliquem volet laudare, de felicitate ejus, non de virtute, dicat: aut, si qui rem cum re ita comparabit, ut alteram se non putet laudare, nisi alteram vituperârit; aut si alteram ita laudet, ut alterius non faciat mentionem: aut si, cum de certâ re quæretur, de communi instituetur oratio; ut, si quis, cum aliqui deliberent, bellum gerant, an non,

pacem laudet omnino, non illud bellum inutile esse demonstret: aut, si ratio alicujus rei reddetur falsa, hoc modo: Pecunia bonum est, propterea quod ea maxime vitam beatam efficit; aut si infirma, ut Plautus,

"Amicum castigare ob meritam noxiam,
Immune est facinus: verum in ætate utile
Et conducibile: nam ego amicum hodie meum
Concastigabo pro commeritâ noxiâ:"

aut eadem, hoc modo: Maximum malum est avaritia; multos enim magnis incommodis affecit pecuniæ cupiditas: aut parum idonea, hoc modo: Maximum bonum est amicitia; plurimæ enim delectationes sunt in amicitiâ.

LI. Quartus modus erat reprehensionis, per quem, contra firmam argumentationem, æque firma aut firmior ponebatur. Hoc genus in deliberationibus maxime versabitur, cum aliquid, quod contra dicatur, æquum esse concedimus, sed id, quod nos defendimus, necessarium esse demonstramus: aut cum id, quod illi defendant, utile esse fateamur; quod nos dicamus, demonstremus esse honestum. Ac de reprehensione hæc quidem existimavimus esse dicenda. Deinceps nunc de conclusione ponemus.

Hermagoras digressionem deinde, tum postremam conclusionem ponit. In hac autem digressione ille putat oportere quamdam inferri orationem, a causâ atque a judicatione ipsâ remotam, quæ aut sui laudem aut adversarii vituperationem contineat, aut in aliam causam deducat, ex quâ conficiat aliquid confirmationis aut reprehensionis, non argumentando, sed augendo per quamdam amplificationem. Hanc si quis partem putârit orationis, sequatur Hermagoram licebit. Nam et augendi, et laudandi, et vituperandi præcepta a nobis partim data sunt, partim suo loco dabuntur. Nobis autem non placet, hanc partem in numero reponi, quod de causâ digredi, nisi per

locum communem, displicet; quo de genere posterius est dicendum. Laudes autem et vituperationes non separatim placet tractari, sed in ipsis argumentationibus esse implicitas. Nunc de conclusione dicemus.

LII. Conclusio est exitus et determinatio totius orationis. Hæc habet partes tres, enumerationem, indignationem, conquestionem. Enumeratio est, per quam res, disperse et diffuse dictæ, unum in locum coguntur, et, reminiscendi causâ, unum sub adspectum subjiciuntur. Hæc si semper eodem modo tractabitur, perspicue ab omnibus artificio quodam tractari intelligetur; sin varie fiet, et hanc suspicionem et satietatem vitare poterit. Quare tum oportebit ita facere, ut plerique faciunt propter facilitatem, singillatim unamquamque rem attingere, et ita omnes transire breviter argumentationes: tum autem id, quod difficilius est, dicere, quas partes exposueris in partitione, de quibus te pollicitus sis dicturum, et reducere in memoriam, quibus rationibus unamquamque partem confirmâris: tum ab iis, qui audiunt, quærere, quid sit, quod sibi velle debeant demonstrari, hoc modo: Illud docuimus; illud planum fecimus. Ita simul et in memoriam redibit auditor, et putabit nihil esse præterea, quod debeat desiderare. Atque in his generibus (ut ante dictum est) tum tuas argumentationes transire separatim, tum (id, quod artificiosius est) cum tuis contrarias conjungere; et, cum tuam argumentationem dixeris, tum, contra eam quod afferebatur, quemadmodum dilueris, ostendere. Ita, per brevem comparationem, auditoris memoria et de confirmatione et de reprehensione redintegrabitur. Atque hæc aliis actionis quoque modis variare oportebit. Nam cum ex tuâ personâ enumerare possis, ut, quid et quo quidque loco dixeris, admoneas; tum vero personam aut rem aliquam inducere, et enumerationem ei totam attribuere: personam hoc modo: Nam, si legis scriptor

exsistat, et quærat a vobis, quid dubitetis, quid possitis dicere, cum vobis hoc et hoc sit demonstratum? Atque hîc, item ut in nostrâ personâ, licebit alias singillatim transire omnes argumentationes, alias ad partitiones singula genera referre, alias ab auditore, quid desideret, quærere, alias hæc facere per comparationem suarum et contrariarum argumentationum. Res autem inducetur, si alicui rei hujusmodi, legi, loco, urbi, monimento, attribuetur oratio per enumerationem, hoc modo: Quid si leges loqui possent? nonne hæc apud vos quererentur? Quidnam amplius desideratis, judices, cum vobis hoc et hoc planum factum sit? In hoc quoque genere omnibus eisdem modis uti licebit. Commune autem præceptum hoc datur ad enumerationem, ut ex unâquâque argumentatione, quoniam tota iterum dici non potest, id eligatur, quod erit gravissimum, et unumquodque quam brevissime transeatur; ut memoria, non oratio, renovata videatur.

LIII. Indignatio est oratio, per quam conficitur, ut in aliquem hominem magnum odium, aut in rem gravis offensio, concitetur. In hoc genere illud primum intelligi volumus, posse, omnibus ex locis iis quos in confirmandi præceptis posuimus, tractari indignationem: nam ex iis rebus quæ personis atque negotiis attributæ sunt, quævis amplificationes et indignationes nasci possunt: sed tamen ea, quæ separatim de indignatione præcipi possunt, consideremus. Primus locus sumitur ab auctoritate, cum commemoramus, quantæ curæ res ea fuerit Diis immortalibus, aut eis quorum auctoritas gravissima debeat esse: qui locus sumetur ex sortibus, ex oraculis, vatibus, ostentis, prodigiis, responsis, et similibus rebus; item ex majoribus nostris, regibus, civitatibus, gentibus, hominibus sapientissimis, senatu, populo, legum scriptoribus. Secundus locus est, per quem, illa res ad quos pertineat, cum amplificatione, per indignationem, ostenditur, an ad omnes, aut ad ma-

jorem partem, quod atrocissimum est; aut ad superiores, quales sunt ii, quorum ex auctoritate indignatio sumitur, quod indignissimum est; aut ad pares animo, fortunâ, corpore, quod iniquissimum est; aut ad inferiores, quod superbissimum est. Tertius locus est, per quem quærimus, quidnam sit eventurum, si idem cæteri faciant; et simul ostendimus, huic si concessum sit, multos æmulos ejusdem audaciæ futuros; ex quo, quid mali sit eventurum, demonstrabimus. Quartus locus est, per quem demonstramus, multos alacres exspectare, quid statuatur, ut, ex eo quod uni concessum sit, sibi quoque tali de re quid liceat, intelligere possint. Quintus locus est, per quem ostendimus, cæteras res perperam constitutas, intellectâ veritate, commutatas corrigi posse; hanc esse rem, quæ, si sit semel judicata, neque alio commutari judicio, neque ullâ potestate corrigi possit. Sextus locus est, per quem consulto et de industriâ factum esse demonstratur; et illud adjungitur, voluntario maleficio veniam dari non oportere; imprudentiæ concedi nonnunquam convenire. Septimus locus est, per quem indignamur, quod tetrum, crudele, nefarium, tyrannicum factum esse dicamus, per vim, per manum opulentam; quæ res ab legibus et ab æquabili jure remotissima sit.

LIV. Octavus locus est, per quem demonstramus, non vulgare, neque factitatum esse, ne ab audacissimis quidem hominibus, id maleficium, de quo agitur; atque id a feris quoque hominibus, et a barbaris gentibus, et immanibus bestiis, remotum esse. Hæc erunt, quæ in parentes, liberos, conjuges, consanguineos, supplices, crudeliter facta dicentur; et deinceps si qua proferantur in majores natu, in hospites, in vicinos, in amicos, in eos quibuscum vitam egeris, in eos apud quos educatus sis, in eos a quibus eruditus, in mortuos, in miseros et misericordiâ dignos, in homines claros, nobiles, et honore usos, in eos qui neque lædere alium nec se defendere potuerint, ut in

pueros, senes, mulieres; quibus omnibus acriter excitata indignatio, summum in eum, qui violârit horum aliquid, odium commovere poterit. Nonus locus est, per quem cum aliis, quæ constat esse peccata, hoc, quo de quæstio est, comparatur; et ita, per contentionem, quanto atrocius et indignius sit illud, quo de agitur, ostenditur. Decimus locus est, per quem omnia, quæ in negotio gerendo acta sunt, quæque post negotium consecuta sunt, cum uniuscujusque indignatione et criminatione, colligimus, et rem verbis quam maxime ante oculos ejus, apud quem dicitur, ponimus, ut id, quod indignum est, perinde illi videatur indignum, ac si ipse interfuerit, ac præsens viderit. Undecimus locus est, per quem ostendimus, ab eo factum, a quo minime oportuerit, et a quo, si alius faceret, prohiberi conveniret. Duodecimus locus est, per quem indignamur, quod nobis hoc primis acciderit, nec alicui unquam usu evenerit. Tertiusdecimus locus est, si cum injuriâ contumelia juncta demonstratur; per quem locum in superbiam et arrogantiam odium concitatur. Quartusdecimus locus est, per quem petimus ab iis qui audiunt, ut ad suas res nostras injurias referant: si ad pueros pertinebit, de liberis suis cogitent; si ad mulieres, de uxoribus; si ad senes, de patribus aut parentibus. Quintusdecimus locus est, per quem dicimus, inimicis quoque et hostibus ea, quæ nobis acciderint, indigna videri solere. Et indignatio quidem his fere de locis gravissime sumetur.

LV. Conquestionis autem hujusmodi de rebus partes petere oportebit. Conquestio est oratio, auditorum misericordiam captans. In hac primum animum auditoris mitem et misericordem conficere oportet, quo facilius conquestione commoveri possit. Id locis communibus efficere oportebit, per quos fortunæ vis in omnes, et hominum infirmitas, ostenditur: quâ oratione habitâ graviter et sententiose, maxime demittitur animus hominum, et ad misericordiam

comparatur; cum in alieno malo suam infirmitatem considerabit. Deinde primus locus est misericordiæ, per quem, quibus in bonis fuerint, et nunc quibus in malis sint, ostenditur. Secundus, qui in tempora tribuitur, per quem, quibus in malis fuerint, et sint, et futuri sint, demonstratur. Tertius, per quem unumquodque deploratur incommodum; ut, in morte filii, pueritiæ delectatio, amor, spes, solatium, educatio, et, si qua simili in genere, quolibet de incommodo, per conquestionem dici poterunt. Quartus, per quem res turpes et humiles et illiberales proferentur, et indignæ ætate, genere, fortunâ, pristino honore, beneficiis; quas passi perpessurive sint. Quintus est, per quem omnia ante oculos singillatim incommoda ponentur, ut videatur is, qui audit, videre, et re quoque ipsâ, quasi adsit, non verbis solum, ad misericordiam ducatur. Sextus, per quem præter spem in miseriis demonstratur esse; et, cum aliquid exspectaret, non modo id non adeptus esse, sed in summas miserias incidisse. Septimus, per quem ad ipsos, qui audiunt, similem casum convertimus, et petimus, ut de suis liberis aut parentibus, aut aliquo qui illis carus debeat esse, nos cum videant, recordentur. Octavus, per quem aliquid dicitur esse factum, quod non oportuerit, aut non factum, quod oportuerit, hoc modo: Non affui; non vidi; non postremam ejus vocem audivi; non extremum ejus spiritum excepi. Item, Inimicorum in manibus mortuus est; hostili in terrâ turpiter jacuit insepultus; a feris diu vexatus, communi quoque honore in morte caruit. Nonus, per quem oratio ad mutas et expertes animi res refertur; ut, si ad equum, domum, vestem, sermonem alicujus accommodes, quibus animus eorum, qui audiunt, et aliquem dilexerunt, vehementer commovetur. Decimus, per quem inopia, infirmitas, solitudo, demonstratur. Undecimus, per quem aut liberorum aut parentum, aut sui corporis sepeliendi, aut alicujus ejusmodi rei, commendatio fit. Duodecimus,

per quem disjunctio deploratur ab aliquo, cum diducaris ab eo, quîcum libentissime vixeris, ut a parente, filio, fratre, familiari. Tertiusdecimus, per quem cum indignatione conquerimur, quod ab iis, a quibus minime conveniat, male tractemur, propinquis, amicis, quibus benefecerimus, quos adjutores fore putaverimus, aut a quibus indignum sit, ut servis, libertis, clientibus, supplicibus.

LVI. Quartusdecimus, qui per obsecrationem sumitur; in quo orantur modo illi qui audiunt, humili et supplici oratione, ut misereantur. Quintusdecimus, per quem non nostras, sed eorum qui cari nobis debent esse, fortunas conqueri nos demonstramus. Sextusdecimus est, per quem animum nostrum in alios misericordem esse ostendimus; et tamen amplum et excelsum, et patientem incommodorum esse, et futurum esse, si quid acciderit, demonstramus: nam sæpe virtus et magnificentia, in quâ gravitas et auctoritas est, plus proficit ad misericordiam commovendam, quam humilitas et obsecratio. Commotis autem animis, diutius in conquestione morari non oportebit. Quemadmodum enim dixit rhetor Apollonius, "lacrymâ nihil citius arescit." Sed, quoniam et satis videmur de omnibus partibus orationis dixisse, et hujus voluminis magnitudo longius processit; quæ sequuntur deinceps, in secundo libro dicemus.

M. TULLII CICERONIS
RHETORICORUM,

SEU

DE INVENTIONE RHETORICÂ,

LIBER SECUNDUS.

I. Crotoniatæ quondam, cum florerent omnibus copiis, et in Italiâ cum primis beati numerarentur, templum Junonis, quod religiosissime colebant, egregiis picturis locupletare voluerunt. Itaque Heracleoten Zeuxin, qui tum longe cæteris excellere pictoribus existimabatur, magno pretio conductum adhibuerunt. Is et cæteras complures tabulas pinxit, quarum nonnulla pars usque ad nostram memoriam propter fani religionem remansit; et, ut excellentem muliebris formæ pulchritudinem muta in sese imago contineret, Helenæ se pingere simulacrum velle dixit: quod Crotoniatæ, qui eum muliebri in corpore pingendo plurimum aliis præstare sæpe accepissent, libenter audierunt: putaverunt enim, si, quo in genere plurimum posset, in eo magnopere elaborâsset, egregium sibi opus illo in fano relicturum. Neque tum eos illa opinio fefellit. Nam Zeuxis illico quæsivit ab eis, quasnam virgines formosas haberent. Illi autem statim hominem deduxerunt in palæstram, atque ei pueros ostenderunt multos, magnâ præditos

dignitate. Etenim quodam tempore Crotoniatæ multum omnibus, corporum viribus et dignitatibus, antesteterunt, atque honestissimas ex gymnico certamine victorias domum cum maximâ laude retulerunt. Cum puerorum igitur formas et corpora magno hic opere miraretur: Horum, inquiunt illi, sorores sunt apud nos virgines: quare, quâ sint illæ dignitate, potes ex his suspicari. Præbete igitur mihi, quæso, inquit, ex istis virginibus formosissimas, dum pingo id, quod pollicitus sum vobis, ut mutum in simulacrum ex animali exemplo veritas transferatur. Tum Crotoniatæ, publico de consilio, virgines unum in locum conduxerunt, et pictori, quas vellet, eligendi potestatem dederunt. Ille autem quinque delegit; quarum nomina multi pöetæ memoriæ tradiderunt, quod ejus essent judicio probatæ, qui verissimum pulchritudinis habere judicium debuisset: neque enim putavit, omnia, quæ quæreret ad venustatem, uno in corpore se reperire posse; ideo quod nihil, simplici in genere, omni ex parte perfectum natura expolivit: itaque, tamquam cæteris non sit habitura quod largiatur, si uni cuncta concesserit, aliud alii commodi, aliquo adjuncto incommodo, muneratur.

II. Quod quoniam nobis quoque voluntatis accidit, ut artem dicendi perscriberemus, non unum aliquod proposuimus exemplum, cujus omnes partes, quocumque essent in genere, exprimendæ nobis necessario viderentur; sed, omnibus unum in locum coactis scriptoribus, quod quisque commodissime præcipere videbatur, excerpsimus; et ex variis ingeniis excellentissima quæque libavimus. Ex his enim qui nomine et memoriâ digni sunt, nec nihil optime, nec omnia præclarissime, quisquam dicere nobis videbatur: quapropter stultitia visa est, aut a bene inventis alicujus recedere, si quo in vitio ejus offenderemur, aut ad vitia quoque ejus accedere, cujus aliquo bene præcepto duceremur. Quod si in cæteris quoque studiis a multis eligere homines com-

modissimum quodque, quam sese uni alicui certo vellent addicere, minus in arrogantiam offenderent; non tantopere in vitiis perseverarent; aliquanto levius ex inscientiâ laborarent. Ac si par in nobis hujus artis, atque in illo picturæ, scientia fuisset, fortasse magis hoc suo in genere opus nostrum, quam ille in suâ picturâ nobilis, eniteret. Ex majore enim copiâ nobis, quam illi, fuit exemplorum eligendi potestas. Ille unâ ex urbe, et ex eo numero virginum quæ tum erant, eligere potuit: nobis omnium, quicumque fuerunt, ab ultimo principio hujus præceptionis usque ad hoc tempus, expositis copiis, quodcumque placeret, eligendi potestas fuit.

Ac veteres quidem scriptores artis, usque a principe illo atque inventore Tisiâ repetitos, unum in locum conduxit Aristoteles, et nominatim cujusque præcepta magnâ conquisita curâ perspicue conscripsit, atque enodata diligenter exposuit: at tantum inventoribus ipsis suavitate et brevitate dicendi præstitit, ut nemo illorum præcepta ex ipsorum libris cognoscat; sed omnes, qui, quod illi præcipiant, velint intelligere, ad hunc, quasi ad quemdam multo commodiorem explicatorem, revertantur. Atque hic quidem ipse et sese ipsum nobis, et eos qui ante se fuerant, in medio posuit, ut et cæteros et seipsum per se cognosceremus: ab hoc autem qui profecti sunt, quamquam in maximis philosophiæ partibus operæ plurimum consumserunt, sicut et ipse, cujus instituta sequebantur, fecerat; tamen permulta nobis præcepta dicendi reliquerunt. Atque alii quoque alio ex fonte præceptores dicendi emanaverunt, qui item permultum ad dicendum, si quid ars proficit, opitulati sunt: nam fuit tempore eodem, quo Aristoteles, magnus et nobilis rhetor Isocrates; cujus ipsius quam constet esse artem, non invenimus. Discipulorum autem, atque eorum qui protinus ab hac sunt disciplinâ profecti, multa de arte præcepta reperimus.

III. Ex his duabus diversis sicuti familiis, (qua-

rum altera, cum versaretur in philosophiâ, nonnullam rhetoricæ quoque artis sibi curam assumebat; altera vero omnis in dicendi erat studio et præceptione occupata) unum quoddam est conflatum genus a posterioribus, qui ab utrisque ea, quæ commode dici videbantur, in suas artes contulerunt: quos ipsos simul, atque illos superiores, nos nobis omnes, quoad facultas tulit, proposuimus; et ex nostro quoque nonnihil in commune contulimus. Quod si ea, quæ in his libris exponuntur, tantopere eligenda fuerunt, quanto studio electa sunt, profecto neque nos neque alios industriæ nostræ pœnitebit. Sin autem temere aliquid alicujus præterîsse, aut non satis eleganter secuti, videbimur; docti ab aliquo, facile et libenter sententiam commutabimus. Non enim parum cognôsse, sed in parum cognito stulte et diu perseverâsse, turpe est; propterea quod alterum communi hominum infirmitati, alterum singulari uniuscujusque vitio, est attributum. Quare nos quidem sine ullâ affirmatione, simul quærentes, dubitanter unumquodque dicemus, ne, dum parvulum hoc consequimur, ut satis commode hæc perscripsisse videamur, illud amittamus quod maximum est, ut ne cui rei temere atque arroganter assenserimus. Verum hoc quidem nos, et in hoc tempore, et in omni vitâ studiose, quoad facultas feret, consequemur. Nunc autem, ne longius oratio progressa videatur, de reliquis, quæ præcipienda videntur esse, dicemus.

Igitur primus liber, exposito genere hujus artis, et officio, et fine, et materiâ, et partibus, genera controversiarum, et inventiones, et constitutiones, et judicationes continebat, deinde partes orationis, et in eas omnes omnia præcepta. Quare cum in eo cæteris de rebus distinctius dictum sit, disperse autem de confirmatione et de reprehensione; nunc certos confirmandi et reprehendendi, in singula causarum genera, locos tradendos arbitramur. Et quia, quo pacto tractari conveniret argumentationes, in libro primo non

indiligenter expositum est, hîc tantum ipsa inventa unamquamque in rem exponentur simpliciter, sine ullâ exornatione; ut ex hoc inventa ipsa, ex superiore autem expolitio inventorum petatur. Quare hæc, quæ nunc præcipientur, ad confirmationis et reprehensionis partes referre oportebit.

IV. Omnis et demonstrativa, et deliberativa, et judicialis causa, necesse est in aliquo eorum, quæ ante exposita sunt, constitutionis genere, uno pluribusve, versetur. Hoc quamquam ita est; tamen, cum communiter quædam de omnibus præcipi possint, separatim quoque aliæ sunt cujusque generis, et diversæ præceptiones. Aliud enim laus aut vituperatio, aliud sententiæ dictio, aliud accusatio, aut recusatio, conficere debet. In judiciis, quid æquum sit, quæritur; in demonstrationibus, quid honestum; in deliberationibus, ut nos arbitramur, quid honestum sit, et quid utile: nam cæteri utilitatis modo finem in suadendo et in dissuadendo exponi oportere arbitrati sunt. Quorum igitur generum fines et exitus diversi sunt, eorum præcepta eadem esse non possunt. Neque nunc hoc dicimus, non easdem incidere constitutiones: verumtamen oratio quædam ex ipso fine et ex genere causæ nascitur, quæ pertineat ad vitæ alicujus demonstrationem, aut ad sententiæ dictionem. Quare nunc, in exponendis controversiis, in judiciali genere causarum et præceptorum versabimur; ex quo pleraque in cætera quoque causarum genera, simili implicata controversiâ, nullâ cum difficultate transferentur: post autem separatim de reliquis dicemus.

Nunc ab conjecturali constitutione proficiscemur; cujus exemplum sit hoc expositum: In itinere quidam proficiscentem ad mercatum quemdam, et secum aliquantum nummorum ferentem, est consecutus: cum hoc, ut fere fit, in viâ sermonem contulit; ex quo factum est, ut illud iter familiarius facere vellent: quare, cum in eamdem tabernam di-

vertissent, simul cœnare, et in eodem loco somnum capere, voluerunt. Cœnati discubuerunt ibidem. Caupo autem, (nam ita dicitur post inventum, cum in alio maleficio deprehensus esset) cum illum alterum, videlicet qui nummos haberet, animadvertisset; noctu, postquam illos arctius, ut fit, ex lassitudine dormire sensit, accessit, et alterius eorum, qui sine nummis erat, gladium, propter appositum, e vaginâ eduxit, et illum alterum occidit; nummos abstulit; gladium cruentatum in vaginam recondidit; ipse sese in lectum suum recepit. Ille autem, cujus gladio occisio erat facta, multo ante lucem surrexit: comitem suum inclamavit semel et sæpius: illum somno impeditum non respondere existimavit; ipse gladium, et cætera, quæ secum attulerat, sustulit: solus profectus est. Caupo non multo post conclamavit, hominem esse occisum; et cum quibusdam diversoribus illum, qui ante exierat, consequitur: in itinere hominem comprehendit: gladium ejus e vaginâ educit; reperit cruentum: homo in urbem ab illis deducitur, ac reus fit. In hac intentio est criminis, Occidisti. Depulsio, Non occidi. Ex quibus constitutio est. Quæstio eadem in conjecturali, quæ judicatio, Occideritne.

V. Nunc exponemus locos, quorum pars aliqua in omnem conjecturalem incidit controversiam. Hoc autem et in horum locorum expositione, et in cæterorum, oportebit attendere, non omnes in omnem causam convenire. Ut enim omne nomen ex aliquibus, non ex omnibus, literis scribitur; sic omnem in causam non omnis argumentorum copia, sed eorum necessaria pars aliqua, conveniet. Omnis igitur, ex causâ, ex personâ, ex facto ipso, conjectura capienda est.

Causa distribuitur in impulsionem, et in ratiocinationem. Impulsio est, quæ sine cogitatione per quamdam affectionem animi facere aliquid hortatur, ut amor, iracundia, ægritudo, vinolentia, et omnino

omnia, in quibus animus ita videtur affectus fuisse, ut rem perspicere cum consilio et curâ non potuerit; et id, quod fecit, impetu quodam animi potius quam cogitatione fecerit. Ratiocinatio autem est diligens et considerata faciendi aliquid, aut non faciendi, excogitatio. Ea dicitur interfuisse tum, cum aliquid faciendum, aut non faciendum, certâ de causâ vitâsse, aut secutus esse, animus videtur; ut, si amicitiæ quid causâ factum dicetur, si inimici ulciscendi, si metûs, si gloriæ, si pecuniæ, si denique, ut omnia generatim amplectamur, alicujus retinendi, augendi, adipiscendive commodi, aut contra rejiciendi, deminuendi, devitandive incommodi causâ: nam horum in genus alterutrum illa quoque incident, in quibus aut incommodum aliquod, majoris vitandi incommodi causâ, aut majoris adipiscendi commodi, suscipitur; aut commodum aliquod, majoris adipiscendi commodi, aut majoris vitandi incommodi, prætermitur.

Hic locus sicut aliquod fundamentum est hujus constitutionis: nam nihil factum esse cuiquam probatur, nisi aliquid, quare factum sit, ostenditur. Ergo accusator, cum aliquid impulsione factum esse dicet, illum impetum, et quamdam commotionem animi affectionemque, verbis et sententiis amplificare debebit, et ostendere, quanta vis amoris sit, quanta animi perturbatio ex iracundiâ fiat, aut ex aliquâ causâ earum, quâ impulsum aliquem id fecisse dicet. Hîc et exemplorum commemoratione, qui simili impulsu aliquid commiserint, et similitudinum collatione, et ipsius animi affectionis explicatione, curandum est, ut non mirum videatur, si quod ad facinus tali perturbatione commotus animus accesserit.

VI. Cum autem non impulsione, verum ratiocinatione, aliquem commisisse quid dicet, quid commodi sit secutus, aut quid incommodi fugerit, demonstrabit; et id augebit, quam maxime poterit, ut, quoad ejus fieri possit, idonea quam maxime

causa ad peccandum hortata videatur. Si gloriæ causa; quantam gloriam consecuturam existimârit: item si dominationis, si pecuniæ, si amicitiæ, si inimicitiarum; et omnino quidquid erit, quod causæ fuisse dicet, id summe augere debebit. Et hoc eum magnopere considerare oportebit, non quid in veritate modo, verum etiam vehementius, quid in opinione ejus quem arguet, fuerit. Nihil enim refert, non fuisse, aut non esse, aliquid commodi aut incommodi, si ostendi potest, ei visum esse, qui arguatur. Nam opinio dupliciter fallit homines; cum aut res aliusmodi est, ac putatur, aut non is eventus est, quem arbitrati sunt. Res aliusmodi est tum, cum aut id, quod bonum est, malum putant; aut contra, quod malum est, bonum; aut quod nec malum est nec bonum, malum aut bonum; aut quod malum aut bonum est, nec malum nec bonum. Hoc intellecto, si quis negabit, ullam esse pecuniam fratris aut amici vitâ, aut denique officio, antiquiorem aut suaviorem, non erit hoc accusatori negandum: nam in eum culpa, et summum odium transferetur, qui id, quod tam vere et pie dicetur, negabit. Verum illud dicendum erit, illi non esse ita visum; quod sumi oportet ex iis, quæ ad personam pertinent, de quo post dicendum est.

VII. Eventus autem tum fallit, cum aliter accidit, atque ii, qui arguuntur, arbitrati esse dicuntur; ut, si qui dicatur alium occidisse, ac voluerit, quod aut similitudine, aut suspicione, aut demonstratione falsâ, deceptus sit; aut eum necâsse, cujus testamento non sit hæres, quod ejus testamento se hæredem arbitratus sit. Non enim ex eventu cogitationem spectari [oportet;] sed, quâ cogitatione et spe ad maleficium profectus sit, considerare; et quo animo quid quisque faciat, non quo casu utatur, ad rem pertinere. In hoc autem loco, caput illud erit accusatori, si demonstrare poterit, alii nemini causam fuisse faciendi; secundarium, si tantam, aut tam ido-

neam nemini. Sin fuisse aliis quoque causa faciendi videbitur; aut potestas aliis defuisse demonstranda est, aut facultas, aut voluntas. Potestas, si aut nescîsse, aut non affuisse, aut conficere aliquid non potuisse, dicetur. Facultas, si ratio, adjutores, adjumenta, et cætera quæ ad rem pertinebunt, defuisse alicui demonstrabuntur. Voluntas, si animus a talibus factis vacuus et integer esse dicetur. Postremo, quas ad defensionem rationes reo dabimus, iis accusator ad alios ex culpâ eximendos abutetur. Verum id brevi faciendum est; et in unum multa sunt conducenda, ut ne alterius defendendi causâ hunc accusare, sed hujus accusandi causâ defendere alterum, videatur.

VIII. Atque accusatori quidem hæc fere sunt in causâ facienda et consideranda. Defensor autem ex contrario primum impulsionem aut nullam fuisse dicet, aut, si fuisse concedet, extenuabit, et parvulam quamdam fuisse demonstrabit, aut non ex eâ solere hujusmodi facta nasci docebit. Quo et erit in loco demonstrandum, quæ vis et natura ejus sit affectionis, quâ impulsus aliquid reus commisisse dicetur; in quo et exempla, et similitudines erunt proferendæ, et ipsa diligenter natura ejus affectionis quam lenissime quietissimam ad partem explicanda, ut et res ipsa a facto crudeli et turbulento ad quoddam mitius et tranquillius traducatur, et oratio tamen ad animum ejus qui audiet, et ad animi quemdam ntimum sensum, accommodetur. Ratiocinationis autem suspiciones infirmabit, si aut commodum nullum fuisse, aut parvum, aut aliis magis fuisse, aut nihilo sibi magis quam aliis, aut incommodum sibi majus quam commodum, dicet; ut nequâquam fuerit illius commodi, quod expetitum dicatur, magnitudo aut cum eo incommodo quod acciderit, aut cum illo periculo quod subeatur, comparanda: qui omnes loci similiter in incommodi quoque vitatione tractabuntur. Sin accusator dixerit, cum id esse secutum quod

ei visum sit commodum, aut id fugisse quod putârit esse incommodum, quamquam in falsâ fuerit opinione; demonstrandum erit defensori, neminem tantâ esse stultitiâ, qui tali in re possit veritatem ignorare. Quod si id concedatur, illud non concessum iri; ne dubitâsse quidem hunc, quid ejus juris esset, sed id quod falsum fuerit, sine ullâ dubitatione, pro falso, quod verum, pro vero probâsse. Quod si dubitaverit, summæ fuisse amentiæ, dubiâ spe impulsum, certum in periculum se committere. Quemadmodum autem accusator, cum ab aliis culpam demovebit, defensoris locis utetur; sic iis locis, qui accusatori dati sunt, utetur reus, cum in alios ab se crimen volet transferre.

IX. Ex personâ autem conjectura capietur, si eæ res, quæ personis attributæ sunt, diligenter considerabuntur, quas omnes in primo libro exposuimus: nam et de nomine nonnunquam aliquid suspicionis nascitur. Nomen autem cum dicimus, cognomen quoque intelligatur oportet. De hominis enim certo et proprio vocabulo agitur; ut si dicamus, idcirco aliquem Caldum vocari, quod temerario et repentino consilio sit; aut si, eâ re hominibus Græcis imperitis verba dedisse, quod Clodius, aut Cæcilius, aut Mucius, vocarentur. Et de naturâ licet aliquantulum ducere suspicionis: omnia enim hæc, vir an mulier; hujus an illius civitatis sit; quibus sit majoribus, quibus consanguineis, quâ ætate, quo animo, quo corpore, quæ naturæ sunt attributa, ad aliquam conjecturam faciendam pertinebunt. Et ex victu multæ trahuntur suspiciones, cum, quemadmodum, et apud quos, et a quibus educatus et eruditus sit, quæritur, et quibuscum vivat, quâ ratione vitæ, quo more domestico vivat. Et ex fortunâ sæpe argumentatio nascitur, cum servus an liber, pecuniosus an pauper, nobilis an ignobilis, felix an infelix, privatus an in potestate sit, aut fuerit, aut futurus sit, consideratur; aut denique aliquid eorum quæritur, quæ

fortunæ esse attributa intelliguntur. Habitus autem, quoniam in aliquâ perfectâ et constanti animi aut corporis absolutione consistit, quo in genere est virtus, scientia, et quæ contraria sunt; res ipsa, causâ positâ, docebit, ecquid hic quoque locus suspicionis ostendat. Nam affectionis quidem ratio perspicuam solet præ se gerere conjecturam, ut amor, iracundia, molestia; propterea quod et ipsorum vis intelligitur, et quæ res harum aliquam rem consequantur, faciles cognitu sunt. Studium autem quoniam est assidua et vehemens ad aliquam rem applicata magnâ cum voluntate occupatio, facile ex eo ducetur argumentatio, quam res ipsa desiderabit in causâ. Item ex consilio sumetur aliquid suspicionis: nam consilium est aliquid faciendi non faciendive excogitata ratio. Jam facta, et casus, et orationes, quæ sunt omnia (ut in confirmationis præceptis dictum est) in tria tempora distributa, facile erit videre, ecquid afferant, ad conjecturam confirmandam, suspicionis.

X. Ac personis quidem res eæ sunt attributæ, ex quibus omnibus unum in locum coactis, accusatoris erit improbatione hominis uti: nam causa facti parum firmitudinis habet, nisi animus ejus, qui insimulatur, in eam suspicionem adducatur, ut a tali culpâ non videatur abhorruisse. Ut enim animum alicujus improbare nihil attinet, cum causa, quare peccaverit, non intercessit; sic causam peccati intercedere leve est, si animus nulli minus honestæ rationi affinis ostenditur. Quare vitam ejus, quem arguit, ex ante factis accusator improbare debebit, et ostendere, si quo in pari ante peccato convictus sit. Si id non poterit; si quam in similem ante suspicionem venerit, ac maxime, si fieri poterit, simili aliquo in genere ejusdem modi causâ aliquâ commotum peccâsse, aut in æque magnâ re, aut in majore, aut in minore; ut si, quem pecuniâ dicat inductum fecisse, possit demonstrare aliquâ in re ejus aliquod factum avarum. Item in omni causâ naturam, aut

victum, aut studium, aut fortunam, aut aliquid eorum quæ personis attributa sunt, ad eam causam, quâ commotum peccâsse dicet, adjungere, atque ex dispari quoque genere culparum, si ex pari sumendi facultas non erit, improbare animum adversarii oportebit; ut, si avaritiâ inductum arguas fecisse, et avarum eum, quem accuses, demonstrare non possis; aliis affinem esse vitiis doceas, et ex eâ re non esse mirandum, qui in illâ re turpis aut cupidus aut petulans fuerit, hac quoque in re eum deliquisse. Quantum enim de honestate et auctoritate ejus, qui arguitur, detractum est, tantumdem de facultate totius est defensionis deminutum. Si nulli affinis poterit vitio reus ante admisso demonstrari; locus inducetur ille, per quem hortandi judices erunt, ut veterem famam hominis nihil ad rem putent pertinere; nam eum ante celâsse, nunc manifesto teneri; quare non oportere hanc rem ex superiori vitâ spectari, sed superiorem vitam ex hac re improbari, et aut potestatem ante peccandi non fuisse, aut causam: aut, si hæc dici non poterunt, dicendum erit illud extremum, non esse mirum, si nunc primum deliquerit: nam necesse est, eum, qui velit peccare, aliquando primum delinquere. Sin vita ante acta ignorabitur, hoc loco præterito, et, cur prætereatur, demonstrato, argumentis accusationem statim confirmare oportebit.

XI. Defensor autem primum, si poterit, debebit vitam ejus, qui insimulabitur, quam honestissimam demonstrare. Id faciet, si ostendet aliqua ejus nota et communia officia; quod genus, in parentes, cognatos, amicos, affines, necessarios: etiam quæ magis rara et eximia sunt, si ab eo, cum magno aliquo labore aut periculo, aut utrâque re, cum necesse non esset, officii causâ, aut in rempublicam, aut in parentes, aut in aliquos eorum qui modo expositi sunt, factum aliquid esse dicet: deinde, si nihil deliquisse, nullâ cupiditate impeditum ab officio recessisse: quod

eo confirmatius erit, si, cum potestas impune aliquid faciendi minus honeste fuisse dicetur, voluntas ei faciendi demonstrabitur abfuisse. Hoc autem ipsum genus erit eo firmius, si eo ipso in genere, quo arguetur, integer antea fuisse demonstrabitur; ut si, cum avaritiæ causâ fecisse arguatur, minime omni in vitâ pecuniæ cupidus fuisse doceatur. Hîc illa, magnâ cum gravitate, inducetur indignatio, juncta conquestioni, per quam miserum facinus esse et indignum demonstrabitur, cum animus omni in vitâ fuerit a vitiis remotissimus, eam causam putare, quæ homines audaces in fraudem rapere soleat, castissimum quoque hominem ad peccandum potuisse impellere; aut iniquum esse, et optimo cuique perniciosissimum, non vitam honeste actam tali in tempore quam plurimum prodesse, sed subitâ ex criminatione, quæ confingi quamvis facile possit, non ex ante actâ vitâ, quæ neque ad tempus fingi neque ullo modo immutari possit, facere judicium. Sin autem in ante actâ vitâ aliquæ turpitudines erunt; aut falso venisse in eam existimationem dicetur, aut ex aliquorum invidiâ aut obtrectatione aut falsâ opinione; aut imprudentiæ, necessitudini, aut persuasioni adolescentiæ, aut alicui non malitiosæ animi affectioni, attribuentur, aut dissimili in genere vitiorum, ut animus non omnino integer, sed a tali culpâ remotus esse videatur. Ac si nullo modo vitæ turpitudo aut infamia leniri poterit oratione; negare oportebit, de vitâ ejus et moribus quæri, sed de eo crimine, quo de arguatur; quare, ante factis omissis, illud, quod instet, agi oportere.

XII. Ex facto autem ipso suspiciones ducentur, si totius administratio negotii ex omnibus partibus pertentabitur: atque hæ suspiciones partim ex negotio separatim, partim communiter ex personis atque ex negotio, proficiscentur. Ex negotio duci poterunt, si eas res, quæ negotiis attributæ sunt, diligenter considerabimus. Ex iis igitur in hanc consti-

tutionem convenire videntur genera eorum omnia, partes generum pleræque. Videre igitur primum oportebit, quæ sint continentia cum ipso negotio, hoc est, quæ ab re separari non possunt. Quo in loco satis erit diligenter considerare, quid sit, ante rem factam, ex quo spes perficiendi nata, et faciendi facultas quæsita, videatur; quid in ipsâ re gerendâ; quid postea consecutum sit. Deinde ipsius est negotii gestio pertractanda: nam hoc genus earum rerum, quæ negotio attributæ sunt, secundo in loco nobis est expositum. Hoc ergo in genere spectabitur locus, tempus, occasio, facultas; quorum uniuscujusque vis diligenter in confirmationis præceptis explicata est. Quare, ne aut hîc non admonuisse, aut ne eadem iterum dixisse videamur, breviter demonstrabimus, quid quâque in parte considerari oporteat. In loco igitur opportunitas, in tempore longinquitas, in occasione commoditas ad faciendum idonea, in facultate copia et potestas earum rerum, propter quas aliquid facilius fit, aut sine quibus omnino confici non potest, consideranda est. Deinde videndum est, quid adjunctum sit negotio; hoc est, quid majus, quid minus, quid æque magnum sit, quid simile; ex quibus conjectura quædam ducitur, si quemadmodum res majores, minores, æque magnæ, similesque agi soleant, diligenter considerabitur. Quo in genere eventus quoque videndus erit; hoc est, quid ex unâquâque re soleat evenire, magnopere considerandum est; ut metus, lætitia, titubatio. Quarta autem pars erat ex iis, quas negotiis dicebamus esse attributas, consecutio. In eâ quæruntur ea, quæ gestum negotium confestim aut ex intervallo consequuntur. In quâ videbimus ecquæ consuetudo sit, ecquæ actio, ecquod ejus rei artificium sit, aut usus, aut exercitatio hominum, aut approbatio, aut offensio; ex quibus nonnunquam elicitur aliquid suspicionis.

XIII. Sunt autem aliquæ suspiciones, quæ communiter et ex negotiorum et ex personarum attribu-

tionibus sumuntur: nam et ex fortunâ, et ex naturâ, et ex victu, studio, factis, casu, orationibus, consilio, et ex habitu animi aut corporis, pleraque pertinent ad easdem res, quæ rem credibilem aut incredibilem facere possunt, et cum facti suspicione junguntur. Maxime enim quæri oportet in hac constitutione, primum potueritne aliquid fieri; deinde, ecquo ab alio potuerit; deinde, facultas, de quâ ante diximus; deinde, utrum id facinus sit, quod pœnitere fuerit necesse; item quod spem celandi non haberet: deinde necessitudo; in quâ, num necesse fuerit id aut fieri aut ita fieri, quæritur. Quorum pars ad consilium pertinet, quod personis attributum est, ut in eâ causâ, quam exposuimus. Ante rem erit, quod in itinere se tam familiariter applicaverit, quod sermonis causam quæsierit, quod simul diverterit, cœnârit. In re, nox, somnus. Post rem, quod solus exierit; quod illum, tam familiarem comitem, tam æquo animo reliquerit; quod cruentum gladium habuerit. Horum pars ad consilium pertinet. Quæritur enim, utrum videatur diligenter ratio faciendi esse habita et excogitata, an ita temere, ut non verisimile sit, quemquam tam temere ad maleficium accessisse. In quo quæritur, num quo alio modo commodius potuerit fieri, vel a fortunâ administrari. Nam sæpe, [si pecuniæ, si adjumenta,] si adjutores desint, facultas fuisse faciendi non videtur. Hoc modo si diligenter attendamus, apta inter se esse intelligimus hæc quæ negotiis, et illa quæ personis, sunt attributa.

Hîc neque facile est neque necessarium distinguere, ut in superioribus partibus, quo pacto quidque accusatorem, et quomodo defensorem, tractare oporteat. Non necessarium, propterea quod, causâ positâ, quid in quamque conveniat, res ipsa docebit eos, qui non omnia hîc se inventuros putabunt, sed [ad ea, quæ præcepta sunt, comparationis] modo quamdam in commune mediocrem intelligentiam conferent:

non facile autem, quod et infinitum est tot de rebus utramque in partem singillatim de unâquâque explicare, et alias aliter hæc in utramque partem causæ solent convenire.

XIV. Quare considerare hæc, quæ exposuimus, oportebit. Facilius autem ad inventionem animus incedet, si gesti negotii et suam et adversarii narrationem sæpe et diligenter pertractabit, et quod quæque pars suspicionis habebit, eliciens, considerabit, quare, quo consilio, quâ spe perficiendi quidque factum sit; cur hoc modo potius quam illo; cur ab hoc potius quam ab illo; cur nullo adjutore, aut cur hoc; cur nemo sit conscius, aut cur sit, aut cur hic sit; cur hoc ante factum sit; cur hoc ante factum non sit; cur hoc in ipso negotio; cur hoc post negotium; aut quid factum de industriâ, aut quid rem ipsam consecutum sit: constetne oratio aut cum re, aut ipsa secum: hoc hujusne rei sit signum, an illius, an et hujus et illius, et utrius potius; quid factum sit, quod non oportuerit, aut non factum, quod oportuerit. Cum animus hac intentione omnes totius negotii partes considerabit, tum illi ipsi in medium conservati loci procedent, de quibus ante dictum est: et tum ex singulis, tum ex conjunctis, argumenta certa nascentur; quorum argumentorum pars probabili, pars necessario in genere versabitur. Accedunt autem ad conjecturam sæpe quæstiones, testimonia, rumores; quæ contra omnia uterque, simili viâ præceptorum, torquere ad suæ causæ commodum debebit. Nam et ex quæstione suspiciones, et ex testimonio, et ex rumore aliquo, pari ratione, ut ex causâ, et ex personâ, et ex facto, duci oportebit.

Quare nobis et ii videntur errare, qui hoc genus suspicionum artificii non putant indigere, et ii qui aliter hoc de genere, ac de omni conjecturâ præcipiendum putant. Omnis enim iisdem ex locis conjectura sumenda est: nam et ejus qui in quæstione

aliquid dixerit, et ejus qui in testimonio, et ipsius rumoris causa et veritas, ex iisdem attributionibus reperietur. Omni autem in causâ pars argumentorum est adjuncta ei causæ solum, quæ dicetur, et ab ipsâ ita ducta, ut ab eâ separatim in omnes ejusdem generis causas transferri non satis commode possit: pars autem est pervagatior, et aut in omnes ejusdem generis, aut in plerasque causas, accommodata.

XV. Hæc ergo argumenta, quæ transferri in multas causas possunt, locos communes nominamus: nam locus communis aut certæ rei quamdam continet amplificationem; ut si quis hoc velit ostendere, eum, qui parentem necârit, maximo supplicio esse dignum; quo loco, nisi peroratâ et probatâ causâ, non est utendum: aut dubiæ, quæ ex contrario quoque habeat probabiles rationes argumentandi; ut suspicionibus credi oportere, et contra, suspicionibus credi non oportere. Ac pars locorum communium per indignationem aut per conquestionem inducitur, de quibus ante dictum est; pars per aliquam probabilem utrâque ex parte rationem. Distinguitur autem oratio, atque illustratur maxime, raro inducendis locis communibus, et aliquo loco, jam certioribus illis [auditoribus, et] argumentis confirmatis. Nam et tum conceditur commune quiddam dicere, cum diligenter aliquis proprius causæ locus tractatus est, et auditoris animus aut renovatur ad ea quæ restant, aut omnibus jam dictis exsuscitatur. Omnia enim ornamenta elocutionis, in quibus et suavitatis et gravitatis plurimum consistit, et omnia quæ in inventione verborum et sententiarum aliquid habent dignitatis, in communes locos conferuntur. Quare, non, ut causarum, sic oratorum quoque multorum, communes loci sunt: nam nisi ab iis, qui multâ exercitatione magnam sibi verborum et sententiarum copiam comparaverint, tractari non poterunt ornate et graviter, quemadmodum natura ipsorum desiderat.

Atque hoc sit nobis dictum communiter de omni genere locorum communium.

XVI. Nunc exponemus, in conjecturalem constitutionem qui loci communes incidere soleant; suspicionibus credi oportere, et non oportere; rumoribus credi oportere, et non oportere; testibus credi oportere, et non oportere; quæstionibus credi oportere, et non oportere; vitam anteactam spectari oportere, et non oportere; ejusdem esse, qui in illâ re peccârit, et hoc quoque admisisse, et non esse ejusdem; maxime spectari causam oportere, et non oportere. Atque hi quidem, et si qui ejusmodi ex proprio argumento communes loci nascentur, in contrarias partes deducentur. Certus autem locus est accusatoris, per quem auget facti atrocitatem; et alter, per quem negat malorum misereri oportere: defensoris, per quem calumnia accusatorum cum indignatione ostenditur; et per quem cum conquestione misericordia captatur. Hi, et cæteri omnes loci communes, ex iisdem præceptis sumuntur, quibus cæteræ argumentationes: sed illæ tenuius, et acutius, et subtilius tractantur; hi autem gravius, et ornatius, et cum verbis, tum etiam sententiis excellentibus: in illis enim finis est, ut id, quod dicitur, verum esse videatur; in his, tametsi hoc quoque videri oportet, tamen finis est amplitudo. Nunc ad aliam constitutionem transeamus.

XVII. Cum est nominis controversia, quia vis vocabuli definienda verbis est, constitutio definitiva dicitur. Ejus generis exemplo nobis posita sit hæc causa: C. Flaminius, is qui consul rem publicam male gessit bello Punico secundo, cum tribunus plebis esset, invito senatu, et omnino contra voluntatem omnium optimatum, per seditionem ad populum legem agrariam ferebat. Hunc pater suus, concilium plebis habentem, de templo deduxit: arcessitur majestatis. Intentio est, Majestatem minuisti, quod tri-

bunum plebis de templo deduxisti. Depulsio est, Non minui majestatem. Quæstio est, Majestatemne minuerit. Ratio, In filium enim quam habebam potestatem, eâ usus sum. Rationis infirmatio; At enim, qui patriâ potestate, hoc est, privatâ [quâdam,] tribuniciam [potestatem], hoc est, populi potestatem, infirmat, minuit is majestatem. Judicatio est: Minuatne is majestatem, qui in tribuniciam potestatem patriâ potestate utatur. Ad hanc judicationem argumentationes omnes afferri oportebit.

Ac, ne quis forte arbitretur, nos non intelligere, aliam quoque incidere constitutionem in hanc causam; eam nos partem solam sumimus, in quam præcepta nobis danda sunt. Omnibus autem partibus hoc in libro explicatis, quivis, omni in causâ, si diligenter attendet, omnes videbit constitutiones, et earum partes, et controversias, si quæ forte in eas incident. Nam de omnibus perscribemus. Primus ergo accusatoris locus est, ejus nominis, cujus de vi quæritur, brevis et aperta et ex hominum opinione definitio, hoc modo: Majestatem minuere, est de dignitate, aut amplitudine, aut potestate populi, aut eorum quibus populus potestatem dedit, aliquid derogare. Hoc, sic breviter expositum, pluribus verbis est et rationibus confirmandum, et ita esse, ut descripseris, ostendendum. Postea ad id, quod definieris, factum ejus, qui accusabitur, adjungere oportebit, et ex eo, quod ostenderis esse, verbi causâ, Majestatem minuere, docere, adversarium majestatem minuisse, et hunc locum totum communi loco confirmare, per quem ipsius facti atrocitas aut indignitas, aut omnino culpa, cum indignatione augeatur. Post erit infirmanda adversariorum descriptio. Ea autem infirmabitur, si falsa demonstrabitur. Hoc ex opinione hominum sumetur; cum, quemadmodum, et quibus in rebus homines, in consuetudine scribendi aut sermocinandi, eo verbo uti soleant, considerabitur. Item infirmabitur, si turpis aut inutilis

esse ostendetur ejus descriptionis approbatio; et si, quæ incommoda consecutura sint, eo concesso, ostendetur; (id autem ex honestatis et utilitatis partibus sumetur, de quibus in deliberationis præceptis exponemus:) et si cum definitione nostrâ adversariorum definitionem conferemus, et nostram veram, honestam, utilem esse demonstrabimus; illorum, contra. Quæremus autem res, aut majori aut pari in negotio similes, ex quibus affirmetur nostra descriptio.

XVIII. Jam si res plures erunt definiendæ, ut, si quæratur, Fur sit, an sacrilegus, qui vasa ex privato sacra surripuerit; erit utendum pluribus definitionibus: deinde simili ratione causa tractanda. Locus autem communis in ejus malitiam, qui non modo rerum, verum etiam verborum, potestatem sibi arrogare conetur, ut et faciat quod velit, et id, quod fecerit, quo velit nomine appellet. Deinde defensoris primus locus est item nominis brevis et aperta et ex opinione hominum descriptio, hoc modo: Majestatem minuere, est aliquid de republicâ, cum potestatem non habeas, administrare. Deinde hujus confirmatio similibus et exemplis et rationibus. Postea sui facti ab illâ definitione separatio. Deinde locus communis, per quem facti utilitas aut honestas adaugetur. Deinde sequitur adversariorum definitionis reprehensio, quæ iisdem ex locis omnibus, quos accusatori præscripsimus, conficitur; et cætera post eadem præter communem locum inducentur. Locus autem communis erit defensoris is, per quem indignabitur, accusatorem, sui periculi causâ, non res solum convertere, verum etiam verba commutare, conari. Nam illi quidem communes loci, qui aut calumniæ accusatorum demonstrandæ, aut misericordiæ captandæ, aut facti indignandi, aut a misericordiâ deterrendi, causâ sumuntur, ex periculi magnitudine, non ex causæ genere, ducuntur. Quare non in omnem causam, sed in omne causæ genus, incidunt. Eorum

mentionem in conjecturali constitutione fecimus. Inductione autem, cum causa postulabit, utemur.

XIX. Cum autem actio translationis aut commutationis indigere videtur, quod non aut is agit quem oportet, aut cum eo quîcum oportet, aut apud quos, quâ lege, quâ pœnâ, quo crimine, quo tempore oportet, constitutio translativa appellatur. Hujus nobis exempla permulta opus sunt, si singula translationum genera quæramus: sed, quia ratio præceptorum similis est, exemplorum multitudine supersedendum est. Atque, in nostrâ quidem consuetudine, multis de causis fit, ut rarius incidant translationes: nam et prætoriis exceptionibus multæ excluduntur actiones; et ita jus civile habemus constitutum, ut causâ cadat is qui non, quemadmodum oportet, egerit. Quare in jure plerumque versantur. Ibi enim et exceptiones postulantur, et quodammodo agendi potestas datur, et omnis conceptio privatorum judiciorum constituitur. In ipsis autem judiciis rarius incidunt; et tamen si quando incidunt, ejusmodi sunt, ut per se minus habeant firmitudinis, confirmentur autem assumtâ aliâ aliquâ constitutione; ut in quodam judicio, cum venefici cujusdam nomen esset delatum, et, quia parricidii causa subscripta esset, extra ordinem esset acceptum, cum in accusatione alia quædam crimina testibus et argumentis confirmarentur, parricidii autem solum mentio facta esset: defensor in hoc ipso multum oportet et diu consistat; cum de nece parentis nihil demonstratum sit, indignum facinus esse, eâ pœnâ afficere eum, quâ parricidæ afficiuntur: id autem, si damnetur, fieri necesse esse, quoniam et id causæ subscriptum, et ex eâ re nomen extra ordinem sit acceptum. Eâ igitur pœnâ si affici reum non oporteat, damnari quoque non oportere, quoniam ea pœna damnationem necessario consequatur. Hîc defensor pœnæ commutationem ex translativo genere inducendo, totam infirmabit accusationem. Verum ta-

men, cæteris quoque criminibus defendendis, conjecturali constitutione translationem confirmabit.

XX. Exemplum autem translationis in causâ nobis positum sit hujusmodi: Cum, ad vim faciendam, quidam armati venissent, armati contra præsto fuerunt, et cuidam equiti Romano quidam ex armatis, resistenti, gladio manum præcidit. Agit is, cui manus præcisa est, injuriarum; postulat is, quîcum agitur, a prætore exceptionem, "extra quam in reum capitis præjudicium fiat." Hîc is, qui agit, judicium purum postulat: ille, quîcum agitur, exceptionem addi, ait, oportere. Quæstio est, Excipiendum sit, an non. Ratio, Non enim oportet, in recuperatorio judicio, ejus maleficii, de quo inter sicarios quæritur, præjudicium fieri. Infirmatio rationis, Ejusmodi sunt injuriæ, ut de his indignum sit non primo quoque tempore judicari. Judicatio, Atrocitas injuriarum satisne causæ sit, quare, dum de eâ judicetur, de aliquo majore maleficio, de quo judicium comparatum sit, præjudicetur. Atque exemplum quidem hoc est. In omni autem causâ ab utroque quæri oportebit, a quo, et per quos, et quo modo, et quo tempore, aut agi, aut judicari, aut quid statui de eâ re, conveniat. Id ex partibus juris, de quibus post dicendum est, sumi oportebit, et ratiocinari, quid in similibus rebus fieri soleat, et videre, utrum malitiâ aliud agatur, aliud simuletur, an stultitiâ, an necessitudine, quod alio modo agi non possit, an occasione agendi sic sit judicium aut actio constituta; an recte, sine ullâ re ejusmodi, res agatur. Locus autem communis contra eum, qui translationem inducet, Fugere judicium ac pœnam, quia causæ diffidat. A translatione autem, Omnium fore perturbationem, si non ita res agantur, et in judicium veniant, quo pacto oporteat; hoc est, si aut cum eo agatur quîcum non oporteat, aut aliâ pœnâ, alio crimine, alio tempore: atque hanc rationem ad perturbationem judiciorum omnium per-

tinere. Tres igitur eæ constitutiones, quæ partes non habent, ad hunc modum tractabuntur. Nunc generalem constitutionem, et partes ejus, consideremus.

XXI. Cum, et facto et facti nomine concesso, neque ullâ actionis illatâ controversiâ, vis et natura et genus negotii ipsius quæritur; constitutionem generalem appellamus. Hujus primas esse partes duas nobis videri diximus, negotialem, et juridicialem. Negotialis est, quæ in ipso negotio juris civilis habet implicatam controversiam. Ea est hujusmodi: Quidam pupillum hæredem fecit; pupillus autem ante mortuus est, quam in suam tutelam venisset. De hæreditate eâ, quæ pupillo venit, inter eos qui patris pupilli hæredes secundi sunt, et inter agnatos pupilli, controversia est. Possessio hæredum secundorum est. Intentio est agnatorum, Nostra pecunia est, de quâ is, cujus agnati sumus, testatus non est. Depulsio est, Immo nostra, qui hæredes secundi testamento patris sumus. Quæstio est, Utrorum sit? Ratio est, Pater enim et sibi et filio testamentum scripsit, dum is pupillus esset. Quare, quæ filii fuerunt, testamento patris nostra fiant necesse est. Infirmatio est rationis, Immo pater sibi scripsit, et secundum hæredem non filio, sed sibi, jussit esse. Quare, præterquam quod ipsius fuit, testamento illius vestrum esse non potest. Judicatio, Possitne quisquam de filii pupilli re testari; an hæredes secundi, ipsius patrisfamilias, non filii quoque ejus pupilli, hæredes sint? Atque hoc non alienum est, quod ad multa pertineat, ne aut nusquam, aut usquequaque dicatur, hîc admonere. Sunt causæ, quæ plures habent rationes in simplici constitutione: quod fit, cum id, quod factum est, aut quod defenditur, pluribus de causis rectum aut probabile videri potest, ut in hac ipsâ causâ. Supponatur enim ab hæredibus hæc ratio, Unius enim pecuniæ plures, dissimilibus de causis, hæredes esse non possunt;

nec unquam factum est, ut ejusdem pecuniæ alius testamento, alius lege, hæres esset. Infirmatio hæc erit, Non est una pecunia; propterea, quod altera jam erat pupilli adventicia; cujus hæres non, illo tempore, testamento quisquam scriptus erat, si quid pupillo accidisset; et de alterâ, patris etiam nunc mortui voluntas plurimum valebat, quæ jam mortuo pupillo suis hæredibus concedebat. Judicatio est, Unane pecunia fuerit: ac, si hac erunt usi infirmatione, Posse plures esse unius pecuniæ hæredes dissimilibus de causis; de eo ipso judicatio nascitur, Possintne ejusdem pecuniæ plures dissimilibus generibus esse hæredes.

XXII. Ergo unâ in constitutione intellectum est, quomodo et rationes, et rationum infirmationes, et præterea judicationes, plures fiant.

Nunc hujus generis præcepta videamus. Utrisque, aut etiam omnibus, si plures ambigent, jus ex quibus rebus constet, est considerandum. Initium ergo ejus ab naturâ ductum videtur: quædam autem, ex utilitatis ratione, aut perspicua nobis aut obscura, in consuetudinem venisse: post autem, approbata quædam, aut a consuetudine aut a vero utilia visa, legibus esse firmata; ac naturæ quidem jus esse, quod nobis non opinio, sed quædam innata vis, afferat, ut religionem, pietatem, gratiam, vindicationem, observantiam, veritatem. Religionem, eam, quæ in metu et cærimoniâ Deorum sit, appellant: pietatem, quæ, erga patriam aut parentes, aut alios sanguine conjunctos, officium conservare moneat: gratiam, quæ, in memoriâ et remuneratione officiorum, et honoris et amicitiarum observantiam teneat: vindicationem, per quam, vim et contumeliam, defendendo aut ulciscendo, propulsamus a nobis, et a nostris, qui nobis esse cari debent, et per quam peccata punimus: observantiam, per quam, ætate aut sapientiâ aut honore aut aliquâ dignitate antecedentes veremur, et colimus: veritatem, per quam damus operam, ne

quid aliter, quam confirmaverimus, fiat, aut factum aut futurum sit. Ac naturæ quidem jura minus ipsa quæruntur ad hanc controversiam, quod neque in hoc civili jure versantur, et a vulgari intelligentiâ remotiora sunt: ad similitudinem vero aliquam, aut ad rem amplificandam, sæpe sunt inferenda. Consuetudinis autem jus esse putatur id, quod, voluntate omnium, sine lege, vetustas comprobârit. In eâ autem jura sunt, quædam ipsa jam certa propter vetustatem: quo in genere et alia sunt multa, et eorum multo maxima pars, quæ prætores edicere consuêrunt. Quædam autem genera juris jam certa consuetudine facta sunt; quod genus, pactum, par, judicatum. Pactum est, quod inter aliquos convenit, quod jam ita justum putatur, ut jure præstari dicatur. Par, quod in omnes æquabile est. Judicatum, de quo jam ante sententiâ alicujus aut aliquorum constitutum est. Jam jura legitima ex legibus cognosci oportebit. His ergo ex partibus juris, quidquid aut ex ipsâ re, aut ex simili, aut ex majore minoreve, nasci videbitur, attendere, atque elicere pertentando unamquamque partem juris, oportebit. Locorum autem communium quoniam (ut ante dictum est) duo sunt genera, quorum alterum dubiæ rei, alterum certæ continet amplificationem, quid ipsa causa det, et quid augeri per communem locum possit et oporteat, considerabitur. Nam certi, qui in omnes incidant, loci, præscribi non possunt: in plerisque fortasse ab auctoritate jurisconsultorum, et contra auctoritatem, dici oportebit. Attendendum est autem et in hac, et in omnibus, num quos locos communes, præter eos quos exposuimus, ipsa res ostendat. Nunc juridiciale genus et partes ejus consideremus.

XXIII. Juridicialis est, in quâ æqui et iniqui natura, et præmii aut pœnæ ratio, quæritur. Hujus partes sunt duæ, quarum alteram absolutam, assumtivam alteram, nominamus. Absoluta est, quæ ipsa

in se, non ut negotialis implicite et abscondite, sed patentius et expeditius, recti et non recti quæstionem continet. Ea est hujusmodi: Cum Thebani Lacedæmonios bello superavissent, et fere mos esset Graiis, cum inter se bellum gessissent, ut ii, qui vicissent, tropæum aliquod in finibus statuerent, victoriæ modo in præsentia declarandæ causâ, non ut in perpetuum belli memoria maneret; æneum statuerunt tropæum. Accusantur apud Amphictyonas, id est, apud commune Græciæ concilium. Intentio est, Non oportuit. Depulsio est, Oportuit. Quæstio est, Oportueritne. Ratio est, Eam enim ex bello gloriam virtute peperimus, ut ejus æterna insignia posteris nostris relinquere vellemus. Infirmatio est, Attamen æternum inimicitiarum monimentum Graios de Graiis statuere non oportet. Judicatio est, Cum, summæ virtutis celebrandæ causâ, Graii de Graiis æternum inimicitiarum monimentum statuerint, rectene, an contra fecerint. Hanc ideo rationem subjecimus, ut hoc causæ genus ipsum, de quo agimus, cognosceretur. Nam, si eam supposuissemus, quâ fortasse usi sunt; Non enim juste, neque pie bellum gessistis; in relationem criminis delaberemur, de quâ post loquemur. Utrumque autem causæ genus in hanc causam incidere perspicuum est. In hanc argumentationes ex iisdem locis sumendæ sunt, atque in causam negotialem, quâ de ante dictum est. Locos autem communes et ex causâ ipsâ, si quid inerit indignationis aut conquestionis, et ex juris utilitate et naturâ multos et graves sumere licebit, et oportebit, si causæ dignitas videbitur postulare.

XXIV. Nunc assumtivam partem juridicialis consideremus.

Assumtiva igitur tum dicitur, cum ipsum ex se factum probari non potest; aliquo autem foris adjuncto argumento defenditur. Ejus partes sunt quatuor; comparatio, relatio criminis, remotio criminis, concessio. Comparatio est, cum aliquod factum, quod

per se ipsum non sit probandum, ex eo cujus id causâ factum est, defenditur. Ea est hujusmodi: Quidam imperator, cum ab hostibus circumsideretur, neque effugere ullo modo posset, depactus est cum eis, ut arma et impedimenta relinqueret, milites educeret: itaque fecit: armis et impedimentis amissis, præter spem milites conservavit. Accusatur majestatis. Incurrit huc definitio. Sed nos hunc locum, de quo agimus, consideremus. Intentio est, Non oportuit arma et impedimenta relinquere. Depulsio est, Oportuit. Quæstio est, Oportueritne? Ratio est, Milites enim omnes perîssent. Infirmatio est aut conjecturalis, Non periissent, aut altera conjecturalis, Non ideo fecisti. Ex quibus sunt judicationes, Periissentne? et, Ideone fecerit? aut hæc comparativa, cujus nunc indigemus, At enim satius fuit amittere milites, quam arma et impedimenta hostibus concedere. Ex quâ judicatio nascitur, Cum omnes perituri milites essent, nisi ad hanc pactionem venissent, utrum satius fuerit amittere milites, an ad hanc conditionem venire? Hoc causæ genus ex his locis tractari [oportebit, et adhibere] cæterarum quoque constitutionum rationem atque præcepta; ac maxime conjecturis faciendis infirmare illud, quod, cum eo quod crimini dabitur, ii, qui accusabuntur, comparabunt. Id fiet, si aut id quod dicent defensores futurum fuisse, nisi id factum esset, quo de facto judicium est, futurum fuisse negabitur; aut si aliâ ratione, et aliam ob causam, ac dicet se reus fecisse, demonstrabitur esse factum. Ejus rei confirmatio, et item contrariâ de parte infirmatio, ex conjecturali constitutione sumetur. Sin autem certo nomine maleficii vocabitur in judicium, sicut in hac causâ (nam majestatis arcessitur), definitione et definitionis præceptis uti oportebit.

XXV. Atque hoc quidem plerumque in genere accidit, ut et conjecturâ et definitione utendum sit. Sin aliud quoque aliquod genus incidet, ejus generis

præcepta licebit huc pari ratione transferre: nam accusatori maxime est in hoc elaborandum, ut id ipsum factum, propter quod sibi reus concedi putat oportere, quam plurimis infirmet rationibus; quod facile est, si quam plurimis constitutionibus aggreditur id improbare. Ipsa autem comparatio, separata a cæteris generibus controversiarum, sic ex suâ vi considerabitur, si illud, quod comparabitur, aut non honestum aut non utile aut non necessarium fuisse, aut non tantopere utile, aut non tantopere honestum, aut non tantopere necessarium, demonstrabitur. Deinde oportet accusatorem, illud quod ipse arguat, ab eo quod defensor comparat, separare Id autem faciet, si demonstrabit, non ita fieri solere, neque oportere; neque esse rationem, quare hoc propter hoc fiat, ut, propter salutem militum, ea, quæ salutis causâ comparata sunt, hostibus tradantur. Postea comparare oportebit cum beneficio maleficium, et omnino id quod arguitur, cum eo quod factum ab defensore laudatur, aut faciendum fuisse demonstrabitur, contendere, et, hoc extenuando, maleficii magnitudinem simul adaugere. Id fieri poterit, si demonstrabitur, honestius, utilius, magis necessarium fuisse id, quod vitârit reus, quam illud, quod fecerit. Honesti autem et utilis et necessarii vis et natura in deliberationis præceptis cognoscetur. Deinde oportebit ipsam illam comparativam judicationem exponere, tamquam causam deliberativam, et de eâ ex deliberationis præceptis deinceps dicere. Sit enim hæc judicatio, quam ante exposuimus, Cum omnes perituri milites essent, nisi ad hanc pactionem venissent, utrum satius fuerit perire milites, an ad hanc pactionem venire. Hoc ex locis deliberationis, quasi aliquam in consultationem res veniat, tractari oportebit.

XXVI. Defensor autem, quibus in locis ab accusatore aliæ constitutiones erunt inductæ, in iis ipse quoque ex iisdem constitutionibus defensionem com-

parabit: cæteros autem omnes locos, qui ad ipsam comparationem pertinebunt, ex contrario tractabit. Loci communes erunt, accusatoris, in eum, qui, cum de facto turpi aliquo aut inutili aut utroque fateatur, quærat tamen aliquam defensionem, facti inutilitatem aut turpitudinem cum indignatione proferre; defensoris, nullum factum inutile neque turpe, neque item utile neque honestum, putari oportere, nisi, quo animo, quo tempore, quâ de causâ factum sit, intelligatur: qui locus ita communis est, ut, bene tractatus in hac causâ, magno ad persuadendum momento futurus sit: et alter locus, per quem, magnâ cum amplificatione, beneficii magnitudo, ex utilitate aut honestate aut facti necessitudine, demonstratur: et tertius, per quem res expressa verbis, ante oculos eorum, qui audiunt, ponitur, ut ipsi se quoque idem facturos fuisse arbitrentur, si sibi illa res, atque ea faciendi causa, per idem tempus accidisset.

Relatio criminis est, cum reus id, quod arguitur, confessus, alterius se inductum peccato, jure fecisse demonstrat. Ea est hujusmodi: Horatius, occisis tribus Curiatibus, et duobus amissis fratribus, domum se victor recepit. Is animadvertit sororem suam de fratrum morte non laborantem, sponsi autem nomen appellantem identidem Curiatis cum gemitu et lamentatione. Indigne passus, virginem occidit. Accusatur. Intentio est, Injuriâ sororem occidisti. Depulsio est, Jure occidi. Quæstio est, Jurene occiderit. Ratio est, Illa enim hostium mortem lugebat, fratrum negligebat: me et populum Romanum vicisse moleste ferebat. Infirmatio est, Tamen a fratre indemnatam necari non oportuit. Ex quâ judicatio fit; Cum Horatia fratrum mortem negligeret, hostium lugeret, fratris et populi Romani victoriâ non gauderet, oportueritne eam a fratre indemnatam necari?

XXVII. Hoc in genere causæ, primum si quid

ex cæteris dabitur constitutionibus, sumi oportebit, sicut in comparatione præceptum est: postea si qua facultas erit, per aliquam constitutionem, illum, in quem crimen transfertur, defendere: deinde, levius esse, quod in alterum peccatum reus transferat, quam quod ipse susceperit: postea translationis partibus uti, et ostendere a quo, et per quos, et quo modo, et quo tempore, aut agi, aut judicari, aut statui de eâ re convenerit; ac simul ostendere, non oportuisse ante supplicium, quam judicium, interponere. Tum leges quoque et judicia demonstranda sunt, per quæ potuerit id peccatum, quod sponte suâ reus punitus sit, moribus et judicio vindicari. Deinde negare debebit, audiri oportere id quod in eum criminis conferatur, de quo is ipse, qui conferat, judicium fieri noluerit; et id, quod judicatum non sit, pro infecto haberi oportere: postea impudentiam demonstrare eorum, qui eum nunc apud judices accusent, quem sine judicibus ipsi condemnârint; et de eo judicium faciant, de quo jam ipsi supplicium sumserint. Postea perturbationem judicii futuram dicemus, et judices longius, quam potestatem habeant, progressuros, si simul et de reo, et de eo quem reus arguat, judicârint: deinde, hoc si constitutum sit, ut peccata homines peccatis, et injurias injuriis ulciscantur, quantum incommodorum consequatur: ac si idem facere ipse, qui nunc accuset, voluisset, ne hoc quidem ipso quidquam opus fuisse judicio: si vero cæteri quoque idem faciant, omnino judicium nullum futurum. Postea demonstrabitur, ne, si judicio quidem illa damnata esset, in quam id crimen ab reo conferatur, potuisse hunc ipsum de illâ supplicium sumere: quare esse indignum, eum, qui ne de damnatâ quidem pœnas sumere potuisset, de eâ supplicium sumsisse, quæ ne adducta quidem sit in judicium. Deinde postulabit, ut legem, quâ lege fecerit, proferat. Deinde, quemadmodum in comparatione præcipiebamus, ut illud quod comparabitur, exte-

nuaretur ab accusatore quam maxime: sic in hoc genere oportebit illius culpam, in quem crimen transferetur, cum hujus maleficio, qui se jure fecisse dicat, comparare. Postea demonstrandum est, non esse illud ejusmodi, ut ob id hoc fieri conveniret. Extrema est, ut in comparatione, assumtio judicationis, et de eâ per amplificationem ex deliberationis præceptis dictio.

XXVIII. Defensor autem, quæ per alias constitutiones inducentur, ex iis locis qui traditi sunt, infirmabit: ipsam autem relationem comprobabit, primum augendo ejus, in quem refert crimen, culpam et audaciam, et quam maxime per indignationem, si res feret, junctâ conquestione, ante oculos ponendo. Postea levius demonstrando reum punitum, quam sit ille promeritus, et suum supplicium cum illius injuriâ conferendo. Deinde oportebit eos locos, qui ita erunt ab accusatore tractati, ut refelli, et contrariam in partem converti possint (quo in genere sunt tres extremi), contrariis rationibus infirmare. Illa autem acerrima accusatorum criminatio, per quam perturbationem fore omnium judiciorum demonstrant, si de indemnato supplicii sumendi potestas data sit, levabitur, primum si ejusmodi demonstrabitur injuria, ut non modo viro bono, verum omnino homini libero, videatur non fuisse toleranda: deinde ita perspicua, ut ne ab ipso quidem, qui fecisset, in dubium vocaretur: deinde ejusmodi, ut in eam is maxime debuerit animadvertere, qui animadverterit; ut non tam rectum, non tam fuerit honestum, in judicium illam rem pervenire, quam eo modo, atque ab eo vindicari, quomodo et a quo sit vindicata: postea sic rem fuisse apertam, ut judicium de eâ re fieri nihil attinuerit. Atque hîc demonstrandum est rationibus, et rebus similibus, permultas ita atroces et perspicuas res esse, ut de his non modo non necesse sit, sed ne utile quidem, quam mox judicium fiat, exspectare. Locus communis accusatoris in

eum, qui cum id, quod arguitur, negare non possit, tamen aliquid sibi spei comparet ex judiciorum perturbatione. Atque hîc utilitatis judiciorum demonstratio, et de eo conquestio qui supplicium dederit indemnatus; in ejus autem, qui sumserit, audaciam et crudelitatem, indignatio. Ab defensore, in ejus, quem ultus sit, audaciam [sui conquestio:] rem non ex nomine ipsius negotii, sed ex consilio ejus qui fecerit, et causâ, et tempore, considerari oportere: quid mali futurum sit, aut ex injuriâ aut ex scelere alicujus, nisi tanta et tam perspicua audacia ab eo, ad cujus famam, aut ad parentes, aut ad liberos pertinuerit, aut ad aliquam rem, quam caram esse omnibus, aut necesse est, aut oportet esse, fuerit vindicata.

XXIX. Remotio criminis est, cum ejus intentio facti, quod ab adversario infertur, in alium aut in aliud demovetur. Id fit bipertito: nam tum causa, tum res ipsa removetur. Causæ remotionis hoc nobis exemplo sit: Rhodii quosdam legârunt Athenas. Legatis quæstores sumtum, quem oportebat dari, non dederunt. Legati profecti non sunt. Accusantur. Intentio est, Proficisci oportuit. Depulsio est, Non oportuit. Quæstio est, Oportueritne. Ratio est, Sumtus enim, qui de publico dari solet, is ab quæstore non est datus. Infirmatio est, Vos tamen id, quod publice vobis datum erat negotii, conficere oportebat. Judicatio est, Cum iis, qui legati erant, sumtus, qui de publico debebatur, non daretur, oportueritne eos conficere nihilominus legationem. Hoc in genere primum, (sicut in cæteris) si quid aut ex conjecturali aut ex aliâ constitutione sumi possit, videri oportebit. Deinde pleraque et ex comparatione, et ex relatione criminis, in hanc quoque causam convenire poterunt. Accusator autem illum, cujus culpâ id factum reus dicet, primum defendet, si poterit: sin minus poterit, negabit, ad hoc judicium, illius, sed hujus quem ipse accuset, culpam

pertinere. Postea dicet, suo quemque officio consulere oportere; nec, si ille peccâsset, hunc oportuisse peccare: deinde, si ille deliquerit, separatim illum, sicut hunc, accusari oportere, et non cum hujus defensione conjungi illius accusationem. Defensor autem cum cætera, si qua ex aliis incident constitutionibus, pertractârit, de ipsâ remotione sic argumentabitur. Primum cujus acciderit culpâ, demonstrabit: deinde, cum id alienâ culpâ accidisset, ostendet se aut non potuisse aut non debuisse id facere, quod accusator dicat oportuisse: quod non potuerit, ex utilitatis partibus (in quibus est necessitudinis vis implicata), quod non debuerit, ex honestate, considerabitur. De utroque distinctius in deliberativo genere dicetur. Deinde omnia facta esse ab reo, quæ in ipsius fuerint potestate; quod minus, quam convenerit, factum sit, culpâ id alterius accidisse. Deinde, in alterius culpâ exponendâ, demonstrandum est, quantum voluntatis et studii fuerit in ipso: et id signis confirmandum hujusmodi; ex cæterâ diligentiâ, ex ante factis aut dictis; atque hoc ipsi utile fuisse facere, inutile autem non facere; et cum cæterâ vitâ magis hoc fuisse consentaneum, quam quod propter alterius culpam non fecerit.

XXX. Si autem non in hominem certum, sed in rem aliquam, causa demovebitur, ut in hac eâdem re, si quæstor mortuus esset, et idcirco legatis pecunia data non esset; accusatione alterius, et culpæ depulsione demtâ, cæteris similiter uti locis oportebit, et ex concessionis partibus, quæ convenient, assumere; de quibus post nobis dicendum erit. Loci autem communes iidem utrisque fere, qui superioribus assumtivis, incident: hi tamen certissimi: accusatoris, facti indignatio; defensoris, cum in alio culpa sit, in ipso non sit, supplicio se affici non oportere.

Ipsius autem rei fit remotio, cum id, quod datur crimini, negat neque ad se neque ad officium suum reus pertinuisse; nec, si quod in eo sit delictum, sibi

attribui oportere. Id genus causæ est hujusmodi: In eo fœdere, quod factum est quondam cum Samnitibus, quidam adolescens nobilis porcam sustinuit jussu imperatoris. Fœdere autem ab senatu improbato, et imperatore Samnitibus dedito, quidam in senatu eum quoque dicit, qui porcam tenuerit, dedi oportere. Intentio est, Dedi oportet. Depulsio est, Non oportet. Quæstio est, Oporteatne? Ratio est, Non enim meum fuit officium, nec mea potestas, cum et id ætatis, et privatus essem, et esset summâ cum auctoritate et potestate imperator, qui videret, ut satis honestum fœdus feriretur. Infirmatio est, At enim, quoniam tu particeps factus es in turpissimo fœdere summæ religionis, dedi te convenit. Judicatio est, Cum is, qui potestatis nihil habuerit, jussu imperatoris in fœdere et in tantâ religione interfuerit, dedendus sit hostibus, necne? Hoc genus causæ cum superiore hoc differt, quod in illo concedit se reus oportuisse facere id, quod fieri dicat accusator oportuisse, sed alicui rei aut homini causam attribuit, quæ voluntati suæ fuerit impedimento, sine concessionis partibus; nam earum major quædam vis est; quod paulo post intelligetur: in hoc autem non accusare alterum, nec culpam in alium transferre, debet, sed demonstrare, eam rem nihil ad se, neque ad potestatem neque ad officium suum, pertinuisse aut pertinere. Atque in hoc genere hoc accidit novi, quod accusator quoque sæpe ex remotione criminationem conficit. Ut, si quis eum accuset, qui, cum prætor esset, in expeditionem ad arma populum vocârit, cum consules adessent. Nam, ut, in superiore exemplo, reus ab suo officio et a suâ potestate factum demovebat; sic, in hoc, ab ejus officio ac potestate qui accusatur, ipse accusator factum removendo, hac ipsâ ratione confirmat accusationem. In hac ab utroque ex omnibus honestatis et utilitatis partibus, exemplis, signis, ratiocinando, quid cujusque officii, juris, potestatis sit, quæri oportebit; et

fueritne ei, quo de agitur, id juris, officii, potestatis attributum, necne. Locos autem communes ex ipsâ re, si quid indignationis ac conquestionis habebit, sumi oportebit.

XXXI. Concessio est, per quam non factum ipsum probatur ab reo; sed, ut ignoscatur, id petitur: cujus partes sunt duæ, purgatio et deprecatio. Purgatio est, per quam ejus, qui accusatur, non factum ipsum, sed voluntas, defenditur. Ea habet partes tres, imprudentiam, casum, necessitudinem. Imprudentia est, cum scîsse aliquid is, qui arguitur, negatur: ut apud quosdam lex erat, Ne quis Dianæ vitulum immolaret. Nautæ quidam, cum adversâ tempestate in alto jactarentur, voverunt, si eo portu, quem conspiciebant, potiti essent, ei Deo, qui ibi esset, se vitulum immolaturos. Casu erat in eo portu fanum Dianæ ejus, cui vitulum immolari non licebat. Imprudentes legis, cum exîssent, vitulum immolaverunt. Accusantur. Intentio est, Vitulum immolâstis ei Deo, cui non licebat. Depulsio est in concessione posita. Ratio est, Nescivi non licere. Infirmatio est, Tamen, quoniam fecisti quod non licebat, ex lege supplicio dignus es. Judicatio est, Cum id fecerit, quod non oportuerit, et id non oportere nescierit, sitne supplicio dignus? Casus autem inferetur in concessionem, cum demonstrabitur aliqua fortunæ vis voluntati obstitisse, ut in hac: Cum Lacedæmoniis lex esset, ut, hostias nisi ad sacrificium quoddam redemtor præbuisset, capitale esset; hostias is, qui redemerat, cum sacrificii dies instaret, in urbem ex agro cœpit agere. Tum subito, magnis commotis tempestatibus, fluvius Eurotas, is qui propter Lacedæmonem fluit, ita magnus et vehemens factus est, ut eo traduci victimæ nullo modo possent. Redemtor, suæ voluntatis ostendendæ causâ, hostias constituit omnes in litore, ut, qui trans flumen essent, videre possent. Cum omnes studio ejus subitam fluminis magnitudinem scirent fuisse impedi-

mento, tamen quidam capitis arcessierunt. Intentio est, Hostiæ, quas debuisti ad sacrificium, præsto non fuerunt. Depulsio est, concessio. Ratio, Flumen enim subito accrevit, et eâ re traduci non potuerunt. Infirmatio est, Tamen, quoniam, quod lex jubet, factum non est, supplicio dignus es. Judicatio est, Cum in eâ re redemtor contra legem fecerit, quâ in re studio ejus subita fluminis obstiterit magnitudo, supplicione dignus sit?

XXXII. Necessitudo autem infertur, cum vi quâdam reus id, quod fecerit, fecisse defenditur, hoc modo: Lex est apud Rhodios, ut, si qua rostrata in portu navis deprehensa sit, publicetur. Cum magna in alto tempestas esset, vis ventorum, invitis nautis, Rhodiorum in portum navim cöegit. Quæstor navim populi vocat. Navis dominus negat publicari oportere. Intentio est, Rostrata navis in portu deprehensa est. Depulsio est, concessio. Ratio, Vi et necessario sumus in portum coacti. Infirmatio est, Navim ex lege tamen populi esse oportet. Judicatio est, Cum rostratam navim in portu deprehensam lex publicâriit, cumque hæc navis, invitis nautis, vi tempestatis in portum conjecta sit; oporteatne eam publicari? Horum trium generum idcirco unum in locum contulimus exempla, quod similis in eâ præceptio argumentorum traditur. Nam in his omnibus primum, si quid res ipsa dabit facultatis, conjecturam induci ab accusatore oportebit, ut id, quod voluntate factum negabitur, consulto factum, suspicione aliquâ demonstretur: deinde inducere definitionem necessitudinis, aut casûs, aut imprudentiæ; et exempla ad eam definitionem adjungere, in quibus imprudentia fuisse videatur, aut casus, aut necessitudo, et ab his id, quod reus inferat, separare, [id est, ostendere dissimile,] quod levius, facilius, non ignorabile, non fortuitum, non necessarium fuerit: postea demonstrare, potuisse vitari; et hac ratione provideri potuisse, si hoc aut illud fecisset; aut

[ne sic fecisset,] præcaveri; et definitionibus ostendere, non hanc imprudentiam, aut casum, aut necessitudinem, sed inertiam, negligentiam, fatuitatem nominari oportere. Ac si qua necessitudo turpitudinem videbitur habere, oportebit per locorum communium implicationem redarguentem demonstrare, quidvis perpeti, mori denique satius fuisse, quam ejusmodi necessitudini obtemperare. Atque tum ex his locis, de quibus in negotiali parte dictum est, juris et æquitatis naturam oportebit quærere, et, quasi in absolutâ juridiciali, per se hoc ipsum ab rebus omnibus separatim considerare. Atque hoc in loco, si facultas erit, exemplis uti oportebit, quibus in simili excusatione non sit ignotum; et contentione, magis illis ignoscendum fuisse: et ex deliberationis partibus, turpe aut inutile esse concedi eam rem, quæ ab adversario commissa sit; permagnum esse, et magno futurum detrimento, si ea res ab iis, qui potestatem habent vindicandi, neglecta sit.

XXXIII. Defensor autem conversis omnibus his partibus poterit uti. Maxime autem in voluntate defendendâ commorabitur, et in eâ re adaugendâ, quæ voluntati fuerit impedimento; et se plus, quam fecerit, facere non potuisse; et in omnibus rebus voluntatem spectari oportere; et [se] convinci non posse, quod non absit a culpâ; et ex suo nomine communem hominum infirmitatem posse damnari. Deinde nihil indignius esse, quam eum, qui culpâ careat, supplicio non carere. Loci autem communes accusatoris, unus in confessione, et alter, quanta potestas peccandi relinquatur, si semel institutum sit, ut non de facto, sed de facti causâ quæratur: defensoris conquestio calamitatis ejus, quæ non culpâ, sed vi majore quâdam, acciderit, et de Fortunæ potestate, et hominum infirmitate; et uti suum animum, non eventum, considerent. In quibus omnibus conquestionem suarum ærumnarum, et crudelitatis adversariorum indignationem, inesse oportebit. Ac ne-

minem mirari conveniet, si aut in his, aut in aliis exemplis, scripti quoque controversiam adjunctam videbit. Quo de genere post erit nobis separatim dicendum, propterea quod quædam genera causarum simpliciter et ex suâ vi considerantur, quædam autem sibi aliud quoque aliquod controversiæ genus assumunt. Quare, omnibus cognitis, non erit difficile in unamquamque causam transferre, quod ex eo quoque genere conveniet: ut in his exemplis concessionis inest omnibus scripti controversia ea, quæ ex scripto et sententiâ nominatur: sed quia de concessione loquebamur, in eam præcepta dedimus. Alio autem loco de scripto et sententiâ dicemus. Nunc in alteram concessionis partem considerationem intendemus.

XXXIV. Deprecatio est, in quâ non defensio facti, sed ignoscendi postulatio, continetur. Hoc genus vix in judicio probari potest, ideo quod, concesso peccato, difficile est ab eo qui peccatorum vindex esse debet, ut ignoscat, impetrare. Quare parte ejus generis, cum causam non in eo constitueris, uti licebit. Ut si pro aliquo claro aut forti viro, cujus in rempublicam multa sint beneficia, dixeris; possis, cum videaris non uti deprecatione, uti tamen, ad hunc modum: Quod si, judices, hic pro suis beneficiis, pro suo studio, quod in vos habuit semper, tali suo tempore, multorum suorum recte factorum causâ, uni delicto ut ignosceretis postularet, tam dignum vestrâ mansuetudine quam virtute hujus esset, judices, a vobis hanc rem, hoc postulante, impetrari. Deinde augere beneficia licebit, et judices per locum communem ad ignoscendi voluntatem deducere. Quare hoc genus quamquam in judiciis non versatur, nisi quâdam ex parte; tamen quia et pars ipsa inducenda nonnunquam est, et in senatu aut in consilio sæpe omni in genere tractanda, in id quoque præcepta ponemus. Nam in senatu, et in consilio, de Syphace diu deliberatum est; et de Q. Numitorio

Pullo, apud L. Opimium et ejus consilium, diu dictum est. Et magis, in hoc quidem, ignoscendi quam cognoscendi postulatio valuit: nam semper animo bono se in populum Romanum fuisse, non tam facile probabat, cum conjecturali constitutione uteretur, quam ut, propter posterius beneficium, sibi ignosceretur, cum deprecationis partes adjungeret.

XXXV. Oportebit igitur eum, qui, sibi ut ignoscatur, postulabit, commemorare, si qua sua poterit beneficia, et, si poterit, ostendere, ea majora esse, quam hæc quæ deliquerit, ut plus ab eo boni quam mali profectum esse videatur: deinde majorum suorum beneficia, si qua exstabunt, proferre: deinde ostendere, non odio neque crudelitate fecisse, quod fecerit, sed aut stultitiâ, aut impulsu alicujus, aut aliquâ honestâ aut probabili causâ: postea polliceri, et confirmare, se, et hoc peccato doctum, et beneficio eorum, qui sibi ignoverint, confirmatum, omni tempore a tali ratione abfuturum; deinde spem ostendere, aliquo se in loco, magno iis, qui sibi concesserint, usui futurum: postea, si facultas erit, se aut consanguineum, aut jam a majoribus imprimis amicum esse, demonstrabit; et amplitudinem suæ voluntatis, et nobilitatem generis eorum qui se salvum velint, et dignitatem ostendere; et cætera ea, quæ personis ad honestatem et amplitudinem sunt attributa, cum conquestione, sine arrogantiâ, in se esse demonstrabit, ut honore potius aliquo, quam ullo supplicio, dignus esse videatur: deinde cæteros proferre, quibus majora delicta concessa sint. Ac multum proficiet, si se misericordem in potestate, et propensum ad ignoscendum, fuisse ostendet. Atque ipsum illud peccatum erit extenuandum, ut quam minimum obfuisse videatur; et aut turpe aut inutile demonstrandum, tali de homine supplicium sumere. Deinde locis communibus misericordiam captare oportebit ex iis præceptis, quæ in primo libro sunt exposita.

XXXVI. Adversarius autem malefacta augebit: nihil imprudenter, sed omnia ex crudelitate et malitiâ facta dicet; ipsum immisericordem, superbum fuisse: et, si poterit, ostendet, semper inimicum fuisse, et amicum fieri nullo modo posse. Si beneficia proferet; aut aliquâ de causâ facta, non propter benevolentiam, demonstrabit; aut postea odium esse acre susceptum, aut illa omnia maleficiis esse deleta; aut leviora beneficia, quam maleficia; aut, cum beneficiis honos habitus sit, pro maleficio pœnam sumi oportere. Deinde turpe esse, aut inutile, ignosci. Deinde, de quo ut potestas esset, sæpe optârint, in eum potestate non uti, summam esse stultitiam; et cogitare oportere, quem animum in eum, vel quale odium, habuerint. Locus autem communis erit, indignatio maleficii, et alter, eorum misereri oportere, qui, propter fortunam, non propter malitiam, in miseriis sint. Quoniam igitur in generali constitutione tamdiu propter ejus partium multitudinem commoramur, ne forte varietate et dissimilitudine rerum diductus alicujus animus in quemdam errorem deferatur; quid etiam nobis ex eo genere restet, et quare restet, admonendum videtur.

Juridicialem causam esse dicebamus, in quâ æqui et iniqui natura, præmii aut pœnæ ratio, quæreretur. Eas causas, in quibus de æquo et iniquo quæritur, exposuimus.

XXXVII. Restat nunc, ut de præmio et de pœnâ explicemus. Sunt enim multæ causæ, quæ ex præmii alicujus petitione constant: nam et apud judices de præmio sæpe accusatorum quæritur, et a senatu aut a consilio aliquod præmium sæpe petitur. Ac neminem conveniet arbitrari, nos, cum aliquod exemplum ponamus quod in senatu agatur, ab judiciali genere exemplorum recedere. Quidquid enim de homine probando aut improbando dicitur, cum ad eam dictionem sententiarum quoque ratio accommodetur, id non, etsi per sententiæ dictionem agitur,

deliberativum est; sed, quia de homine statuitur, judiciale est habendum. Omnino autem, qui diligenter omnium causarum vim et naturam cognoverit, tum genere, tum etiam formâ, eas intelliget dissidere. Cæteris autem partibus aptas inter se omnes, et aliam in aliam implicatam, videbit. Nunc de præmiis consideremus. L. Licinius Crassus consul quosdam in citeriore Galliâ, nullo illustri neque certo duce, neque eo nomine neque numero præditos, ut digni essent qui hostes populi Romani dicerentur; quod tamen excursionibus et latrociniis infestam provinciam redderent, consectatus est, et confecit. Romam redit: triumphum ab senatu postulat. Hîc, ut et in deprecatione, nihil ad nos attinet, rationibus et infirmationibus rationum supponendis, ad judicationem pervenire; propterea quod, nisi alia quoque incidet constitutio, aut pars constitutionis, simplex erit judicatio, et in quæstione ipsâ continebitur. In deprecatione, hujusmodi, Oporteatne pœnâ affici? in hac, hujusmodi, Oporteatne præmium dari? Nunc ad præmii quæstionem appositos locos exponemus.

XXXVIII. Ratio igitur præmii quatuor est in partes distributa; in beneficia, in hominem, in præmii genus, in facultates. Beneficia, ex suâ vi, ex tempore, ex animo ejus qui fecit, ex casu, considerantur. Ex suâ vi quærentur hoc modo: magna, an parva; facilia, an difficilia; singularia sint, an vulgaria; vera, an falsa quâdam ex ratione honestentur: ex tempore autem, si tum, cum indigeremus; cum cæteri non possent aut nollent opitulari; si tum, cum spes deseruisset: ex animo, si non sui commodi causâ, sed eo consilio fecit omnia, ut hoc conficere posset: ex casu, si non fortunâ, sed industriâ, factum videbitur, aut si industriæ fortuna obstitisse. In hominem autem; quibus rationibus vixerit, quid sumtûs in eam rem aut laboris insumserit; ecquid aliquando tale fecerit; num alieni la-

boris, aut Deorum bonitatis, præmium sibi postulet; num aliquando ipse talem ob causam præmio aliquem affici negârit oportere; aut num jam satis, pro eo quod fecerit, honos habitus sit; aut num necesse fuerit ei facere id, quod fecerit; aut num hujusmodi sit factum, ut, nisi fecisset, supplicio dignus esset, non, quia fecerit, præmio; aut num ante tempus præmium petat, et spem incertam certo venditet pretio; aut num, quo supplicium aliquod vitet, eo præmium postulet, uti de se præjudicium factum esse videatur.

XXXIX. In præmii autem genere, quid et quantum et quamobrem postuletur, et quo et quanto quæque res præmio digna sit, considerabitur: deinde, apud majores, quibus hominibus et quibus de causis talis honos sit habitus, quæretur; deinde, ne is honos nimium pervagetur. Atque hic ejus, qui contra aliquem præmium postulantem dicet, locus erit communis; præmia virtutis et officii sancta et casta esse oportere, neque ea aut cum improbis communicari, aut in mediocribus hominibus pervulgari: et alter, minus homines virtutis cupidos fore, virtutis præmio pervulgato; quæ enim rara et ardua sint, ea ex præmio pulchra et jucunda hominibus videri: et tertius, si exsistant, qui apud majores nostros ob egregiam virtutem tali honore dignati sunt; nonne de suâ gloriâ, cum pari præmio tales homines affici videant, delibari putent? et eorum enumeratio, et cum eis, quos contra dicat, comparatio. Ejus autem, qui præmium petet, facti sui amplificatio, et eorum, qui præmio affecti sunt, cum suis factis contentio. Deinde cæteros a virtutis studio repulsum iri, si ipse præmio non sit affectus. Facultates autem considerantur, cum aliquod pecuniarum præmium postulatur; in quo, utrum copia sit agri, vectigalium, pecuniæ, an penuria, consideratur. Loci communes, Facultates augere, non minuere oportere, et, Impudentem esse, qui pro beneficio non gratiam, verum mercedem,

postulet: contra autem de pecuniâ ratiocinari, sordidum esse, cum de gratiâ referendâ deliberetur; et se non pretium pro facto, sed honorem [ita ut factitatum sit] pro beneficio, postulare. Ac de constitutionibus quidem satis dictum est: nunc de iis controversiis, quæ in scripto versantur, dicendum videtur.

XL. In scripto versatur controversia, cum ex scriptionis ratione aliquid dubii nascitur. Id fit ex ambiguo, ex scripto et sententiâ, ex contrariis legibus, ex ratiocinatione, ex definitione. Ex ambiguo autem nascitur controversia, cum, quid senserit scriptor, obscurum est, quod scriptum duas pluresve res significat, ad hunc modum: Paterfamilias, cum filium hæredem faceret, vasorum argenteorum centum pondo uxori suæ sic legavit: "Hæres meus uxori meæ vasorum argenteorum pondo centum, quæ volet, dato." Post mortem ejus, vasa magnifica et pretiose cælata petit a filio mater: ille se, quæ ipse vellet, debere dicit. Primum, si fieri poterit, demonstrandum est, non esse ambigue scriptum; propterea quod omnes, in consuetudine sermonis, sic uti soleant eo verbo uno pluribusve in eam sententiam, in quam is, qui dicet, accipiendum esse demonstrabit. Deinde, ex superiore et ex inferiore scripturâ docendum, id, quod quæratur, fieri perspicuum. Quare si ipsa separatim ex se verba considerentur, omnia, aut pleraque, ambigua visum iri: quæ autem ex omni consideratâ scripturâ perspicua fiant, hæc ambigua non oportere existimari. Deinde, quâ in sententiâ scriptor fuerit, ex cæteris ejus scriptis, factis, dictis, animo, atque vitâ ejus, sumi oportebit; et eam ipsam scripturam, in quâ inerit illud ambiguum, de quo quæritur, totam omnibus ex partibus pertentare, si quid aut ad id appositum sit, quod nos interpretemur, aut ei, quod adversarius intelligat, adversetur. Nam facile, quid verisimile sit eum voluisse qui scripsit, ex omni scripturâ, et

ex personâ scriptoris, atque iis rebus quæ personis attributæ sunt, considerabitur. Deinde erit demonstrandum, si quid ex ipsâ re dabitur facultatis, id, quod adversarius intelligat, multo minus commode fieri posse, quam id, quod nos accipimus, quod illius rei neque administratio neque exitus ullus exstet; nos quod dicamus, facile et commode transigi posse: ut in hac lege (nihil enim prohibet fictam exempli loco ponere, quo facilius res intelligatur) "Meretrix coronam auream ne habeto: si habuerit, publica esto," contra eum, qui meretricem publicari dicat ex lege oportere, posset dici, neque administrationem esse ullam publicæ meretricis, neque exitum legis in meretrice publicandâ: at in auro publicando et administrationem et exitum facilem esse, et incommodi nihil inesse.

XLI. Ac diligenter illud quoque attendere oportebit, num, illo probato, quod adversarius intelligat, utilior res, aut honestior, aut magis necessaria, a scriptore neglecta videatur. Id fiet, si id, quod nos demonstrabimus, honestum, aut utile, aut necessarium demonstrabimus; et, si id, quod ab adversariis dicetur, minime ejusmodi dicemus esse. Deinde si in lege erit ex ambiguo controversia, dare operam oportebit, ut de eo, quod adversarius intelligat, aliâ in lege cautum esse doceatur. Permultum autem proficiet, illud demonstrare, quemadmodum scripsisset, si id, quod adversarius accipiat, fieri aut intelligi voluisset; ut in hac causâ, in quâ de vasis argenteis quæritur, possit mulier dicere, nihil attinuisse adscribi, "quæ volet," si hæredis voluntati permitteret; eo enim non adscripto, nihil inesse dubitationis, quin hæres, quæ ipse vellet, daret. Amentiam igitur fuisse, cum hæredi vellet cavere, id adscribere, quo non adscripto, nihilominus hæredi caveretur. Quare hoc genere magnopere talibus in causis uti oportebit: si hoc modo scripsisset, isto verbo usus non esset; non isto loco verbum istud

collocâsset: nam ex his sententia scriptoris maxime perspicitur. Deinde, quo tempore scriptum sit, quærendum est, ut, quid eum voluisse in ejusmodi tempore verisimile sit, intelligatur. Post, ex deliberationis partibus, quid utilius et quid honestius, et illi ad scribendum, et his ad comprobandum sit, demonstrandum: et ex his, si quid amplificationis dabitur, communibus utrosque locis uti oportebit.

XLII. Ex scripto et sententiâ controversia consistit, cum alter verbis ipsis, quæ scripta sunt, utitur, alter ad id, quod scriptorem sensisse dicet, omnem adjungit dictionem. Scriptoris autem sententia ab eo, qui sententiâ se defendet, tum semper ad idem spectare, et idem velle, demonstrabitur; tum aut ex facto, aut ex eventu aliquo, ad tempus, id quod instituit, accommodabitur. Semper ad idem spectare, hoc modo: Paterfamilias, cum liberorum nihil haberet, uxorem autem haberet, in testamento ita scripsit; "Si mihi filius genitus unus, pluresve, is mihi hæres esto:" deinde, quæ assolent. Postea, "Si filius ante moritur, quam in tutelam suam venerit, tu mihi," dicebat, "secundus hæres esto." Filius non est natus. Ambigunt agnati cum eo qui est hæres, si filius ante, quam in suam tutelam veniat, mortuus sit. In hoc genere non potest hoc dici, ad tempus, aut ad eventum aliquem, sententiam scriptoris oportere accommodari, propterea, quod ea sola demonstratur, quâ fretus ille, qui contra scriptum dicit, suam esse hæreditatem defendit. Alterum autem genus est eorum, qui sententiam inducunt; in quo non simplex voluntas scriptoris ostenditur, quæ in omne tempus et in omne factum idem valeat; sed ex quodam facto aut eventu ad tempus interpretanda dicitur. Ea partibus juridicialis assumtivæ maxime sustinetur. Nam tum inducitur comparatio, ut in eum, qui, cum lex aperiri portas noctu vetaret, aperuit quodam in bello, et auxilia quædam in oppidum recepit, ne ab hostibus

opprimerentur, si foris essent, quod prope muros hostes castra haberent; tum relatio criminis, ut in eo milite, qui, cum communis lex [omnium] hominem occidere vetaret, tribunum [militum] suum, qui vim sibi afferre conaretur, occidit; tum remotio criminis, ut in eo, qui cum lex, quibus diebus in legationem proficisceretur, præstituerat, quia sumtum quæstor non dedit, profectus non est; tum concessio per purgationem, et per imprudentiam, ut in vituli immolatione; et per vim, ut in navi rostratâ; et per casum, ut in Eurotæ fluminis magnitudine. Quare aut ita sententia inducetur, ut unum quiddam voluisse scriptor demonstretur; aut sic, ut, in ejusmodi re et tempore, hoc voluisse doceatur.

XLIII. Ergo is, qui scriptum defendit, his locis plerumque omnibus, majore autem parte semper, poterit uti: Primum scriptoris collaudatione, et loco communi, nihil eos qui judicent, nisi id quod scriptum sit, spectare oportere; et hoc eo magis, si legitimum scriptum proferetur, id est, aut lex ipsa, aut ex lege aliquid. Postea (quod vehementissimum est) facti, aut intentionis adversariorum, cum ipso scripto contentione; quid scriptum sit, quid factum, quid juratus judex: quem locum multis modis variare oportebit. Tum ipsum secum admirantem, quidnam contra dici possit: tum ad judicis officium revertentem, et ab eo quærentem, quid præterea audire aut exspectare debeat: tum ipsum adversarium, quasi intentantis loco, producendo, hoc est, interrogando, utrum scriptum neget esse eo modo, an ab se contra factum esse, aut contra contendi, neget: utrum negare ausus sit, se dicere desiturum. Si neutrum neget, et contra tamen dicat, nihil esse, quo hominem impudentiorem quisquam se visurum arbitretur. In hoc ita commorari conveniet, quasi nihil præterea dicendum sit, et quasi contra dici nihil possit, sæpe id, quod scriptum est, recitando; sæpe cum scripto factum adversarii confligendo; atque interdum acri-

ter ad judicem ipsum revertendo. Quo in loco judici demonstrandum est, quid juratus sit, quid sequi debeat: duabus de causis judicem dubitare oportere, si aut scriptum sit obscure, aut neget aliquid adversarius: cum et scriptum aperte sit, et adversarius omnia confiteatur, tum judicem legi parere, non interpretari legem, oportere.

XLIV. Hoc loco confirmato, tum diluere ea, quæ contra dici poterant, oportebit. Contra autem dicetur, si aut prorsus aliud sensisse scriptor, et scripsisse aliud, demonstrabitur; ut in illâ de testamento, quam posuimus, controversiâ, aut causa assumtiva inferetur, quamobrem scripto non potuerit aut non oportuerit obtemperari. Si aliud sensisse scriptor, aliud scripsisse, dicetur, is, qui scripto utetur, hoc dicet, Non oportere de ejus voluntate nos argumentari, qui, ne id facere possemus, indicium nobis reliquerit suæ voluntatis: multa incommoda consequi, si instituatur, ut a scripto recedatur: nam et eos, qui aliquid scribant, non existimaturos, id, quod scripserint, ratum futurum; et eos qui judicent, certum, quod sequantur, nihil habituros, si semel a scripto recedere consueverint. Quod si voluntas scriptoris conservanda sit, se, non adversarios, a voluntate ejus stare: nam multo propius accedere ad scriptoris voluntatem eum qui ex ipsius eam literis interpretetur, quam illum qui sententiam scriptoris non ex ipsius scripto spectet, quod ille suæ voluntatis quasi imaginem reliquerit, sed domesticis suspicionibus perscrutetur. Sin causam afferet is qui a sententiâ stabit, primum erit contra dicendum, Quam absurdum, non negare contra legem fecisse, sed, quare fecerit, causam aliquam invenire: deinde conversa omnia esse: ante solitos esse accusatores judicibus persuadere, affinem esse alicujus culpæ eum, qui accusaretur; causam proferre, quæ eum ad peccandum impulisset; nunc ipsum reum causam afferre, quare deliquerit. Deinde hanc inducere partitionem

cujus in singulas partes multæ convenient argumentationes: primum nullâ in lege ullam causam contra scriptum accipi convenire: deinde si in cæteris legibus conveniat, hanc esse hujusmodi legem, ut in eâ non oporteat: postremo, si in hac quoque lege oporteat, hanc quidem causam accipi minime oportere.

XLV. Prima pars his fere locis confirmabitur: scriptori neque ingenium neque operam neque ullam facultatem defuisse, quo minus posset aperte perscribere id quod cogitaret: non fuisse ei grave nec difficile eam causam excipere, quam adversarii proferant, si quidquam excipiendum putâsset: consuêsse eos, qui leges scribant, exceptionibus uti. Deinde oportet recitare leges cum exceptionibus scriptas, et maxime videre, si qua in eâ ipsâ lege, quâ de agitur, sit exceptio aliquo in capite, aut apud eumdem legis scriptorem, quo magis eum probetur fuisse excepturum, si quid excipiendum putaret; et ostendere, causam accipere, nihil aliud esse, nisi legem tollere; ideo quod, cum semel causa consideretur, nihil attineat eam ex lege considerare, quippe quæ in lege scripta non sit. Quod si sit institutum, omnibus causam dari et potestatem peccandi, cum intellexerint, vos ex ingenio ejus qui contra legem fecerit, non ex lege in quam jurati sitis, rem judicare: deinde et ipsis judicibus judicandi, et cæteris civibus vivendi, rationes perturbatum iri, si semel a legibus recessum sit: nam et judices neque, quid sequantur, habituros, si ab eo, quod scriptum sit, recedant; neque, quo pacto [aliis] improbare possint, quod contra legem judicârint; et cæteros cives, quid agant, ignoraturos, si ex suo quisque consilio, et ex eâ ratione quæ in mentem aut in libidinem venerit, non ex communi præscripto civitatis, unamquamque rem administrârit: postea quærere ab judicibus ipsis, quare in alienis detineantur negotiis: cur reipublicæ munere impediantur, cum sæpius suis rebus et commodis servire possint;

cur in certa verba jurent; cur certo tempore conveniant, certo discedant: nihil quisquam afferat causæ, quo minus frequenter operam reipublicæ det, nisi quæ causa in lege excepta sit: an se legibus obstrictos in tantis molestiis esse æquum censeant, adversarios nostros leges negligere concedant: deinde item quærere ab judicibus, si ejus rei causam, propter quam se reus contra legem fecisse dicat, exceptionem ipse in lege adscribat, passurine sint: postea, hoc, quod faciat, indignius et impudentius esse, quam si adscribat: age porro, quid si ipsi velint judices adscribere? passurusne sit populus? atque hoc esse indignius, quam rem verbo et literis mutare non possint, eam re ipsâ, et judicio maxime, commutare: deinde indignum esse de lege aliquid derogari, aut legem abrogari, aut aliquâ ex parte commutari, cum populo cognoscendi, et probandi aut improbandi, potestas nulla fiat: hoc ipsis judicibus invidiosissimum futurum: non hunc locum esse, neque hoc tempus legum corrigendarum: apud populum hoc, et per populum, agi convenire: quod si nunc id agant, velle se scire, qui lator sit, qui sint accepturi: se actiones videre et dissuadere velle. Quod si hæc cum summe inutilia, tum multo turpissima sint; legem, cujuscemodi sit, in præsentia conservari ab judicibus, post, si displiceat, a populo corrigi, convenire: deinde, si scriptum non exstaret, magnopere quæreremus; neque isti, ne si extra periculum quidem esset, crederemus: nunc, cum scriptum sit, amentiam esse, ejus qui peccârit, potius quam legis ipsius, verba cognoscere. His et hujusmodi rationibus ostenditur, causam extra scriptum accipi non oportere.

XLVI. Secunda pars est, in quâ est ostendendum, si in cæteris legibus oporteat, in hac non oportere. Hoc demonstrabitur, si lex aut ad res maximas, utilissimas, honestissimas, religiosissimas videbitur pertinere; aut inutile, aut turpe, aut nefas esse tali

in re non diligentissime legi obtemperare: aut ita lex diligenter perscripta demonstrabitur, ita cautum unâquâque de re, ita, quod oportuerit, exceptum, ut minime conveniat quidquam in tam diligenti scripturâ præteritum arbitrari. Tertius locus est ei, qui pro scripto dicet, maxime necessarius, per quem ostendat oportet, si conveniat causam contra scriptum accipi, eam tamen minime oportere, quæ ab adversariis afferatur. Qui locus idcirco est huic necessarius, quod semper is, qui contra scriptum dicit, æquitatis aliquid afferat oportet: nam summa impudentia sit, eum, qui, contra [quam] quod scriptum sit, aliquid probare velit, non æquitatis præsidio id facere conari. Si quid igitur ex hac ipsâ quidpiam accusator deroget, omnibus partibus justius et probabilius accusare videatur. Nam superior oratio hoc omnis faciebat, uti judices, etiamsi nollent, necesse esset; hæc autem, etiamsi necesse non esset, ut vellent, contra judicare. Id autem fiet, si, quibus ex locis culpa demonstrabitur non esse in eo, qui comparatione, aut remotione, aut relatione criminis, aut concessionis partibus se defendit, (de quibus ante, ut potuimus, diligenter perscripsimus) de his locis, quæ res postulabit, ad causam adversariorum improbandam transferemus; aut causæ et rationes afferentur, quare, et quo consilio, ita sit in lege aut in testamento scriptum; ut sententiâ quoque et voluntate scriptoris, non ipsâ solum scripturæ causâ, confirmatum esse videatur: aut aliis quoque constitutionibus factum coarguetur.

XLVII. Contra scriptum autem qui dicet, primum eum inducet locum, per quem æquitas causæ demonstretur: aut ostendet, quo animo, quo consilio, quâ de causâ fecerit: et, quamcumque causam assumet, assumtionis partibus se defendet, de quibus ante dictum est. Atque hoc in loco cum diutius commoratus, sui facti rationem et æquitatem causæ exornaverit, tum ex his locis fere contra adversarios

dicet, oportere causas accipi. Demonstrabit, nullam esse legem, quæ aliquam rem inutilem aut iniquam fieri velit; omnia supplicia, quæ a legibus proficiscantur, culpæ ac malitiæ vindicandæ causâ constituta esse; scriptorem ipsum, si exsistat, factum hoc probaturum; et idem ipsum, si ei talis res accidisset, facturum fuisse: et eâ re legis scriptorem certo ex ordine judices, certâ ætate præditos, constituisse, ut essent, non qui scriptum suum recitarent, quod quivis puer facere posset, sed qui cogitationem assequi possent, et voluntatem interpretari: deinde illum scriptorem, si scripta sua stultis hominibus, et barbaris judicibus committeret, omnia summâ diligentiâ perscripturum fuisse; nunc vero, quod intelligeret, quales viri judicaturi essent, idcirco eum, quæ perspicua videret esse, non adscripsisse; neque enim vos scripti sui recitatores, sed voluntatis interpretes fore putavit: postea quærere ab adversariis, Quid si hoc fecissem? quid si hoc accidisset? (eorum aliquid, in quibus aut causa sit honestissima, aut necessitudo certissima) Tumne accusaretis? Atqui hoc lex nusquam excepit: Non ergo omnia scriptis, sed quædam, quæ perspicua sint, tacitis exceptionibus, caveri: deinde nullam rem neque legibus neque scripturâ ullâ, denique ne in sermone quidem quotidiano atque imperiis domesticis, recte posse administrari, si unusquisque velit verba spectare, et non ad voluntatem ejus, qui verba habuerit, accedere:

XLVIII. deinde ex utilitatis et honestatis partibus ostendere, quam inutile aut quam turpe sit id, quod adversarii dicant fieri oportuisse, aut oportere; et id, quod nos fecerimus aut postulemus, quam utile aut quam honestum sit: deinde leges nobis caras esse, non propter literas, quæ tenues et obscuræ notæ sint voluntatis, sed propter earum rerum, quibus de scriptum est, utilitatem, et eorum, qui scripserint, sapientiam et diligentiam: postea, quid sit lex, describere, ut ea videatur in sententiis, non in

verbis, consistere; et judex is videatur legi obtemperare, qui sententiam ejus, non qui scripturam, sequatur: deinde, quam indignum sit, eodem affici supplicio eum, qui propter aliquod scelus et audaciam contra legem fecerit, et eum, qui, honestâ aut necessariâ de causâ, non ab sententiâ, sed ab literis legis recesserit: atque his, et hujusmodi rationibus, et accipi causam, et in hac lege accipi, et eam causam, quam ipse afferat, oportere accipi, demonstrabit. Et quemadmodum ei dicebamus, qui a scripto diceret, hoc fore utilissimum, si quid de æquitate eâ, quæ cum adversario staret, derogâsset; sic huic, qui contra scriptum dicet, plurimum proderit, ex ipsâ scripturâ aliquid ad suam causam convertere, aut ambigue aliquid scriptum ostendere; deinde ex illo ambiguo eam partem, quæ sibi prosit, defendere, aut verbi definitionem inducere, et illius verbi vim, quo urgeri videatur, ad suæ causæ commodum traducere, aut ex scripto non scriptum aliquid inducere per ratiocinationem, de quâ post dicemus. Quâcumque autem in re, quamvis leviter probabili, scripto ipso se defenderit, etiam cum æquitate causa abundabit, necessario multum proficiet, ideo quod, si id, quo nititur adversariorum causa, subduxerit, omnem illam ejus vim et acrimoniam lenierit ac diluerit. Loci autem communes cæteri ex assumtionis partibus in utramque partem convenient. Præterea ejus, qui a scripto dicet, leges ex se, non ex ejus, qui contra commiserit, utilitate, spectari oportere, et legibus antiquius haberi nihil oportere. Contra scriptum, leges in consilio scriptoris, et utilitate communi, non in verbis consistere. Quam indignum sit, æquitatem literis urgeri, quæ voluntate ejus, qui scripserit, defendatur.

XLIX. Ex contrariis autem legibus controversia nascitur, cum inter se duæ videntur leges, aut plures, discrepare, hoc modo: Lex est, "Qui tyrannum occiderit, Olympionicarum præmium capito; et quam

volet sibi rem a magistratu deposcito; et magistratus ei concedito:" et altera lex, "Tyranno occiso, quinque ejus proximos cognatione magistratus necato." Alexandrum, qui apud Pheræos in Thessaliâ tyrannidem occupârat, uxor sua, cui Thebe nomen fuit, noctu, cum simul cubaret, occidit. Hæc filium suum, quem ex tyranno habebat, sibi in præmii loco deposcit. Sunt, qui ex lege puerum occidi dicant oportere. Res in judicio est. In hoc genere utramque in partem iidem loci, atque eadem præcepta, convenient, ideo quod uterque suam legem confirmare, contrariam infirmare, debebit. Primum igitur leges oportet contendere, considerando, utra lex ad majores, hoc est, ad utiliores, ad honestiores ac magis necessarias res pertineat; ex quo conficitur, ut, si leges duæ, aut si plures, aut quotquot erunt, conservari non possint, quia discrepent inter se; ea maxime conservanda putetur, quæ ad maximas res pertinere videatur: deinde, utra lex posterius lata sit; nam postrema quæque gravissima est: deinde utra lex jubeat aliquid, utra permittat: nam id, quod imperatur, necessarium; illud, quod permittitur, voluntarium est: deinde in utrâ lege, si non obtemperatum sit, pœnâ afficiatur, aut in utrâ major pœna statuatur; nam maxime conservanda est ea, quæ diligentissime sancta est: deinde utra lex jubeat, utra vetet; nam sæpe ea, quæ vetat, quasi exceptione quâdam corrigere videtur illam, quæ jubet: deinde, utra lex de genere omni, utra de parte quâdam, utra communiter in plures, utra in aliquam certam rem, scripta videatur; nam quæ in partem aliquam, et quæ in certam quamdam rem scripta est, [promtius] ad causam accedere videtur, et ad judicium magis pertinere: deinde, ex lege utrum statim fieri necesse sit; utrum habeat aliquam moram et sustentationem; nam id, quod statim faciendum sit, perfici prius oportet: deinde operam dare, ut sua lex ipso scripto videatur niti; contraria autem aut per ambiguum,

aut per ratiocinationem, aut per definitionem, induci; quo sanctius et firmius id videatur esse, quod apertius scriptum sit: deinde suæ legis ad scriptum ipsam sententiam quoque adjungere, contrariam legem item ad aliam sententiam traducere; ut, si fieri poterit, ne discrepare quidem videantur inter se: postremo facere, si causa dabit facultatem, ut nostrâ ratione utraque lex conservari videatur, adversariorum ratione, altera sit necessario negligenda. Locos autem communes, et quos ipsa causa det, videre oportebit, et ex utilitatis et honestatis amplissimis partibus sumere, demonstrantem per amplificationem, ad utram potius legem accedere oporteat.

L. Ex ratiocinatione nascitur controversia, cum ex eo, quod uspiam est, ad id, quod nusquam scriptum est, pervenitur, hoc pacto: Lex est: "Si furiosus est, agnatorum gentiliumque in eo pecuniâque ejus potestas esto:" et lex: "Paterfamilias uti super familiâ pecuniâque suâ legaverit, ita jus esto:" et lex: "Si paterfamilias intestato moritur, familia pecuniaque ejus agnatorum gentiliumque esto." Quidam judicatus est parentem occidisse: ei statim, quod effugiendi potestas non fuit, ligneæ soleæ in pedes [inditæ] sunt: os autem obvolutum est folliculo, et præligatum: deinde est in carcerem deductus, ut ibi esset tantisper, dum culeus, in quem conjectus in profluentem deferretur, compararetur. Interea quidam ejus familiares in carcerem tabulas afferunt, et testes adducunt: hæredes, quos ipse jubet, scribunt: tabulæ obsignantur. De illo post supplicium sumitur. Inter eos, qui hæredes in tabulis scripti sunt, et inter agnatos, de hæreditate controversia est. Hîc certa lex, quæ testamenti faciendi iis, qui in eo loco sint, adimat potestatem, nulla profertur. Ex cæteris legibus, et quæ hunc ipsum supplicio hujusmodi afficiunt, et quæ ad testamenti faciendi potestatem pertinent, per ratiocinationem veniendum est ad ejusmodi rationem, ut quæratur, habueritne testamenti

faciendi potestatem. Locos autem communes, hoc in genere argumentandi, hos, et hujusmodi quosdam, esse arbitramur: primum, ejus scripti, quod proferas, laudationem et confirmationem: deinde ejus rei, quâ de quæratur, cum eo de quo constat, collationem ejusmodi, ut id, de quo quæritur, rei de quâ constet, simile esse videatur: postea admirationem per contentionem, quî fieri possit, ut, qui hoc æquum esse concedat, illud neget, quod aut æquius, aut eodem sit in genere: deinde idcirco hac de re nihil esse scriptum, quod, cum de illâ esset scriptum, de hac re is, qui scribebat, neminem dubitaturum arbitratus sit: postea multis in legibus multa esse præterita, quæ idcirco præterita nemo arbitretur, quod ex cæteris, de quibus scriptum sit, intelligi possint: deinde æquitas rei demonstranda est, ut in juridiciali absolutâ. Contra autem qui dicet, similitudinem infirmare debebit; quod faciet, si demonstrabit, illud quod conferatur, ab eo cui conferatur, diversum esse genere, naturâ, vi, magnitudine, tempore, loco, personâ, opinione: si, quo in numero illud, quod per similitudinem affertur, et quo in loco illud, cujus causâ affertur, haberi conveniat, ostendetur: deinde, quid res cum re differat, demonstrabitur, ut non idem videatur de utrâque existimari oportere. Ac, si ipse quoque poterit ratiocinationibus uti, iisdem ratiocinationibus, quibus ante dictum est, utetur: si non poterit, negabit oportere quidquam, nisi quod scriptum sit, considerare: [periclitari omnia jura, si similitudines accipiantur: nihil esse pæne, quod non alteri simile esse videatur:] multis dissimilibus rebus, in unamquamque rem tantum singulas esse leges: omnia posse inter se vel similia vel dissimilia demonstrari. Loci communes a ratiocinatione, oportere conjecturâ, ex eo quod scriptum sit, ad id quod non scriptum sit, pervenire; et neminem posse omnes res per scripturam amplecti; sed eum commodissime scribere, qui curet, ut quædam ex quibusdam in-

telligantur. Contra ratiocinationem, hujuscemodi conjecturam divinationem esse; et stulti scriptoris esse, non posse omnibus de rebus cavere, quibus velit.

LI. Definitio est, cum in scripto verbum aliquod est positum, cujus de vi quæritur, hoc modo: Lex, "Qui in adversâ tempestate navim reliquerint, omnia amittunto: eorum navis et onera sunto, qui in navi remanserint." Duo quidam, cum jam in alto navigarent, et cum eorum alterius navis, alterius onus esset, naufragum quemdam natantem, et manus ad se tendentem, animadverterunt: misericordiâ commoti, navim ad eum applicaverunt: hominem ad se sustulerunt. Postea aliquanto, ipsos quoque tempestas vehementius jactare cœpit, usque adeo, ut dominus navis, cum idem gubernator esset, in scapham confugeret, et inde funiculo, qui, a puppi religatus, scapham annexam trahebat, navim, quoad posset, moderaretur; ille autem, cujus merces erant, in gladium ibidem incumberet. Hîc ille naufragus ad gubernaculum accessit, et navi, quoad potuit, est opitulatus. Sedatis autem fluctibus, et tempestate jam commutatâ, navis in portum pervehitur. Ille autem, qui in gladium incubuerat, leviter saucius, facile est ex vulnere recreatus. Navim, cum onere, horum trium suam quisque esse dicit. Hîc omnes scripto ad causam accedunt; et ex nominis vi nascitur controversia: nam et relinquere navem, et remanere in navi, denique navis ipsa quid sit, definitionibus quæritur. Iisdem autem ex locis omnibus, quibus definitiva constitutio, tractabitur.

Nunc, expositis iis argumentationibus, quæ in judiciale causarum genus accommodantur, deinceps in deliberativum genus et demonstrativum, argumentandi locos et præcepta dabimus; non quo non in aliquâ constitutione omnis semper causa versetur; sed quia proprii tamen harum causarum quidam loci sunt, non a constitutione separati, sed ad fines

horum generum accommodati. Nam placet, in judiciali genere finem esse æquitatem, hoc est, partem quamdam honestatis; in deliberativo autem, Aristoteli placet utilitatem, nobis et honestatem et utilitatem; in demonstrativo, honestatem. Quare, in hoc quoque genere causæ, quædam argumentationes communiter ac similiter tractabuntur; quædam separatius ad finem, quo referri omnem orationem oportet, adjungentur. Atque uniuscujusque constitutionis exemplum supponere non gravaremur, nisi illud videremus, quemadmodum res obscuræ dicendo fierent apertiores, sic res apertas obscuriores fieri oratione. Nunc ad deliberationis præcepta pergamus.

LII. Rerum expetendarum tria genera sunt: par autem numerus vitandarum ex contrariâ parte. Nam est quiddam, quod suâ vi nos allicit ad sese, non emolumento captans aliquo, sed trahens suâ dignitate; quod genus virtus, scientia, veritas est. Aliud autem, non propter suam vim et naturam, sed propter fructum atque utilitatem, petendum; quod genus pecunia est. Est porro quiddam ex horum partibus junctum, quod et suâ vi et dignitate nos inductos ducit, et præ se quamdam gerit utilitatem, quo magis expetatur; ut amicitia, bona existimatio. Atque ex his horum contraria facile, tacentibus nobis, intelligentur. Sed, ut expeditius ratio tradatur, ea, quæ posuimus, brevi nominabuntur. Nam, in primo genere quæ sunt, honesta appellabuntur: quæ autem in secundo, utilia: hæc autem tertia, quia partem honestatis continent, et quia major est vis honestatis, junctæ res omnino ex duplici genere intelligentur: sed in meliorem partem vocabuli conferantur, et honesta nominentur. Ex his illud conficitur, ut appetendarum rerum partes sint honestas et utilitas; vitandarum, turpitudo et inutilitas. His igitur duabus rebus duæ res grandes sunt attributæ, necessitudo et affectio; quarum altera ex vi, altera ex re et per-

sonis, consideratur. De utrâque post apertius perscribemus. Nunc honestatis rationes primum explicemus.

LIII. Quod aut totum, aut aliquâ ex parte, propter se petitur, honestum nominabimus. Quare, cum ejus duæ partes sint, quarum altera simplex, altera juncta sit, simplicem prius consideremus. Est igitur in eo genere omnes res unâ vi atque uno nomine amplexa virtus: nam virtus est animi habitus, naturæ modo, rationi consentaneus: quamobrem, omnibus ejus partibus cognitis, tota vis erit simplicis honestatis considerata. Habet igitur partes quatuor; prudentiam, justitiam, fortitudinem, temperantiam. Prudentia est rerum bonarum, et malarum, neutrarumque, scientia. Partes ejus, memoria, intelligentia, providentia. Memoria est, per quam animus repetit illa, quæ fuerunt. Intelligentia est, per quam ea perspicit, quæ sunt. Providentia est, per quam futurum aliquid videtur ante quam factum sit. Justitia est habitus animi, communi utilitate conservatâ, suam cuique tribuens dignitatem. Ejus initium est ab naturâ profectum: deinde quædam in consuetudinem ex utilitatis ratione venerunt: postea res et ab naturâ profectas, et ab consuetudine probatas, legum metus et religio sanxit. Naturâ jus est, quod non opinio genuit, sed quædam innata vis inseruit, ut religionem, pietatem, gratiam, vindicationem, observantiam, veritatem. Religio est, quæ superioris cujusdam naturæ (quam divinam vocant) curam cærimoniamque affert; pietas, per quam sanguine conjunctis, patriæque benevolis, officium et diligens tribuitur cultus; gratia, in quâ amicitiarum et officiorum alterius memoria et remunerandi voluntas continetur; vindicatio, per quam vis et injuria, et omnino omne quod obfuturum est, defendendo aut ulciscendo propulsatur; observantia, per quam homines aliquâ dignitate antecedentes cultu quodam

et honore dignantur; veritas, per quam immutata ea, quæ sunt, aut ante fuerunt, aut futura sunt, dicuntur.

LIV. Consuetudine jus est, quod, aut leviter a naturâ tractum, aluit, et majus fecit usus, ut religionem; aut si quid eorum, quæ ante diximus, ab naturâ profectum, majus factum propter consuetudinem videmus; aut quod in morem vetustas vulgi approbatione perduxit: quod genus, pactum, par, judicatum. Pactum est, quod inter aliquos convenit; par, quod in omnes æquabile est; judicatum, de quo alicujus aut aliquorum jam sententiis constitutum est. Lege jus est, quod in eo scripto, quod populo expositum est, ut observet, continetur. Fortitudo est considerata periculorum susceptio, et laborum perpessio. Ejus partes, magnificentia, fidentia, patientia, perseverantia. Magnificentia est rerum magnarum et excelsarum, cum animi amplâ quâdam et splendidâ propositione, agitatio, atque administratio: fidentia est, per quam magnis et honestis in rebus multum ipse animus in se fiduciæ certâ cum spe collocavit: patientia est, honestatis aut utilitatis causâ, rerum arduarum ac difficilium voluntaria ac diuturna perpessio: perseverantia est in ratione bene consideratâ stabilis et perpetua permansio. Temperantia est rationis in libidinem, atque in alios non rectos impetus animi, firma et moderata dominatio. Ejus partes sunt, continentia, clementia, modestia. Continentia est, per quam cupiditas consilii gubernatione regitur; clementia, per quam animi, temere in odium alicujus concitati, invectio comitate retinetur; modestia, per quam pudor honestus [caram] et stabilem comparat auctoritatem. Atque hæc omnia propter se solum, ut nihil adjungatur emolumenti, petenda sunt: quod ut demonstretur, neque ad hoc nostrum institutum pertinet, et a brevitate præcipiendi remotum est. Propter se autem vitanda sunt, non ea modo quæ his contraria sunt, ut fortitudini ignavia,

et justitiæ injustitia; verum etiam illa, quæ propinqua videntur et finitima esse, absunt autem longissime: quod genus, fidentiæ contrarium est diffidentia, et eâ re vitium est: audacia non contrarium, sed appositum est ac propinquum, et tamen vitium est. Sic unicuique virtuti finitimum vitium reperietur, aut certo jam nomine appellatum, ut audacia, quæ fidentiæ; pertinacia, quæ perseverantiæ finitima est; superstitio, quæ religioni propinqua est; aut sine ullo certo nomine. Quæ omnia item, uti contraria rerum bonarum, in rebus vitandis reponemus. Ac de eo quidem genere honestatis, quod omni ex parte propter se petitur, satis dictum est.

LV. Nunc de eo, in quo utilitas quoque adjungitur, quod tamen honestum vocamus, dicendum videtur. Sunt igitur multa, quæ nos, cum dignitate, tum fructu quoque suo, ducunt: quo in genere est gloria, dignitas, amplitudo, amicitia. Gloria est frequens de aliquo fama cum laude; dignitas, alicujus honesta, et cultu et honore et verecundiâ digna, auctoritas; amplitudo, potentiæ aut majestatis, aut aliquarum copiarum, magna abundantia; amicitia, voluntas erga aliquem rerum bonarum, illius ipsius causâ, quem diligit, cum ejus pari voluntate. Hîc, quia de civilibus causis loquimur, fructus ad amicitiam adjungimus, ut eorum quoque causâ petenda videatur; ne forte, qui nos de omni amicitiâ dicere existiment, reprehendere incipiant: quamquam sunt, qui propter utilitatem modo petendam putent amicitiam: sunt qui propter se solum: sunt qui propter se, et utilitatem: quorum quid verissime constituatur, alius locus erit considerandi. Nunc hoc sic ad usum oratorium relinquatur, utramque propter rem amicitiam esse expetendam. Amicitiarum autem ratio (quoniam partim sunt religionibus junctæ, partim non sunt, et quia partim veteres sunt, partim novæ, partim ab illorum, partim ab nostro beneficio profectæ, partim utiliores, partim minus utiles) ex cau-

sarum dignitatibus, ex temporum opportunitatibus, ex officiis, ex religionibus, ex vetustatibus, habebitur.

LVI. Utilitas autem aut in corpore posita est, aut in extraneis rebus; quarum tamen rerum multo maxima pars ad corporis commodum revertitur; ut in republicâ quædam sunt, quæ (ut sic dicam) ad corpus pertinent civitatis, ut agri, portus, pecunia, classes, nautæ, milites, socii; quibus rebus incolumitatem ac libertatem retinent civitates: alia vero, quæ jam quiddam magis amplum et minus necessarium conficiunt, ut urbis egregia exornatio atque amplitudo, ut quædam excellens pecuniæ magnitudo, amicitiarum ac societatum multitudo. Quibus rebus non illud solum conficitur, ut salvæ et incolumes, verum etiam ut amplæ atque potentes, sint civitates. Quare utilitatis duæ partes videntur esse, incolumitas et potentia. Incolumitas est salutis tuta atque integra conservatio: potentia est, ad sua conservanda, et alterius obtinenda, idonearum rerum facultas. Atque in iis omnibus quæ ante dicta sunt, quid difficulter fieri et quid facile fieri possit, oportet considerare. Facile fieri id dicimus, quod sine magno, aut sine ullo labore, sumtu, molestiâ, quam brevissimo tempore confici potest. Difficile autem fieri, quod, quamquam laboris, sumtûs, molestiæ, longinquitatis indiget, atque aut omnes aut plurimas aut maximas causas habet difficultatis; tamen, his susceptis difficultatibus, compleri, atque ad exitum perduci, potest.

Quoniam ergo de honestate et de utilitate diximus, nunc restat, ut de iis rebus quas his attributas esse dicebamus, necessitudine et affectione, perscribamus.

LVII. Puto igitur esse hanc necessitudinem, cui nullâ vi resisti potest; quæ neque mutari neque leniri potest. Atque, ut apertius hoc sit, exemplis licet vim rei, qualis et quanta sit, cognoscamus. Uri posse flammâ ligneam materiam necesse est. Corpus

mortale aliquo tempore interire necesse est; atque ita necesse, ut vis postulat ea, quam modo describebamus, necessitudinis, cui nullâ vi resisti potest, quæ neque mutari neque leniri potest. Hujusmodi [necessitudines,] cum in dicendi rationes incident, recte necessitudines appellabuntur: sin aliquæ res incident difficiles, in illâ superiori, possitne fieri, quæstione considerabimus. Atque etiam hoc mihi videor videre, esse quasdam cum adjunctione necessitudines, quasdam simplices et absolutas. Nam aliter dicere solemus; necesse est Casilinenses se dedere Hannibali: aliter autem, necesse est Casilinum venire in Hannibalis potestatem: illic, in superiore, adjunctio est hæc, Nisi si malunt fame perire: si enim id malunt, non necesse: hoc inferius non item, propterea quod, sive velint Casilinenses se dedere, sive famem perpeti atque ita perire, necesse est Casilinum venire in Hannibalis potestatem. Quid igitur perficere potest hæc necessitudinis distributio? Prope dicam, plurimum, cum is locus necessitudinis videbitur incurrere. Nam cum simplex erit necessitudo, nihil erit quod multa dicamus, cum eam nullâ ratione lenire possimus: cum autem ita necesse erit, ut aliquid effugere aut adipisci velimus, tum adjunctio illa quid habeat utilitatis, aut quid honestatis, erit considerandum. Nam si velis attendere, (ita tamen, ut id quæras, quod conveniat ad usum civitatis) reperias nullam esse rem, quam facere necesse sit, nisi propter aliquam causam, quam adjunctionem nominamus; pariter autem esse multas res necessitudinis, ad quas similis adjunctio non accedit: quod genus, ut homines mortales necesse est interire, sine adjunctione: ut cibo utantur, non necesse est, nisi cum illâ exceptione, extra quam si nolint fame perire. Ergo, ut dixi, illud, quod adjungitur, semper, cujusmodi sit, erit considerandum: nam omni tempore id pertinebit, ut [ad honestatem] hoc modo exponenda necessitudo sit: Necesse est, si honeste volumus vivere: Necesse

est, si incolumes volumus esse: Necesse est, si sine incommodo volumus vivere.

LVIII. Ac summa quidem necessitudo videtur esse honestatis; huic proxima, incolumitatis; tertia ac levissima, commoditatis, quæ cum his nunquam poterit duabus contendere. Hasce autem inter se sæpe necesse est comparari, ut, quamquam præstet honestas incolumitati, tamen, utri potissimum consulendum sit, deliberetur. Cujus rei certum quoddam præscriptum videtur in perpetuum dari posse. Nam, quâ in re fieri poterit, ut, cum incolumitati consuluerimus, quod sit in præsentia de honestate delibatum, virtute aliquando et industriâ recuperetur, incolumitatis ratio videbitur habenda; cum autem id non poterit, honestatis. Ita, in ejusmodi quoque re, cum incolumitati videbimur consulere, vere poterimus dicere, nos honestatis rationem habere, quoniam sine incolumitate eam nullo tempore possumus adipisci. Quâ in re vel concedere alteri, vel ad conditionem alterius descendere, vel in præsentia quiescere, atque aliud tempus exspectare, oportebit. In commoditatis vero ratione, modo illud attendatur, dignane causa videatur ea, quæ ad utilitatem pertinebit, quare aut de magnificentiâ aut de honestate quiddam derogetur. Atque in hoc loco mihi caput illud videtur esse, ut quæramus, quid sit illud, quod si adipisci aut effugere velimus, aliqua res nobis sit necessaria; hoc est, quæ sit adjunctio; ut proinde, uti quæque res erit, laboremus, et gravissimam quamque causam vehementissime necessariam judicemus.

Affectio est quædam ex tempore, aut ex negotiorum eventu aut administratione, aut hominum studio, commutatio rerum, ut non tales, quales ante habitæ sint, aut plerumque haberi soleant, habendæ videantur esse: ut, Ad hostes transire turpe videtur esse; at non illo animo, quo Ulysses transiit: et pecuniam in mare dejicere, inutile; at non eo consilio, quo Aristippus dejecit. Sunt igitur res quædam ex tem-

pore, et ex consilio, non ex suâ naturâ, considerandæ: quibus in omnibus, quid tempora petant, aut quid personis dignum sit, considerandum est; et non quid, sed quo quidque animo, quîcum, quo tempore, quamdiu fiat, attendendum est. His ex partibus, ad sententiam dicendam, locos sumi oportere arbitramur.

LIX. Laudes autem et vituperationes ex his locis sumentur, qui loci personis sunt attributi, de quibus ante dictum est. Sin distributius tractare quis volet, partiatur in animum, et corpus, et extrarias res, licebit. Animi est virtus, cujus de partibus paulo ante dictum est; corporis, valetudo, dignitas, vires, velocitas: extrariæ, honos, pecunia, affinitas, genus, amici, patria, potentia, et cætera, quæ simili esse in genere intelligentur. Atque in his, id, quod in omnia valet, valere oportebit: contraria quoque, quæ et qualia sint, intelligentur. Videre autem, in laudando et in vituperando, oportebit, non tam quæ in corpore aut in extraneis rebus habuerit is de quo agetur, quam quo pacto his rebus usus sit: nam fortunam quidem et laudare, stultitia, et vituperare, superbia est; animi autem et laus honesta, et vituperatio vehemens est. Nunc, quoniam omne in causæ genus argumentandi ratio tradita est, de inventione, primâ ac maximâ parte rhetoricæ, satis dictum videtur. Quare, quoniam et una pars ad exitum hunc ab superiore libro perducta est, et hic liber non parum continet literarum, quæ restant, in reliquis dicemus.

M. TULLII CICERONIS

AD

QUINTUM FRATREM

DIALOGI TRES

DE

ORATORE.

DIALOGUS, SEU LIBER, PRIMUS.

I. COGITANTI mihi sæpenumero, et memoriâ vetera repetenti, perbeati fuisse, Quinte frater, illi videri solent, qui in optimâ republicâ, cum et honoribus et rerum gestarum gloriâ florerent, eum vitæ cursum tenere potuerunt, ut vel in negotio sine periculo, vel in otio cum dignitate, esse possent. Ac fuit quidem, cum mihi quoque initium requiescendi, atque animum ad utriusque nostrûm præclara studia referendi, fore justum et prope ab omnibus concessum arbitrarer, si infinitus forensium rerum labor, et ambitionis occupatio, decursu honorum, etiam ætatis flexu, constitisset: quam spem cogitationum et consiliorum meorum, cum graves communium temporum, tum varii nostri casus fefellerunt. Nam, qui locus quietis et tranquillitatis plenissimus fore videbatur, in eo maximæ moles molestiarum et turbulentissimæ tem-

pestates exstiterunt. Neque vero nobis cupientibus atque exoptantibus fructus otii datus est, ad eas artes, quibus a pueris dediti fuimus, celebrandas, inter nosque recolendas. Nam primâ ætate incidimus in ipsam perturbationem disciplinæ veteris; et consulatu devenimus in medium rerum omnium certamen atque discrimen; et hoc tempus omne post consulatum objecimus iis fluctibus, qui, per nos a communi peste depulsi, in nosmetipsos redundârunt. Sed tamen, in his vel asperitatibus rerum vel angustiis temporis, obsequar studiis nostris; et, quantum mihi vel fraus inimicorum, vel causæ amicorum, vel respublica tribuet otii, ad scribendum potissimum conferam. Tibi vero, frater, neque hortanti deero, neque roganti: nam neque auctoritate quispiam apud me plus valere te potest, neque voluntate.

II. Ac mihi repetenda est veteris cujusdam memoriæ non sane satis explicata recordatio, sed, ut arbitror, apta ad id quod requiris, ut cognoscas, quæ viri omnium eloquentissimi clarissimique senserint de omni ratione dicendi. Vis enim, ut mihi sæpe dixisti, (quoniam quæ pueris aut adolescentulis nobis ex commentariolis nostris inchoata ac rudia exciderunt, vix hac ætate digna, et hoc usu, quem ex causis quas diximus, tot tantisque, consecuti sumus) aliquid iisdem de rebus politius a nobis perfectiusque proferri: solesque nonnunquam hac de re a me in disputationibus nostris dissentire; quod ego prudentissimorum hominum artibus eloquentiam contineri statuam; tu autem illam ab elegantiâ doctrinæ segregandam putes, et in quodam ingenii atque exercitationis genere ponendam.

Ac mihi quidem sæpenumero, in summos homines ac summis ingeniis præditos intuenti, quærendum esse visum est, quid esset, cur plures in omnibus rebus quam in dicendo admirabiles exstitissent: nam, quocumque te animo et cogitatione converteris, permultos excellentes in quoque genere videbis, non

mediocrium artium, sed prope maximarum. Quis enim est, qui, si clarorum hominum scientiam rerum gestarum vel utilitate vel magnitudine metiri velit, non anteponat oratori imperatorem? Quis autem dubitet, quin belli duces præstantissimos ex hac unâ civitate pæne innumerabiles, in dicendo autem excellentes vix paucos, proferre possimus? Jam vero, consilio ac sapientiâ qui regere ac gubernare rempublicam possent, multi nostrâ, plures patrum memoriâ, atque etiam majorum, exstiterunt, cum boni perdiu nulli, vix autem singulis ætatibus singuli, tolerabiles oratores invenirentur. Ac, ne quis forte cum aliis studiis, quæ reconditis in artibus atque in quâdam varietate literarum versentur, magis hanc dicendi rationem, quam cum imperatoris laude, aut cum boni senatoris prudentiâ, comparandam putet; convertat animum ad ea ipsa artium genera; circumspiciatque, qui in iis floruerint, quamque multi: sic facillime, quanta oratorum sit, semperque fuerit paucitas, judicabit.

III. Neque enim te fugit, artium omnium laudatarum procreatricem quamdam, et quasi parentem, eam, quam Φιλοσοφιαν Græci vocant, ab hominibus doctissimis judicari; in quâ difficile est enumerare, quot viri, quantâ scientiâ, quantâque in suis studiis varietate et copiâ fuerint, qui non unâ aliquâ in re separatim elaborârint, sed omnia, quæcumque [essent,] vel scientiæ pervestigatione, vel disserendi ratione, comprehenderint. Quis ignorat, ii, qui mathematici vocantur, quantâ in obscuritate rerum, et quam reconditâ in arte et multiplici subtilique, versentur? quo tamen in genere ita multi perfecti homines exstiterunt, ut nemo fere studuisse ei scientiæ vehementius videatur, quin, quod voluerit, consecutus sit. Quis musicis, quis huic studio literarum, quod profitentur ii qui grammatici vocantur, penitus se dedidit, quin omnem illarum artium pæne infinitam vim et materiam scientiæ cogitatione compre-

henderit? Vere mihi hoc videor esse dicturus, ex omnibus iis, qui in harum artium studiis liberalissimis sint doctrinisque versati, minimam copiam poëtarum egregiorum exstitisse. Atque in hoc ipso numero, in quo perraro exoritur aliquis excellens, si diligenter et ex nostrorum et ex Græcorum copiâ comparare voles, multo tamen pauciores oratores, quam poëtæ boni, reperientur. Quod hoc etiam mirabilius debet videri, quia cæterarum artium studia fere reconditis atque abditis e fontibus hauriuntur; dicendi autem omnis ratio in medio posita, communi quodam in usu, atque in hominum more et sermone versatur; ut in cæteris id maxime excellat, quod longissime sit ab imperitorum intelligentiâ sensuque disjunctum, in dicendo autem vitium vel maximum sit a vulgari genere orationis atque a consuetudine communis sensûs abhorrere.

IV. Ac ne illud quidem vere dici potest, aut plures cæteris artibus inservire, aut majore delectatione, aut spe uberiore, aut præmiis ad perdiscendum amplioribus commoveri. Atque, ut omittam Græciam, quæ semper eloquentiæ princeps esse voluit, atque illas omnium doctrinarum inventrices Athenas, in quibus summa dicendi vis et inventa est et perfecta; in hac ipsâ civitate, profecto, nulla unquam vehementius quam eloquentiæ studia viguerunt. Nam posteaquam, imperio omnium gentium constituto, diuturnitas pacis otium confirmavit, nemo fere laudis cupidus adolescens non sibi ad dicendum studio omni enitendum putavit. Ac primo quidem, totius rationis ignari, qui neque exercitationis ullam viam, neque aliquod præceptum artis esse arbitrarentur, tantum, quantum ingenio et cogitatione poterant, consequebantur. Post autem, auditis oratoribus Græcis, cognitisque eorum literis, adhibitisque doctoribus, incredibili quodam nostri homines dicendi studio flagraverunt. Excitabat eos magnitudo et varietas, multitudoque in omni genere causarum, ut ad

eam doctrinam, quam suo quisque studio assecutus esset, adjungeretur usus frequens, qui omnium magistrorum præcepta superaret. Erant autem huic studio maxima, quæ nunc quoque sunt, exposita præmia, vel ad gratiam, vel ad opes, vel ad dignitatem. Ingenia vero (ut multis rebus possumus judicare) nostrorum hominum multum cæteris [hominibus] omnium gentium præstiterunt. Quibus de causis, quis non jure miretur, ex omni memoriâ ætatum, temporum, civitatum, tam exiguum oratorum numerum inveniri?

Sed nimirum majus est hoc quiddam, quam homines opinantur, et pluribus ex artibus studiisque collectum.

V. Quis enim aliud, in maximâ discentium multitudine, summâ magistrorum copiâ, præstantissimis hominum ingeniis, infinitâ causarum varietate, amplissimis eloquentiæ propositis præmiis, esse causæ putet, nisi rei quamdam incredibilem magnitudinem ac difficultatem? Est enim et scientia comprehendenda rerum plurimarum, sine quâ verborum volubilitas inanis atque irridenda est; et ipsa oratio conformanda, non solum electione, sed etiam constructione verborum; et omnes animorum motus, quos hominum generi rerum natura tribuit, penitus pernoscendi; quod omnis vis ratioque dicendi, in eorum, qui audiunt, mentibus aut sedandis aut excitandis, expromenda est. Accedat eodem oportet lepos quidam facetiæque, et eruditio libero digna, celeritasque et brevitas et respondendi et lacessendi, subtili venustate atque urbanitate conjuncta. Tenenda præterea est omnis antiquitas, exemplorumque vis; neque legum aut juris civilis scientia negligenda est. Nam quid ego de actione ipsâ plura dicam? quæ motu corporis, quæ gestu, quæ vultu, quæ vocis conformatione ac varietate, moderanda est: quæ sola per se ipsa quanta sit, histrionum levis ars et scena declarat; in quâ cum omnes in oris et vocis et motûs

moderatione elaborent, quis ignorat, quam pauci sint, fuerintque, quos animo æquo spectare possimus? Quid dicam de thesauro rerum omnium, memoriâ, quæ nisi custos inventis cogitatisque rebus et verbis adhibeatur, intelligimus, omnia, etiam si præclarissima fuerint in oratore, peritura. Quamobrem mirari desinamus, quæ causa sit eloquentium paucitatis, cum ex iis rebus universis eloquentia constet, quibus in singulis elaborare permagnum est: hortemurque potius liberos nostros, cæterosque quorum gloria nobis et dignitas cara est, ut animo rei magnitudinem complectantur, neque iis aut præceptis aut magistris aut exercitationibus, quibus utuntur omnes, sed aliis quibusdam, se id, quod expetunt, consequi posse confidant.

VI. Ac, meâ quidem sententiâ, nemo poterit esse omni laude cumulatus orator, nisi erit omnium rerum magnarum atque artium scientiam consecutus. Etenim ex rerum cognitione efflorescat et redundet oportet oratio; quæ, nisi subest res ab oratore percepta et cognita, inanem quamdam habet elocutionem, et pæne puerilem. Neque vero ego hoc tantum oneris imponam nostris præsertim oratoribus, in hac tantâ occupatione urbis ac vitæ, nihil ut iis putem licere nescire: quamquam vis oratoris, professioque ipsa bene dicendi, hoc suscipere ac polliceri videtur, ut omni de re, quæcumque sit proposita, ab eo ornate copioseque dicatur. Sed quia non dubito, quin hoc plerisque immensum infinitumque videatur, et quod Græcos homines non solum ingenio et doctrinâ, sed etiam otio studioque abundantes, partitionem quamdam artium fecisse video, neque in universo genere singulos elaborâsse, sed seposuisse a cæteris dictionibus eam partem dicendi quæ in forensibus disceptationibus judiciorum [aut deliberationum] versaretur, et id unum genus oratori reliquisse; non complectar in his libris amplius, quam quod huic generi, re quæsitâ et multum disputatâ, summorum hominum

prope consensu est tributum: repetamque, non ab incunabulis nostræ veteris puerilisque doctrinæ quemdam ordinem præceptorum, sed ea, quæ quondam accepi in nostrorum hominum, eloquentissimorum et omni dignitate principum, disputatione esse versata: non quod illa contemnam, quæ Græci, dicendi artifices et doctores, reliquerunt; sed, cum illa pateant, in promtuque sint omnibus, neque ea interpretatione meâ aut ornatius explicari aut planius exprimi possint, dabis hanc veniam, mi frater, ut opinor, ut eorum, quibus summa dicendi laus a nostris hominibus concessa est, auctoritatem Græcis anteponam.

VII. Cum igitur vehementius inveheretur in causam principum consul Philippus, Drusique tribunatus, pro senatûs auctoritate susceptus, infringi jam debilitarique videretur; dici mihi memini, ludorum Romanorum diebus, L. Crassum, quasi colligendi sui causâ, se in Tusculanum contulisse: venisse eodem, [socer ejus qui fuerat,] Quintus Mucius dicebatur, et M. Antonius, homo et consiliorum in republicâ socius, et summâ cum Crasso familiaritate conjunctus. Exierant autem cum ipso Crasso adolescentes duo, Drusi maxime familiares, et in quibus magnam tum spem majores natu dignitatis suæ collocârant, C. Cotta, qui tum tribunatum plebis petebat, et P. Sulpicius, qui deinceps eum magistratum petiturus putabatur. Hi primo die de temporibus illis, deque universâ republicâ, (quam ob causam venerant) multum inter se usque ad extremum tempus diei collocuti sunt. Quo quidem in sermone multa divinitus a tribus illis consularibus Cotta deplorata et commemorata narrabat, ut nihil incidisset postea civitati mali, quod non impendere illi tanto ante vidissent: eo autem omni sermone confecto, tantam in Crasso humanitatem fuisse, ut, cum lauti accubuissent, tolleretur omnis illa superioris tristitia sermonis, eaque esset in homine jucunditas, et tantus in jocando lepos, ut dies inter eos curiæ fuisse videretur, convivium Tusculani. Postero autem die, cum illi

majores natu satis quiêssent, et in ambulationem ventum esset, dicebat tum, Scævolam, duobus spatiis tribusve factis, dixisse: Cur non imitamur, Crasse, Socratem illum, qui est in Phædro Platonis? nam me hæc tua platanus admonuit, quæ non minus ad opacandum hunc locum patulis est diffusa ramis, quam illa, cujus umbram secutus est Socrates, quæ mihi videtur, non tam ipsâ aquulâ quæ describitur, quam Platonis oratione, crevisse: et quod ille durissimis pedibus fecit, ut se abjiceret in herbam, atque ita illa, quæ philosophi divinitus ferunt esse dicta, loqueretur, id meis pedibus certe concedi est æquius. Tum Crassum: Immo vero commodius etiam; pulvinosque poposcisse, et omnes in iis sedibus, quæ erant sub platano, consedisse dicebat.

VIII. Ibi, ut ex pristino sermone relaxarentur animi omnium, solebat Cotta narrare, Crassum sermonem quemdam de studio dicendi intulisse. Qui cum ita esset exorsus: Non sibi cohortandum Sulpicium et Cottam, sed magis utrumque collaudandum videri, quod tantam jam essent facultatem adepti, ut non æqualibus suis solum anteponerentur, sed cum majoribus natu compararentur. Neque vero mihi quidquam, inquit, præstabilius videtur, quam posse dicendo tenere hominum cœtus, mentes allicere, voluntates impellere, quo velis; unde autem velis, deducere. Hæc una res in omni libero populo, maximeque in pacatis tranquillisque civitatibus, præcipue semper floruit, semperque dominata est. Quid enim est aut tam admirabile, quam ex infinitâ multitudine hominum exsistere unum, qui id, quod omnibus naturâ sit datum, vel solus, vel cum paucis, facere possit? aut tam jucundum cognitu atque auditu, quam sapientibus sententiis gravibusque verbis ornata oratio et polita? aut tam potens, tamque magnificum, quam populi motus, judicum religiones, senatûs gravitatem, unius oratione converti? Quid porro tam regium, tam liberale, tam munificum, quam opem ferre supplicibus, excitare afflictos, dare salutem, liberare pe-

riculis, retinere homines in civitate? Quid autem tam necessarium, quam tenere semper arma, quibus vel tectus ipse esse possis, vel provocare improbos, vel te ulcisci lacessitus? Age vero, ne semper forum, subsellia, Rostra, curiamque meditere, quid esse potest in otio aut jucundius aut magis proprium humanitatis, quam sermo facetus ac nullâ in re rudis? Hoc enim uno præstamus vel maxime feris, quod colloquimur inter nos, et quod exprimere dicendo sensa possumus. Quamobrem quis hoc non jure miretur, summeque in eo elaborandum esse arbitretur, ut, quo uno homines maxime bestiis præstent, in hoc hominibus ipsis antecellat? Ut vero jam ad illa summa veniamus; quæ vis alia potuit aut dispersos homines unum in locum congregare, aut a ferâ agrestique vitâ ad hunc humanum cultum civilemque deducere, aut, jam constitutis civitatibus, leges, judicia, jura describere? Ac, ne plura, quæ sunt pæne innumerabilia, consecter, comprehendam brevi; sic enim statuo, perfecti oratoris moderatione et sapientiâ non solum ipsius dignitatem, sed et privatorum plurimorum et universæ reipublicæ salutem, maxime contineri. Quamobrem pergite, ut facitis, adolescentes; atque in id studium, in quo estis, incumbite, ut et vobis honori, et amicis utilitati, et reipublicæ emolumento, esse possitis.

IX. Tum, Scævola comiter, ut solebat, Cætera, inquit, assentior Crasso, ne aut de C. Lælii, soceri mei, aut de hujus, generi, aut arte aut gloriâ detraham: sed illa duo, Crasse, vereor, ut tibi possim concedere; unum, quod ab oratoribus civitates et initio constitutas, et sæpe conservatas, esse dixisti; alterum, quod, remoto foro, concione, judiciis, senatu, statuisti, oratorem in omni genere sermonis et humanitatis esse perfectum. Quis enim tibi hoc concesserit, aut initio genus hominum in montibus ac silvis dissipatum, non prudentium consiliis compulsum potius, quam disertorum oratione delenitum, se oppidis

mœnibusque sepsisse? aut vero reliquas utilitates, aut in constituendis aut conservandis civitatibus, non a sapientibus et fortibus viris, sed a disertis et ornate dicentibus, esse constitutas? An vero tibi Romulus ille aut pastores et convenas congregâsse, aut Sabinorum connubia conjunxisse, aut finitimorum vim repressisse, eloquentiâ videtur, non consilio et sapientiâ singulari? Quid enim? in Numâ Pompilio — quid? in Ser. Tullo — quid? in cæteris regibus, quorum multa sunt eximia ad constituendam rempublicam, num quod eloquentiæ vestigium apparet? Quid? exactis regibus, (tametsi ipsam exactionem mente, non linguâ, perfectam L. Bruti esse cernimus) sed deinceps omnia, nonne plena consiliorum, inania verborum, videmus? Ego vero si velim et nostræ civitatis exemplis uti, et aliarum, plura proferre possim detrimenta publicis rebus, quam adjumenta, per homines eloquentissimos importata: sed, ut reliqua prætermittam, omnium mihi videor, exceptis, Crasse, vobis duobis, eloquentissimos audîsse Ti. et C. Sempronios, quorum pater, homo prudens et gravis, haudquâquam eloquens, et sæpe alias, et maxime censor, saluti reipublicæ fuit. Atque is non accuratâ quâdam orationis copiâ, sed nutu atque verbo libertinos in urbanas tribus transtulit; quod nisi fecisset, rempublicam, quam nunc vix tenemus, jam diu nullam haberemus. At vero ejus filii diserti, et omnibus vel naturæ vel doctrinæ præsidiis ad dicendum parati, cum civitatem, vel paterno consilio vel avitis armis florentissimam, accepissent, istâ præclarâ gubernatrice, ut ais, civitatum, eloquentiâ, rempublicam dissipaverunt.

X. Quid? leges veteres, moresque majorum; quid? auspicia, quibus et ego et tu, Crasse, cum magnâ reipublicæ salute præsumus; quid? religiones et cærimoniæ; quid? hæc jura civilia, quæ jampridem in nostrâ familiâ sine ullâ eloquentiæ laude versantur; num aut inventa sunt, aut cognita, aut om-

nino ab oratorum genere tractata? Equidem et Ser. Galbam memoriâ teneo, divinum hominem in dicendo, et M. Æmilium Porcinam, et C. ipsum Carbonem, quem tu adolescentulus perculisti, ignarum legum, hæsitantem in majorum institutis, rudem in jure civili: et hæc ætas nostra, (præter te, Crasse, qui tuo magis studio quam proprio munere aliquo disertorum, jus a nobis civile didicisti) quod interdum pudeat, juris ignara est.

Quod vero in extremâ oratione, quasi tuo jure sumsisti, oratorem in omnis sermonis disputatione copiosissime posse versari, id, nisi hîc in tuo regno essemus, non tulissem; multisque præessem, qui aut interdicto tecum contenderent, aut te ex jure manu consertum vocarent, quod in alienas possessiones tam temere irruisses. Agerent enim tecum lege primum Pythagorei omnes atque Democritici; cæterique, in suo genere, physici vindicarent, ornati homines in dicendo et graves, quibuscum tibi justo sacramento contendere non liceret. Urgerent præterea philosophorum greges, jam ab illo fonte et capite Socrate, nihil te de bonis rebus in vitâ, nihil de malis, nihil de animi permotionibus, nihil de hominum moribus, nihil de ratione vitæ didicisse, nihil omnino quæsîsse, nihil scire convincerent: et cum universi in te impetum fecissent, tum singulæ familiæ litem tibi intenderent. Instaret Academia, quæ, quidquid dixisses, id teipsum negare cogeret. Stoici vero nostri disputationum suarum atque interrogationum laqueis te irretitum tenerent. Peripatetici autem etiam hæc ipsa, quæ propria oratorum putares esse adjumenta, atque ornamenta dicendi, ab se peti vincerent oportere; ac non solum meliora, sed etiam multo plura Aristotelem Theophrastumque de his rebus, quam omnes dicendi magistros, scripsisse ostenderent. Missos facio mathematicos, grammaticos, musicos, quorum artibus vestra ista dicendi vis ne minimâ quidem societate contingitur. Quamobrem ista tanta tamque

multa profitenda, Crasse, non censeo. Satis id est magnum, quod potes præstare, ut in judiciis ea causa, quamcumque tu dicis, melior et probabilior esse videatur; ut in concionibus et sententiis dicendis ad persuadendum tua plurimum valeat oratio; denique, ut prudentibus diserte, stultis etiam vere, dicere videaris. Hoc amplius si quid poteris, non id mihi videbitur orator, sed Crassus, suâ quâdam propriâ, non communi oratorum facultate, posse.

XI. Tum ille, Non sum, inquit, nescius, Scævola, ista inter Græcos dici et disceptari solere. Audivi enim summos homines, cum quæstor ex Macedoniâ venissem Athenas, florente Academiâ, ut temporibus illis ferebatur, quod eam Charmadas, et Clitomachus, et Æschines obtinebant. Erat etiam Metrodorus, qui cum illis unâ ipsum illum Charmadam diligentius audierat, hominem omnium in dicendo (ut ferebant) acerrimum et copiosissimum. Vigebat auditor Panætii illius tui Mnesarchus; et peripatetici Critolai Diodorus. Multi erant præterea præclari in philosophiâ et nobiles, a quibus omnibus unâ pæne voce repelli oratorem a gubernaculis civitatum, excludi ab omni doctrinâ rerumque majorum scientiâ, ac tantum in judicia et conciunculas, tamquam in aliquod pistrinum, detrudi et compingi videbam. Sed ego neque illis assentiebar, neque harum disputationum inventori et principi longe omnium in dicendo gravissimo et eloquentissimo, Platoni, cujus tum Athenis cum Charmadâ diligentius legi Gorgiam; quo in libro in hoc maxime admirabar Platonem, quod mihi, in oratoribus irridendis, ipse esse orator summus videbatur. Verbi enim controversia jam diu torquet Græculos homines, contentionis cupidiores quam veritatis. Nam si quis hunc statuit esse oratorem, qui tantummodo in jure aut in judiciis possit, aut apud populum aut in senatu, copiose loqui, tamen huic ipsi multa tribuat et concedat necesse est. Neque enim sine multâ pertractatione omnium rerum publicarum, ne-

que sine legum, morum, juris scientiâ, neque naturâ hominum incognitâ, ac moribus, in his ipsis rebus satis callide versari et perite potest. Qui autem hæc cognoverit, sine quibus ne illa quidem minima in causis quisquam recte tueri potest, quid huic abesse poterit de maximarum rerum scientiâ? Sin oratoris nihil vis esse, nisi composite, ornate, copiose eloqui: quæro, id ipsum quî possit assequi sine eâ scientiâ, quam ei non concedis? Dicendi enim virtus, nisi ei, qui dicit, ea, de quibus dicit, percepta sint, exstare non potest. Quamobrem, si ornate locutus est (sicut fertur, et mihi videtur) physicus ille Democritus; materies illa fuit physici, de quâ dixit: ornatus vero ipse verborum oratoris putandus est. Et, si Plato, de rebus a civilibus controversiis remotissimis, divinitus est locutus (quod ego concedo); si item Aristoteles, si Theophrastus, si Carneades, in rebus iis de quibus disputaverunt, eloquentes, et in dicendo suaves atque ornati fuerunt; sint hæ res, de quibus disputant, in aliis quibusdam studiis; oratio quidem ipsa propria est hujus unius rationis, de quâ loquimur, et quærimus. Etenim videmus, iisdem de rebus jejune quosdam et exiliter, ut eum, quem acutissimum ferunt, Chrysippum, disputavisse, neque ob eam rem philosophiæ non satisfecisse, quod non habuerit hanc dicendi in arte alienâ facultatem.

XII. Quid ergo interest? aut quî discernes eorum, quos nominavi, ubertatem in dicendo, et copiam, ab eorum exilitate, qui hac dicendi varietate et elegantiâ non utuntur? Unum erit profecto, quod ii, qui bene dicunt, afferant proprium; compositam orationem, et ornatam, et artificio quodam et expolitione distinctam. Hæc autem oratio, si res non subest ab oratore percepta et cognita, aut nulla sit necesse est, aut omnium irrisione ludatur. Quid est enim tam furiosum, quam verborum, vel optimorum atque ornatissimorum, sonitus inanis, nullâ subjectâ sententiâ, nec scientiâ? Quidquid erit igitur quâcumque ex arte, quo-

cumque de genere, id orator, si, tamquam clientis causam, didicerit, dicet melius et ornatius, quam ille ipse ejus rei inventor atque artifex. Nam si quis erit, qui hoc dicat, esse quasdam oratorum proprias sententias atque causas, et certarum rerum forensibus cancellis circumscriptam scientiam; fatebor equidem in his magis assidue versari hanc nostram dictionem: sed tamen in his ipsis rebus permulta sunt, quæ isti magistri, qui rhetorici vocantur, nec tradunt nec tenent. Quis enim nescit, maximam vim exsistere oratoris in hominum mentibus vel ad iram aut ad odium aut dolorem incitandis, vel, ab hisce iisdem permotionibus, ad lenitatem misericordiamque revocandis? quare, nisi qui naturas hominum, vimque omnem humanitatis, causasque eas quibus mentes aut incitantur aut reflectuntur, penitus perspexerit, dicendo, quod volet, perficere non poterit. Atqui totus hic locus philosophorum proprius videtur; neque orator, me auctore, unquam repugnabit: sed, cum illis cognitionem rerum concesserit, quod in eâ solum illi voluerint elaborare; tractationem orationis, quæ sine illâ scientiâ nulla est, sibi assumet: hoc enim est proprium oratoris, quod sæpe jam dixi, oratio gravis et ornata, et hominum sensibus ac mentibus accommodata.

XIII. Quibus de rebus Aristotelem et Theophrastum scripsisse fateor. Sed vide, ne hoc, Scævola, totum sit a me: nam ego, quæ sunt oratori cum illis communia, non mutuor ab illis; isti, quæ de his rebus disputant, oratorum esse concedunt. Itaque cæteros libros artis isti suæ nomine, hos rhetoricos et inscribunt, et appellant. Etenim cum illi in dicendo inciderint loci (quod persæpe evenit) ut de Diis immortalibus, de pietate, de concordiâ, de amicitiâ, de communi civium, de hominum, de gentium jure, de æquitate, de temperantiâ, de magnitudine animi, de omni virtutis genere sit dicendum, clamabunt (credo) omnia gymnasia, atque omnes philosophorum scho-

læ, sua hæc esse omnia propria; nihil omnino ad oratorem pertinere. Quibus ego, ut de his rebus omnibus in angulis, consumendi otii causâ, disserant, cum concessero, illud tamen oratori tribuam et dabo, ut eadem, de quibus illi tenui quodam exsanguique sermone disputant, hic cum omni gravitate et jucunditate explicet. Hæc ego cum ipsis philosophis tum Athenis disserebam. Cogebat enim me M. Marcellus hic noster, qui nunc ædilis curulis est, et profecto, nisi ludos nunc faceret, huic nostro sermoni interesset; ac jam tum erat adolescentulus his studiis mirifice deditus. Jam vero de legibus instituendis, de bello, de pace, de sociis, de vectigalibus, de jure civili generatim in ordines ætatesque descripto, dicant vel Græci, si volunt, Lycurgum aut Solonem (quamquam illos quidem censemus in numero eloquentium reponendos) scîsse melius, quam Hyperidem aut Demosthenem, perfectos jam homines in dicendo, et perpolitos: vel nostros decemviros, qui XII. tabulas perscripserunt, quos necesse est fuisse prudentes, anteponant in hoc genere et Ser. Galbæ, et socero tuo C. Lælio, quos constat dicendi gloriâ præstitisse. Nunquam enim negabo, esse quasdam artes proprias eorum, qui in his cognoscendis atque tractandis studium suum omne posuerunt: sed oratorem plenum atque perfectum esse eum dicam, qui de omnibus rebus possit varie copioseque dicere.

XIV. Etenim sæpe, in iis causis quas omnes proprias esse oratorum confitentur, est aliquid, quod non ex usu forensi, quem solum oratoribus conceditis, sed ex obscuriore aliquâ scientiâ, sit promendum atque sumendum. Quæro enim, num possit aut contra imperatorem aut pro imperatore dici, sine rei militaris usu, aut sæpe etiam sine regionum terrestrium aut maritimarum scientiâ: num apud populum, de legibus jubendis aut vetandis: num in senatu de omni reipublicæ genere [dici] sine summâ rerum civilium cognitione et prudentiâ: num admoveri possit oratio

ad sensus animorum atque motus vel inflammandos, vel etiam exstinguendos (quod unum in oratore dominatur), sine diligentissimâ pervestigatione earum omnium rationum, quæ de naturis humani generis ac moribus a philosophis explicantur. Atque haud scio, an minus hoc vobis sim probaturus: equidem non dubitabo, quod sentio, dicere. Physica ista ipsa, et mathematica, et quæ paulo ante cæterarum artium propria posuisti, scientiæ sunt eorum qui illa profitentur: illustrare autem oratione si quis istas ipsas artes velit, ad oratoris ei confugiendum est facultatem. Neque enim, si Philonem illum architectum, qui Atheniensibus armamentarium fecit, constat, perdiserte populo rationem operis sui reddidisse, existimandum est, architecti potius artificio disertum, quam oratoris, fuisse. Nec, si huic M. Antonio pro Hermodoro fuisset de navalium opere dicendum, non, cum ab illo causam didicisset, ipse ornate de alieno artificio copioseque dixisset? Neque vero Asclepiades is, quo nos medico amicoque usi sumus, tum, cum eloquentiâ vincebat cæteros medicos, in eo ipso quod ornate dicebat, medicinæ facultate utebatur, non eloquentiæ. Atque illud est probabilius, neque tamen verum, quod Socrates dicere solebat, omnes, in eo quod scirent, satis esse eloquentes: illud verius, neque quemquam in eo disertum esse posse quod nesciat, neque, si id optime sciat, ignarusque sit faciendæ ac poliendæ orationis, diserte id ipsum posse, de quo sciat, dicere.

XV. Quam ob rem, si quis universam et propriam oratoris vim definire complectique vult, is orator erit, meâ sententiâ, hoc tam gravi dignus nomine, qui, quæcumque res inciderit, quæ sit dictione explicanda, prudenter, et composite, et ornate, et memoriter dicat, cum quâdam etiam actionis dignitate. Sin cuipiam nimis infinitum videtur, quod ita posui, "quâcumque de re," licet hinc, quantum cuique videbitur, circumcidat atque amputet: tamen illud tenebo; si, quæ cæteris in artibus aut studiis sita sunt, orator

ignoret, tantumque ea teneat quæ sint in disceptationibus atque in usu forensi; tamen his de rebus ipsis si sit ei dicendum, cum cognoverit ab iis qui tenent, quæ sint in quâque re, multo oratorem melius, quam ipsos illos quorum eæ sunt artes, esse dicturum. Ita, si de re militari dicendum huic erit Sulpicio, quæret a C. Mario affini nostro; et cum acceperit, ita pronuntiabit, ut ipsi C. Mario pæne hic melius, quam ipse, illa scire videatur: sin de jure civili; tecum communicabit; teque, hominem prudentissimum, et peritissimum in iis ipsis rebus quas abs te didicerit, dicendi arte superabit: sin quæ res inciderit, in quâ de naturâ, de vitiis hominum, de cupiditatibus, de modo, de continentiâ, de dolore, de morte dicendum sit, forsitan, si ei sit visum, (etsi hæc quidem nôsse debet orator) cum Sex. Pompeio, erudito homine in philosophiâ, communicârit: hoc profecto efficiet, ut, quamcumque rem a quoque cognôrit, de eâ multo dicat ornatius, quam ille ipse, unde cognôrit. Sed si me audierit, quoniam philosophia in tres partes est tributa, in naturæ obscuritatem, in disserendi subtilitatem, in vitam atque mores; duo illa relinquamus, atque largiamur inertiæ nostræ: tertium vero (quod semper oratoris fuit) nisi tenebimus, nihil oratori, in quo magnus esse possit, relinquemus. Quare hic locus de vitâ et moribus totus est oratori perdiscendus: cætera si non didicerit, tamen poterit, si quando opus erit, ornare dicendo, si modo erunt ad eum delata et tradita.

XVI. Etenim, si constat inter doctos, hominem ignarum astrologiæ, Aratum, ornatissimis atque optimis versibus de cœlo stellisque dixisse; si de rebus rusticis hominem ab agro remotissimum, Nicandrum Colophonium, poëticâ quâdam facultate, non rusticâ, scripsisse præclare; quid est, cur non orator de rebus iis eloquentissime dicat, quas ad certam causam tempusque cognôrit? Est enim finitimus oratori poëta, numeris adstrictior paulo, verborum autem licentiâ

liberior, multis vero ornandi generibus socius, ac pæne par: in hoc quidem certe prope idem, nullis ut terminis circumscribat aut definiat jus suum, quo minus ei liceat eâdem illâ facultate et copiâ vagari, quâ velit. Namque illud quare, Scævola, negâsti te fuisse laturum, nisi in meo regno esses, quod in omni genere sermonis, in omni parte humanitatis, dixerim oratorem perfectum esse debere? Nunquam, mehercule, hoc dicerem, si eum, quem fingo, meipsum esse arbitrarer. Sed, ut solebat C. Lucilius sæpe dicere, (homo tibi subiratus, mihi propter eam ipsam causam minus, quam volebat, familiaris, sed tamen et doctus et perurbanus) sic sentio, neminem esse in oratorum numero habendum, qui non sit omnibus iis artibus, quæ sunt libero dignæ, perpolitus; quibus ipsis, si in dicendo non utimur, tamen apparet atque exstat, utrum simus earum rudes, an didicerimus. Ut, qui pilâ ludunt, non utuntur in ipsâ lusione artificio proprio palæstræ; sed indicat ipse motus, didicerintne palæstram, an nesciant: et qui aliquid fingunt, etsi tum picturâ nihil utuntur, tamen, utrum sciant pingere, an nesciant, non obscurum est: sic, in orationibus hisce ipsis judiciorum, concionum, senatûs, etiamsi proprie cæteræ non adhibentur artes, tamen facile declaratur, utrum is, qui dicat, tantummodo in hoc declamatorio sit opere jactatus, an ad dicendum omnibus ingenuis artibus instructus accesserit.

XVII. Tum ridens Scævola, Non luctabor, inquit, tecum, Crasse, amplius: id enim ipsum, quod contra me locutus es, artificio quodam es consecutus, ut et mihi, quæ ego vellem non esse oratoris, concederes; et ea ipsa, nescio quomodo, rursus detorqueres, atque oratori propria traderes. Hæc, cum ego prætor Rhodum venissem, et cum summo illo doctore istius disciplinæ Apollonio, ea, quæ a Panætio acceperam, contulissem; irrisit ille quidem, ut solebat, philosophiam, atque contemsit; multaque non tam graviter dixit, quam facete. Tua autem fuit oratio

ejusmodi, non ut ullam artem doctrinamve contemneres, sed ut omnes comites ac ministras oratoris esse diceres. Quas ego, si quis sit unus complexus omnes, idemque si ad eas facultatem istam ornatissimæ orationis adjunxerit; non possum dicere, eum non egregium quemdam hominem atque admirandum fore: sed is, si qui esset, aut si etiam unquam fuisset, aut vero si esse posset, tu esses unus profecto; qui et meo judicio, et omnium, vix ullam cæteris oratoribus (pace horum dixerim) laudem reliquisti. Verum si tibi ipsi nihil deest, quod in forensibus rebus civilibusque versetur, quin scias, neque eam tamen scientiam, quam adjungis oratori, complexus es; videamus, ne plus ei tribuas, quam res et veritas ipsa concedat.

Hîc Crassus, Memento, inquit, me non de meâ, sed de oratoris, facultate dixisse. Quid enim nos aut didicimus, aut scire potuimus, qui ante ad agendum, quam ad cognoscendum, venimus; quos in foro, quos in ambitione, quos in republicâ, quos in amicorum negotiis, res ipsa ante confecit, quam possemus aliquid de rebus tantis suspicari? Quod si tibi tantum in nobis videtur esse, quibus etiamsi ingenium (ut tu putas) non maxime defuit, doctrina certe, et otium, et, hercule, etiam studium illud discendi acerrimum defuit; quid censes, si, ad alicujus ingenium vel majus, illa, quæ ego non attigi, accesserint? qualem illum et quantum oratorem futurum?

XVIII. Tum Antonius, Probas mihi, inquit, ista, Crasse, quæ dicis: nec dubito, quin multo locupletior in dicendo futurus sit, si quis omnium rerum atque artium rationem naturamque comprehenderit. Sed, primum, id difficile est factu, præsertim in hac nostrâ vitâ, nostrisque occupationibus: deinde illud etiam verendum est, ne abstrahamur ab hac exercitatione, et consuetudine dicendi populari et forensi. Aliud enim mihi quoddam genus orationis esse videtur eorum hominum, de quibus paulo ante dixisti,

quamvis illi ornate et graviter, aut de naturâ rerum, aut de humanis rebus, loquantur. Nitidum quoddam genus est verborum et lætum, sed palæstræ magis et olei, quam hujus civilis turbæ ac fori. Namque egomet, qui sero ac leviter Græcas literas attigissem, tamen cum pro consule in Ciliciam proficiscens Athenas venissem, complures tum ibi dies sum propter navigandi difficultatem commoratus: sed, cum quotidie mecum haberem homines doctissimos, eos fere ipsos qui abs te modo sunt nominati, cumque hoc, nescio quomodo, apud eos increbuisset, me in causis majoribus, sicuti te, solere versari, pro se quisque, ut poterat, de officio et ratione oratoris disputabat. Horum alii, sicut iste ipse Mnesarchus, hos, quos nos oratores vocaremus, nihil esse dicebat, nisi quosdam operarios, linguâ celeri et exercitatâ; oratorem autem, nisi qui sapiens esset, esse neminem: atque ipsam eloquentiam, quod ex bene dicendi scientiâ constaret, unam quamdam esse virtutem, et, qui unam virtutem haberet, omnes habere, easque esse inter se æquales et pares: ita, qui esset eloquens, eum virtutes omnes habere, atque esse sapientem. Sed hæc erat spinosa quædam et exilis oratio, longeque a nostris sensibus abhorrebat. Charmadas vero multo uberius iisdem de rebus loquebatur; non quo aperiret sententiam suam; hic enim mos erat patrius Academiæ, adversari semper omnibus in disputando; sed cum maxime tamen hoc significabat, eos, qui rhetores nominarentur, et qui dicendi præcepta traderent, nihil plane tenere, neque posse quemquam facultatem assequi dicendi, nisi qui philosophorum inventa didicisset.

XIX. Disputabant contra diserti homines, Athenienses, et in republicâ causisque versati, in quîs erat etiam is, qui nuper Romæ fuit, Menedemus, hospes meus; qui cum diceret esse quamdam prudentiam, quæ versaretur in perspiciendis rationibus constituendarum et regendarum rerum publicarum, excitabatur homo promtus ab homine abundanti

doctrinâ, et quâdam incredibili varietate rerum et copiâ. Omnes enim partes illius ipsius prudentiæ petendas esse a philosophiâ dicebat; neque ea, quæ statuerentur in republicâ de Diis immortalibus, de disciplinâ juventutis, de justitiâ, de patientiâ, de temperantiâ, de modo rerum omnium, cæteraque, sine quibus civitates aut esse, aut bene moratæ esse non possent, usquam in eorum inveniri libellis. Quod si tantam vim rerum maximarum arte suâ rhetorici illi doctores complecterentur; quærebat, cur de proœmiis, et de epilogis, et de hujusmodi nugis (sic enim appellabat) referti essent eorum libri; de civitatibus instituendis, de scribendis legibus, de æquitate, de justitiâ, de fide, de frangendis cupiditatibus, de conformandis hominum moribus, litera in eorum libris nulla inveniretur. Ipsa vero præcepta sic illudere solebat, ut ostenderet, non modo eos illius expertes esse prudentiæ, quam sibi adsciscerent, sed ne hanc quidem ipsam dicendi rationem ac viam nôsse. Caput enim esse arbitrabatur oratoris, ut et ipsis, apud quos ageret, talis, qualem se ipse optaret, videretur; id fieri vitæ dignitate, de quâ nihil rhetorici isti doctores in præceptis suis reliquissent: et uti eorum, qui audirent, sic afficerentur animi, ut eos affici vellet orator; quod item fieri nullo modo posse, nisi cognosceret is qui diceret, quot modis hominum mentes, et quibus rebus, et quo genere orationis, in quamque partem moverentur: hæc autem esse penitus in mediâ philosophiâ retrusa atque abdita; quæ isti rhetores ne primoribus quidem labris attigissent. Ea Menedemus, exemplis magis quam argumentis, conabatur refellere: memoriter enim multa ex orationibus Demosthenis præclare scripta pronuntians, dicebat, illum, in animis vel judicum vel populi in omnem partem dicendo permovendis, non fuisse ignarum, quibus ea rebus consequeretur, quæ negaret ille sine philosophiâ quemquam scire posse.

XX. Huic ille respondebat, non se negare, Demosthenem summam prudentiam, summamque vim habuisse dicendi: sed sive ille hoc ingenio potuisset, sive (id quod constaret) Platonis studiosus audiendi fuisset; non, quid ille potuisset, sed quid isti docerent, esse quærendum. Sæpe etiam in eam partem ferebatur oratione, ut omnino, disputaret, nullam artem esse dicendi: idque cum argumentis docuerat, quod ita nati essemus, ut et blandiri, et [suppliciter] insinuare iis, a quibus esset petendum, et adversarios minaciter terrere possemus, et rem gestam exponere, et id, quod intenderemus, confirmare, et id, quod contra diceretur, refellere, et ad extremum deprecari aliquid, et conqueri; quibus in rebus omnis oratorum versaretur facultas: et quod consuetudo exercitatioque et intelligendi prudentiam acueret, et eloquendi celeritatem incitaret: tum etiam exemplorum copiâ nitebatur. Nam primum, quasi deditâ operâ, neminem scriptorem artis ne mediocriter quidem disertum fuisse dicebat, cum repeteret usque a Corace nescio quo, et Tisiâ, quos artis illius inventores et principes fuisse constaret: eloquentissimos autem homines, qui ista nec didicissent nec omnino scire curâssent, innumerabiles quosdam nominabat; in quibus etiam, (sive ille irridens, sive quod ita putaret, atque ita audîsset) me in illo numero, qui illa non didicissem, et tamen (ut ipse dicebat) possem aliquid in dicendo, proferebat. Quorum illi alterum facile assentiebar, nihil me didicisse; in altero autem, me illudi ab eo, aut etiam ipsum errare, arbitrabar. Artem vero negabat esse ullam, nisi quæ cognitis, penitusque perspectis, et in unum exitum spectantibus, et nunquam fallentibus rebus contineretur. Hæc autem omnia, quæ tractarentur ab oratoribus, dubia esse et incerta; cum et dicerentur ab iis qui ea omnia non plane tenerent, et audirentur ab iis quibus non scientia esset tradenda, sed exigui temporis aut falsa aut certe obscura opinio. Quid

multa? sic mihi tum persuadere videbatur, neque artificium ullum esse dicendi, neque quemquam posse, nisi qui illa, quæ a doctissimis hominibus in philosophiâ dicerentur, cognôsset, aut callide aut copiose dicere. In quibus dicere Charmadas solebat, ingenium tuum, Crasse, vehementer admirans, me sibi perfacilem in audiendo, te perpugnacem in disputando, esse visum.

XXI. Tumque ego, hac eâdem opinione adductus, scripsi etiam illud quodam in libello, qui, me imprudente et invito, excidit, et pervenit in manus hominum, disertos me cognôsse nonnullos, eloquentem adhuc neminem; quod eum statuebam disertum, qui posset satis acute atque dilucide, apud mediocres homines, ex communi quâdam opinione, dicere; eloquentem vero, qui mirabilius et magnificentius augere posset atque ornare, quæ vellet, omnesque omnium rerum, quæ ad dicendum pertinerent, fontes animo ac memoriâ contineret. Id si est difficile nobis, qui ante, quam ad discendum ingressi sumus, obruimur ambitione et foro; sit tamen in re positum atque naturâ. Ego enim, quantum auguror conjecturâ, quantaque ingenia in nostris hominibus esse video, non despero, fore aliquem aliquando, qui et studio acriore, quam nos sumus atque fuimus, et otio ac facultate discendi majore ac maturiore, et labore atque industriâ superiore, cum se ad audiendum, legendum, scribendumque dediderit, exsistat talis orator, qualem quærimus; qui jure non solum disertus, sed etiam eloquens dici possit: qui tamen, meâ sententiâ, aut hic est jam Crassus, aut, si quis pari fuerit ingenio, pluraque, quam hic, et audierit, et lectitârit, et scripserit, paulum huic aliquid poterit addere.

Hoc loco Sulpicius, Insperanti mihi, inquit, et Cottæ, sed valde optanti utrique nostrûm, cecidit, ut in istum sermonem, Crasse, delaberemini. Nobis enim huc venientibus jucundum satis fore videbatur,

si, cum vos de rebus aliis loqueremini, tamen nos aliquid ex sermone vestro memoriâ dignum excipere possemus; ut vero penitus in eam ipsam totius hujus vel studii, vel artificii, vel facultatis, disputationem pæne intimam veniretis, vix optandum nobis videbatur. Ego enim, qui ab ineunte ætate incensus essem studio utriusque vestrûm, Crassi vero etiam amore, cum ab eo nusquam discederem, verbum ex eo nunquam elicere potui de vi ac ratione dicendi, cum et per memetipsum egissem, et per Drusum sæpe tentâssem: quo in genere tu, Antoni, (vere loquar) nunquam mihi, percontanti aut quærenti aliquid, defuisti; et persæpe me, quæ soleres in dicendo observare, docuisti. Nunc, quoniam uterque vestrûm patefecit earum rerum ipsarum aditum, quas quærimus, et quoniam princeps Crassus ejus sermonis ordiendi fuit, date nobis hanc veniam, ut ea, quæ sentitis de omni genere dicendi, subtiliter persequamini. Quod quidem si erit a vobis impetratum, magnam habebo, Crasse, huic palæstræ et Tusculano tuo gratiam; et longe Academiæ illi ac Lyceo tuum hoc suburbanum gymnasium anteponam.

XXII. Tum ille, Immo vero, inquit, Sulpici, rogemus Antonium, qui et potest facere id quod requiris, et consuevit, ut te audio dicere. Nam me quidem fateor semper a genere hoc toto sermonis refugisse, et tibi cupienti atque instanti sæpissime negâsse, ut tute paulo ante dixisti. Quod ego non superbiâ neque inhumanitate faciebam, neque quo tuo studio rectissimo atque optimo non obsequi vellem, præsertim cum te unum ex omnibus ad dicendum maxime natum, aptumque cognôssem, sed, mehercule, istius disputationis insolentiâ, atque earum rerum, quæ quasi in arte traduntur, inscitiâ. Tum Cotta, Quoniam id, quod difficillimum nobis videbatur, ut omnino de his rebus, Crasse, loquerere, assecuti sumus; de reliquo jam nostra culpa fuerit,

si te, nisi omnia, quæ percontati erimus, explicâris, dimiserimus. De his, credo, rebus, inquit Crassus, ut in cretionibus scribi solet, "Quibus sciam, poteroque." Tum ille, Namque, quod tu non poteris, aut nescies, quis nostrûm tam impudens est, qui se scire aut posse postulet?

Jam vero, istâ conditione, dum mihi liceat negare posse quod non potero, et fateri nescire quod nesciam, licet, inquit Crassus, vestro arbitratu percontemini. Atque, inquit Sulpicius, hoc primum ex te, de quo modo Antonius exposuit, quid sentias, quærimus; existimesne artem aliquam esse dicendi. Quid? mihi nunc vos, inquit Crassus, tamquam alicui Græculo otioso et loquaci, et fortasse docto atque erudito, quæstiunculam, de quâ meo arbitratu loquar, ponitis? Quando enim me ista curâsse aut cogitâsse arbitramini, et non semper irrisisse potius eorum hominum impudentiam, qui, cum in scholâ assedissent, ex magnâ hominum frequentiâ dicere juberent, si quis quid quæreret? Quod primum ferunt Leontinum fecisse Gorgiam; qui permagnum quiddam suscipere ac profiteri videbatur, cum se ad omnia, de quibus quisque audire vellet, esse paratum denuntiaret. Postea vero vulgo hoc facere cœperunt, hodieque faciunt, ut nulla sit res, neque tanta, neque tam improvisa, neque tam nova, de quâ se non omnia, quæ dici possunt, profiteantur esse dicturos. Quod si te, Cotta, arbitrarer, aut te, Sulpici, de iis rebus audire velle, adduxissem huc Græcum aliquem, qui vos istiusmodi disputationibus delectaret; quod ne nunc quidem difficile factu est. Est enim apud M. Pisonem, adolescentem jam huic studio deditum, summo hominem ingenio, nostrique cupidissimum, peripateticus Staseas, homo nobis sane familiaris, et, ut inter homines peritos constare video, in illo suo genere omnium princeps.

XXIII. Quem tu mihi, inquit Mucius, Staseam, quem peripateticum narras? Gerendus est tibi mos

adolescentibus, Crasse, qui non Græci alicujus quotidianam loquacitatem sine usu, neque ex scholis cantilenam, requirunt, sed ex homine omnium sapientissimo atque eloquentissimo, (atque ex eo, qui non in libellis, sed in maximis causis, et in hoc domicilio imperii et gloriæ, sit consilio linguâque princeps) cujus vestigia persequi cupiunt, ejus sententiam sciscitantur. Equidem te cum in dicendo semper putavi Deum, tum vero tibi nunquam eloquentiæ majorem tribui laudem, quam humanitatis; quâ nunc te uti vel maxime decet, neque defugere eam disputationem, ad quam te duo excellentis ingenii adolescentes cupiunt accedere.

Ego vero, inquit, istis obsequi studeo; neque gravabor breviter, meo more, quid quâque de re sentiam, dicere. Ac primum illud (quoniam auctoritatem tuam negligere, Scævola, fas mihi esse non puto) respondeo, mihi dicendi aut nullam artem aut pertenuem videri, sed omnem esse contentionem inter homines doctos in verbi controversiâ positam. Nam si ars ita definitur, ut paulo ante exposuit Antonius, ex rebus penitus perspectis, planeque cognitis, atque ab opinionis arbitrio sejunctis, scientiâque comprehensis; non mihi videtur ars oratoris esse ulla. Sunt enim varia, et ad vulgarem popularemque sensum accommodata, omnia genera hujus forensis nostræ dictionis. Sin autem ea, quæ observata sunt in usu ac ratione dicendi, hæc ab hominibus callidis ac peritis animadversa ac notata, verbis designata, generibus illustrata, partibus distributa sunt, (id quod fieri potuisse video); non intelligo, quamobrem non, si minus illâ subtili definitione, at hac vulgari opinione, ars esse videatur. Sed, sive est ars, sive artis quædam similitudo, non est quidem ea negligenda: verum intelligendum est, alia quædam ad consequendam eloquentiam esse majora.

XXIV. Tum Antonius vehementer se assentire Crasso dixit, quod neque ita amplecteretur artem,

ut ii solerent, qui omnem vim dicendi in arte ponerent, neque rursum eam totam, sicut plerique philosophi facerent, repudiaret. Sed existimo, inquit, gratum te his, Crasse, facturum, si ista exposueris, quæ putas ad dicendum plus, quam ipsam artem, posse prodesse.

Dicam equidem, quoniam institui; petamque a vobis, inquit, ne has meas ineptias efferatis; quamquam moderabor ipse, ne, ut quidam magister atque artifex, sed quasi unus e togatorum numero, atque ex forensi usu homo mediocris, neque omnino rudis, videar, non ipse aliquid a me promsisse, sed fortuito in sermonem vestrum incidisse. Equidem, cum peterem magistratum, solebam in prensando dimittere a me Scævolam, cum ei ita dicerem, me velle esse ineptum: id erat petere blandius; quod nisi inepte fieret, bene non posset fieri. Hunc autem esse unum hominem ex omnibus, quo præsente ego ineptus esse minime vellem; quem quidem nunc mearum ineptiarum testem et spectatorem fortuna constituit. Nam quid est ineptius, quam de dicendo dicere; cum ipsum *dicere* nunquam sit non ineptum, nisi cum est necessarium? Perge vero, Crasse, inquit Mucius. Istam enim culpam, quam vereris, ego præstabo.

XXV. Sic igitur, inquit Crassus, sentio, naturam primum, atque ingenium, ad dicendum vim afferre maximam: neque vero istis, de quibus paulo ante dixit Antonius, scriptoribus artis, rationem dicendi et viam, sed naturam, defuisse. Nam et animi atque ingenii celeres quidam motus esse debent, qui et ad excogitandum acuti, et ad explicandum ornandumque sint uberes, et ad memoriam firmi atque diuturni. Et si quis est, qui hæc putet arte accipi posse, (quod falsum est; præclare enim se res habeat, si hæc accendi aut commoveri arte possint: inseri quidem, et donari ab arte non possunt omnia; sunt enim illa dona naturæ) quid de illis dicet, quæ certe cum ipso homine nascuntur? linguæ solutio,

vocis sonus, latera, vires, conformatio quædam et figura totius oris et corporis? Neque hæc ita dico, ut ars aliquid limare non possit (neque enim ignoro, et quæ bona sint, fieri meliora posse doctrinâ, et quæ non optima, aliquo modo acui tamen et corrigi posse): sed sunt quidam aut ita linguâ hæsitantes, aut ita voce absoni, aut ita vultu motuque corporis vasti atque agrestes, ut, etiamsi ingeniis atque arte valeant, tamen in oratorum numerum venire non possint. Sunt autem quidam ita in iisdem rebus habiles, ita naturæ muneribus ornati, ut non nati, sed ab aliquo Deo ficti, esse videantur. Magnum quoddam est onus atque munus, suscipere atque profiteri, se esse, omnibus silentibus, unum maximis de rebus, magno in conventu hominum, audiendum. Adest enim fere nemo, quin acutius atque acrius vitia in dicente, quam recta, videat. Ita, quidquid est, in quo offenditur, id etiam illa, quæ laudanda sunt, obruit. Neque hæc in eam sententiam disputo, ut homines adolescentes, si quid naturale forte non habeant, omnino a dicendi studio deterream. Quis enim non videt, C. Cœlio, æquali meo, magno honori fuisse, homini novo, illam ipsam, quamcumque assequi potuerit, in dicendo mediocritatem? Quis vestrum æqualem, Q. Varium, vastum hominem atque fœdum, non intelligit, illâ ipsâ facultate, quamcumque habet, magnam esse in civitate gratiam consecutum?

XXVI. Sed quia de oratore quærimus, fingendus est nobis oratione nostrâ, detractis omnibus vitiis, orator, atque omni laude cumulatus. Neque enim, si multitudo litium, si varietas causarum, si hæc turba et barbaria forensis dat locum vel vitiosissimis oratoribus, idcirco nos hoc, quod quærimus, omittemus. Itaque in iis artibus, in quibus non utilitas quæritur necessaria, sed animi libera quædam oblectatio, quam diligenter, et quam prope fastidiose judicamus! Nullæ enim lites neque controversiæ

sunt, quæ cogant homines, sicut in foro non bonos oratores, item in theatro actores malos, perpeti. Est igitur oratori diligenter providendum, non uti illis satisfaciat, quibus necesse est; sed ut iis admirabilis esse videatur, quibus libere liceat judicare. Ac, si quæritis, plane, quid sentiam, enuntiabo apud homines familiarissimos, quod adhuc semper tacui, et tacendum putavi. Mihi etiam, quique optime dicunt, quique id facillime atque ornatissime facere possunt, tamen, nisi timide ad dicendum accedunt, et in exordiendâ oratione perturbantur, pæne impudentes videntur: tametsi id accidere non potest: ut enim quisque optime dicit, ita maxime dicendi difficultatem, variosque eventus orationis, exspectationemque hominum, pertimescit. Qui vero nihil potest dignum re, dignum nomine oratoris, dignum hominum auribus efficere atque edere, is mihi, etiamsi commovetur in dicendo, tamen impudens videtur. Non enim pudendo, sed non faciendo id, quod non decet, impudentiæ nomen effugere debemus. Quem vero non pudet (id quod in plerisque video), hunc ego non reprehensione solum, sed etiam pœnâ, dignum puto. Equidem et in vobis animadvertere soleo, et in me ipso sæpissime experior, ut exalbescam in principiis dicendi, et totâ mente atque omnibus artubus contremiscam. Adolescentulus vero sic initio accusationis exanimatus sum, ut hoc summum beneficium Q. Maximo debuerim, quod continuo consilium dimiserit, simul ac me fractum ac debilitatum metu viderit.

Hîc omnes assensi, significare inter sese, et colloqui cœperunt: fuit enim mirificus quidam in Crasso pudor, qui tamen non modo non obesset ejus orationi, sed etiam probitatis commendatione prodesset.

XXVII. Tum Antonius, Sæpe, ut dicis, inquit, animadverti, Crasse, et te, et cæteros summos oratores, quamquam tibi par, meâ sententiâ, nemo unquam fuit, in dicendi exordio permoveri. Cujus qui-

dem rei cum causam quærerem, quidnam esset, cur, ut in quoque oratore plurimum esset, ita maxime is pertimesceret, has causas inveniebam duas: unam, quod intelligerent ii, quos usus ac natura docuisset, nonnunquam summis oratoribus non satis ex sententiâ eventum dicendi procedere: ita non injuriâ, quotiescumque dicerent, id, quod aliquando posset accidere, ne tum accideret, timere. Altera est hæc, de quâ queri sæpe soleo; cæterarum homines artium spectati et probati, si quando aliquid minus bene fecerunt, quam solent, aut noluisse, aut valetudine impediti non potuisse, consequi id quod scirent, putantur: noluit, inquiunt, hodie agere Roscius; aut, crudior fuit: oratoris peccatum, si quod est animadversum, stultitiæ peccatum videtur. Stultitia autem excusationem non habet; quia nemo videtur, aut quia crudus fuerit, aut quod ita maluerit, stultus fuisse. Quo etiam gravius judicium in dicendo subimus. Quoties enim dicimus, toties de nobis judicatur: et, qui semel in gestu peccavit, non continuo existimatur nescire gestum; cujus autem in dicendo aliquid reprehensum est, aut æterna in eo, aut certe diuturna, valet opinio tarditatis.

XXVIII. Illud vero, quod a te dictum est, esse permulta, quæ orator nisi a naturâ haberet, non multum a magistro adjuvaretur, valde tibi assentior; inque eo vel maxime probavi summum illum doctorem, Alabandensem Apollonium, qui, cum mercede doceret, tamen non patiebatur eos, quos judicabat non posse oratores evadere, operam apud sese perdere; dimittebatque; et ad quam quemque artem putabat esse aptum, ad eam impellere atque hortari solebat. Satis est enim cæteris artificiis percipiendis, tantummodo similem esse hominis; et id, quod tradatur, (vel etiam inculcetur, si quis forte sit tardior) posse percipere animo, et memoriâ custodire. Non quæritur mobilitas linguæ, non celeritas verborum, non denique ea, quæ nobis non possumus fingere,

facies, vultus, sonus. In oratore autem, acumen dialecticorum, sententiæ philosophorum, verba prope poëtarum, memoria jurisconsultorum, vox tragœdorum, gestus pæne summorum actorum est requirendus. Quamobrem nihil in hominum genere rarius perfecto oratore inveniri potest: quæ enim, singularum rerum artifices singula si mediocriter adepti sunt, probantur, ea, nisi omnia summa sunt in oratore, probari non possunt.

Tum Crassus, Atqui vide, inquit, in artificio perquam tenui et levi, quanto plus adhibeatur diligentiæ, quam in hac re, quam constat esse maximam. Sæpe enim soleo audire Roscium, cum ita dicat, se adhuc reperire discipulum, quem quidem probaret, potuisse neminem; non quo non essent quidam probabiles, sed quia, si aliquid modo esset vitii, id ferre ipse non posset. Nihil est enim tam insigne, nec tam ad diuturnitatem memoriæ stabile, quam id, in quo aliquid offenderis. Itaque ut, ad hanc similitudinem hujus histrionis, oratoriam laudem dirigamus, videtisne, quam nihil ab eo, nisi perfecte, nihil nisi cum summâ venustate fiat? nihil nisi ita, ut deceat, et uti omnes moveat atque delectet? Itaque hoc jamdiu est consecutus, ut, in quo quisque artificio excelleret, is in suo genere Roscius diceretur. Hanc ego absolutionem perfectionemque in oratore desiderans, a quâ ipse longe absum, facio impudenter: mihi enim volo ignosci, cæteris ipse non ignosco. Nam qui non potest, qui vitiose facit, quem denique non decet, hunc (ut Apollonius jubebat) ad id, quod facere possit, detrudendum puto.

XXIX. Num tu igitur, inquit Sulpicius, me, aut hunc Cottam, jus civile aut rem militarem jubes discere? nam quis ad ista summa, atque in omni genere perfecta, potest pervenire? Tum ille, Ego vero, inquit, quod in vobis egregiam quamdam ac præclaram indolem ad dicendum esse cognovi, idcirco hæc exposui omnia; nec magis ad eos deterrendos,

qui non possent, quam ad vos, qui possetis, exacuendos, accommodavi orationem meam: et quamquam in utroque vestrûm summum esse ingenium studiumque perspexi, tamen hæc, quæ sunt in specie posita, de quibus plura fortasse dixi quam solent Græci dicere, in te, Sulpici, divina sunt. Ego enim neminem, nec motu corporis neque ipso habitu atque formâ aptiorem, nec voce pleniorem aut suaviorem, mihi videor audîsse; quæ quibus a naturâ minora data sunt, tamen illud assequi possunt, ut iis, quæ habeant, modice et scienter utantur, et ut ne dedeceat: id enim est maxime vitandum; et de hoc uno minime est facile præcipere, non mihi modo, qui, sicut unus paterfamilias, his de rebus loquor, sed etiam ipsi illi Roscio; quem sæpe audio dicere, caput esse artis, decere; quod tamen unum id esse, quod tradi arte non possit. Sed, si placet, sermonem alio transferamus; et nostro more aliquando, non rhetorico, loquamur.

Minime vero, inquit Cotta: nunc enim te jam exoremus necesse est, quoniam retines nos in hoc studio, nec ad aliam dimittis artem, ut nobis explices, quidquid est istud, quod tu in dicendo potes: neque enim sumus nimis avidi: istâ tuâ mediocri eloquentiâ contenti sumus; idque ex te quærimus, (ut ne plus nos assequamur, quam quantulum tu in dicendo assecutus es) quoniam, quæ a naturâ expetenda sunt, ea dicis non nimis deesse nobis, quid præterea esse assumendum putes?

XXX. Tum Crassus arridens, Quid censes, inquit, Cotta, nisi studium, et ardorem quemdam amoris? sine quo cum in vitâ nihil quidquam egregium, tum certe hoc, quod tu expetis, nemo unquam assequetur. Neque vero vos ad eam rem video esse cohortandos, quos, cum mihi quoque sitis molesti, nimis etiam flagrare intelligo cupiditate. Sed profecto studia nihil prosunt perveniendi aliquo, nisi illud, quod eo, quo intendas, ferat deducatque,

cognôris. Quare, quoniam mihi levius quoddam onus imponitis, neque ex me de oratoris arte, sed de hac meâ, (quantulacumque est) facultate quæritis, exponam vobis quamdam, non aut perreconditam, aut valde difficilem, aut magnificam, aut gravem rationem consuetudinis meæ, quâ quondam solitus sum uti, cum mihi in isto studio versari adolescenti licebat. Tum Sulpicius, O diem, Cotta, nobis, inquit, optatum! quod enim neque precibus unquam, nec insidiando, nec speculando, assequi potui, (ut, quid Crassus ageret, meditandi aut dicendi causâ, non modo videre mihi, sed ex ejus scriptore et lectore Diphilo suspicari, liceret) id spero nos esse adeptos, omniaque jam ex ipso, quæ diu cupimus, cognituros.

XXXI. Tum Crassus, Atqui arbitror, Sulpici, cum audieris, non tam te hæc admiraturum, quæ dixero, quam existimaturum, tum, cum ea audire cupiebas, causam, cur cuperes, non fuisse. Nihil enim dicam reconditum, nihil exspectatione vestrâ dignum, nihil aut inauditum vobis, aut cuiquam novum. Nam principio illud, quod est homine ingenuo liberaliterque educato dignum, non negabo me ista omnium communia et contrita præcepta didicisse: primum, oratoris officium esse, dicere ad persuadendum accommodate: deinde, esse omnem orationem aut de infinitæ rei quæstione, sine designatione personarum et temporum; aut de re certis in personis ac temporibus locatâ. In utrâque autem re quidquid in controversiam veniat, in eo quæri solere, aut factumne sit, aut, si est factum, quale sit, aut etiam quo nomine vocetur, aut (quod nonnulli addunt) rectene factum esse videatur. Exsistere autem controversias etiam ex scripti interpretatione, in quo aut ambigue quid sit scriptum, aut contrarie, aut ita ut a sententiâ scriptum dissideat; his autem omnibus partibus subjecta quædam esse argumenta propria. Sed causarum, quæ sint a communi quæ-

stione sejunctæ, partim in judiciis versari, partim in deliberationibus: esse etiam genus tertium, quod in laudandis aut vituperandis hominibus poneretur: certosque esse locos, quibus in judiciis uteremur, in quibus æquitas quæreretur: alios in deliberationibus, qui omnes ad utilitatem dirigerentur eorum, quibus consilium daremus; alios item in laudationibus, in quibus ad personarum dignitatem omnia referrentur. Cumque esset omnis oratoris vis ac facultas in quinque partes distributa, ut deberet reperire primum, quid diceret; deinde inventa non solum ordine, sed etiam momento quodam atque judicio, dispensare atque componere; tum ea denique vestire atque ornare oratione; post memoriâ sepire; ad extremum agere cum dignitate ac venustate. Etiam illa cognôram, et acceperam, antequam de re diceremus, initio conciliandos eorum esse animos, qui audirent; deinde rem demonstrandam; postea controversiam constituendam; tum id, quod nos intenderemus, confirmandum; post, quæ contra dicerentur, refellenda; extremâ autem oratione, ea, quæ pro nobis essent, amplificanda et augenda; quæque essent pro adversariis, infirmanda atque frangenda.

XXXII. Audieram etiam quæ de orationis ipsius ornamentis traderentur; in quâ, præcipitur primum, ut pure et Latine loquamur; deinde ut plane et dilucide; tum ut ornate; post ad rerum dignitatem apte et quasi decore: singularumque rerum præcepta cognôram. Quinetiam, quæ maxime propria essent naturæ, tamen his ipsis artem adhiberi videram: nam de actione et de memoriâ, quædam brevia, sed magnâ cum exercitatione, præcepta gustâram. In his enim fere rebus omnis istorum artificum doctrina versatur, quam ego si nihil dicam adjuvare, mentiar: habet enim quædam, quasi ad commonendum oratorem, quo quidque referat, et quo intuens, ab eo, quodcumque sibi proposuerit, minus aberret. Verum ego hanc vim intelligo esse in præceptis omni-

bus, non ut ea secuti oratores eloquentiæ laudem sint adepti, sed, quæ suâ sponte homines eloquentes facerent, ea quosdam observâsse, atque [id egisse:] sic esse non eloquentiam ex artificio, sed artificium ex eloquentiâ natum: quod tamen, ut ante dixi, non ejicio: est enim, etiamsi minus necessarium ad bene dicendum, tamen ad cognoscendum non illiberale. Et exercitatio quædam suscipienda vobis est: quamquam vos quidem jampridem estis in cursu: sed ii, qui ingrediuntur in stadium, quique ea, quæ agenda sunt in foro, tamquam in acie, possunt etiam nunc exercitatione quasi ludicrâ prædiscere ac meditari. Hanc ipsam, inquit Sulpicius, nôsse volumus: attamen ista, quæ abs te breviter de arte decursa sunt, audire cupimus, quamquam sunt nobis quoque non inaudita. Verum illa mox: nunc, de ipsâ exercitatione quid sentias, quærimus.

XXXIII. Equidem probo ista, Crassus inquit, quæ vos facere soletis, ut, causâ aliquâ positâ consimili causarum earum quæ in forum deferuntur, dicatis quam maxime ad veritatem accommodate: sed plerique in hoc vocem modo, neque eam scienter, et vires exercent suas, et linguæ celeritatem incitant, verborumque frequentiâ delectantur. In quo fallit eos, quod audierunt, "dicendo homines, ut dicant, efficere solere:" vere enim etiam illud dicitur, "Perverse dicere homines, perverse dicendo, facillime consequi." Quamobrem, in istis ipsis exercitationibus, etsi utile est etiam subito sæpe dicere, tamen illud utilius, sumto spatio ad cogitandum, paratius atque accuratius dicere. Caput autem est, quod (ut vere dicam) minime facimus, (est enim magni laboris, quem plerique fugimus) quam plurimum scribere. "Stilus optimus et præstantissimus dicendi effector ac magister;" neque injuriâ: nam, si subitam et fortuitam orationem commentatio et cogitatio facile vincit; hanc ipsam profecto assidua ac diligens scriptura superabit. Omnes enim, sive

artis sunt loci, sive ingenii cujusdam atque prudentiæ, qui modo insunt in eâ re de quâ scribimus, anquirentibus nobis, omnique acie ingenii contemplantibus, ostendunt se et occurrunt: omnesque sententiæ, verbaque omnia, quæ sunt cujusque generis maxime illustria, sub acumen stili subeant et succedant necesse est: tum ipsa collocatio conformatioque verborum perficitur in scribendo, non poëtico, sed quodam oratorio numero et modo. Hæc sunt, quæ clamores et admirationes in bonis oratoribus efficiunt; neque ea quisquam, nisi diu multumque scriptitârit, etiam si vehementissime se in his subitis dictionibus exercuerit, consequetur: et qui a scribendi consuetudine ad dicendum venit, hanc affert facultatem, ut, etiam subito si dicat, tamen illa, quæ dicantur, similia scriptorum esse videantur; atque etiam, si quando in dicendo scriptum attulerit aliquid, cum ab eo discesserit, reliqua similis oratio consequetur. Ut, concitato navigio, cum remiges [sustinuerunt,] retinet tamen ipsa navis motum et cursum suum, intermisso impetu pulsuque remorum; sic, in oratione perpetuâ, cum scripta deficiunt, parem tamen obtinet oratio reliqua cursum, scriptorum similitudine et vi concitata.

XXXIV. In quotidianis autem cogitationibus, equidem mihi adolescentulus proponere solebam illam exercitationem maxime, quâ C. Carbonem, nostrum illum inimicum, solitum esse uti sciebam, ut aut versibus propositis quam maxime gravibus, aut oratione aliquâ lectâ ad eum finem, quem memoriâ possem comprehendere, eam rem ipsam, quam legissem, verbis aliis, quam maxime possem lectis, pronuntiarem: sed post animadverti, hoc esse in hoc vitii, quod ea verba, quæ maxime cujusque rei propria, quæque essent ornatissima atque optima, occupâsset, aut Ennius, si ad ejus versus me exercerem, aut Gracchus, si ejus orationem mihi forte proposuissem: ita, si iisdem verbis uterer, nihil prodesse;

si aliis, etiam obesse, cum minus idoneis uti consuescerem. Postea mihi placuit, eoque sum usus adolescens, ut summorum oratorum Græcas orationes explicarem; quibus lectis, hoc assequebar, ut, cum ea, quæ legerem Græce, Latine redderem, non solum optimis verbis uterer, et tamen usitatis, sed etiam exprimerem quædam verba imitando, quæ nova nostris essent, dummodo essent idonea. Jam vocis et spiritûs, et totius corporis, et ipsius linguæ, motus et exercitationes, non tam artis indigent, quam laboris; quibus in rebus habenda est ratio diligenter, quos imitemur, quorum similes velimus esse. Intuendi nobis sunt non solum oratores, sed etiam actores, ne malâ consuetudine ad aliquam deformitatem pravitatemque veniamus. Exercenda est etiam memoria, ediscendis ad verbum quam plurimis et nostris scriptis et alienis. Atque, in eâ exercitatione, non sane mihi displicet adhibere, si consuêris, etiam istam locorum simulacrorumque rationem, quæ in arte traditur. Educenda deinde dictio est, ex hac domesticâ exercitatione et umbratili, medium in agmen, in pulverem, in clamorem, in castra, atque in aciem forensem: subeundus usus omnium, et periclitandæ vires ingenii; et illa commentatio inclusa in veritatis lucem proferenda est. Legendi etiam poëtæ, cognoscenda historia, omnium bonarum artium scriptores ac doctores et legendi et pervolutandi, et exercitationis causâ laudandi, interpretandi, corrigendi, vituperandi, refellendi; disputandumque de omni re in contrarias partes; et, quidquid erit in quâque re, quod probabile videri possit, eliciendum atque dicendum. Perdiscendum jus civile, cognoscendæ leges, percipienda omnis antiquitas, senatoria consuetudo, disciplina reipublicæ, jura sociorum, fœdera, pactiones, causa imperii cognoscenda est: libandus etiam ex omni genere urbanitatis facetiarum quidam lepos, quo, tamquam sale, perspergatur omnis oratio. Effudi vobis omnia, quæ sentiebam; quæ fortasse,

quemcumque patremfamilias arripuissetis ex aliquo circulo, eadem vobis percontantibus respondisset.

XXXV. Hæc cum Crassus dixisset, silentium est consecutum. Sed quamquam satis iis qui aderant, ad id quod erat propositum, dictum videbatur, tamen sentiebant celerius esse multo, quam ipsi vellent, ab eo peroratum. Tum Scævola, Quid est, Cotta? inquit: quid tacetis? nihilne vobis in mentem venit, quod præterea a Crasso requiratis? Immo id, mehercule, inquit, ipsum attendo: tantus enim cursus verborum fuit, et sic evolavit oratio, ut ejus vim atque incitationem adspexerim; vestigia ingressumque vix viderim: et, tamquam in aliquam locupletem ac refertam domum venirem, non explicatâ veste, neque proposito argento, neque tabulis et signis propalam collocatis, sed his omnibus multis magnificisque rebus constructis ac reconditis; sic modo in oratione Crassi divitias atque ornamenta ejus ingenii per quædam involucra atque integumenta perspexi: sed ea cum contemplari cuperem, vix adspiciendi potestas fuit. Ita neque hoc possum dicere, me omnino ignorare quid possideat, neque plane nôsse ac vidisse. Quin tu igitur facis idem, inquit Scævola, quod faceres, si in aliquam domum plenam ornamentorum, villamve, venisses? Si ea seposita (ut dicis) essent, tu valde spectandi cupidus esses; non dubitares rogare dominum, ut proferri juberet, præsertim si esses familiaris: similiter nunc petes a Crasso, ut eam copiam ornamentorum suorum, quam constructam uno in loco, quasi per transennam, prætereuntes strictim adspeximus, in lucem proferat, et suo quidque in loco collocet. Ego vero, inquit Cotta, a te peto, Scævola: me enim, et hunc Sulpicium, impedit pudor ab homine omnium gravissimo, qui genus hujusmodi disputationis semper contemserit, hæc, quæ isti forsitan puerorum elementa videantur, exquirere. Sed tu hoc nobis da, Scævola; et perfice, ut Crassus hæc, quæ coarctavit

et peranguste refersit in oratione suâ, dilatet nobis atque explicet. Ego, mehercule, inquit Mucius, antea vestrâ magis hoc causâ volebam, quam meâ. Neque enim tantopere hanc a Crasso disputationem desiderabam, quantopere ejus in causis oratione delector: nunc vero, Crasse, meâ quoque etiam causâ rogo, ut, quoniam tantum habemus otii, quantum jamdiu nobis non contigit, ne graveris exædificare id opus, quod instituisti. Formam enim totius negotii opinione majorem melioremque video; quam vehementer probo.

XXXVI. Enimvero, inquit Crassus, mirari satis non queo, etiam te hæc, Scævola, desiderare, quæ neque ego teneo, uti ii qui docent; neque sunt ejus generis, ut, si optime tenerem, digna essent istâ sapientiâ ac tuis auribus. Ai'n' tu ? inquit ille. Si de istis communibus et pervagatis vix huic ætati audiendum putas, etiamne illa negligere possumus, quæ tu oratori cognoscenda esse dixisti, de naturis hominum, de moribus, de rationibus iis, quibus hominum mentes et incitarentur et reprimerentur, de historiâ, de antiquitate, de administratione reipublicæ, denique de nostro ipso jure civili ? Hanc enim ego omnem scientiam et copiam rerum in tuâ prudentiâ sciebam inesse: in oratoris vero instrumento tam lautam supellectilem nunquam videram.

Potes igitur, inquit Crassus, (ut alia omittam innumerabilia et immensa, et ad ipsum tuum jus civile veniam) oratores putare eos, quos multas horas exspectavit, cum in Campum properaret, et ridens et stomachans Scævola, cum Hypsæus maximâ voce, plurimis verbis, a M. Crasso prætore contenderet, ut ei, quem defendebat, causâ cadere liceret; Cn. autem Octavius, homo consularis, non minus longâ oratione recusaret, ne adversarius causâ caderet, ac ne is, pro quo ipse diceret, turpi tutelæ judicio, atque omni molestiâ, stultitiâ adversarii, liberaretur ? Ego vero istos, inquit, (memini enim mihi narrare

Mucium) non modo oratoris nomine, sed ne foro quidem dignos putârim. Atqui non defuit illis patronis, inquit Crassus, eloquentia, neque dicendi ratio aut copia, sed juris civilis prudentia; quod alter plus, lege agendo, petebat, quam quantum lex in XII. tabulis permiserat; quod cum impetrâsset, causâ caderet; alter iniquum putabat plus secum agi, quam quod erat in actione; neque intelligebat, si ita esset actum, litem adversarium perditurum.

XXXVII. Quid? his paucis diebus, nonne, nobis in tribunali Q. Pompeii, prætoris urbani, familiaris nostri, sedentibus, homo ex numero disertorum postulabat, ut illi, unde peteretur, vetus atque usitata exceptio daretur, "Cujus pecuniæ dies fuisset?" quod petitoris causâ comparatum esse non intelligebat; ut, si ille inficiator probâsset judici, ante petitam esse pecuniam quam esset cœpta deberi, petitor rursus cum peteret, exceptione excluderetur, "Quod ea res in judicium antea venisset." Quid ergo hoc fieri turpius aut dici potest, quam eum, qui hanc personam susceperit, ut amicorum controversias causasque tueatur, laborantibus succurrat, ægris medeatur, afflictos excitet, hunc in minimis tenuissimisque rebus ita labi, ut aliis miserandus, aliis irridendus, esse videatur? Equidem propinquum nostrum, P. Crassum, illum Divitem, cum multis aliis rebus elegantem hominem et ornatum, tum præcipue in hoc [ferendum] et laudandum puto, quod, cum P. Scævolæ frater esset solitus ei persæpe dicere, neque illum in jure civili satis [illi arti] facere posse, nisi dicendi copiam assumsisset (quod quidem hic, qui mecum consul fuit, filius ejus, est consecutus); neque se ante causas amicorum tractare atque agere cœpisse, quam jus civile didicisset. Quid vero ille M. Cato? nonne et eloquentiâ tantâ fuit, quantam illa tempora, atque illa ætas in hac civitate ferre maximam potuit, et juris civilis omnium peritissimus? Verecundius hac de re jamdudum loquor, quod ad-

est vir in dicendo summus, quem ego unum oratorem maxime admiror; sed tamen idem hoc semper jus civile contemsit. Verum, quoniam sententiæ atque opinionis meæ voluistis esse participes, nihil occultabo; et, quoad potero, vobis exponam, quid de quâque re sentiam.

XXXVIII. Antonii incredibilis quædam, et prope singularis et divina, vis ingenii videtur, etiamsi hac scientiâ juris nudata sit, posse se facile cæteris armis prudentiæ tueri atque defendere. Quamobrem hic nobis sit exceptus: cæteros vero non dubitabo primum inertiæ condemnare sententiâ meâ, post etiam impudentiæ. Nam volitare in foro, hærere in jure ac prætorum tribunalibus, judicia privata magnarum rerum obire, in quibus sæpe non de facto, sed de æquitate ac jure, certetur, jactare se in causis centumviralibus, in quibus usucapionum, tutelarum, gentilitatum, agnationum, alluvionum, circumluvionum, nexorum, mancipiorum, parietum, luminum, stillicidiorum, testamentorum ruptorum aut ratorum, cæterarumque rerum innumerabilium jura versentur, cum omnino, quid suum, quid alienum, quare denique civis aut peregrinus, servus aut liber quispiam sit, ignoret, insignis est impudentiæ. Illa vero deridenda arrogantia est, in minoribus navigiis rudem esse se confiteri; quinqueremes, aut etiam majores, gubernare didicisse. Tu mihi cum in circulo decipiare adversarii stipulatiunculâ, cum obsignes tabellas clientis tui, quibus in tabellis id sit scriptum, quo ille capiatur; ego tibi ullam causam majorem committendam putem? Citius, hercule, is, qui duorum scalmorum naviculam in portu everterit, in Euxino ponto Argonautarum navem gubernârit. Quid? si ne parvæ quidem causæ sunt, sed sæpe maximæ, in quibus certatur de jure civili; quod tandem os est illius patroni, qui ad eas causas sine ullâ scientiâ juris audet accedere? Quæ potuit igitur esse causa major, quam illius militis, de cujus morte

cum domum falsus ab exercitu nuntius venisset, et pater ejus, re creditâ, testamentum mutâsset, et, quem ei visum esset, fecisset hæredem, essetque ipse mortuus; res delata est ad centumviros, cum miles domum revenisset, egissetque lege in hæreditatem paternam [testamento exhæres filius]? Nempe in eâ causâ quæsitum est de jure civili, possetne paternorum bonorum exhæres esse filius, quem pater testamento neque hæredem neque exhæredem scripsisset nominatim?

XXXIX. Quid? quâ de re inter Marcellos et Claudios patricios centumviri judicârunt, cum Marcelli ab liberti filio stirpe, Claudii patricii ejusdem hominis hæreditatem gente, ad se rediisse dicerent; nonne in eâ causâ fuit oratoribus de toto stirpis ac gentilitatis jure dicendum? Quid? quod item in centumvirali judicio certatum esse accepimus, qui Romam in exsilium venisset, cui Romæ exsulare jus esset, si se ad aliquem quasi patronum applicavisset, intestatoque esset mortuus; * * * nonne in eâ causâ jus applicationis, obscurum sane et ignotum, patefactum in judicio atque illustratum est a patrono? Quid? nuper, cum ego C. Sergii Auratæ contra hunc nostrum Antonium judicio privato causam defenderem; nonne omnis nostra in jure versata defensio est? Cum enim Marius Gratidianus ædes Auratæ vendidisset, neque servire quamdam earum ædium partem, in mancipii lege dixisset; defendebamus, quidquid fuisset incommodi in mancipio, id si venditor scîsset, neque declarâsset, præstare debere. Quo quidem in genere familiaris noster M. Bucculeius, homo neque meo judicio stultus, et suo valde sapiens, et a juris studio non abhorrens, simili in re quodam modo nuper erravit. Nam cum ædes L. Fufio venderet, in mancipio lumina, uti tum essent, ita recepit. Fufius autem, simul atque ædificari cœptum est in quâdam parte urbis, quæ modo ex illis ædibus conspici posset, egit statim cum Buc-

culeio, quod, cuicumque particulæ cœli officeretur, quamvis esset procul, mutari lumina putabat. Quid vero? clarissima M' Curii causa, M. que Coponii, nuper apud centumviros, quo concursu hominum, quâ exspectatione defensa est! cum Q. Scævola, æqualis et collega meus, homo omnium et disciplinâ juris civilis eruditissimus, et ingenio prudentiâque acutissimus, et oratione maxime limatus atque subtilis, atque (ut ego soleo dicere) juris peritorum eloquentissimus, eloquentium juris peritissimus, ex scripto testamentorum jura defenderet, negaretque, nisi postumus et natus, et, antequam in suam tutelam venisset, mortuus esset, hæredem eum esse posse, qui esset, secundum postumum et natum et mortuum, hæres institutus: ego voluntatem defenderem; hac eum tum mente fuisse, qui testamentum fecisset, ut, si filius non esset, qui in tutelam venisset, M' Curius esset hæres. Num destitit uterque nostrûm, in eâ causâ, in auctoritatibus, in exemplis, in testamentorum formulis, hoc est, in medio jure civili, versari?

XL. Omitto jam plura exempla causarum amplissimarum, quæ sunt innumerabilia: capitis nostri, sæpe potest accidere, ut causæ versentur in jure. Etenim sic C. Mancinum, nobilissimum atque optimum virum, ac consularem, cum eum propter invidiam Numantini fœderis pater-patratus ex S. C. Numantinis dedidisset, eumque illi non recepissent, posteaque Mancinus domum revenisset, neque in senatum introire dubitâsset; P. Rutilius, M. filius, tribunus plebis, de senatu jussit educi, quod eum civem negaret esse; quia memoriâ sic esset proditum, quem pater suus aut populus vendidisset, aut pater-patratus dedidisset, ei nullum esse postliminium. Quam possumus reperire ex omnibus rebus civilibus causam contentionemque majorem, quam de ordine, de civitate, de libertate, de capite hominis consularis; præsertim cum hæc non in crimine ali-

quo, quod ille posset inficiari, sed in civili jure, consisteret? Similique in genere, inferiore ordine, si quis apud nos servîsset ex populo fœderato, seseque liberâsset, ac postea domum revenisset; quæsitum est apud majores nostros, num is ad suos postliminio rediisset, et amisisset hanc civitatem. Quid? de libertate, (quo judicium gravius esse nullum potest) nonne ex jure civili potest esse contentio, cum quæritur, is, qui domini voluntate census sit, continuone, an ubi lustrum conditum, liber sit? Quid, quod usu, memoriâ patrum, venit, ut paterfamilias, qui ex Hispaniâ Romam venisset, cum uxorem prægnantem in provinciâ reliquisset, Romæque alteram duxisset, neque nuntium priori remisisset, mortuusque esset intestato, et ex utrâque filius natus esset; mediocrisne res in controversiam adducta est? cum quæreretur de duobus civium capitibus, et de puero, qui ex posteriore natus erat, et de ejus matre; quæ, si judicaretur, certis quibusdam verbis, non novis nuptiis, fieri cum superiore divortium, in concubinæ locum duceretur. Hæc igitur, et horum similia jura suæ civitatis ignorantem, erectum et celsum, alacri et promto ore ac vultu, huc atque illuc intuentem, vagari magnâ cum catervâ toto foro, præsidium clientibus, atque opem amicis, et prope cunctis civibus lucem ingenii et consilii sui porrigentem atque tendentem, nonne in primis flagitiosum putandum est?

XLI. Et, quoniam de impudentiâ dixi, castigemus etiam segnitiem hominum atque inertiam. Nam, si esset ista cognitio juris magna ac difficilis, tamen utilitatis magnitudo deberet homines ad suscipiendum discendi laborem impellere. Sed, O Dii immortales! non dicerem hoc, audiente Scævolâ, nisi ipse dicere soleret, nullius artis faciliorem sibi cognitionem videri. Quod quidem certis de causis a plerisque aliter existimatur: primum, quia veteres illi, qui huic scientiæ præfuerunt, obtinendæ atque au-

gendæ potentiæ suæ causâ, pervulgari artem suam noluerunt; deinde, posteaquam est editum, expositis a Cn. Flavio primum actionibus, nulli fuerunt, qui illa artificiose digesta generatim componerent. Nihil est enim, quod ad artem redigi possit, nisi ille prius, qui illa tenet quorum artem instituere vult, habeat illam scientiam, ut ex iis rebus, quarum ars nondum sit, artem efficere possit. Hoc video, dum breviter voluerim dicere, dictum a me esse paulo obscurius: sed experiar, et dicam, si potero, planius.

XLII. Omnia fere, quæ sunt conclusa nunc artibus, dispersa et dissipata quondam fuerunt; ut, in musicis, numeri et voces et modi; in geometriâ, lineamenta, formæ, intervalla, magnitudines; in astrologiâ, cœli conversio, ortus, obitus, motusque siderum; in grammaticis, poëtarum pertractatio, historiarum cognitio, verborum interpretatio, pronuntiandi quidam sonus; in hac denique ipsâ ratione dicendi, excogitare, ornare, disponere, meminisse, agere; ignota quondam omnibus, et diffusa late videbantur. Adhibita est igitur ars quædam extrinsecus ex alio genere quodam, quod sibi totum philosophi assumunt, quæ rem dissolutam divulsamque conglutinaret, et ratione quâdam constringeret. Sit ergo in jure civili finis hic, legitimæ atque usitatæ in rebus causisque civium æquabilitatis conservatio. Tum sunt notanda genera, et ad certum numerum paucitatemque revocanda. Genus autem est id, quod sui similes communione quâdam, specie autem differentes, duas aut plures complectitur partes. Partes autem sunt, quæ generibus iis, ex quibus emanant, subjiciuntur; omniaque, quæ sunt vel generum vel partium nomina, definitionibus, quam vim habeant, est exprimendum. Est enim definitio, earum rerum quæ sunt ejus rei propriæ quam definire volumus, brevis et circumscripta quædam explicatio. Hisce ego rebus exempla adjungerem, nisi, apud quos hæc haberetur oratio, cernerem: nunc complectar, quod

proposui, brevi. Si enim aut mihi facere licuerit, quod jamdiu cogito, aut alius quispiam, aut, me impedito, occupârit, aut mortuo effecerit, ut primum omne jus civile in genera digerat, quæ perpauca sunt; deinde eorum generum quasi quædam membra dispertiat; tum propriam cujusque vim definitione declaret; perfectam artem juris civilis habebitis, magis magnam atque uberem, quam difficilem atque obscuram. Atque interea tamen, dum hæc, quæ dispersa sunt, coguntur, vel passim licet carpentem, et colligentem undique, repleri justâ juris civilis scientiâ.

XLIII. Nonne videtis, equitem Romanum, hominem acutissimo omnium ingenio, sed minime cæteris artibus eruditum, C. Aculeonem, qui mecum vivit, semperque vixit, ita tenere jus civile, ut ei, cum ab hoc discesseritis, nemo, de iis qui peritissimi sunt, anteponatur? Omnia enim sunt posita ante oculos, collocata in usu quotidiano, in congressione hominum atque in foro: neque ita multis literis aut voluminibus magnis continentur: eadem enim sunt elata primum a pluribus; deinde, paucis verbis commutatis, etiam ab iisdem scriptoribus scripta sunt sæpius. Accedit vero, quo facilius percipi cognoscique jus civile possit, (quod minime plerique arbitrantur) mira quædam in cognoscendo suavitas et delectatio. Nam, sive quem aliena studia delectant; plurima est, et in omni jure civili, et in pontificum libris, et in XII. tabulis, antiquitatis effigies, quod et verborum prisca vetustas cognoscitur, et actionum genera quædam majorum consuetudinem vitamque declarant: sive quis civilem scientiam contempletur (quam Scævola non putat oratoris esse propriam, sed cujusdam ex alio genere prudentiæ), totam hanc, descriptis omnibus civitatis utilitatibus ac partibus, XII. tabulis contineri videbit: sive quem ista præpotens et gloriosa philosophia delectat, (dicam audacius) hosce habebit fontes omnium dis-

putationum suarum, qui jure civili et legibus continentur. Ex his enim et dignitatem maxime expetendam videmus, cum verus, justus, atque honestus labor honoribus, præmiis, splendore decoratur; vitia autem hominum, atque fraudes, damnis, ignominiis, vinculis, verberibus, exsiliis, morte multantur: et docemur, non infinitis, concertationumque plenis disputationibus, sed auctoritate nutuque legum, domitas habere libidines, coërcere omnes cupiditates, nostra tueri, ab alienis mentes, oculos, manus abstinere.

XLIV. Fremant omnes licet, dicam quod sentio: bibliothecas, meherculc, omnium philosophorum unus mihi videtur XII. tabularum libellus, si quis legum fontes et capita viderit, et auctoritatis pondere et utilitatis ubertate superare. Ac, si nos (id quod maxime debet) nostra patria delectat; cujus rei tanta est vis, ac tanta natura, ut Ithacam illam, in asperrimis saxulis, tamquam nidulum, affixam, sapientissimus vir immortalitati anteponeret; quo amore tandem inflammati esse debemus in ejusmodi patriam, quæ una in omnibus terris domus est virtutis, imperii, dignitatis? Cujus primum nobis mens, mos, disciplina, nota esse debet; vel quia est patria, parens omnium nostrûm, vel quia tantâ sapientiâ fuisse in jure constituendo putanda est, quantâ fuit in his tantis opibus imperii comparandis. Percipietis etiam illam ex cognitione juris lætitiam et voluptatem, quod, quantum præstiterint nostri majores prudentiâ cæteris gentibus, tum facillime intelligetis, si cum illorum Lycurgo et Dracone et Solone nostras leges conferre volueritis. Incredibile est enim, quam sit omne jus civile, præter hoc nostrum, inconditum, ac pæne ridiculum: de quo multa soleo in sermonibus quotidianis dicere, cum hominum nostrorum prudentiam cæteris omnibus, et maxime Græcis, antepono. His ego de causis dixeram, Scævola, iis, qui

perfecti oratores esse vellent, juris civilis cognitionem esse necessariam.

XLV. Jam vero ipsa per sese quantum afferat iis, qui ei præsunt, honoris, gratiæ, dignitatis, quis ignorat? Itaque, ut apud Græcos infimi homines, mercedulâ adducti, ministros se præbent in judiciis oratoribus, ii, qui apud illos Πραγματικοι vocantur; sic, in nostrâ civitate contra, amplissimus quisque et clarissimus vir; ut ille, qui propter hanc juris civilis scientiam sic appellatus a summo poëtâ est,

"Egregie cordatus homo, catus Æliu' Sextus,"

multique præterea, qui, cum ingenio sibi [auctore] dignitatem peperissent, perfecerunt, ut, in respondendo de jure, auctoritate plus etiam quam ipso ingenio valerent. Senectuti vero celebrandæ et ornandæ quod honestius potest esse perfugium, quam juris interpretatio? Equidem mihi hoc subsidium jam ab adolescentiâ comparavi, non solum ad causarum usum forensium, sed etiam ad decus atque ornamentum senectutis, ut, cum me vires (quod fere jam tempus adventat) deficere cœpissent, ab solitudine domum meam vindicarem. Quid est enim præclarius, quam honoribus et reipublicæ muneribus perfunctum senem posse suo jure dicere idem, quod apud Ennium dicat ille Pythius Apollo? se esse eum, unde sibi, si non populi et reges, at omnes sui cives, consilium expetant,

"Suarum rerum incerti: quos ego meâ ope ex
Incertis certos, compotesque consilî,
Dimitto, ut ne res temere tractent turbidas."

Est enim sine dubio domus jurisconsulti totius oraculum civitatis. Testis est hujusce Q. Mucii janua et vestibulum, quod, in ejus infirmissimâ valetudine, affectâque jam ætate, maximâ quotidie frequentiâ civium, ac summorum hominum splendore, celebratur.

XLVI. Jam vero illa non longam orationem desiderant, quamobrem existimem publica quoque jura, quæ sunt propria civitatis atque imperii, tum monimenta rerum gestarum, et vetustatis exempla, oratori nota esse debere. Nam ut, in rerum privatarum causis atque judiciis, depromenda sæpe oratio est ex jure civili, et idcirco (ut ante diximus) oratori juris civilis scientia necessaria est; sic, in causis publicis judiciorum, concionum, senatûs, omnis hæc et antiquitatis memoria, et publici juris auctoritas, et regendæ reipublicæ ratio ac scientia, tamquam alia materies, iis oratoribus, qui versantur in republicâ, subjecta esse debent. Non enim causidicum nescio quem, neque proclamatorem aut rabulam, hoc sermone nostro conquirimus, sed eum virum, qui primum sit ejus artis antistes, cujus cum ipsa natura magnam homini facultatem daret, tamen esse Deus putabatur, ut et ipsum, quod erat hominis proprium, non partum per nos, sed divinitus ad nos delatum, videretur; deinde, qui possit, non tam caduceo quam nomine oratoris ornatus, incolumis, vel inter hostium tela, versari: tum, qui scelus fraudemque nocentis possit dicendo subjicere odio civium, supplicioque constringere; idemque ingenii præsidio innocentiam judiciorum pœnâ liberare; idemque languentem labentemque populum aut ad decus excitare, aut ab errore deducere, aut inflammare in improbos, aut incitatum in bonos mitigare; qui denique, quemcumque in animis hominum motum res et causa postulet, eum dicendo vel excitare possit, vel sedare. Hanc vim si quis existimat, aut ab iis qui de dicendi ratione scripserunt, expositam esse, aut a me posse exponi tam brevi, vehementer errat; neque solum inscientiam meam, sed ne rerum quidem magnitudinem, perspicit. Equidem vobis, quoniam ita voluistis, fontes, unde hauriretis, atque itinera ipsa, ita putavi esse demonstranda; non ut ipse dux essem (quod et infinitum est, et non necessarium), sed ut

commonstrarem tantum viam, et, ut fieri solet, digitum ad fontes intenderem.

XLVII. Mihi vero, inquit Mucius, satis superque abs te videtur istorum studiis, si modo sunt studiosi, esse factum; nam, ut Socratem illum solitum aiunt dicere, perfectum sibi opus esse, si quis satis esset concitatus cohortatione suâ ad studium cognoscendæ percipiendæque virtutis (quibus enim id persuasum esset, ut nihil mallent se esse quam bonos viros, iis reliquam facilem esse doctrinam); sic ego intelligo, si in hæc, quæ patefecit oratione suâ Crassus, intrare volueritis, facillime vos ad ea, quæ cupitis, perventuros ab hoc aditu, januâque patefactâ. Nobis vero, inquit Sulpicius, ista sunt pergrata perque jucunda: sed pauca etiam requirimus, imprimisque ea, quæ valde breviter a te, Crasse, de ipsâ arte percursa sunt, cum illa te et non contemnere, et didicisse confiterere. Ea si paulo latius dixeris, explêris omnem exspectationem diuturni desiderii nostri. Nam nunc, quibus studendum rebus esset, accepimus, quod ipsum est tamen magnum; sed vias earum rerum rationemque cupimus cognoscere. Quid si, inquit Crassus, (quoniam ego, quo facilius vos apud me tenerem, vestræ potius obsecutus sum voluntati, quam aut consuetudini aut naturæ meæ) petimus ab Antonio, ut ea, quæ continet, neque adhuc protulit, ex quibus unum libellum sibi excidisse jamdudum questus est, explicet nobis, et illa dicendi mysteria enuntiet? Ut videtur, inquit Sulpicius: nam, Antonio dicente, etiam quid tu sentias, intelligemus. Peto igitur, inquit Crassus, a te, quoniam id nobis, Antoni, hominibus id ætatis, oneris ab horum adolescentium studiis imponitur, ut exponas, quid iis de rebus, quas a te quæri vides, sentias.

XLVIII. Deprehensum equidem me, inquit Antonius, plane video atque sentio, non solum quod ea requiruntur a me, quorum sum ignarus atque insolens, sed quia, quod in causis valde fugere soleo, ne

tibi, Crasse, succedam, id me nunc isti vitare non sinunt. Verum hoc ingrediar ad ea, quæ vultis, audacius, quod idem mihi spero usu esse venturum in hac disputatione, quod in dicendo solet, ut nulla exspectetur ornata oratio: neque enim sum de arte dicturus, quam nunquam didici, sed de meâ consuetudine; ipsaque illa, quæ in commentarium meum retuli, sunt ejusmodi, non aliquâ mihi doctrinâ tradita, sed in rerum usu causisque tractata: quæ si vobis, hominibus eruditissimis, non probabuntur, vestram iniquitatem accusatote, qui ex me ea quæsieritis, quæ ego nescirem; meam facilitatem laudatote, cum vobis, non meo judicio sed vestro studio inductus, non gravate respondero. Tum Crassus, Perge modo, inquit, Antoni: nullum est enim periculum, ne quid tu eloquare, nisi ita prudenter, ut neminem nostrûm pœniteat ad hunc te sermonem impulisse.

Ego vero, inquit, pergam: et id faciam, quod in principio fieri in omnibus disputationibus oportere censeo, ut, quid illud sit, de quo disputetur, explanetur; ne vagari et errare cogatur oratio, si ii, qui inter se dissenserint, non idem esse illud, quo de agitur, intelligant. Nam, si forte quæreretur, quæ esset ars imperatoris, constituendum putarem principio, quis esset imperator: qui cum esset constitutus administrator quidam belli gerendi, tum adjungeremus de exercitu, de castris, de agminibus, de signorum collationibus, de oppidorum oppugnationibus, de commeatu, de insidiis faciendis atque vitandis, de reliquis rebus, quæ essent propriæ belli administrandi; quarum qui essent animo et scientiâ compotes, eos esse imperatores dicerem; utererque exemplis Africanorum et Maximorum; Epaminondam atque Hannibalem, atque ejus generis homines, nominarem. Sin autem quæreremus, quis esset is, qui, ad rempublicam moderandam, usum et scientiam et studium suum contulisset, definirem hoc modo: qui, quibus rebus utilitas reipublicæ pararetur augeretur-

que, teneret, iisque uteretur; hunc reipublicæ rectorem, et consilii publici auctorem, esse habendum; prædicaremque P. Lentulum, principem illum, et Ti. Gracchum patrem, et Q. Metellum, et P. Africanum, et C. Lælium, et innumerabiles alios, cum ex nostrâ civitate, tum ex cæteris. Sin autem quæreretur, quisnam jurisconsultus vere nominaretur, eum dicerem, qui legum, et consuetudinis ejus quâ privati in civitate uterentur, et ad respondendum, et ad scribendum, et ad cavendum, peritus esset; et ex eo genere Sex. Ælium, M' Manilium, P. Mucium nominarem.

XLIX. Atque, ut jam ad leviora artium studia veniam, si musicus, si grammaticus, si poëta quæratur, possim similiter explicare, quid eorum quisque profiteatur, et quo non amplius ab quoque sit postulandum. Philosophi denique ipsius, qui de suâ vi ac sapientiâ unus omnia pæne profitetur, est tamen quædam descriptio, ut is, qui studeat omnium rerum divinarum atque humanarum vim, naturam, causasque nôsse, et omnem bene vivendi rationem tenere et persequi, nomine hoc appelletur. Oratorem autem, quoniam de eo quærimus, equidem non facio eumdem, quem Crassus; qui mihi visus est omnem omnium rerum atque artium scientiam comprehendere uno oratoris officio ac nomine: atque eum puto esse, qui verbis ad audiendum jucundis, et sententiis ad probandum accommodatis, uti possit in causis forensibus atque communibus. Hunc ego appello oratorem; eumque esse præterea instructum voce, et actione, et lepore quodam, volo. Crassus vero mihi noster visus est oratoris facultatem non illius artis terminis, sed ingenii sui finibus, immensis pæne, describere: nam et civitatum regendarum oratori gubernacula sententiâ suâ tradidit; in quo per mihi mirum visum est, Scævola, te hoc illi concedere; cum sæpissime tibi senatus, breviter impoliteque dicenti, maximis sit de rebus assensus. M. vero Scau-

rus, quem non longe ruri apud se esse audio, vir regendæ reipublicæ scientissimus, si audierit, hanc auctoritatem gravitatis et consilii sui vindicari a te, Crasse, quod eam oratoris propriam esse dicas; jam (credo) huc veniat, et hanc loquacitatem nostram vultu ipso adspectuque conterreat: qui quamquam est in dicendo minime contemnendus, prudentiâ tamen rerum magnarum magis quam dicendi arte nititur. Neque vero, si quis utrumque potest, aut ille consilii publici auctor, ac senator bonus, ob eam ipsam causam orator est; aut hic disertus atque eloquens, si est idem in procuratione civitatis egregius, illam scientiam dicendi copiâ est consecutus. Multum inter se distant istæ facultates, longeque sunt diversæ, atque sejunctæ; neque eâdem ratione ac viâ M. Cato, P. Africanus, Q. Metellus, C. Lælius, qui omnes eloquentes fuerunt, orationem suam, et reipublicæ dignitatem, exornabant.

L. Neque enim est interdictum aut a rerum naturâ, aut a lege aliquâ atque more, aut singulis hominibus, ne amplius, quam singulas artes, nôsse liceat. Quare non, etsi eloquentissimus Athenis Pericles, idemque in eâ civitate plurimos annos princeps consilii publici fuit, idcirco ejusdem hominis atque artis utraque facultas existimanda est; nec, si P. Crassus idem fuit eloquens, et juris peritus, ob eam causam inest in facultate dicendi juris civilis scientia. Nam si quisque, ut in aliquâ arte et facultate excellens, aliam quoque artem sibi assumserit, ita perficiet, ut, quod præterea sciet, id ejus, in quo excellet, pars quædam esse videatur; licet istâ ratione dicamus, pilâ bene et duodecim scriptis ludere, proprium esse juris civilis, quoniam utrumque eorum P. Mucius optime fecerit; eâdemque ratione dicantur, et quos Φυσικους Græci nominant, iidem poëtæ, quoniam Empedocles physicus egregium poëma fecerit. At hoc ne philosophi quidem ipsi, qui omnia, sicut propria, sua esse, atque a se possideri volunt, dicere

audent, geometriam aut musicam philosophi esse, quia Platonem omnes in illis artibus præstantissimum fuisse fateantur. Ac, si jam placet omnes artes oratori subjungere, tolerabilius est sic potius dicere, ut, quoniam dicendi facultas non debeat esse jejuna atque nuda, sed adspersa atque distincta multarum rerum jucundâ quâdam varietate, sit boni oratoris multa auribus accepisse, multa vidisse, multa animo et cogitatione, multa etiam legendo, percurrisse; neque ea, ut sua, possedisse, sed, ut aliena, libâsse. Fateor enim, callidum quemdam hunc, et nullâ in re tironem ac rudem, nec peregrinum atque hospitem in agendo, esse debere.

LI. Neque vero istis tragœdiis tuis, quibus uti philosophi maxime solent, Crasse, perturbor, quod ista dixisti, neminem posse eorum mentes, qui audirent, aut inflammare dicendo, aut inflammatas restinguere (cum eo maxime vis oratoris magnitudoque cernatur), nisi qui rerum omnium naturam, mores hominum atque rationes, penitus perspexerit: in quo philosophia sit oratori necessario percipienda; quo in studio hominum quoque ingeniosissimorum otiosissimorumque totas ætates videmus esse contritas: quorum ego copiam magnitudinemque cognitionis atque artis non modo non contemno, sed etiam vehementer admiror: nobis tamen, qui in hoc populo foroque versamur, satis est ea de moribus hominum et scire et dicere, quæ non abhorrent ab hominum moribus. Quis enim unquam orator magnus et gravis, cum iratum adversario judicem facere vellet, hæsitavit ob eam causam, quod nesciret, quid esset iracundia, fervorne mentis, an cupiditas puniendi doloris? Quis, cum cæteros animorum motus aut judicibus aut populo dicendo miscere atque agitare vellet, ea dixit, quæ a philosophis dici solent? qui partim omnino motus negant in animis ullos esse debere, quique eos in judicum mentibus concitent, scelus eos nefarium facere; partim, qui tolerabiliores

volunt esse, et ad veritatem vitæ propius accedere, permediocres ac potius leves motus debere esse dicunt. Orator autem omnia hæc, quæ putantur, in communi vitæ consuetudine, mala ac molesta, et fugienda, multo majora et acerbiora verbis facit: itemque ea, quæ vulgo expetenda atque optabilia videntur, dicendo amplificat atque ornat; neque vult ita sapiens inter stultos videri, uti, qui audiant, aut illum ineptum et Græculum putent, aut, etiamsi valde probent ingenium oratoris, sapientiam admirentur, se esse stultos moleste ferant; sed ita peragrat per animos hominum, ita sensus mentesque pertractat, ut non desideret philosophorum descriptiones, neque exquirat oratione, summum illud bonum in animone sit, an in corpore; virtute an voluptate definiatur; an hæc inter se jungi copularique possint; an vero, ut quibusdam visum, nihil certum sciri, nihil plane cognosci et percipi possit: quarum rerum fateor magnam multiplicemque esse disciplinam, et multas, copiosas, variasque rationes; sed aliud quiddam, longe aliud, Crasse, quærimus. Acuto homine nobis opus est, et naturâ usuque callido, qui sagaciter pervestiget, quid sui cives, iique homines quibus aliquid dicendo persuadere velit, cogitent, sentiant, opinentur, exspectent.

LII. Teneat oportet venas cujusque generis, ætatis, ordinis; et eorum, apud quos aliquid aget, aut erit acturus, mentes, sensusque degustet: philosophorum autem libros reservet sibi ad hujuscemodi Tusculani requiem atque otium, ne, si quando ei dicendum erit de justitiâ et fide, mutuetur a Platone; qui, cum hæc exprimenda verbis arbitraretur, novam quamdam finxit in libris civitatem: usque eo illa, quæ dicenda de justitiâ putabat, a vitæ consuetudine et a civitatum moribus abhorrebant. Quod si ea probarentur in populis atque in civitatibus; quis tibi, Crasse, concessisset, clarissimo viro, et amplissimo principi civitatis, ut illa diceres in maximâ

concione tuorum civium, quæ dixisti? "Eripite nos ex miseriis; eripite nos ex faucibus eorum, quorum crudelitas nostro sanguine non potest expleri: nolite sinere nos cuiquam servire, nisi vobis universis, quibus et possumus et debemus." Omitto "miserias," in quibus, ut illi aiunt, vir fortis esse non potest; omitto "fauces," ex quibus te eripi vis, ne judicio iniquo exsorbeatur sanguis tuus: quod sapienti negant accidere posse, "servire" vero, non modo te, sed universum senatum, cujus tum causam agebas, ausus es dicere? Potestne virtus, Crasse, servire, istis auctoribus, quorum tu præcepta oratoris facultate complecteris? quæ et semper et sola libera est, quæque, etiamsi corpora capta sint armis aut constricta vinculis, tamen suum jus, atque omnium rerum impunitam libertatem, tenere debeat. Quæ vero addidisti, non modo senatum servire "posse" populo, sed etiam "debere," quis hoc philosophus tam mollis, tam languidus, tam enervatus, tam omnia ad voluptatem corporis doloremque referens, probare posset; senatum servire populo, cui populus ipse moderandi et regendi sui potestatem, quasi quasdam habenas, tradidisset?

LIII. Itaque hæc cum a te divinitus ego dicta arbitrarer, P. Rutilius Rufus, homo doctus et philosophiæ deditus, non modo parum commode, sed etiam turpiter et flagitiose, dicta esse dicebat. Idemque Servium Galbam, quem hominem probe commeminisse se aiebat, pergraviter reprehendere solebat, quod is, L. Scribonio quæstionem in eum ferente, populi misericordiam concitâsset, cum M. Cato, Galbæ gravis atque acer inimicus, aspere apud populum Romanum et vehementer esset locutus: quam orationem in Originibus suis exposuit ipse. Reprehendebat igitur Galbam Rutilius, quod is C. Sulpicii Galli, propinqui sui, Q. pupillum filium ipse pæne in humeros suos extulisset, qui patris clarissimi recordatione et memoriâ fletum populo moveret, et duos fi-

lios suos parvos tutelæ populi commendâsset, ac se (tamquam in procinctu testamentum faceret sine librâ atque tabulis) populum Romanum tutorem instituere dixisset illorum orbitati. Itaque cum et invidiâ et odio populi tum Galba premeretur, his quoque eum tragœdiis liberatum ferebat; quod item apud Catonem scriptum esse video, nisi pueris et lacrymis usus esset, pœnas eum daturum fuisse. Hæc Rutilius valde vituperabat; et huic humilitati, dicebat, vel exsilium fuisse, vel mortem anteponendam. Neque vero hoc solum dixit, sed ipse et sensit, et fecit: nam, cum esset ille vir exemplum, ut scitis, innocentiæ; cumque illo nemo neque integrior esset in civitate neque sanctior, non modo supplex judicibus esse noluit, sed ne ornatius quidem aut liberius causam dici suam, quam simplex ratio veritatis ferebat. Paulum huic Cottæ tribuit partium, disertissimo adolescenti, sororis suæ filio. Dixit item causam illam quâdam ex parte Q. Mucius, more suo, nullo apparatu, pure et dilucide. Quod si tu tunc, Crasse, dixisses, qui subsidium oratori, ex illis disputationibus quibus philosophi utuntur, ad dicendi copiam, petendum esse paulo ante dicebas; et, si tibi pro P. Rutilio, non philosophorum more, sed tuo, licuisset dicere; quamvis scelerati illi fuissent, sicuti fuerunt, pestiferi cives, supplicioque digni; tamen omnem eorum importunitatem ex intimis mentibus evellisset vis orationis tuæ: nunc talis vir amissus est, dum causa ita dicitur, ut si in illâ commentitiâ Platonis civitate res ageretur. Nemo ingemuit, nemo inclamavit patronorum, nihil cuiquam doluit, nemo est questus, nemo rempublicam imploravit, nemo supplicavit. Quid multa? pedem nemo in illo judicio supplosit, credo, ne Stoicis renuntiaretur.

LIV. Imitatus est homo Romanus et consularis veterem illum Socratem, qui, cum omnium sapientissimus esset, sanctissimeque vixisset, ita in judicio capitis pro se ipse dixit, ut non supplex aut reus, sed

magister aut dominus videretur esse judicum. Quinetiam, cum ei scriptam orationem disertissimus orator Lysias attulisset, quam, si ei videretur, edisceret, ut eâ pro se in judicio uteretur, non invitus legit, et commode scriptam esse dixit: sed, inquit, ut, si mihi calceos Sicyonios attulisses, non uterer, quamvis essent habiles et apti ad pedem, quia non essent viriles; sic illam orationem disertam sibi et oratoriam videri, fortem et virilem non videri. Ergo ille quoque damnatus est: neque solum primis sententiis, quibus tantum statuebant judices, damnarent, an absolverent, sed etiam illis, quas iterum legibus ferre debebant. Erat enim Athenis, reo damnato, si fraus capitalis non esset, quasi pœnæ æstimatio: et sententia cum judicibus daretur, interrogabatur reus, quam quasi æstimationem commeruisse se maxime confiteretur; quod cum interrogatus Socrates esset, respondit, sese meruisse, ut amplissimis honoribus et præmiis decoraretur, et ei victus quotidianus in Prytaneo publice præberetur; qui honos apud Græcos maximus habetur. Cujus responso sic judices exarserunt, ut capitis hominem innocentissimum condemnarent: qui quidem si absolutus esset (quod, mehercule, etiamsi nihil ad nos pertinet, tamen propter ejus ingenii magnitudinem vellem), quonam modo istos philosophos ferre possemus, qui nunc, cum ille damnatus est nullam aliam ob culpam nisi propter dicendi inscientiam, tamen a se oportere dicunt peti præcepta dicendi? Quibuscum ego non pugno, utrum sit melius aut verius: tantum dico, et aliud illud esse atque hoc, et hoc sine illo summum esse posse.

LV. Nam, quod jus civile, Crasse, tam vehementer amplexus es; video, quid egeris: tum, cum dicebas, videbam. Primum Scævolæ te [dedisti,] quem omnes amare meritissimo pro ejus eximiâ suavitate debemus; cujus artem cum indotatam esse et incomtam videres, verborum eam dote locupletâsti et

ornâsti. Deinde, quod in eâ tu plus operæ laborisque consumseras, cum ejus studii tibi et hortator et magister esset domi, veritus es, nisi istam artem oratione exaggerâsses, ne operam perdidisses. Sed ego ne cum istâ quidem arte pugno. Sit sane tanta, quantam tu illam esse vis. Etenim, sine controversiâ, et magna est, et late patet, et ad multos pertinet, et summo in honore semper fuit; et clarissimi cives ei studio etiam hodie præsunt: sed vide, Crasse, ne, dum novo et alieno ornatu velis ornare juris civilis scientiam, suo quoque eam, concesso et tradito, spolies atque denudes. Nam, si ita diceres, qui jurisconsultus esset, esse eum oratorem, itemque qui esset orator, juris eumdem esse consultum; præclaras duas artes constitueres, atque inter se pares, et ejusdem socias dignitatis: nunc vero, jurisconsultum sine hac eloquentiâ, de quâ quærimus, fateris esse posse, fuisseque plurimos; oratorem negas, nisi illam scientiam assumserit, esse posse. Ita est tibi jurisconsultus ipse per se nihil, nisi leguleius quidam cautus et acutus, præco actionum, cantor formularum, auceps syllabarum: sed, quia sæpe utitur orator subsidio juris in causis, idcirco istam juris scientiam eloquentiæ, tamquam ancillulam pedisequamque, adjunxisti.

LVI. Quod vero impudentiam admiratus es eorum patronorum, qui aut, cum parva nescirent, magna profiterentur, aut ea, quæ maxima essent in jure civili, tractare auderent in causis, cum ea nescirent, nunquamque didicissent; utriusque rei facilis est et promta defensio. Nam neque illud est mirandum, qui, quibus verbis coëmtio fiat, nesciat, eumdem ejus mulieris, quæ cöemtionem fecerit, causam posse defendere: nec, si parvi navigii et magni eadem est in gubernando scientia; idcirco qui, quibus verbis herctum cieri oporteat, nesciat, idem herciscundæ familiæ causam agere non possit. Nam, quod maximas centumvirales causas in jure positas protulisti;

quæ tandem earum causa fuit, quæ ab homine eloquenti, juris imperito, non ornatissime potuerit dici? quibus quidem in causis omnibus, sicut in ipsâ M' Curii, quæ abs te nuper est dicta, et in C. Hostilii Mancini controversiâ, atque in eo puero qui ex alterâ natus erat uxore, non remisso nuntio superiori, fuit inter peritissimos homines summa de jure dissensio. Quæro igitur, quid adjuverit oratorem in his causis juris scientia, cum hic jurisconsultus superior fuerit discessurus, qui esset, non suo artificio, sed alieno, hoc est, non juris scientiâ, sed eloquentiâ, sustentatus. Equidem hoc sæpe audivi, cum ædilitatem P. Crassus peteret, eumque major natu, etiam consularis, Ser. Galba assectaretur, quod Crassi filiam C. filio suo despondisset, accessisse ad Crassum consulendi causâ quemdam rusticanum; qui cum Crassum seduxisset, atque ad eum retulisset, responsumque ab eo verum magis quam ad suam rem accommodatum abstulisset; ut eum tristem Galba vidit, nomine appellavit, quæsivitque, quâ de re ad Crassum retulisset: ex quo ut audivit, commotumque ut vidit hominem, Suspenso, inquit, animo et occupato Crassum tibi respondisse video: deinde ipsum Crassum manu prehendit, et, Heus tu, inquit, quid tibi in mentem venit ita respondere? Tum ille fidenter, homo peritissimus, confirmare, ita se rem habere, ut respondisset; nec dubium esse posse. Galba autem, alludens varie et copiose, multas similitudines afferre, multaque pro æquitate contra jus dicere: atque illum, cum disserendo par esse non posset (quamquam fuit Crassus in numero disertorum, sed par Galbæ nullo modo), ad auctores confugisse, et id, quod ipse diceret, et in P. Mucii, fratris sui, libris, et in Sex. Ælii commentariis, scriptum protulisse, ac tamen concessisse, Galbæ disputationem sibi probabilem et prope veram videri.

LVII. Attamen, quæ causæ sunt ejusmodi, ut de earum jure dubium esse non possit, omnino in judi-

cium vocari non solent. Num quis eo testamento, quod paterfamilias ante fecit, quam ei filius natus esset, hæreditatem petit? nemo: quia constat, agnascendo rumpi testamentum. Ergo in hoc genere juris judicia nulla sunt. Licet igitur impune oratori omnem hanc partem juris [incontroversi] ignorare, quæ pars sine dubio multo maxima est: in eo autem jure, quod ambigitur inter peritissimos, non est difficile oratori, ejus partis, quamcumque defendat, auctorem aliquem invenire; a quo cum amentatas hastas acceperit, ipse eas oratoris lacertis viribusque torquebit: nisi vero (bonâ veniâ hujus optimi viri dixerim, Scævolæ) tu, libellis aut præceptis soceri tui, causam M' Curii defendisti. Nonne arripuisti patrocinium æquitatis, et defensionem testamentorum, ac voluntatis mortuorum? Ac, meâ quidem sententiâ, (frequens enim te audivi, atque affui) multo majorem partem sententiarum sale tuo et lepore, et politissimis facetiis, pellexisti, cum et illud nimium acumen illuderes, et admirarere ingenium Scævolæ, qui excogitâsset, nasci prius oportere quam emori; cumque multa colligeres, et ex legibus et ex senatûs-consultis, et ex vitâ ac sermone communi, non modo acute, sed etiam ridicule ac facete; ubi si verba, non rem, sequeremur, confici nil posset. Itaque hilaritatis plenum judicium ac lætitiæ fuit; in quo quid tibi juris civilis exercitatio profuerit, non intelligo; dicendi vis egregia, summâ festivitate et venustate conjuncta, profuit. Ipse ille Mucius, paterni juris defensor, et quasi patrimonii propugnator sui, quid in illâ causâ, cum contra te diceret, attulit, quod de jure civili depromtum videretur? quam legem recitavit? quid patefecit dicendo, quod fuisset imperitis occultius? nempe ejus omnis oratio versata est in eo, ut scriptum plurimum valere oportere defenderet. At in hoc genere pueri apud magistros exercentur omnes, cum in ejusmodi causis alias scriptum, alias æquitatem, defendere docentur. Et (credo) in illâ militis causâ,

si tu aut hæredem aut militem defendisses, ad Hostilianas te actiones, non ad tuam vim et oratoriam facultatem, contulisses. Tu vero, vel si testamentum defenderes, sic ageres, ut omne omnium testamentorum jus in eo judicio positum videretur; vel si causam ageres militis, patrem ejus (ut soles) dicendo a mortuis excitâsses; statuisses ante oculos: complexus esset filium, flensque eum centumviris commendâsset: lapides, mehercule, omnes flere ac lamentari coëgisset, ut totum illud, "uti linguâ nuncupâsset," non in XII. tabulis, quas tu omnibus bibliothecis anteponis, sed in magistri carmine, scriptum videretur.

LVIII. Nam quod inertiam accusas adolescentium, qui istam artem, primum facillimam, non ediscant; quæ quam sit facilis, illi viderint, qui ejus artis arrogantiâ, quasi difficillima sit, ita subnixi ambulant; deinde etiam tu ipse videris, qui eam artem facilem esse dicis, quam concedis adhuc artem omnino non esse, sed aliquando, si quis aliam artem didicerit, ut hanc artem efficere possit, tum esse illam artem futuram: deinde, quod sit plena delectationis: in quâ tibi remittunt omnes istam voluptatem, et eâ se carere patiuntur; nec quisquam est eorum, qui, si jam sit ediscendum sibi aliquid, non Teucrum Pacuvii malit, quam Manilianas venalium vendendorum leges, ediscere. Tum autem quod amore patriæ censes nos nostrorum majorum inventa nôsse debere; non vides, veteres leges aut ipsas suâ vetustate consenuisse, aut novis legibus esse sublatas? Quod vero viros bonos jure civili fieri putas, quia legibus et præmia proposita sint virtutibus et supplicia vitiis; equidem putabam, virtutem hominibus (si modo tradi ratione possit) instituendo et persuadendo, non minis et vi ac metu, tradi. Nam ipsum quidem illud, etiam sine cognitione juris, quam sit bellum cavere malum, scire possumus. De me autem ipso, cui uni tu concedis, ut, sine ullâ juris scientiâ, tamen causis satisfacere possim, tibi hoc, Crasse, respondeo, neque

me unquam jus civile didicisse, neque tamen, in iis causis quas in jure possem defendere, unquam istam scientiam desiderâsse. Aliud est enim, esse artificem cujusdam generis atque artis, aliud in communi vitâ et vulgari hominum consuetudine nec hebetem nec rudem. Cui nostrûm non licet fundos nostros obire, aut res rusticas, vel fructûs causâ vel delectationis, invisere? tamen nemo tam sine oculis, tam sine mente vivit, ut, quid sit sementis ac messis, quid arborum putatio ac vitium, quo tempore anni, aut quo modo ea fiant, omnino nesciat. Num igitur, si cui fundus inspiciendus, aut si mandandum aliquid procuratori de agriculturâ, aut imperandum villico sit, Magonis Carthaginiensis sunt libri perdiscendi? an hac communi intelligentiâ contenti esse possumus? Cur ergo non iidem in jure civili, præsertim cum in causis et in negotiis et in foro conteramur, satis instructi esse possumus ad hoc duntaxat, ne in nostrâ patriâ peregrini atque advenæ esse videamur? Ac si jam sit causa aliqua ad nos delata obscurior, difficile (credo) sit, cum hoc Scævolâ communicare; quamquam ipsi omnia, quorum negotium est, consulta ad nos et exquisita deferunt. An vero si de re ipsâ, si de finibus, cum in rem præsentem non venimus, si de tabulis et perscriptionibus controversia est, contortas res et sæpe difficiles necessario perdiscimus; si leges nobis, aut si hominum peritorum responsa cognoscenda sunt, veremur, ne ea, si ab adolescentiâ juri civili minus studuerimus, non queamus cognoscere?

LIX. Nihilne igitur prodest oratori juris civilis scientia? Non possum negare prodesse ullam scientiam, ei præsertim, cujus eloquentia copiâ rerum debeat esse ornata: sed multa, et magna, et difficilia sunt ea, quæ sunt oratori necessaria, ut ejus industriam in plura studia distrahere nolim. Quis neget, opus esse oratori, in hoc oratorio motu statuque, Roscii gestum et venustatem? tamen nemo suaserit studiosis dicendi adolescentibus, in gestu discendo his-

trionum more elaborare. Quid est oratori tam necessarium, quam vox? tamen, me auctore, nemo dicendi studiosus, Græcorum more et tragœdorum, voci serviet, qui et annos complures sedentes declamitant, et quotidie, antequam pronuntient, vocem cubantes sensim excitant, eamdemque, cum egerunt, sedentes ab acutissimo sono usque ad gravissimum sonum recipiunt, et quasi quodam modo colligunt. Hoc nos si facere velimus, ante condemnentur ii, quorum causas receperimus, quam toties, quoties præscribitur, pæanem aut [munionem] citarîmus. Quod si in gestu, qui multum oratorem adjuvat, et in voce, quæ una maxime eloquentiam vel commendat vel sustinet, elaborare nobis non licet; ac tantum in utroque assequi possumus, quantum, in hac acie quotidiani muneris, spatii nobis datur; quanto minus est ad juris civilis perdiscendi occupationem descendendum? quod et summatim percipi sine doctrinâ potest, et hanc habet ab illis rebus dissimilitudinem, quod vox et gestus subito sumi, et aliunde arripi, non potest; juris utilitas, ad quamque causam, quamvis repente, vel a peritis vel de libris depromi potest. Itaque illi disertissimi homines ministros habent in causis juris peritos, cum ipsi sint imperitissimi, et qui (ut abs te paulo ante dictum est) pragmatici vocantur. In quo nostri omnino melius multo, quod clarissimorum hominum auctoritate leges et jura tecta esse voluerunt. Sed tamen non fugisset hoc Græcos homines, si ita necesse esse arbitrati essent oratorem ipsum erudire in jure civili, non ei pragmaticum adjutorem dare.

LX. Nam, quod dicis "senectutem a solitudine vindicari juris civilis scientiâ;" fortasse etiam pecuniæ magnitudine. Sed nos, non quid nobis utile, verum quid oratori necessarium sit, quærimus: quamquam, quoniam multa ad oratoris similitudinem ab uno artifice sumimus, solet idem Roscius dicere, se, quo plus sibi ætatis accederet, eo tardiores tibicinis modos, et cantus remissiores, esse facturum. Quod si ille,

adstrictus certâ quâdam numerorum moderatione et pedum, tamen aliquid ad requiem senectutis excogitat, quanto facilius nos non laxare modos, sed totos mutare, possumus? Neque enim hoc te, Crasse, fallit, quam multa sint et quam varia genera dicendi; [et] quod haud sciam an tu primus ostenderis, qui jamdiu multo dicis remissius et lenius, quam solebas: neque minus hæc tamen tua gravissimi sermonis lenitas, quam illa summa vis et contentio, probatur: multique oratores fuerunt, ut illum Scipionem audimus, et Lælium, qui omnia sermone conficerent paulo intentiore, nunquam, ut Ser. Galba, lateribus aut clamore contenderent. Quod si jam hoc facere non poteris, aut noles; vereris, ne tua domus, talis et viri et civis, si a litigiosis hominibus non colatur, a cæteris deseratur? Equidem tantum absum ab istâ sententiâ, ut non modo non arbitrer subsidium senectutis in eorum, qui consultum veniant, multitudine esse ponendum, sed, tamquam portum aliquem, exspectem istam, quam tu times, solitudinem. Subsidium enim bellissimum existimo esse senectuti otium.

Reliqua vero etiamsi adjuvant, (historiam dico, et prudentiam juris publici, et antiquitatis iter, et exemplorum copiam) si quando opus erit, a viro optimo, et istis rebus instructissimo, familiari meo, Longino mutuabor. Neque repugnabo, quo minus (id quod modo hortatus es) omnia legant, omnia audiant, in omni recto studio atque humanitate versentur: sed, mehercule, non ita multum spatii mihi videtur, si modo ea facere et persequi volent, quæ a te, Crasse, præcepta sunt; qui mihi prope etiam nimis duras leges imponere visus es huic ætati; sed tamen ad id, quod cupiunt, adipiscendum, prope necessarias. Nam et subitæ ad propositas causas exercitationes, et accuratæ et meditatæ commentationes, ac stilus ille tuus, quem tu vere dixisti perfectorem

dicendi esse ac magistrum, multi sudoris est; et illa orationis suæ cum scriptis alienis comparatio, et de alieno scripto subita, vel laudandi, vel vituperandi, vel comprobandi, vel refellendi causâ, disputatio, non mediocris contentionis est, vel ad memoriam, vel ad imitandum.

LXI. Illud vero fuit horribile, quod, mehercule, vereor ne majorem vim ad deterrendum habuerit, quam ad cohortandum. Voluisti enim in suo genere unumquemque nostrûm quasi quemdam esse Roscium; dixistique, non tam ea, quæ recta essent, probari, quam, quæ prava [sunt], fastidiis adhærescere: quod ego non tam fastidiose in nobis quam in histrionibus spectari puto. Itaque nos raucos sæpe attentissime audiri video (tenet enim res ipsa atque causa), at Æsopum, si paulum irrauserit, explodi. A quibus enim nihil præter voluptatem aurium quæritur, in iis offenditur, simul atque imminuitur aliquid de voluptate. In eloquentiâ autem multa sunt, quæ teneant, quæ si omnia summa non sunt, (et pleraque tamen magna sunt) necesse est, ea ipsa, quæ sunt, mirabilia videri.

Ergo, ut ad primum illud revertar, sit orator nobis is, qui, ut Crassus descripsit, accommodate ad persuadendum possit dicere. Is autem concludatur in ea, quæ sunt in usu civitatum vulgari ac forensi; remotisque cæteris studiis, quamvis ea sint ampla atque præclara, in hoc uno opere (ut ita dicam) noctes et dies urgeatur: imiteturque illum, cui sine dubio summa vis dicendi conceditur, Atheniensem Demosthenem, in quo tantum studium fuisse, tantusque labor dicitur, ut primum impedimenta naturæ diligentiâ industriâque superaret: cumque ita balbus esset, ut ejus ipsius artis, cui studeret, primam literam non posset dicere, perfecit meditando, ut nemo planius eo locutus putaretur: deinde, cum spiritus ejus esset angustior, tantum, continendâ animâ in di-

cendo, est assecutus, ut unâ continuatione verborum (id quod ejus scripta declarant) binæ ei contentiones vocis et remissiones continerentur: qui etiam (ut memoriæ proditum est), conjectis in os calculis, summâ voce versus multos uno spiritu pronuntiare consuescebat; neque [is] consistens in loco, sed inambulans, atque adscensu ingrediens arduo. Hisce ego cohortationibus, Crasse, ad studium et ad laborem incitandos juvenes vehementer assentior: cætera, quæ collegisti ex variis et diversis studiis et artibus, tametsi ipse es omnia consecutus, tamen ab oratoris proprio officio atque munere sejuncta esse arbitror.

LXII. Hæc cum Antonius dixisset, sane dubitare visus est Sulpicius, et Cotta, utrius oratio propius ad veritatem videretur accedere. Tum Crassus: Operarium nobis quemdam, Antoni, oratorem facis; atque haud scio, an aliter sentias, et utare tuâ illâ mirificâ ad refellendum consuetudine, quâ tibi nemo unquam præstitit; cujus quidem ipsius facultatis exercitatio oratorum propria est, sed jam in philosophorum consuetudine versatur, maximeque eorum, qui de omni re propositâ in utramque partem solent copiosissime dicere. Verum ego non solum arbitrabar, his præsertim audientibus, a me informari oportere, qualis esse posset is, qui habitaret in subselliis, neque quidquam amplius afferret, quam quod causarum necessitas postularet: sed majus quiddam videbam, cum censebam, oratorem, præsertim in nostrâ republicâ, nullius ornamenti expertem esse oportere. Tu autem, quoniam exiguis quibusdam finibus totum oratoris munus circumdedisti, hoc facilius nobis expones ea, quæ abs te de officiis præceptisque oratoris quæsita sunt; sed, opinor, secundum hunc diem: satis enim multa a nobis hodie dicta sunt. Nunc et Scævola, quoniam in Tusculanum ire constituit, paulum requiescet, dum se calor frangat; et nos ipsi, quoniam id temporis est,

valetudini demus operam. Placuit sic omnibus. Tum Scævola, Sane, inquit, vellem non constituissem, in Tusculanum me hodie venturum esse, Lælio : libenter audirem Antonium. Et, cum exsurgeret, simul arridens, Neque enim, inquit, tam mihi molestus fuit, quod jus nostrum civile pervellit, quam jucundus, quod se id nescire confessus est.

M. TULLII CICERONIS

DE

ORATORE

LIBER SECUNDUS.

I. Magna nobis pueris, Quinte frater, si memoriâ tenes, opinio fuit, L. Crassum non plus attigisse doctrinæ, quam quantum primâ illâ puerili institutione potuisset; M. autem Antonium omnino omnis eruditionis expertem atque ignarum fuisse: erantque multi, qui, quamquam non ita sese rem habere arbitrarentur, tamen, quo facilius nos incensos studio dicendi a doctrinâ deterrerent, libenter id, quod dixi, de illis oratoribus prædicarent; ut, si homines non eruditi summam essent prudentiam atque incredibilem eloquentiam consecuti, inanis omnis noster esse labor, et stultum, in nobis erudiendis, patris nostri, optimi ac prudentissimi viri, studium videretur. Quos tum, ut pueri, refutare domesticis testibus, patre, et C. Aculeone, propinquo nostro, et L. Cicerone, patruo, solebamus, quod de Crasso pater, et Aculeo (quocum erat nostra matertera), quem Crassus dilexit ex omnibus plurimum, et patruus, qui cum Antonio in Ciliciam profectus unâ decesserat, multa nobis de ejus studio doctrinâque sæpe narravit: cumque nos, cum consobrinis nostris, Aculeonis filiis, et ea disceremus quæ Crasso placerent, et ab

his doctoribus, quibus ille uteretur, erudiremur, etiam illud sæpe intelleximus (cum [essemus] ejusmodi, quod vel pueri sentire poteramus) illum et Græce sic loqui, nullam ut nôsse aliam linguam videretur, et doctoribus nostris ea ponere in percontando, eaque ipsum omni in sermone tractare, ut nihil esse ei novum, nihil inauditum videretur. De Antonio vero, quamquam sæpe ex humanissimo homine, patruo nostro, acceperamus, quemadmodum ille vel Athenis vel Rhodi se doctissimorum hominum sermonibus dedisset; tamen ipse adolescentulus, quantum illius ineuntis ætatis meæ patiebatur pudor, multa ex eo sæpe quæsivi. Non erit profecto tibi, quod scribo, hoc novum, (nam jam tum ex me audiebas) mihi illum, ex multis variisque sermonibus, nullius rei, quæ quidem esset in his artibus, de quibus aliquid existimare possem, rudem aut ignarum esse visum. Sed fuit hoc in utroque eorum, ut Crassus non tam existimari vellet non didicisse, quam illa despicere, et nostrorum hominum in omni genere prudentiam Græcis anteferre: Antonius autem probabiliorem hoc populo orationem fore censebat suam, si omnino didicisse nunquam putaretur: atque ita se uterque graviorem fore, si alter contemnere, alter ne nôsse quidem, Græcos videretur.

Quorum consilium quale fuerit, nihil sane ad hoc tempus. Illud autem est hujus institutæ scriptionis ac temporis, neminem eloquentiâ, non modo sine dicendi doctrinâ, sed ne sine omni quidem sapientiâ, florere unquam et præstare potuisse.

II. Etenim cæteræ fere artes se ipsæ per se tuentur singulæ: bene dicere autem, quod est scienter et perite et ornate dicere, non habet definitam aliquam regionem, cujus terminis septa teneatur. Omnia, quæcumque in hominum disceptationem cadere possunt, bene sunt ei dicenda, qui hoc se posse profitetur; aut eloquentiæ nomen relinquendum est. Quare equidem et in nostrâ civitate, et in ipsâ Græciâ, quæ

semper hæc summa duxit, multos et ingeniis et magnâ laude dicendi sine summâ rerum omnium scientiâ fuisse fateor: talem vero exsistere eloquentiam, qualis fuerit in Crasso et Antonio, non cognitis rebus omnibus, quæ ad tantam prudentiam pertinerent, tantamque dicendi copiam, quanta in illis fuerit, non potuisse confirmo. Quo etiam feci libentius, ut eum sermonem, quem illi quondam inter se de his rebus habuissent, mandarem literis: vel ut illa opinio, quæ semper fuisset, tolleretur, alterum non doctissimum, alterum plane indoctum, fuisse; vel ut ea, quæ existimarem a summis oratoribus de eloquentiâ divinitus esse dicta, custodirem literis, si ullo modo assequi complectique potuissem; vel, mehercule, etiam, ut laudem eorum, jam prope senescentem, quantum ego possem, ab oblivione hominum atque a silentio vindicarem. Nam, si ex scriptis cognosci ipsi suis potuissent, minus hoc fortasse mihi esse putâssem laborandum: sed, cum alter non multum (quod quidem exstaret), et idipsum adolescens, alter nihil admodum, scripti reliquisset; deberi hoc a me tantis hominum ingeniis putavi, ut, cum etiam nunc vivam illorum memoriam teneremus, hanc immortalem redderem, si possem. Quod hoc etiam spe aggredior majore ad probandum, quia non de Ser. Galbæ aut C. Carbonis eloquentiâ scribo aliquid, in quo liceat mihi fingere, si quid velim, nullius memoriâ jam refellente: sed edo hæc, iis cognoscenda, qui eos ipsos, de quibus loquor, sæpe audierunt; ut duos summos viros, iis qui neutrum illorum viderint, eorum quibus ambo illi oratores cogniti sint, vivorum et præsentium, memoriâ teste, commendemus.

III. Nec vero te, carissime frater atque optime, rhetoricis nunc quibusdam libris, quos tu agrestes putas, insequor ut erudiam: quid enim tuâ potest oratione aut subtilius aut ornatius esse? Sed quamquam, sive judicio, ut soleo dicere, sive, ut ille pater eloquentiæ de se Isocrates scripsit ipse, pudore a di-

cendo, et timiditate ingenuâ quâdam, refugisti, sive, ut ipse jocari soles, unum putâsti satis esse non modo in unâ familiâ rhetorem, sed pæne in totâ civitate; non tamen arbitror tibi hos libros in eo fore genere, quod merito, propter eorum, qui de dicendi ratione disputârunt, jejunitatem bonarum artium, possit illudi. Nihil enim mihi quidem videtur in Crassi et Antonii sermone esse præteritum, quod quisquam summis ingeniis, acerrimis studiis, optimâ doctrinâ, maximo usu, cognosci ac percipi potuisse arbitraretur; quod tu facillime poteris judicare, qui prudentiam rationemque dicendi per te ipsum, usum autem per nos, percipere voluisti. Sed, quo citius hoc, quod suscepimus, non mediocre munus, conficere possimus, omissâ nostrâ adhortatione, ad eorum, quos proposuimus, sermonem disputationemque veniamus.

Postero igitur die, quam illa erant acta, horâ fere secundâ, cum etiam tum in lecto Crassus esset, et apud eum Sulpicius sederet, Antonius autem inambularet cum Cottâ in porticu, repente eo Q. Catulus senex cum C. Julio fratre venit. Quod ubi audivit, commotus Crassus surrexit; omnesque admirati, majorem aliquam esse causam eorum adventûs suspicati sunt. Qui cum inter se, ut ipsorum usus ferebat, amicissime consalutâssent; Quid vos tandem? Crassus, Num quidnam, inquit, novi? Nihil sane, inquit Catulus: etenim vides esse ludos: sed (vel tu nos ineptos licet, inquit, vel molestos putes) cum ad me in Tusculanum [inquit] heri vesperi venisset Cæsar de Tusculano suo, dixit mihi, a se Scævolam hinc euntem esse conventum, ex quo mira quædam se audîsse dicebat; te, quem ego, toties omni ratione tentans, ad disputandum elicere non potuissem, permulta de eloquentiâ cum Antonio disseruisse, et, tamquam in scholâ, prope ad Græcorum consuetudinem, disputâsse. Itaque frater exoravit me, ipsum quidem a studio audiendi non nimis abhorrentem,

sed, mehercule, verentem, ne molesti vobis interveniremus, ut huc secum venirem. Scævolam enim ita dicere aiebat, bonam partem sermonis in hunc diem esse dilatam. Hoc si tu cupidius factum existimas, Cæsari attribues; si familiarius, utrique nostrûm. Nos quidem, nisi forte molesti intervenimus, venisse delectat.

IV. Tum Crassus, Equidem, quæcumque causa vos huc attulisset, lætarer, cum apud me viderem homines mihi carissimos et amicissimos: sed tamen, vere dicam, quævis mallem fuisset, quam ista, quam dicis. Ego enim (ut, quemadmodum sentio, loquar) nunquam mihi minus, quam hesterno die, placui, (magis adeo id facilitate quam aliâ ullâ culpâ meâ contigit) qui, dum obsequor adolescentibus, me senem esse sum oblitus; fecique id, quod ne adolescens quidem feceram, ut iis de rebus, quæ doctrinâ aliquâ continerentur, disputarem. Sed hoc tamen cecidit mihi peropportune, quod, transactis jam meis partibus, ad Antonium audiendum venistis. Tum Cæsar, Equidem, inquit, Crasse, ita sum cupidus te in illâ longiore ac perpetuâ disputatione audiendi, ut, si id mihi minus contingat, vel hoc sim quotidiano tuo sermone contentus. Itaque experiar equidem illud, ut ne Sulpicius, familiaris meus, aut Cotta, plus quam ego, apud te valere videatur; et te exorabo profecto, ut mihi quoque et Catulo tuæ suavitatis aliquid impertias. Sin tibi id minus libebit, non te urgebo, neque committam, ut, dum vereare, tu ne sis ineptus, me esse judices. Tum ille, Ego, mehercule, inquit, Cæsar, ex omnibus Latinis verbis, hujus verbi vim vel maximam semper putavi: quem enim nos *ineptum* vocamus, is mihi videtur ab hoc nomen habere ductum, quod *non* sit *aptus:* idque in sermonis nostri consuetudine perlate patet. Nam qui aut, tempus quid postulet, non videt, aut plura loquitur, aut se ostentat, aut eorum, quibuscum est, vel dignitatis vel commodi rationem non habet, aut denique

in aliquo genere aut inconcinnus aut multus est, is ineptus dicitur. Hoc vitio cumulata est eruditissima illa Græcorum natio: itaque, quod vim hujus mali Græci non vident, ne nomen quidem ei vitio imposuerunt: ut enim quæras omnia, quomodo Græci ineptum appellent, non reperies. Omnium autem ineptiarum, (quæ sunt innumerabiles) haud scio an [nulla] sit major, quam illorum qui solent, quocumque in loco, quoscumque inter homines visum est, de rebus aut difficillimis aut non necessariis, argutissime disputare. Hoc nos ab istis adolescentibus facere inviti et recusantes heri coacti sumus.

V. Tum Catulus, Ne Græci quidem, inquit, Crasse, qui in civitatibus suis clari et magni fuerunt, sicuti tu es, nosque omnes in nostrâ republicâ volumus esse, horum Græcorum, qui se inculcant auribus nostris, similes fuerunt: nec tamen in otio sermones hujusmodi, disputationesque, fugiebant. Ac si tibi videntur, qui temporis, qui loci, qui hominum rationem non habent, inepti, sicut debent videri; num tandem aut locus hic non idoneus videtur, in quo porticus hæc ipsa, ubi ambulamus, et palæstra, et tot locis sessiones, gymnasiorum et Græcarum disputationum memoriam quodammodo commovent? aut importunum tempus in tanto otio, quod et raro datur, et nunc peroptato nobis datum est? aut homines ab hoc genere disputationis alieni, qui omnes hi sumus, ut sine his studiis vitam nullam esse ducamus? Omnia ista, inquit Crassus, ego alio modo interpretor, qui primum palæstram, et sedes, et porticus, etiam ipsos, Catule, Græcos, exercitationis et delectationis causâ, non disputationis, invenisse arbitror. Nam et sæculis multis ante gymnasia inventa sunt, quam in his philosophi garrire cœperunt, et hoc ipso tempore, cum omnia gymnasia philosophi teneant, tamen eorum auditores discum audire, quam philosophum, malunt; qui simul ut increpuit, in mediâ oratione de maximis rebus et gravissimis dis-

putantem philosophum omnes unctionis causâ relinquunt: ita levissimam delectationem gravissimæ, ut ipsi ferunt, utilitati anteponunt. Otium autem quod dicis esse, assentior: verum otii fructus est, non contentio animi, sed relaxatio.

VI. Sæpe ex socero meo audivi, cum is diceret, socerum suum Lælium semper fere cum Scipione solitum rusticari, eosque incredibiliter repuerascere esse solitos, cum rus ex urbe, tamquam e vinculis, evolavissent. Non audeo dicere de talibus viris, sed tamen ita solet narrare Scævola, conchas eos et umbilicos ad Caietam et ad Laurentum legere consuêsse, et ad omnem animi remissionem ludumque descendere. Sic enim se res habet: [ut] quemadmodum volucres videmus, procreationis atque utilitatis suæ causâ, fingere et construere nidos, easdem autem, cum aliquid effecerint, levandi laboris sui causâ, passim ac libere solutas opere volitare; sic nostri animi, forensibus negotiis atque urbano opere defessi, gestiunt ac volitare cupiunt, vacui curâ atque labore. Itaque illud, quod ego in causâ Curianâ Scævolæ dixi, non dixi secus, ac sentiebam. Nam si, inquam, Scævola, nullum erit testamentum recte factum, nisi quod tu scripseris, omnes ad te cives cum tabulis veniemus, omnium testamenta tu scribes unus. Quid igitur? inquam: quando ages negotium publicum? quando amicorum? quando tuum? quando denique nihil ages? tum illud addidi: Mihi enim liber esse non videtur, qui non aliquando nihil agit. In quâ permaneo, Catule, sententiâ; meque, cum huc veni, hoc ipsum nihil agere, et plane cessare, delectat. Nam, quod addidisti tertium, vos eos esse, qui vitam insuavem sine his studiis putaretis, id me non modo non hortatur ad disputandum, sed etiam deterret. Nam, ut C. Lucilius, homo doctus et perurbanus, dicere solebat, ea, quæ scriberet, neque ab indoctissimis se neque ab doctissimis legi velle; quod alteri nihil intelligerent, alteri plus fortasse, quam ipse;

quo etiam scripsit, "Persium non curo legere:" (hic enim fuit, ut nôramus, omnium fere nostrorum hominum doctissimus) "Lælium Decimum volo," (quem cognovimus virum bonum, et non illiteratum, sed nihil ad Persium); sic ego, si jam mihi disputandum sit de his nostris studiis, nolim equidem apud rusticos, sed multo minus apud vos: malo enim non intelligi orationem meam, quam reprehendi.

VII. Tum Cæsar, Equidem, inquit, Catule, jam mihi videor navâsse operam, quod huc venerim: nam hæc ipsa recusatio disputationis disputatio quædam fuit mihi quidem perjucunda. Sed cur impedimus Antonium, cujus audio esse partes, ut de totâ eloquentiâ disserat, quemque jamdudum Cotta et Sulpicius exspectant? Ego vero, inquit Crassus, neque Antonium verbum facere patiar, et ipse obmutescam, nisi prius a vobis impetrâro .... Quidnam? inquit Catulus. Ut hîc sitis hodie. Tum, cum ille dubitaret, quod ad fratrem promiserat, Ego, inquit Julius, pro utroque respondeo: sic faciemus: atque istâ quidem conditione, vel ut verbum nullum faceres, me teneres. Hîc Catulus arrisit; et simul, Præcisa, inquit, mihi quidem dubitatio est, quoniam neque domi imperâram, et hic, apud quem eram futurus, sine meâ sententiâ tam facile promisit.

Tum omnes oculos in Antonium conjecerunt: et ille, Audite vero, audite, inquit: hominem enim audietis de scholâ, atque a magistro, et Græcis literis eruditum: et eo quidem loquar confidentius, quod Catulus auditor accessit; cui non solum nos Latini sermonis, sed etiam Græci ipsi solent suæ linguæ subtilitatem elegantiamque concedere. Sed tamen, quoniam hoc totum, quidquid est, sive artificium sive studium dicendi, nisi accessit os, nullum potest esse; docebo vos, discipuli, quod ipse non didici, quid de omni genere dicendi sentiam. Hîc posteaquam arriserunt, Res mihi videtur esse, inquit,

facultate præclara, arte mediocris. Ars enim earum rerum est quæ sciuntur; oratoris autem omnis actio opinionibus, non scientiâ, continetur. Nam et apud eos dicimus, qui nesciunt, et ea dicimus quæ nescimus ipsi: itaque et illi alias aliud iisdem de rebus et sentiunt et judicant, et nos contrarias sæpe causas dicimus, non modo ut Crassus contra me dicat aliquando, aut ego contra Crassum, cum alterutri necesse sit falsum dicere; sed etiam ut uterque nostrûm eâdem de re alias aliud defendat, cum plus uno verum esse non possit. Ut igitur, in ejusmodi re quæ mendacio nixa sit, quæ ad scientiam non sæpe perveniat, quæ opiniones hominum, et sæpe errores aucupetur, ita dicam, si causam putatis esse, cur audiatis.

VIII. Nos vero, et valde quidem, Catulus inquit, putamus, atque eo magis, quod nullâ mihi ostentatione videris esse usurus. Exorsus es enim non gloriose, magis, ut tu putas, a veritate, quam a nescio quâ dignitate. Ut igitur de ipso genere sum confessus, inquit Antonius, artem esse non maximam; sic illud affirmo, præcepta posse quædam dari peracuta ad pertractandos animos hominum, et ad excipiendas eorum voluntates. Hujus rei scientiam si quis volet magnam quamdam artem esse dicere, non repugnabo. Etenim cum plerique temere ac nullâ ratione causas in foro dicant, nonnulli autem propter exercitationem, aut propter consuetudinem aliquam, callidius id faciant; non est dubium, quin, si quis animadverterit, quid sit, quare alii melius quam alii dicant, id possit notare. Ergo id qui toto in genere fecerit, is si non plane artem, at quasi artem quamdam, invenerit. Atque utinam, ut mihi illa videre videor in foro atque in causis, ita nunc, quemadmodum ea reperirentur, possem vobis exponere!

Sed de me videro: nunc hoc propono, quod mihi persuasi, quamvis ars non sit, tamen nihil esse perfecto oratore præclarius. Nam, ut usum dicendi

omittam, qui in omni pacatâ et liberâ civitate dominatur, tanta oblectatio est in ipsâ facultate dicendi, ut nihil hominum aut auribus aut mentibus jucundius percipi possit. Qui enim cantus moderatæ orationis pronuntiatione dulcior inveniri potest? quod carmen artificiosâ verborum conclusione aptius? qui actor in imitandâ, quam orator in suscipiendâ, veritate jucundior? Quid autem subtilius, quam acutæ crebræque sententiæ? quid admirabilius, quam res splendore illustrata verborum? quid plenius, quam omni rerum genere cumulata oratio? Neque enim ulla non propria oratoris est res, quæ quidem ornate dici graviterque debeat.

IX. Hujus est, in dando consilio de maximis rebus, cum dignitate explicata sententia; ejusdem et languentis populi incitatio, et effrenati moderatio. Eâdem facultate et fraus hominum ad perniciem, et integritas ad salutem, vocatur. Quis cohortari ad virtutem ardentius, quis a vitiis acrius revocare, quis vituperare improbos asperius, quis laudare bonos ornatius, quis cupiditatem vehementius frangere accusando, potest? quis mœrorem levare mitius consolando? Historia vero testis temporum, lux veritatis, vita memoriæ, magistra vitæ, nuntia vetustatis, quâ voce aliâ, nisi oratoris, immortalitati commendatur? Nam si qua est ars alia, quæ verborum aut faciendorum aut deligendorum scientiam profiteatur; aut si quisquam dicitur, nisi orator, formare orationem, eamque variare et distinguere quasi quibusdam verborum sententiarumque insignibus; aut si via ulla, nisi ab hac unâ arte, traditur, aut argumentorum aut sententiarum, aut denique descriptionis atque ordinis; fateamur aut hoc, quod hæc ars profiteatur, alienum esse, aut cum aliquâ aliâ arte esse commune. Sed si in hac unâ est ea ratio atque doctrina, non, si qui aliarum artium bene locuti sunt, eo minus id est hujus unius proprium. Sed, ut orator de iis rebus, quæ cæterarum artium sunt, si modo eas

cognôrit, (ut heri Crassus dicebat) optime potest dicere; sic cæterarum artium homines ornatius illa sua dicunt, si quid ab hac arte didicerunt. Neque enim si de rusticis rebus agricola quispiam, aut etiam (id, quod multi) medicus de morbis, aut de pingendo pictor aliquis, diserte dixerit aut scripserit, idcirco illius artis putanda sit eloquentia: in quâ quia vis magna est in hominum ingeniis, eo multi, etiam sine doctrinâ, aliquid omnium generum atque artium consequuntur: sed, quid cujusque sit proprium, etsi ex eo judicari potest, cum videris, quid quæque doceant, tamen hoc certius nihil esse potest, quam quod omnes artes aliæ sine eloquentiâ suum munus præstare possunt, orator sine eâ nomen suum obtinere non potest: ut cæteri, si diserti sint, aliquid ab hoc habeant; hic, nisi domesticis se instruxerit copiis, aliunde dicendi copiam petere non possit.

X. Tum Catulus, Etsi, inquit, Antoni, minime impediendus est interpellatione iste cursus orationis tuæ, patiêre tamen, mihique ignosces. "Non enim possum, quin exclamem," ut ait ille in Trinummo: ita mihi vim oratoris tum exprimere subtiliter visus es, tum laudare copiosissime; quod quidem eloquentem vel optime facere oportet, ut eloquentiam laudet: debet enim, ad eam laudandam, ipsam illam adhibere, quam laudat. Sed perge porro: tibi enim assentior, vestrum esse hoc totum, diserte dicere; idque si quis in aliâ arte faciat, eum assumto aliunde uti bono, non proprio, nec suo. Et Crassus, Nox te, inquit, nobis, Antoni, expolivit, hominemque reddidit: nam hesterno sermone, unius cujusdam operis, ut ait Cæcilius, remigem aliquem aut bajulum, nobis oratorem descripseras, inopem quemdam humanitatis atque inurbanum. Tum Antonius, Heri enim, inquit, hoc mihi proposueram, ut, si te refellissem, hos a te discipulos abducerem: nunc, Catulo audiente et Cæsare, videor debere non tam pugnare tecum, quam, quid ipse sentiam, dicere.

Sequitur igitur, quoniam nobis est hic, de quo loquimur, in foro atque in oculis civium constituendus, ut videamus, quid ei negotii demus, cuique eum muneri velimus esse præpositum. Nam Crassus heri, cum vos, Catule et Cæsar, non adessetis, posuit breviter in artis distributione idem, quod Græci plerique posuerunt: neque sane quid ipse sentiret, sed quid ab illis diceretur, ostendit: duo prima genera quæstionum esse, in quibus eloquentia versaretur, unum infinitum, alterum certum. Infinitum mihi videbatur id dicere, in quo aliquid generatim quæreretur, hoc modo: Expetendane esset eloquentia? expetendine honores? certum autem, in quo quid in personis, et in constitutâ re et definitâ, quæreretur; cujusmodi sunt, quæ in foro atque in civium causis disceptationibusque versantur. Ea mihi videntur aut in lite ordinandâ, aut in consilio dando, esse posita: nam illud tertium, quod et a Crasso tactum est, et (ut audio) ille ipse Aristoteles, qui hæc maxime illustravit, adjunxit, etiamsi opus est, tamen minus est necessarium. Quidnam? inquit Catulus; an laudationes? id enim video poni genus tertium.

XI. Ita, inquit Antonius; et in eo quidem genere scio et me, et omnes qui affuerunt, delectatos esse vehementer, cum abs te est Popilia, mater vestra, laudata; cui primum mulieri hunc honorem in nostrâ civitate tributum puto: sed non omnia, quæcumque loquimur, mihi videntur ad artem et ad præcepta esse revocanda. Ex his enim fontibus, unde omnia ornate dicendi præcepta sumuntur, licebit etiam laudationem ornare, neque illa elementa desiderare; quæ ut nemo tradat, quis est, qui nesciat, quæ sint in homine laudanda? Positis enim iis rebus, quas Crassus in illius orationis suæ, quam contra collegam censor habuit, principio dixit, "Quæ naturâ aut fortunâ darentur hominibus, in iis rebus se vinci posse animo æquo pati: quæ ipsi sibi ho-

mines parare possent, in iis rebus se pati vinci non posse;" qui laudabit quempiam, intelliget, exponenda sibi esse fortunæ bona. Ea sunt, generis, pecuniæ, propinquorum, amicorum, opum, valetudinis, formæ, virium, ingenii, cæterarumque rerum, quæ sunt aut corporis, aut extraneæ: si habuerit, bene his usum: si non habuerit, sapienter caruisse: si amiserit, moderate tulisse. Deinde, quid sapienter is, quem laudet, quid liberaliter, quid fortiter, quid juste, quid magnifice, quid pie, quid grate, quid humaniter, quid denique cum aliquâ virtute, aut fecerit aut tulerit. Hæc, et quæ sint ejus generis, facile videbit, qui volet laudare quempiam; et qui vituperare, contraria. Cur igitur dubitas, inquit Catulus, facere hoc tertium genus, quoniam inest in ratione rerum? non enim, si est facilius, eo de numero quoque est excerpendum. Quia nolo, inquit, omnia, quæ cadunt aliquando in oratorem, quamvis exigua sint, ea sic tractare, quasi nihil possit dici sine præceptis suis. Nam et testimonium sæpe dicendum est, ac nonnunquam etiam accuratius, ut mihi necesse fuit in Sex. Titium, seditiosum civem et turbulentum: explicavi, in eo testimonio dicendo, omnia consilia consulatûs mei, quibus illi tribuno plebis pro republicâ restitissem; quæque ab eo contra rempublicam facta arbitrarer, exposui. Diu retentus sum; multa audivi; multa respondi. Num igitur placet, cum de eloquentiâ præcipias, aliquid etiam de testimoniis dicendis, quasi in arte tradere? Nihil sane, inquit Catulus, necesse est.

XII. Quid si (quod sæpe summis viris accidit) mandata sint exponenda, aut in senatu ab imperatore, aut ad imperatorem aut ad regem aut ad populum aliquem a senatu? num, quia genere orationis in hujusmodi causis accuratiore est utendum, idcirco pars etiam hæc causarum numeranda videtur, aut propriis præceptis instruenda? Minime vero, inquit Catulus: non enim deerit homini diserto in ejusmodi rebus facultas, ex cæteris rebus et causis

comparata. Ergo item, inquit, illa, quæ sæpe diserte agenda sunt, et quæ ego paulo ante (cum eloquentiam laudarem) dixi oratoris esse, neque habent suum locum ullum in divisione partium, neque certum præceptorum genus; et agenda sunt non minus diserte, quam quæ in lite dicuntur, objurgatio, cohortatio, consolatio: quorum nihil est, quod non summa dicendi ornamenta desideret: sed ex artificio res istæ præcepta non quærunt. Plane, inquit Catulus, assentior.

Age vero, inquit Antonius, qualis oratoris, et quanti hominis in dicendo, putas esse, historiam scribere? Si, ut Græci scripserunt, summi, inquit Catulus: si, ut nostri, nihil opus est oratore: satis est, non esse mendacem. Atqui, ne nostros contemnas, inquit Antonius, Græci quoque sic initio scriptitârunt, ut noster Cato, ut Pictor, ut Piso. Erat enim historia nihil aliud, nisi annalium confectio: cujus rei, memoriæque publicæ retinendæ causâ, ab initio rerum Romanarum usque ad P. Mucium, pontificem maximum, res omnes singulorum annorum mandabat literis pontifex maximus, efferebatque in album; et proponebat tabulam domi, potestas ut esset populo cognoscendi; [iique] etiam nunc annales maximi nominantur. Hanc similitudinem scribendi multi secuti sunt, qui, sine ullis ornamentis, monimenta solum temporum, hominum, locorum, gestarumque rerum reliquerunt. Itaque qualis apud Græcos Pherecydes, Hellanicus, Acusilas fuit, aliique permulti; talis noster Cato, et Pictor, et Piso, qui neque tenent, quibus rebus ornetur oratio, (modo enim huc ista sunt importata) et, dum intelligatur, quid dicant, unam dicendi laudem putant esse brevitatem. Paululum se erexit, et addidit historiæ majorem sonum vocis, vir optimus, Crassi familiaris, Antipater: cæteri non exornatores rerum, sed tantummodo narratores fuerunt.

XIII. Est, inquit Catulus, ut dicis: sed iste ipse Cœlius neque distinxit historiam varietate locorum;

neque verborum collocatione, et tractu orationis leni et æquabili, perpolivit illud opus; sed, ut homo neque doctus neque maxime aptus ad dicendum, sicut potuit, dolavit: vicit tamen, ut dicis, superiores. Minime mirum, inquit Antonius, si ista res adhuc nostrâ linguâ illustrata non est: nemo enim studet eloquentiæ nostrorum hominum, nisi ut in causis atque in foro eluceat: apud Græcos autem eloquentissimi homines, remoti a causis forensibus, cum ad cæteras res illustres, tum ad scribendam historiam maxime, se applicaverunt. Namque et Herodotum illum, qui princeps genus hoc ornavit, in causis nihil omnino versatum esse accepimus: atqui tanta est eloquentia, ut me quidem, quantum ego Græce scripta intelligere possum, magnopere delectet. Et, post illum, Thucydides omnes dicendi artificio, meâ sententiâ, facile vicit; qui ita creber est rerum frequentiâ, ut verborum prope numerum sententiarum numero consequatur; ita porro verbis aptus et pressus, ut nescias, utrum res oratione, an verba sententiis, illustrentur. Atqui ne hunc quidem, quamquam est in republicâ versatus, ex numero accepimus eorum qui causas dictitârunt; et hos libros tum scripsisse dicitur, cum a republicâ remotus, atque (id quod optimo cuique Athenis accidere solitum est) in exsilium pulsus esset. Hunc consecutus est Syracusius Philistus, qui, cum Dionysii tyranni familiarissimus esset, otium suum consumsit in historiâ scribendâ, maximeque Thucydidem est, sicut mihi videtur, imitatus. Postea vero, quasi ex clarissimâ rhetoris officinâ, duo præstantes ingenio, Theopompus et Ephorus, ab Isocrate magistro impulsi, se ad historiam contulerunt: causas omnino nunquam attigerunt.

XIV. Denique etiam a philosophiâ profectus princeps Xenophon, Socraticus ille; post, ab Aristotele, Callisthenes, comes Alexandri, scripsit historiam; et hic quidem rhetorico pæne more: ille autem su-

perior leniore quodam sono est usus, et qui illum impetum oratoris non habeat; vehemens fortasse minus, sed aliquanto tamen est, ut mihi quidem videtur, dulcior. Minimus natu horum omnium Timæus, quantum autem judicare possum, longe eruditissimus, et rerum copiâ et sententiarum varietate abundantissimus, et ipsâ compositione verborum non impolitus, magnam eloquentiam ad scribendum attulit, sed nullum usum forensem.

Hæc cum ille dixisset, Quid est, inquit, Catule, Cæsar? ubi sunt, qui Antonium Græce negant scire? quot historicos nominavit! quam scienter! quam proprie de unoquoque dixit! Id, mehercule, inquit Catulus admirans, illud jam mirari desino, quod multo magis ante mirabar, hunc, cum hæc nesciret, in dicendo posse tantum. Atqui, Catule, inquit Antonius, non ego utilitatem aliquam ad dicendum aucupans, horum libros, et nonnullos alios, sed delectationis causâ, cum est otium, legere soleo. Quid ergo est? fatebor: aliquid tamen: ut, cum in sole ambulem, etiamsi aliam ob causam ambulem, fieri naturâ tamen, ut colorer; sic, cum istos libros ad Misenum (nam Romæ vix licet) studiosius legerim, sentio orationem meam illorum tactu quasi colorari. Sed, ne latius hoc vobis patere videatur, hæc duntaxat in Græcis intelligo, quæ ipsi, qui scripserunt, voluerunt a vulgo intelligi: in philosophos vestros si quando incidi, deceptus indicibus librorum, quod sunt fere inscripti de rebus notis et illustribus, de virtute, de justitiâ, de honestate, de voluptate, verbum prorsus nullum intelligo: ita sunt angustis et concisis disputationibus illigati! Poëtas omnino, quasi aliâ quâdam linguâ locutos, non conor attingere: cum his me (ut dixi) oblecto, qui res gestas, aut qui orationes scripserunt suas, aut qui ita loquuntur, ut videantur voluisse nobis, qui non sumus eruditissimi, esse familiares.

XV. Sed illuc redeo. Videtisne, quantum munus

sit oratoris historia? haud scio, an flumine orationis, et varietate maximum: neque tamen eam reperio usquam separatim instructam rhetorum præceptis: sita sunt enim ante oculos. Nam quis nescit, primam esse historiæ legem, ne quid falsi dicere audeat? deinde ne quid veri non audeat; ne qua suspicio gratiæ sit in scribendo; ne qua simultatis. Hæc scilicet fundamenta nota sunt omnibus. Ipsa autem exædificatio posita est in rebus et verbis. Rerum ratio ordinem temporum desiderat, regionum descriptionem: vult etiam, quoniam in rebus magnis memoriâque dignis consilia primum, deinde acta, postea eventus, exspectantur, et de consiliis significari quid scriptor probet, et in rebus gestis declarari, non solum quid actum aut dictum sit, sed etiam quomodo: et cum de eventu dicatur, ut causæ explicentur omnes, vel casûs, vel sapientiæ, vel temeritatis: hominumque ipsorum non solum res gestæ, sed etiam, qui famâ ac nomine excellant, de cujusque vitâ atque naturâ. Verborum autem ratio, et genus orationis, fusum atque tractum, et cum lenitate quâdam æquabili profluens, sine hac judiciali asperitate, et sine sententiarum forensium aculeis, persequendum est. Harum tot tantarumque rerum videtisne ulla esse præcepta, quæ in artibus rhetorum reperiantur?

In eodem silentio multa alia oratorum officia jacuerunt, cohortationes, consolationes, præcepta, admonita; quæ tractanda sunt omnia disertissime: sed locum suum in illis artibus, quæ traditæ sunt, habent nullum. Atque in hoc genere illa quoque est infinita silva, quod oratori plerique (ut etiam Crassus ostendit) duo genera ad dicendum dederunt; unum de certâ definitâque causâ, quales sunt, quæ in litibus, quæ in deliberationibus versantur; addat, si quis volet, etiam laudationes: alterum, quod appellant omnes fere scriptores, explicat nemo, infinitam generis, sine tempore et sine personâ, quæstionem. Hoc quid et

quantum sit, cum dicunt, intelligere mihi non videntur. Si enim est oratoris, quæcumque res infinite posita sit, de eâ posse dicere; dicendum erit ei, quanta sit solis magnitudo, quæ forma terræ: de mathematicis, de musicis rebus, non poterit, quin dicat, hoc onere suscepto, recusare. Denique ei, qui profitetur esse suum, non solum de iis controversiis quæ temporibus et personis notatæ sunt, hoc est, de omnibus forensibus, sed etiam de generum infinitis quæstionibus, dicere, nullum potest esse genus orationis, quod sit exceptum.

XVI. Sed si illam quoque partem quæstionum oratori volumus adjungere vagam, et liberam, et late patentem, ut de rebus bonis aut malis, expetendis aut fugiendis, honestis aut turpibus, utilibus aut inutilibus, de virtute, de justitiâ, de continentiâ, de prudentiâ, de magnitudine animi, de liberalitate, de pietate, de amicitiâ, de fide, de officio, de cæteris virtutibus, contrariisque vitiis, dicendum oratori putemus: itemque de republicâ, de imperio, de re militari, de disciplinâ civitatis, de hominum moribus; assumamus eam quoque partem, sed ita, ut sit circumscripta modicis regionibus. Equidem omnia, quæ pertinent ad usum civium, morem hominum, quæ versantur in consuetudine vitæ, in ratione reipublicæ, in hac societate civili, in sensu hominum communi, in naturâ, in moribus, comprehendenda esse oratori puto: si minus ut separatim de his rebus philosophorum more respondeat; at certe, ut in causâ prudenter possit intexere: hisce autem ipsis de rebus ut ita loquatur, ut ii, qui jura, qui leges, qui civitates constituerunt, locuti sunt, simpliciter et splendide, sine ullâ serie disputationum, et sine jejunâ concertatione verborum. Hoc loco, ne qua sit admiratio, si tot tantarumque rerum nulla a me præcepta ponentur, sic statuo: Ut in cæteris artibus, cum tradita sint cujusque artis difficillima, reliqua, quia aut faciliora aut similia sint, tradi non necesse esse; ut in

picturâ, qui hominis speciem pingere perdidicerit, posse eum cujusvis vel formæ vel ætatis, etiamsi non didicerit, pingere; neque esse periculum, qui leonem aut taurum pingat egregie, ne idem in multis aliis quadrupedibus facere non possit (neque est omnino ars ulla, in quâ omnia, quæ illâ arte effici possunt, a doctore tradantur; sed qui primarum et certarum rerum genera ipsa didicerunt, reliqua non incommode persequuntur); similiter arbitror, in hac sive ratione sive exercitatione dicendi, qui illam vim adeptus sit, ut eorum mentes, qui aut de republicâ, aut de ipsius rebus, aut de iis, contra quos, aut pro quibus dicat, cum aliquâ statuendi potestate audiant, ad suum arbitrium movere possit, hunc de toto illo genere reliquarum orationum non plus quæsiturum esse, quid dicat, quam Polycletum illum, cum Herculem fingebat, quemadmodum pellem aut hydram fingeret, etiamsi hæc nunquam separatim facere didicisset.

XVII. Tum Catulus: Præclare mihi videris, Antoni, posuisse ante oculos, quid discere oporteret eum, qui orator esset futurus; quid etiam, si non didicisset, ex eo quod didicisset, assumere: deduxisti enim totum hominem in duo solum genera causarum; cætera innumerabilia exercitationi et similitudini reliquisti. Sed videto, ne in istis duobus generibus hydra tibi sit, et pellis; Hercules autem, et alia opera majora, ne, in illis rebus quas prætermittis, relinquantur. Non enim mihi minus operis videtur de universis generibus rerum, quam de singulorum causis, ac multo etiam majus de naturâ Deorum, quam de hominum litibus, dicere. Non est ita, inquit Antonius: dicam enim tibi, Catule, non tam doctus, quam (id quod est majus) expertus. Omnium cæterarum rerum oratio, mihi crede, ludus est homini non hebeti, neque inexercitato, neque communium literarum et politioris humanitatis experti: in causarum contentionibus magnum est quoddam

opus, atque haud sciam an de humanis operibus longe maximum; in quibus vis oratoris plerumque ab imperitis exitu et victoriâ judicatur; ubi adest armatus adversarius, qui sit et feriendus et repellendus: ubi sæpe is, qui rei dominus futurus est, alienus atque iratus, aut etiam amicus adversario et inimicus tibi est; cum aut docendus is est, aut dedocendus, aut reprimendus, aut incitandus, aut omni ratione ad tempus, ad causam, oratione moderandus (in quo sæpe benevolentia ad odium, odium autem ad benevolentiam deducendum est); qui, tamquam machinatione aliquâ, tum ad severitatem, tum ad remissionem animi, tum ad tristitiam, tum ad lætitiam, est contorquendus. Omnium sententiarum gravitate, omnium verborum ponderibus, est utendum. Accedat oportet actio varia, vehemens, plena animi, plena spiritûs, plena doloris, plena veritatis. In his operibus si quis illam artem comprehenderit, ut, tamquam Phidias, Minervæ signum efficere possit; non sane, quemadmodum in clypeo idem ille artifex minora illa opera facere discat, laborabit.

XVIII. Tum Catulus: Quo ista majora ac mirabiliora fecisti, eo me major exspectatio tenet, quibusnam rationibus, quibusve præceptis ea tanta vis comparetur: non quo mea quidem jam intersit (neque enim ætas id mea desiderat, et aliud quoddam genus dicendi nos secuti sumus, qui nunquam sententias de manibus judicum vi quâdam orationis extorsimus, ac potius placatis eorum animis, tantum, quantum ipsi patiebantur, accepimus); sed tamen ista tua, nullum ad usum meum, tantum cognoscendi studio adductus, requiro. Nec mihi opus est Græco aliquo doctore, qui mihi pervulgata præcepta decantet, cum ipse nunquam forum, nunquam ullum judicium, adspexerit; ut peripateticus ille dicitur Phormio. cum Hannibal, Carthagine expulsus, Ephesum ad Antiochum venisset exsul, proque eo, quod ejus nomen erat magnâ apud omnes gloriâ,

invitatus esset ab hospitibus suis, ut eum, quem dixi, si vellet, audiret; cumque se non nolle dixisset; locutus esse dicitur homo copiosus aliquot horas de imperatoris officio, et de omni re militari. Tum, cum cæteri, qui illum audierant, vehementer essent delectati, quærebant ab Hannibale, quidnam ipse de illo philosopho judicaret. Pœnus, non optime Græce, sed tamen libere, respondisse fertur, multos se deliros senes sæpe vidisse; sed, qui magis quam Phormio deliraret, vidisse neminem. Neque, mehercule, injuriâ. Quid enim aut arrogantius aut loquacius fieri potuit, quam Hannibali, qui tot annos de imperio cum populo Romano omnium gentium victore certâsset, Græcum hominem, qui nunquam hostem, nunquam castra vidisset, nunquam denique minimam partem ullius publici muneris attigisset, præcepta de re militari dare? Hoc mihi facere omnes isti, qui de arte dicendi præcipiunt, videntur: quod enim ipsi experti non sunt, id docent cæteros. Sed hoc minus fortasse errant, quod non te, ut Hannibalem, sed pueros aut adolescentulos, docere conantur.

XIX. Erras, Catule, inquit Antonius: nam egomet in multos jam Phormiones incidi. Quis enim est istorum Græcorum, qui quemquam nostrûm quidquam intelligere arbitretur? Ac mihi quidem non ita molesti sunt; facile omnes perpetior et perfero: nam aut aliquid afferunt, quod mihi non displiceat; aut efficiunt, ut me non didicisse minus pœniteat. Dimitto autem eos non tam contumeliose, quam philosophum illum Hannibal; et eo fortasse plus habeo etiam negotii: sed tamen est eorum doctrina, quantum ego judicare possum, perridicula. Dividunt enim totam rem in duas partes, in causæ controversiam, et in quæstionis. Causam appellant rem positam in disceptatione rerum et controversiâ; quæstionem autem, rem positam in infinitâ dubitatione. De causâ præcepta dant; de alterâ parte

dicendi mirum silentium est. Denique quinque faciunt quasi membra eloquentiæ, invenire quid dicas, inventa disponere, deinde ornare verbis, post memoriæ mandare, tum ad extremum agere ac pronuntiare: rem sane non reconditam. Quis enim hoc non suâ sponte viderit, neminem posse dicere, nisi et quid diceret, et quibus verbis, et quo ordine diceret, haberet, et ea meminisset? Atque hæc ego non reprehendo: sed ante oculos posita esse dico, ut eas item quatuor, quinque, sexve partes, vel etiam septem (quoniam aliter ab aliis digeruntur) in quas est ab his omnis oratio distributa. Jubent enim exordiri ita, ut eum, qui audiat, benevolum nobis faciamus, et docilem, et attentum: deinde rem narrare, ita ut verisimilis narratio sit, ut aperta, ut brevis: post autem dividere causam, aut proponere: nostra confirmare argumentis, ac rationibus: deinde contraria refutare. Tum autem alii conclusionem orationis, et quasi perorationem, collocant: alii jubent, antequam peroretur, ornandi aut augendi causâ, digredi; deinde concludere, ac perorare. Ne hæc quidem reprehendo: sunt enim concinne distributa, sed tamen (id quod necesse fuit hominibus expertibus veritatis) non perite. Quæ enim præcepta principiorum et narrationum esse voluerunt, ea in totis orationibus sunt conservanda. Nam ego mihi benevolum judicem facilius facere possum in cursu orationis, quam cum omnia sunt inaudita; docilem autem, non cum polliceor me demonstraturum, sed tum, cum doceo et explano; attentum vero, crebro totâ actione excitandis mentibus judicum, non primâ denuntiatione, efficere possumus. Jam vero narrationem quod jubent verisimilem esse, et apertam, et brevem, recte nos admonent: quod hæc narrationis magis putant esse propria, quam totius orationis, valde mihi videntur errare: omninoque in hoc omnis est error, quod existimant, artificium esse hoc quoddam non dissimile cæterorum, cujusmodi de ipso jure civili

hesterno die Crassus componi posse dicebat: ut genera rerum primum exponerentur, in quo vitium est, si genus ullum prætermittatur: deinde singulorum generum partes, in quo et deesse aliquam partem, et superare, mendosum est: tum verborum omnium definitiones, in quibus neque abesse quidquam decet, neque redundare.

XX. Sed hoc si in jure civili, si etiam in parvis aut mediocribus rebus doctiores assequi possunt; non idem sentio, tantâ hac in re, tamque immensâ, posse fieri. Sin autem qui arbitrantur, deducendi sunt ad eos qui hæc docent: omnia jam explicata et perpolita assequentur; sunt enim innumerabiles de his rebus libri, neque abditi neque obscuri. Sed videant, quid velint; ad ludendumne, an ad pugnandum, arma sint sumturi. Aliud enim pugna et acies, aliud ludus campusque noster, desiderat. Attamen ars ipsa ludicra armorum et gladiatori et militi prodest aliquid: sed animus acer et præsens, et acutus idem atque versutus, invictos viros efficit, non difficilius arte conjunctâ.

Quare ego tibi oratorem sic jam instituam, si potero, ut, quid efficere possit, ante perspiciam. Sit enim mihi tinctus literis; audierit aliquid; legerit; ista ipsa præcepta acceperit: tentabo quid deceat, quid voce, quid viribus, quid spiritu, quid linguâ efficere possit. Si intelligam posse ad summos pervenire, non solum hortabor, ut elaboret, sed etiam, si vir quoque mihi bonus videbitur, obsecrabo: tantum ego in excellente oratore, et eodem viro bono, pono esse ornamenti universæ civitati. Sin videbitur, cum omnia summa fecerit, tamen ad mediocres oratores esse venturus; permittam ipsi, quid velit; molestus magnopere non ero. Sin plane abhorrebit, et erit absurdus; ut se contineat, aut ad aliud studium transferat, admonebo. Nam neque is, qui optime potest, deserendus ullo modo est a cohortatione nostrâ, neque is, qui aliquid potest, deterrendus;

quod alterum divinitatis mihi cujusdam videtur; alterum, vel non facere quod non optime possis, vel facere quod non pessime facias, humanitatis; tertium vero illud, clamare contra quam deceat, et quam possis, hominis est (ut tu, Catule, de quodam declamatore dixisti) stultitiæ suæ quamplurimos testes domestico præconio colligentis. De hoc igitur, qui erit talis, ut cohortandus adjuvandusque sit, ita loquamur, ut ei tradamus ea duntaxat, quæ nos usus docuit, ut, nobis ducibus, veniat eo, quo sine duce ipsi pervenimus, quoniam meliora docere non possumus.

XXI. Atque, ut a familiari nostro exordiar; hunc ego, Catule, Sulpicium, (primum in causâ parvulâ adolescentulum audivi) voce, et formâ, et motu corporis, et reliquis rebus aptum ad hoc munus, de quo quærimus, oratione autem celeri et concitatâ (quod erat ingenii), et verbis effervescentibus, et paulo nimium redundantibus (quod erat ætatis), non sum adspernatus. Volo enim se efferat in adolescente fecunditas: nam facilius, sicut in vitibus revocantur ea, quæ sese nimium profuderunt, quam, si nihil valet materies, nova sarmenta culturâ excitantur; ita volo esse in adolescente, unde aliquid amputem. Non enim potest in eo succus esse diuturnus, quod nimis celeriter est maturitatem assecutum. Vidi statim indolem, neque dimisi tempus; et eum sum cohortatus, ut forum sibi ludum putaret esse ad discendum; magistrum autem, quem vellet, eligeret; me quidem si audiret, L. Crassum: quod iste arripuit, et ita sese facturum confirmavit; atque etiam addidit, gratiæ scilicet causâ, me quoque sibi magistrum futurum. Vix annus intercesserat ab hoc sermone cohortationis meæ, cum iste accusavit C. Norbanum, defendente me. Non est credibile, quid interesse mihi sit visum inter eum qui tum erat, et qui anno ante fuerat. Omnino in illud genus eum Crassi magnificum atque præclarum natura ipsa

ducebat: sed ea non satis proficere potuisset, nisi eodem studio atque imitatione intendisset, atque ita dicere consuêsset, ut totâ mente Crassum, atque omni animo, intueretur.

XXII. Ergo hoc sit primum in præceptis meis, ut demonstremus, quem imitetur, atque ita, ut, quæ maxime excellant in eo quem imitabitur, ea diligentissime persequatur: tum accedat exercitatio, quâ illum, quem ante delegerit, imitando effingat, atque ita exprimat; non ut multos imitatores sæpe cognovi, qui aut ea quæ facilia sunt, aut etiam illa quæ insignia ac pæne vitiosa, consectantur imitando. Nihil est facilius, quam amictum imitari alicujus, aut statum, aut motum. Si vero etiam vitiosum aliquid est, id sumere, et in eo vitiosum esse, non magnum est, ut ille, qui nunc etiam, amissâ voce, furit in republicâ Furius, nervos in dicendo C. Fimbriæ, quos tamen habuit ille, non assequitur, oris pravitatem et verborum latitudinem imitatur: sed tamen ille nec deligere scivit, cujus potissimum similis esset, et, in eo ipso quem delegerat, imitari etiam vitia voluit. Qui autem ita faciet, ut oportet, primum vigilet necesse est in deligendo: deinde, quem probavit, in eo quæ maxime excellent, ea diligentissime persequatur.

Quid enim causæ censetis esse, cur ætates extulerint singulæ singula prope genera dicendi? quod non tam facile in nostris oratoribus possumus judicare (quia scripta, ex quibus judicium fieri posset, non multa sane reliquerunt), quam in Græcis; ex quorum scriptis, cujusque ætatis quæ dicendi ratio voluntasque fuerit, intelligi potest. Antiquissimi fere sunt, quorum quidem scripta constent, Pericles, atque Alcibiades, et eâdem ætate Thucydides, subtiles, acuti, breves, sententiis magis quam verbis abundantes. Non potuisset accidere, ut unum esset omnium genus, nisi aliquem sibi proponerent ad imitandum. Consecuti sunt hos Critias, Theramenes,

Lysias. Multa Lysiæ scripta sunt; nonnulla Critiæ: de Theramene audivimus. Omnes etiam tum retinebant illum Periclis succum; sed erant paulo uberiore filo. Ecce tibi exortus est Isocrates, magister istorum omnium, cujus e ludo, tamquam ex equo Trojano, meri principes exierunt: sed eorum partim in pompâ, partim in acie, illustres esse voluerunt.

XXIII. Itaque et illi, Theopompi, Ephori, Philisti, Naucratæ, multique alii naturis differunt; voluntate autem similes sunt, et inter sese, et magistri: et ii, qui se ad causas contulerunt, ut Demosthenes, Hyperides, Lycurgus, Æschines, Dinarchus, aliique complures, etsi inter se pares non fuerunt, tamen sunt omnes in eodem veritatis imitandæ genere versati, quorum quamdiu mansit imitatio, tamdiu genus illud dicendi studiumque vixit: posteaquam, exstinctis his, omnis eorum memoria sensim obscurata est et evanuit; alia quædam dicendi molliora ac remissiora genera viguerunt. Inde Demochares, quem aiunt sororis filium fuisse Demostheni: tum Phalereus ille Demetrius, omnium istorum, meâ sententiâ, politissimus, aliique eorum similes, exstiterunt. Quæ si volemus usque ad hoc tempus persequi; intelligemus, ut hodie Alabandensem illum Meneclem, et ejus fratrem Hieroclem, quos ego audivi, tota imitatur Asia; sic semper fuisse aliquem, cujus se similes plerique esse vellent.

Hanc igitur similitudinem qui imitatione assequi volet, tum exercitationibus crebris atque magnis, tum scribendo maxime persequatur: quod si hic noster Sulpicius faceret, multo ejus oratio esset pressior; in quâ nunc interdum (ut in herbis rustici solent dicere) in summâ ubertate inest luxuries quædam, quæ stilo depascenda est. Hîc Sulpicius, Me quidem, inquit, recte mones; idque mihi gratum est: sed ne te quidem, Antoni, multum scriptitâsse arbitror. Tum ille, Quasi vero, inquit, non ea præcipiam aliis, quæ mihi ipsi desint: sed tamen ne

tabulas quidem conficere existimor. Verum et in hoc, ex re familiari meâ, et in illo, ex eo quod dico, quantulum id cumque est, quid faciam, judicari potest. Atque esse tamen multos videmus, qui neminem imitentur, et suâpte naturâ, quod velint, sine cujusquam similitudine, consequantur; quod et in vobis animadverti recte potest, Cæsar, et Cotta; quorum alter inusitatum quidem nostris oratoribus leporem quemdam et salem, alter acutissimum et subtilissimum dicendi genus, est consecutus. Neque vero vester æqualis Curio (patre, meâ sententiâ, vel eloquentissimo temporibus illis) quemquam mihi magnopere videtur imitari; qui tamen verborum gravitate, et elegantiâ, et copiâ, suam quamdam expressit quasi formam figuramque dicendi: quod ego maxime potui judicare in eâ causâ, quam ille contra me apud centumviros pro fratribus Cossis dixit; in quâ nihil illi defuit, quod non modo copiosus, sed etiam sapiens orator, habere deberet.

XXIV. Verum, ut aliquando ad causas deducamus illum, quem instituimus, et eas quidem, in quibus plusculum negotii est, judiciorum atque litium, (riserit aliquis fortasse hoc præceptum; est enim non tam acutum, quam necessarium, magisque monitoris non fatui, quam eruditi magistri) hoc ei primum præcipiemus, quascumque causas erit acturus, ut eas diligenter penitusque cognoscat. Hoc in ludo non præcipitur: faciles enim causæ ad pueros deferuntur. Lex peregrinum vetat in murum adscendere: adscendit: hostes repulit: accusatur. Nihil est negotii hujusmodi causam cognoscere. Recte igitur nihil de causâ discendâ præcipiunt: hæc est enim in ludo causarum fere formula. At vero in foro, tabulæ, testimonia, pacta, conventa, stipulationes, cognationes, affinitates, decreta, responsa, vita denique eorum qui in causâ versantur, tota cognoscenda est: quarum rerum negligentiâ plerasque causas, et maxime privatas, (sunt enim multo sæpe obscuriores) videmus

amitti. Ita nonnulli, dum operam suam multam existimari volunt, ut toto foro volitare, et a causâ ad causam ire videantur, causas dicunt incognitas. In quo est illa quidem magna offensio, vel negligentiæ, susceptis rebus; vel perfidiæ, receptis: sed etiam illa major opinione, quod nemo potest, de eâ re quam non novit, non turpissime dicere. Ita dum inertiæ vituperationem, quæ major est, contemnunt, assequuntur etiam illam, quam magis ipsi fugiunt, tarditatis. Equidem soleo dare operam, ut de suâ quisque re me ipse doceat; et, ut ne quis alius adsit, quo liberius loquatur, et agere adversarii causam, ut ille agat suam, et, quidquid de suâ re cogitârit, in medium proferat. Itaque, cum ille discessit, tres personas unus sustineo summâ animi æquitate, meam, adversarii, judicis. Qui locus est talis, ut plus habeat adjumenti quam incommodi, hunc judico esse dicendum: ubi plus mali quam boni reperio, id totum abjudico atque ejicio. Ita assequor, ut alio tempore cogitem, quid dicam, et alio dicam: quæ duo plerique, ingenio freti, simul faciunt: sed certe iidem illi melius aliquanto dicerent, si aliud sumendum sibi tempus ad cogitandum, aliud ad dicendum putarent.

Cum rem penitus causamque cognovi, statim occurrit animo, quæ sit causa ambigui. Nihil est enim, quod inter homines ambigatur, sive ex crimine causa constet, ut facinoris, sive ex controversiâ, ut hæreditatis, sive ex deliberatione, ut belli, sive ex personâ, ut laudis, sive ex disputatione, ut de ratione vivendi; in quo non, aut quid factum sit, aut fiat, futurumve sit, quæratur, aut quale sit, aut quid vocetur.

XXV. Ac nostræ fere causæ, quæ quidem sunt criminum, plerumque inficiatione defenduntur. Nam et de pecuniis repetundis, quæ maximæ sunt, neganda fere sunt omnia: et de ambitu raro illud datur, ut possis liberalitatem ac benignitatem ab ambitu atque largitione sejungere: de sicariis, de veneficiis, de peculatu, inficiari necesse est. Id est igitur genus

primum causarum in judiciis, ex controversiâ facti. In deliberationibus plerumque ex futuri, raro etiam ex instantis aut facti. Sæpe autem res non, sit, necne, sed qualis sit, quæritur; ut cum L. Opimii causam defendebat apud populum, audiente me, C. Carbo consul, nihil de C. Gracchi nece negabat; sed id jure, pro salute patriæ, factum esse dicebat: ut eidem Carboni tribuno plebis, aliâ tum mente rempublicam capessenti, P. Africanus de Ti. Gracche interroganti, responderat, jure cæsum videri. Jure autem omnia defenduntur, quæ sunt ejus generis, ut aut oportuerit, aut licuerit, aut necesse fuerit, aut imprudentiâ, aut casu, facta esse videantur. Jam quid vocetur, quæritur, cum, quo verbo quid appellandum sit, contenditur; ut mihi ipsi cum hoc Sulpicio fuit in Norbani causâ summa contentio: pleraque enim de iis, quæ ab isto objiciebantur, cum confiterer, tamen ab illo majestatem minutam negabam: ex quo verbo, lege Apuleiâ, tota illa causa pendebat. Atque in hoc genere causarum nonnulli præcipiunt, ut verbum illud, quod causam facit, lucide breviterque definiat. Quod mihi quidem perquam puerile videri solet: alia est enim, cum inter doctos homines, de iis ipsis rebus quæ versantur in artibus, disputatur, verborum definitio; ut, cum quæritur, quid sit ars, quid sit lex, quid sit civitas: in quibus hoc præcipit ratio atque doctrina, ut vis ejus rei, quam definias, sic exprimatur, ut neque absit quidquam, neque supersit. Quod quidem in illâ causâ neque Sulpicius fecit, neque ego facere conatus sum. Nam, quantum uterque nostrûm potuit, omni copiâ dicendi dilatavit, quid esset majestatem minuere. Etenim definitio primum, reprehenso verbo uno, aut addito, aut demto, sæpe extorquetur e manibus: deinde genere ipso doctrinam redolet exercitationemque pæne puerilem: tum et in sensum et in mentem judicis intrare non potest: ante enim præterlabitur, quam percepta est.

XXVI. Sed in eo genere, in quo, quale sit quid,

ambigitur, exsistit etiam ex scripti interpretatione sæpe contentio, in quo nulla potest esse, nisi ex ambiguo, controversia. Nam illud ipsum, cum scriptum a sententiâ discrepat, genus quoddam habet ambigui; quod tum explicatur, cum ea verba, quæ desunt, suggesta sunt; quibus additis, defenditur, sententiam scripti perspicuam fuisse; et ex contrariis scriptis si quid ambigitur, non novum genus nascitur, sed superioris generis causa duplicatur: idque aut nunquam dijudicari poterit, aut ita dijudicabitur, ut, referendis præteritis verbis, id scriptum, quodcumque defendimus, suppleatur. Ita fit, ut unum genus in iis causis, quæ propter scriptum ambiguntur, relinquatur, si est scriptum aliquid ambigue. Ambiguorum autem complura genera sunt; quæ mihi videntur ii melius nôsse, qui dialectici appellantur, hi autem nostri ignorare, qui non minus nôsse debeant: tum illud est frequentissimum in omni consuetudine vel sermonis vel scripti, cum idcirco aliquid ambigitur, quod aut verbum, aut verba sint prætermissa. Iterum autem peccant, cum genus hoc causarum, quod in scripti interpretatione versatur, ab illis causis, in quibus, qualis quæque res sit, disceptatur, sejungunt: nusquam enim tam quæritur, quale sit genus ipsum rei, quam in scripto, quod totum a facti controversiâ separatum est. Ita tria sunt omnino genera, quæ in disceptationem et controversiam cadere possunt; quid fiat, factum, futurumve sit; aut quale sit; aut quomodo nominetur: nam et illud quidem, quod quidam Græci adjungunt, rectene factum sit, totum in eo est, quod, quale sit, quærimus.

XXVII. Sed jam ad institutum revertar meum. Cum igitur, accepto causæ genere et cognito, rem tractare cœpi, nihil prius constituo, quam, quid sit illud, quo mihi referenda sit omnis illa oratio, quæ sit propria quæstionis et judicii: deinde illa duo diligentissime considero, quorum alterum commendationem habet nostram, aut eorum quos defendimus;

alterum est accommodatum ad eorum animos, apud quos dicimus, ad id quod volumus, commovendos. Ita ratio omnis dicendi tribus ad persuadendum rebus est nixa: ut probemus vera esse ea quæ defendimus; ut conciliemus nobis eos qui audiunt; ut animos eorum, ad quemcumque causa postulabit motum, vocemus. Ad probandum autem duplex est oratori subjecta materies: una rerum earum, quæ non excogitantur ab oratore, sed, in re positæ, ratione tractantur; ut tabulæ, testimonia, pacta, conventa, quæstiones, leges, senatûs-consulta, res judicatæ, decreta, responsa, et reliqua, si quæ sunt, quæ non pariuntur ab oratore, sed ad oratorem a causâ atque a re deferuntur; altera, quæ tota in disputatione et argumentatione oratoris collocata est. Ita in superiore genere de tractandis argumentis, in hoc autem etiam de inveniendis, cogitandum est. Atque isti quidem, qui docent, cum causas in plura genera secuerunt, singulis generibus argumentorum copiam suggerunt: quod etiamsi ad instituendos adolescentulos magis aptum est, ut, simul ac posita sit causa, habeant, quo se referant, unde statim expedita possint argumenta depromere; tamen et tardi ingenii est, rivulos consectari, fontes rerum non videre; et jam ætatis est usûsque nostri, a capite, quod velimus, arcessere, et, unde omnia manent, videre.

Et primum genus illud earum rerum, quæ ad oratorem deferuntur, meditatum nobis in perpetuum, ad omnem usum similium rerum, esse debebit. Nam pro tabulis et contra tabulas; pro testibus et contra testes; pro quæstionibus et contra quæstiones; et item de cæteris rebus ejusdem generis, vel separatim dicere solemus de genere universo, vel definite de singulis temporibus, hominibus, causis: quos quidem locos (vobis hoc, Cotta et Sulpici, dico) multâ commentatione atque meditatione paratos atque expeditos habere debetis. Longum est enim nunc me explicare, quâ ratione aut confirmare aut infirmare testes, ta-

bulas, quæstiones, oporteat. Hæc sunt omnia ingenii vel mediocris, exercitationis autem maximæ: artem quidem, et præcepta duntaxat hactenus requirunt, ut certis dicendi luminibus ornentur. Itemque illa, quæ sunt alterius generis, quæ tota ab oratore pariuntur, excogitationem non habent difficilem, explicationem magis illustrem perpolitamque desiderant. Itaque, cum hæc duo nobis quærenda sint in causis, primum quid, deinde quomodo, dicamus; alterum, quod totum arte tinctum videtur, tametsi artem requirit, tamen prudentiæ est pæne mediocris, quid dicendum sit, videre: alterum est, in quo oratoris vis illa divina, virtusque cernitur, ea, quæ dicenda sunt, ornate, copiose, varieque dicere.

XXVIII. Quare illam partem superiorem, quoniam semel ita vobis placuit, non recusabo quo minus perpoliam atque conficiam: (quantum consequar, vos judicabitis:) quibus ex locis ad eas tres res, quæ ad fidem faciendam solæ valent, ducatur oratio, ut et concilientur animi, et doceantur, et moveantur. [Hæc sunt enim tria numero:] ea vero quemadmodum illustrentur, præsto est, qui omnes docere possit, qui hoc primus in nostros mores induxit, qui maxime auxit, qui solus effecit. Namque ego, Catule, (dicam enim, non reverens assentandi suspicionem) neminem esse oratorem paulo illustriorem arbitror, neque Græcum neque Latinum, quem ætas nostra tulerit, quem non et sæpe et diligenter audierim. Itaque, si quid est in me, (quod jam sperare videor, quoniam quidem vos, his ingeniis homines, tantum operæ mihi ad audiendum datis) ex eo est, quod nihil quisquam unquam me audiente egit orator, quod non in memoriâ meâ penitus insederit. Atque ego is, qui sum, quantuscumque sum ad judicandum, omnibus auditis oratoribus, sine ullâ dubitatione sic statuo et judico, neminem omnium tot et tanta, quanta sunt in Crasso, habuisse ornamenta dicendi. Quamobrem, si vos quoque hoc idem existi-

matis, non erit (ut opinor) iniqua partitio, si, cum ego hunc oratorem, quem nunc fingo, ut institui, creâro, aluero, confirmâro; tradam eum Crasso, et vestiendum, et ornandum.

Tum Crassus, Tu vero, inquit, Antoni, perge, ut instituisti. Neque enim est boni neque liberalis parentis, quem procreârit et eduxerit, eum non et vestire et ornare; præsertim cum te locupletem esse negare non possis. Quod enim ornamentum, quæ vis, qui animus, quæ dignitas illi oratori defuit, qui in causâ perorandâ non dubitavit excitare reum consularem, et ejus diloricare tunicam, et judicibus cicatrices adversas senis imperatoris ostendere? qui idem, hoc accusante Sulpicio, cum hominem seditiosum furiosumque defenderet, non dubitavit seditiones ipsas ornare, ac demonstrare gravissimis verbis, multos sæpe impetus populi non injustos esse; quos præstare nemo possit; multas etiam e re publicâ seditiones sæpe esse factas, ut cum reges essent exacti, ut cum tribunicia potestas esset constituta: illam Norbani seditionem, ex luctu civium, et ex Cæpionis odio, qui exercitum amiserat, neque reprimi potuisse, et jure esse conflatam. Potuit hic locus tam anceps, tam inauditus, tam lubricus, tam novus, sine quâdam incredibili vi ac facultate dicendi tractari? Quid ego de Cn. Manlii, quid de Q. Regis commiseratione dicam? quid de aliis innumerabilibus? in quibus non hoc maxime enituit, quod tibi omnes dant, acumen quoddam singulare; sed hæc ipsa, quæ nunc ad me delegare vis, ea semper in te eximia et præstantia fuerunt.

XXIX. Tum Catulus, Ego vero, inquit, in vobis hoc maxime admirari soleo, quod, cum inter vos in dicendo dissimillimi sitis, ita tamen uterque vestrûm dicat, ut ei nihil neque a naturâ denegatum, neque a doctrinâ non delatum esse videatur. Quare, Crasse, neque tu tuâ suavitate nos privabis, ut, si quid ab Antonio aut prætermissum aut relictum sit, non ex-

plices: neque te, Antoni, si quid non dixeris, existimabimus non potuisse potius, quam a Crasso dici maluisse. Hîc Crassus, Quin tu, inquit, Antoni, omittis ista, quæ proposuisti, quæ nemo horum desiderat; quibus ex locis ea, quæ dicenda sint in causis, reperiantur; quæ quamquam abs te novo quodam modo, præclareque dicuntur, sunt tamen et re faciliora, et præceptis pervagata? illa, deprome nobis, unde afferas, quæ sæpissime tractas, semperque divinitus.

Depromam equidem, inquit Antonius; et, quo facilius id a te exigam quod peto, nihil tibi a me postulanti recusabo. Meæ totius orationis, et istius ipsius in dicendo facultatis, quam modo Crassus in cœlum verbis extulit, tres sunt rationes, ut ante dixi; una conciliandorum hominum, altera docendorum, tertia concitandorum. Harum trium partium prima lenitatem orationis, secunda acumen, tertia vim desiderat: nam hoc necesse est, ut is, qui nobis causam adjudicaturus sit, aut inclinatione voluntatis propendeat in nos, aut defensionis argumentis adducatur, aut animi permotione cogatur. Sed, quoniam illa pars, in quâ rerum ipsarum explicatio ac defensio posita est, videtur omnem hujus generis quasi doctrinam continere, de eâ primum loquemur, et pauca dicemus. Pauca enim sunt, quæ usu jam tractata, et animo quasi habere notata videamur.

XXX. Ac tibi sapienter monenti, L. Crasse, libenter assentiemur, ut singularum causarum defensiones, quas solent magistri pueris tradere, relinquamus; aperiamus autem ea capita, unde omnis ad omnem et causam et orationem disputatio ducitur. Neque enim, quoties verbum aliquod est scribendum nobis, toties ejus verbi literæ sunt cogitatione conquirendæ; nec quoties causa dicenda est, toties ad ejus causæ seposita argumenta revolvi nos oportet: sed habere certos locos, qui, ut literæ ad verbum scribendum, sic illi ad causam explicandam, statim occur-

rant. Sed hi loci ei demum oratori prodesse possunt, qui est versatus in rebus, vel usu, quem ætas denique affert; vel auditione et cogitatione, quæ studio et diligentiâ præcurrit ætatem. Nam si tu mihi quamvis eruditum hominem adduxeris, quamvis acrem et acutum in cogitando, quamvis ad pronuntiandum expeditum, si erit idem in consuetudine civitatis, in exemplis, in institutis, in moribus ac voluntatibus civium suorum hospes, non multum ei loci proderunt illi, ex quibus argumenta promuntur. Subacto mihi ingenio opus est, ut agro non semel arato, sed novato et iterato, quo meliores fetus possit et grandiores edere. Subactio autem est usus, auditio, lectio, literæ.

Ac primum naturam causæ videat, quæ nunquam latet; factumne sit, quæratur, an, quale sit, an, quod nomen habeat: quo perspecto, statim occurrit naturali quâdam prudentiâ, non his subductionibus quas isti docent, quid faciat causam, id est, quo sublato controversia stare non possit: deinde, quid veniat in judicium, quod isti sic jubent quærere: Interfecit Opimius Gracchum: quid facit causam? quod reipublicæ causâ, cum ex senatûs-consulto ad arma vocâsset: hoc tolle, causa non erit. At id ipsum negat contra leges licuisse Decius. Veniet igitur in judicium, licueritne ex senatûs-consulto, servandæ reipublicæ causâ. Perspicua sunt hæc quidem, et in vulgari prudentiâ sita; sed illa quærenda, quæ ab accusatore et defensore argumenta, ad id, quod in judicium venit, spectantia, debeant afferri.

XXXI. Atque hîc illud videndum est, in quo summus est error istorum magistrorum ad quos liberos nostros mittimus, non quo hoc quidem ad dicendum magnopere pertineat, sed tamen ut videatis, quam sit genus hoc eorum, qui sibi eruditi videntur, hebes atque impolitum. Constituunt enim, in partiendis orationum modis, duo genera causarum: unum appellant, in quo, sine personis atque temporibus, de universo genere quæratur; alterum, quod personis cer-

tis et temporibus definiatur; ignari, omnes controversias ad universi generis vim et naturam referri. Nam in eâ ipsâ causâ, de quâ ante dixi, nihil pertinet ad oratoris locos Opimii persona, nihil Decii. De ipso enim universo genere infinita quæstio est, num pœnâ videatur esse afficiendus, qui civem ex senatûs-consulto, patriæ conservandæ causâ, interemerit, cum id per leges non liceret. Nulla denique est causa, in quâ id, quod in judicium venit, ex reorum personis, non generum ipsorum universâ disputatione, quæratur. Quinetiam in iis ipsis, ubi de facto ambigitur, ceperitne contra leges pecunias P. Decius, argumenta et criminum et defensionis revocentur oportet ad genus, et ad naturam universam: quod sumtuosus, de luxuriâ; quod alieni appetens, de avaritiâ; quod seditiosus, de turbulentis et malis civibus; quod a multis arguitur, de genere testium: contraque, quæ pro reo dicentur, omnia necessario a tempore atque homine ad communes rerum et generum summas revolventur. Atque hæc forsitan homini, non omnia, quæ sunt in naturâ rerum, celeriter animo comprehendenti, permulta videantur, quæ veniant in judicium tum, cum de facto quæratur: sed tamen criminum est multitudo, non defensionum aut locorum, infinita.

XXXII. Quæ vero, cum de facto non ambigitur, quæruntur, qualia sint; ea, si ex reis numeres, et innumerabilia sunt, et obscura; si ex rebus, valde et modica, et illustria. Nam si Mancini causam in uno Mancino ponimus, quotiescumque is, quem pater-patratus dediderit, receptus non erit, toties causa nova nascetur. Sin in illâ controversiâ causam facit, videaturne ei, quem pater-patratus dediderit, si is non sit receptus, postliminium esse; nihil ad artem dicendi, nec ad argumenta defensionis, Mancini nomen pertinet. Ac, si quid affert præterea hominis aut dignitas aut indignitas, extra quæstionem est; et ea tamen ipsa oratio ad universi generis disputationem referatur necesse est. Hæc ego non eo consilio dispu-

to, ut homines eruditos redarguam; quamquam reprehendendi sunt, qui, in genere definiendo, istas causas describunt in personis et in temporibus positas esse. Nam etsi incurrunt tempora et personæ, tamen intelligendum est, non ex iis, sed ex genere quæstionis, pendere causas. Sed hoc nihil ad me. Nullum enim nobis certamen cum istis esse debet tantum: satis est intelligi, ne hoc quidem eos consecutos, quod in tanto otio, etiam sine hac forensi exercitatione, efficere potuerunt, ut genera rerum discernerent, eaque paulo subtilius explicarent. Verum hoc (ut dixi) nihil ad me. Illud ad me, ac multo etiam magis ad vos, Cotta noster et Sulpici: quomodo nunc se istorum artes habent, pertimescenda est multitudo causarum: est enim infinita, si in personis ponitur; quot homines, tot causæ: sin ad generum universas quæstiones referuntur; ita modicæ et paucæ sunt, ut eas omnes, diligentes, et memores, et sobrii oratores percursas animo, et, prope dicam, decantatas habere debeant; nisi forte existimatis, a M' Curio causam didicisse L. Crassum, et eâ re multa attulisse, quamobrem, postumo non nato, Curium tamen hæredem Coponii esse oporteret. Nihil ad copiam argumentorum, neque ad causæ vim ac naturam, nomen Coponii aut Curii pertinuit. In genere erat universo rei negotiique, non in tempore ac nominibus, omnis quæstio: Cum scriptum ita sit, "si mihi filius genitur, isque prius moritur," et cætera, "tum ut mihi ille sit hæres:" si natus filius non sit, videaturne is, qui filio mortuo institutus hæres sit, hæres esse.

XXXIII. Perpetui juris et universi generis quæstio non hominum nomina, sed rationem dicendi, et argumentorum fontes, desiderat. In quo etiam isti nos jurisconsulti impediunt, a discendoque deterrent. Video enim, in Catonis et Bruti libris, nominatim fere referri, quid alicui de jure viro aut mulieri responderint; credo, ut putaremus, in hominibus, non in re, consultationis aut dubitationis causam aliquam

fuisse; ut, quod homines essent innumerabiles, debilitati a jure cognoscendo, voluntatem discendi simul cum spe perdiscendi abjiceremus.

Sed hæc Crassus aliquando nobis expediet, et exponet descripta generatim: est enim, ne forte nescias, heri nobis ille hoc, Catule, pollicitus, se jus civile, quod nunc diffusum et dissipatum est, in certa genera coacturum, et ad artem facile redacturum. Et quidem, inquit Catulus, haudquâquam id est difficile Crasso, qui et, quod disci potuit de jure, didicit: et, quod iis, qui eum docuerunt, defuit, ipse afferet; ut, quæ sint in jure, vel apte describere, vel ornate illustrare possit. Ergo ista, inquit Antonius, tum a Crasso discemus, cum se de turbâ, et a subselliis, in otium (ut cogitat) soliumque contulerit. Jam id quidem sæpe, inquit Catulus, ex eo audivi, cum diceret, sibi certum esse, a judiciis causisque discedere: sed, ut ipsi soleo dicere, non licebit. Neque enim ipse auxilium suum sæpe a viris bonis frustra implorari patietur, neque id æquo animo feret civitas; quæ, si voce L. Crassi carebit, ornamento quodam sese spoliatam putabit. Nam, hercle, inquit Antonius, si hæc vere a Catulo dicta sunt, tibi mecum in eodem est pistrino, Crasse, vivendum: et istam oscitantem et dormitantem sapientiam Scævolarum et cæterorum beatorum otio concedamus. Arrisit hîc Crassus leniter; et, Pertexe modo, inquit, Antoni, quod exorsus es: me tamen ista oscitans sapientia, simul atque ad eam confugero, in libertatem vindicabit.

XXXIV. Hujus quidem loci, quem modo sum exorsus, hic est finis, inquit Antonius: quoniam intelligitur, non in hominum innumerabilibus personis, neque in infinitâ temporum varietate, sed in generum causis atque naturis, omnia sita esse, quæ in dubium vocarentur; genera autem esse definita, non solum numero, sed etiam paucitate; ut eam materiem orationis, quæ cujusque esset generis, studiosi qui essent dicendi, omnibus locis descriptam, instructam, orna-

tamque comprehenderent, rebus dico et sententiis. Eæ vi suâ verba parient, quæ semper satis ornata mihi quidem videri solent, si ejusmodi sunt, ut ea res ipsa peperisse videatur. Ac, si verum quæritis, quod mihi quidem videatur, (nihil enim aliud affirmare possum, nisi sententiam et opinionem meam) hoc instrumentum causarum et generum universorum in forum deferre debemus, neque, ut quæque res delata ad nos erit, tum denique scrutari locos, ex quibus argumenta eruamus; quæ quidem omnibus, qui ea mediocriter modo considerârint, studio adhibito et usu, pertractata esse possunt; sed tamen animus referendus est ad ea capita, et ad illos, quos sæpe jam appellavi, locos, ex quibus omnia ad omnem orationem inventa ducuntur. Atque hoc totum est sive artis, sive animadversionis, sive consuetudinis, nôsse regiones, intra quas venere et pervestiges, quod quæras. Ubi eum locum omnem cogitatione sepseris, si modo usum rerum percallueris, nihil te effugiet, atque omne, quod erit in re, occurret atque incidet.

XXXV. Et sic, cum ad inveniendum in dicendo tria sint; acumen, deinde ratio, quam licet (si volumus) appellemus artem, tertium diligentia; non possum equidem non ingenio primas concedere: sed tamen ipsum ingenium diligentia etiam ex tarditate incitat: diligentia, inquam, quæ, cum omnibus in rebus, tum in causis defendendis, plurimum valet. Hæc præcipue colenda est nobis; hæc semper adhibenda; hæc, nihil est, quod non assequatur. Causa ut penitus (quod initio dixi) nota sit, diligentia est: ut adversarium attente audiamus, atque ut ejus non solum sententias, sed etiam verba omnia excipiamus, vultus denique perspiciamus omnes, qui sensus animi plerumque indicant, diligentia est: id tamen dissimulanter facere, ne sibi ille aliquid proficere videatur, prudentia est: deinde ut in iis locis, quos proponam paulo post, pervolvatur animus, ut se penitus insinuet in causam, ut sit curâ et cogitatione inten-

tus, diligentia est: ut his rebus adhibeat, tamquam lumen aliquod, memoriam, ut vocem, ut vires [hæc magna sunt.] Inter ingenium quidem et diligentiam, perpaululum loci reliquum est arti. Ars demonstrat tantum, ubi quæras, atque ubi sit illud, quod studeas invenire; reliqua sunt in curâ, attentione animi, cogitatione, vigilantiâ, assiduitate, labore; complectar uno verbo, quo sæpe jam usi sumus, diligentiâ; quâ unâ virtute omnes virtutes reliquæ continentur. Nam orationis quidem copiâ videmus ut abundent philosophi, qui, ut opinor, (sed tu hæc, Catule, melius) nulla dant præcepta dicendi; nec idcirco minus, quæcumque res proposita est, suscipiunt, de quâ copiose et abundanter loquantur.

XXXVI. Tum Catulus, Est, inquit, ut dicis, Antoni, ut plerique philosophi nulla tradant præcepta dicendi, et habeant paratum tamen, quid de quâque re dicant. Sed Aristoteles (is, quem maxime ego admiror) proposuit quosdam locos, ex quibus omnis argumenti via, non modo ad philosophorum disputationem, sed etiam ad hanc, quâ in causis utimur, inveniretur: a quo quidem homine jamdudum, Antoni, non aberrat oratio tua, sive tu similitudine illius divini ingenii in eadem incurris vestigia, sive etiam illa ipsa legisti atque didicisti; quod quidem magis verisimile videtur. Plus enim te operæ Græcis dedisse rebus video, quam putâramus. Tum ille, Verum, inquit, ex me audies, Catule: semper ego existimavi, jucundiorem et probabiliorem huic populo oratorem fore, qui, primum, quam minimam artificii alicujus, deinde nullam Græcarum rerum, significationem daret. Atque ego idem existimavi, pecudis esse, non hominis, cum tantas res Græci susciperent, profiterentur, agerent, seseque et videndi res obscurissimas, et bene vivendi, et copiose dicendi rationem hominibus daturos pollicerentur, non admovere aurem, et, si palam audire eos non auderes, ne minueres apud tuos cives auctoritatem tuam, subauscultando tamen

excipere voces eorum, et procul, quid narrarent, attendere: itaque feci, Catule, et istorum omnium summatim causas et genera ipsa gustavi.

XXXVII. Valde, hercule, inquit Catulus, timide, tamquam ad aliquem libidinis scopulum, sic tuam mentem ad philosophiam appulisti, quam hæc civitas adspernata nunquam est. Nam et referta quondam Italia Pythagoreorum fuit, tum, cum erat in hac gente Magna illa Græcia: ex quo etiam quidam Numam Pompilium, regem nostrum, fuisse Pythagoreum ferunt; qui annis permultis ante fuit, quam ipse Pythagoras: quo etiam major vir habendus est, cum illam sapientiam constituendæ civitatis duobus prope sæculis ante cognovit, quam eam Græci natam esse senserunt. Et certe non tulit ullos hæc civitas aut gloriâ clariores, aut auctoritate graviores, aut humanitate politiores, P. Africano, C. Lælio, L. Furio, qui secum eruditissimos homines ex Græciâ palam semper habuerunt. Atque ego ex istis sæpe audivi, cum dicerent, pergratum Athenienses et sibi fecisse, et multis principibus civitatis, quod, cum ad senatum legatos de suis maximis rebus mitterent, tres illius ætatis nobilissimos philosophos misissent, Carneadem, et Critoläum, et Diogenem: itaque eos, dum Romæ essent, et a se et ab aliis frequenter auditos. Quos tu cum haberes auctores, Antoni, miror, cur philosophiæ, sicut Zethus ille Pacuvianus, prope bellum indixeris. Minime, inquit Antonius: ac sic decrevi philosophari potius, ut Neoptolemus apud Ennium, "paucis: nam omnino haud placet." Sed tamen hæc est mea sententia, quam videbar exposuisse. Ego ista studia non improbo, moderata modo sint: opinionem istorum studiorum, et suspicionem artificii, apud eos qui res judicent, oratori adversariam esse arbitror: imminuit enim et oratoris auctoritatem, et orationis fidem.

XXXVIII. Sed, ut eo revocetur, unde huc declinavit, oratio, ex tribus istis clarissimis philosophis,

quos Romam venisse dixisti, videsne Diogenem fuisse, qui diceret, artem se tradere bene disserendi, et vera ac falsa dijudicandi, quam verbo Græco Διαλεκτικην appellaret? In hac arte (si modo est hæc ars) nullum est præceptum, quo modo verum inveniatur; sed tantum est, quo modo judicetur. Nam et omne, quod eloquimur sic, ut id aut esse dicamus aut non esse, et si simpliciter dictum sit, suscipiunt dialectici, ut judicent, verumne sit, an falsum: et si conjuncte sit elatum, et adjuncta sint alia, judicent, rectene adjuncta sint: et verane summa sit uniuscujusque rationis: et ad extremum ipsi se compungunt suis acuminibus; et, multa quærendo, reperiunt non modo ea quæ jam non possint ipsi dissolvere, sed etiam quibus ante exorsa, et potius detexta prope, retexantur. Hîc nos igitur Stoicus iste nihil adjuvat, quoniam, quemadmodum inveniam quid dicam, non docet: atque idem etiam impedit, quod et multa reperit, quæ neget ullo modo posse dissolvi, et genus sermonis affert non liquidum, non fusum ac profluens, sed exile, aridum, concisum, ac minutum: quod si quis probabit, ita probabit, ut oratori tamen aptum non esse fateatur. Hæc enim nostra oratio multitudinis est auribus accommodanda, ad oblectandos animos, ad impellendos, ad ea probanda, quæ non aurificis staterâ, sed quâdam populari trutinâ, examinantur. Quare istam artem totam dimittamus, quæ in excogitandis argumentis muta nimium est, in judicandis nimium loquax. Critoläum istum, quem simul cum Diogene venisse commemoras, puto plus huic studio nostro prodesse potuisse: erat enim ab isto Aristotele, a cujus inventis tibi ego videor non longe aberrare. Atque inter hunc Aristotelem, (cujus et illum legi librum, in quo exposuit dicendi artes omnium superiorum, et illos, in quibus ipse sua quædam de eâdem arte dixit) et hos germanos hujus artis magistros, hoc mihi visum est interesse, quod ille eâdem acie mentis, quâ rerum omnium vim na-

turamque viderat, hæc quoque adspexit, quæ ad dicendi artem, quam ille despiciebat, pertinebant: illi autem, qui hoc solum colendum ducebant, habitârunt in hac unâ ratione tractandâ, non eâdem prudentiâ, quâ ille, sed usu in hoc uno genere, studioque majore. Carneadis vero vis incredibilis illa dicendi, et varietas, perquam esset optanda nobis; qui nullam unquam in illis suis disputationibus rem defendit, quam non probârit; nullam oppugnavit, quam non everterit. Sed hoc majus est quiddam, quam ab iis, qui hæc tradunt et docent, postulandum sit.

XXXIX. Ego autem, si quem nunc plane rudem institui ad dicendum velim, his potius tradam assiduis, uno opere eamdem incudem diem noctemque tundentibus, qui omnes tenuissimas particulas, atque omnia minima mansa, ut nutrices infantibus pueris, in os inserant. Sin sit is, qui et doctrinâ mihi liberaliter institutus, et aliquo jam imbutus usu, et satis acri ingenio esse videatur; illuc eum rapiam, ubi non seclusa aliqua aquula teneatur, sed unde universum flumen erumpat: qui illi sedes, et tamquam domicilia, omnium argumentorum commonstret, et ea breviter illustret, verbisque definiat. Quid enim est, in quo hæreat, qui viderit, omne, quod sumatur in oratione aut ad probandum aut ad refellendum, aut ex suâ sumi vi atque naturâ, aut assumi foris? Ex suâ vi, cum aut, res quæ sit tota, quæratur, aut pars ejus, aut vocabulum quod habeat, aut quidpiam, rem illam quod attingat: extrinsecus autem, cum ea, quæ sunt foris, neque inhærent in rei naturâ, colliguntur. Si res tota quæritur, definitione universa vis explicanda est, sic: Si majestas est amplitudo ac dignitas civitatis, is eam minuit, qui exercitum hostibus populi Romani tradidit, non qui eum, qui id fecisset, populi Romani potestati tradidit. Sin pars; partitione, hoc modo: Aut senatui parendum de salute reipublicæ fuit, aut aliud consilium instituendum, aut suâ sponte faciendum; aliud consilium,

superbum; suum arrogans: utendum igitur fuit consilio senatûs. Sin ex vocabulo, ut Carbo: Si consul est, qui consulit patriæ, quid aliud fecit Opimius? Sin ab eo, quod rem attingat, plures sunt argumentorum sedes ac loci: nam et conjuncta quæremus, et genera, et partes generibus subjectas, et similitudines, et dissimilitudines, et contraria, et consequentia, et consentanea, et quasi præcurrentia, et repugnantia, et causas rerum vestigabimus, et ea, quæ ex causis orta sunt; et majora, paria, minora, quæremus.

XL. Ex conjunctis sic argumenta ducuntur: Si pietati summa tribuenda laus est, debetis moveri, cum Q. Metellum tam pie lugere videatis. Ex genere autem: Si magistratus in populi Romani potestate esse debent, quid Norbanum accusas, cujus tribunatus voluntati paruit civitatis? Ex parte autem eâ, quæ est subjecta generi: Si omnes, qui reipublicæ consulunt, cari nobis esse debent, certe in primis imperatores, quorum consiliis, virtute, periculis, retinemus et nostram salutem, et imperii dignitatem. Ex similitudine autem: Si feræ partus suos diligunt, quâ nos in liberos nostros indulgentiâ esse debemus? At ex dissimilitudine: Si barbarorum est in diem vivere, nostra consilia sempiternum tempus spectare debent. Atque utroque in genere et similitudinis, et dissimilitudinis, exempla sunt ex aliorum factis, aut dictis, aut eventis, et fictæ narrationes sæpe ponendæ. Jam ex contrario: Si Gracchus nefarie, præclare Opimius. Ex consequentibus: Si et ferro interfectus ille, et tu inimicus ejus cum gladio cruento comprehensus es in illo ipso loco, et nemo præter te ibi visus est, et causa nemini, et tu semper audax; quid est, quod de facinore dubitare possimus? Ex consentaneis, et præcurrentibus, et repugnantibus, ut olim Crassus adolescens: Non, si Opimium defendisti, Carbo, idcirco te isti bonum civem putabunt. Simulâsse te, et aliud quid quæsîsse, perspicuum est, quod Ti. Gracchi mortem sæpe in concionibus

deplorâsti; quod P. Africani necis socius fuisti; quod eam legem in tribunatu tulisti; quod semper a bonis dissensisti. Ex causis autem rerum sic: Avaritiam si tollere vultis, mater ejus est tollenda, luxuries. Ex iis autem, quæ sunt orta de causis: Si ærarii copiis, et ad belli adjumenta, et ad ornamenta pacis, utimur, vectigalibus serviamus. Majora autem, et minora, et paria comparabimus, sic. Ex majore: Si bona existimatio divitiis præstat, et pecunia tantopere expetitur, quanto gloria magis est expetenda? Ex minore sic:

"hic, parvæ consuetudinis
Causâ, hujus mortem fert tam familiariter:
Quid si ipse amâsset? quid mihi hic faciet patri?"

Ex pari sic: Est ejusdem et eripere, [et contra rempublicam largiri,] pecunias. Foris autem assumuntur ea, quæ non suâ vi, sed extraneâ, sublevantur, ut hæc: Hoc verum est; dixit enim Q. Lutatius: Hoc falsum est; habita enim quæstio est: Hoc sequi necesse est; recito enim tabulas. De quo genere toto paulo ante dixi. Hæc, ut brevissime dici potuerunt, ita a me dicta sunt.

XLI. Ut enim, si aurum cui, quod esset multifariam defossum, commonstrare vellem, satis esse deberet, si signa et notas ostenderem locorum, quibus cognitis, ille sibi ipse foderet, et id, quod vellet, parvulo labore, nullo errore, inveniret; sic has ego argumentorum novi notas, quæ illa mihi quærenti demonstrant, ubi sint; reliqua curâ et cogitatione eruuntur. Quod autem argumentorum genus cuique causarum generi maxime conveniat, non est artis exquisitæ præscribere, sed est mediocris ingenii judicare. Neque enim nunc id agimus, ut artem aliquam dicendi explicemus, sed ut doctissimis hominibus usûs nostri quasi quædam monita tradamus. His igitur locis in mente et cogitatione defixis, et in omni re ad dicendum positâ excitatis, nihil erit, quod

oratorem effugere possit, non modo in forensibus disceptationibus, sed omnino in ullo genere dicendi. Si vero assequetur, ut talis videatur, qualem se videri velit, et animos eorum ita afficiat, apud quos aget, ut eos, quocumque velit, vel trahere vel rapere possit; nihil profecto præterea ad dicendum requiret. Jam illud videmus nequâquam satis esse, reperire quid dicas, nisi id inventum tractare possis. Tractatio autem varia esse debet, ne aut cognoscat artem, qui audiat, aut defatigetur similitudinis satietate. Proponi oportet, quid afferas, et, id quare ita sit, ostendere; et iisdem illis locis interdum concludere, relinquere alias, alioque transire: sæpe non proponere, ac, ratione ipsâ afferendâ, quid proponendum fuerit, declarare: si cui quid simile dicas, prius ut simile confirmes; deinde, quod agitur, adjungas; puncta argumentorum plerumque ut occulas, ne quis ea numerare possit, ut re distinguantur, verbis confusa esse videantur.

XLII. Hæc, ut et properans, et apud doctos, et semidoctus ipse, percurro, ut aliquando ad illa majora veniamus. Nihil est enim in dicendo, Catule, majus, quam ut faveat oratori is qui audiet, utque ipse sic moveatur, ut impetu quodam animi et perturbatione magis, quam judicio aut consilio, regatur. Plura enim multo homines judicant odio, aut amore, aut cupiditate, aut iracundiâ, aut dolore, aut lætitiâ, aut spe, aut timore, aut errore, aut aliquâ permotione mentis, quam veritate, aut præscripto, aut juris normâ aliquâ, aut judicii formulâ, aut legibus. Quare, nisi quid vobis aliud placet, ad illa pergamus.

Paulum, inquit Catulus, etiam nunc deesse videtur iis rebus, Antoni, quas exposuisti, quod sit tibi ante explicandum, quam illuc proficiscare, quo te dicis intendere. Quidnam? inquit. Qui ordo tibi placeat, inquit Catulus, et quæ dispositio argumentorum, in quâ tu mihi semper Deus videri soles.

Vide, quam sim in isto genere, inquit, Catule, Deus. Non, mehercule, mihi, nisi admonito, venisset in mentem; ut possis existimare, me in ea, in quibus nonnunquam aliquid efficere videor, usu solere in dicendo, vel casu potius, incurrere. Ac res quidem ista, quam ego, quia non nôram, sic, tamquam ignotum hominem, præteribam, tantum potest in dicendo, ut ad vincendum nulla plus possit: sed tamen mihi videris ante tempus a me rationem ordinis et disponendarum rerum requisîsse. Nam si ego omnem vim oratoris in argumentis et in re ipsâ per se comprobandâ posuissem, tempus esset jam de ordine argumentorum, et de collocatione, aliquid dicere: sed, cum tria sint a me proposita, de uno dictum; cum de duobus reliquis dixero, tum erit denique de disponendâ totâ oratione quærendum.

XLIII. Valet igitur multum ad vincendum, probari mores, instituta, et facta, et vitam eorum qui agent causas, et eorum pro quibus; et item improbari adversariorum; animosque eorum, apud quos agitur, conciliari quam maxime ad benevolentiam, cum erga oratorem, tum erga illum pro quo dicet orator. Conciliantur autem animi dignitate hominis, rebus gestis, existimatione vitæ; quæ facilius ornari possunt, si modo sunt, quam fingi, si nulla sunt. Sed hæc adjuvant in oratore, lenitas vocis, [vultûs,] pudoris significatio, verborum comitas; si quid persequare acrius, ut invitus et coactus facere videare. Facilitatis, liberalitatis, mansuetudinis, pietatis, grati animi, non appetentis, non avidi, signa proferri perutile est: eaque omnia, quæ proborum, demissorum, non acrium, non pertinacium, non litigiosorum, non acerborum sunt, valde benevolentiam conciliant, abalienantque ab iis, in quibus hæc non sunt. Itaque eadem sunt in adversarios ex contrario conferenda. Sed genus hoc totum orationis in iis causis excellet, in quibus minus potest inflammari animus judicis acri et vehementi quâdam incitatione. Non enim

semper fortis oratio quæritur, sed sæpe placida, submissa, lenis, quæ maxime commendat reos. Reos autem appello, non eos modo qui arguuntur, sed omnes quorum de re disceptatur: sic enim olim loquebantur. Horum igitur exprimere mores oratione justos, integros, religiosos, timidos, perferentes injuriarum, mirum quiddam valet: et hoc vel in principiis, vel in re narrandâ, vel in perorandâ, tantam habet vim, si est suaviter et cum sensu tractatum, ut sæpe plus quam causa valeat. Tantum autem efficitur sensu quodam, ac ratione dicendi, ut quasi mores oratoris effingat oratio. Genere enim quodam sententiarum, et genere verborum, adhibitâ etiam actione leni, facilitatemque significanti, efficitur, ut probi, ut bene morati, ut boni viri esse videantur.

XLIV. Huic autem est illa dispar adjuncta ratio orationis, quæ alio quodam genere mentes judicum permovet, impellitque, ut aut oderint, aut diligant, aut invideant, aut salvum velint, aut metuant, aut sperent, aut cupiant, aut abhorreant, aut lætentur, aut mœreant, aut misereantur, aut punire velint, aut ad eos motus adducantur, si qui finitimi sunt et propinqui his ac talibus animi perturbationibus. Atque illud optandum est oratori, ut aliquam permotionem animorum suâ sponte ipsi afferant ad causam judices, ad id, quod utilitas oratoris feret, accommodatam. Facilius est enim currentem (ut aiunt) incitare, quam commovere languentem. Sin id aut non erit, aut erit obscurius, sicut medico diligenti, priusquam conetur ægro adhibere medicinam, non solum morbus ejus cui mederi volet, sed etiam consuetudo valentis, et natura corporis, cognoscenda est; sic equidem, cum aggredior ancipitem causam et gravem, ad animos judicum pertractandos, omni mente in eâ cogitatione curâque versor, ut odorer, quam sagacissime possim, quid sentiant, quid existiment, quid exspectent, quid velint, quo deduci oratione facillime posse

videantur. Si se dant, et (ut ante dixi) suâ sponte, quo impellimus, inclinant atque propendent; accipio quod datur, et ad id, unde aliquis flatus ostenditur, vela do. Sin est integer quietusque judex, plus est operis: sunt enim omnia dicendo excitanda, nihil adjuvante naturâ. Sed tantam vim habet illa, quæ recte a bono poëtâ dicta est "flexanima, atque omnium regina rerum," oratio, ut non modo inclinantem impellere, aut stantem inclinare, sed etiam adversantem et repugnantem, ut imperator bonus ac fortis, capere possit.

XLV. Hæc sunt illa, quæ me ludens Crassus modo flagitabat, cum a me divinitus tractari solere diceret, et in causâ M' Aquilii, C. que Norbani, nonnullisque aliis, quasi præclare acta, laudaret: quæ, mehercule, ego, Crasse, cum a te tractantur in causis, horrere soleo: tanta vis animi, tantus impetus, tantus dolor, oculis, vultu, gestu, digito denique isto tuo, significari solet: tantum est flumen gravissimorum optimorumque verborum, tam integræ sententiæ, tam veræ, tam novæ, tam sine pigmentis fucoque puerili, ut mihi non solum tu incendere judicem, sed ipse ardere, videaris.

Neque fieri potest, ut doleat is qui audit, ut oderit, ut invideat, ut pertimescat aliquid, ut ad fletum misericordiamque deducatur, nisi omnes ii motus, quos orator adhibere volet judici, in ipso oratore impressi esse atque inusti videbuntur. Quod si fictus aliquis dolor suscipiendus esset, et si in ejusmodi genere orationis nihil esset, nisi falsum atque imitatione simulatum, major ars aliqua forsitan esset requirenda. Nunc ego, quid tibi, Crasse, quid cæteris accidat, nescio: de me autem, causa nulla est, cur apud homines prudentissimos atque amicissimos mentiar. Non, mehercule, unquam, apud judices, aut dolorem, aut misericordiam, aut invidiam, aut odium excitare dicendo volui, quin ipse, in commovendis judicibus, iis ipsis sensibus, ad quos illos adducere

vellem, permoverer. Neque enim facile est perficere, ut irascatur, cui tu velis, judex, si tu ipse id lente ferre videare; neque ut oderit eum, quem tu velis, nisi teipsum flagrantem odio ante viderit; neque ad misericordiam adducetur, nisi ei tu signa doloris tui verbis, sententiis, voce, vultu, collacrymatione denique, ostenderis. Ut enim nulla materies tam facilis ad exardescendum est, quæ, nisi admoto igni, ignem concipere possit; sic nulla mens est tam ad comprehendendam vim oratoris parata, quæ possit incendi, nisi inflammatus ipse ad eam, et ardens, accesseris.

XLVI. Ac, ne forte hoc magnum ac mirabile esse videatur, hominem toties irasci, toties dolere, toties omni animi motu concitari, præsertim in rebus alienis, magna vis est earum sententiarum, atque eorum locorum, quos agas tractesque dicendo, nihil ut opus sit simulatione et fallaciis. Ipsa enim natura orationis ejus, quæ suscipitur ad aliorum animos permovendos, oratorem ipsum magis etiam, quam quemquam eorum qui audiunt, permovet. Et ne hoc in causis, in judiciis, in amicorum periculis, in concursu hominum, in civitate, in foro, accidere miremur, cum agitur non solum ingenii nostri existimatio (nam id esset levius; quamquam, cum professus sis, te id posse facere, quod pauci, ne id quidem negligendum est): sed alia sunt majora multo, fides, officium, diligentia; quibus rebus adducti, etiam cum alienissimos defendimus, tamen eos alienos, si ipsi viri boni volumus haberi, existimare non possumus. Sed (ut dixi) ne hoc in nobis mirum esse videatur, quid potest esse tam fictum, quam versus, quam scena, quam fabulæ? tamen in hoc genere sæpe ipse vidi, cum ex personâ mihi ardere oculi hominis histrionis viderentur, spondalia illa dicentis,

"Segregare abs te ausus, aut sine illo Salamina ingredi?
Neque paternum adspectum es veritus?"

Nunquam illum "adspectum" dicebat, quin mihi Telamon iratus furere luctu filii videretur; ut idem, inflexâ ad miserabilem sonum voce,

"Quem, ætate exactâ, indigem
Liberûm lacerâsti, orbâsti, exstinxsti; neque fratris necis,
Neque gnati ejus parvi, qui tibi in tutelam est traditus" . . . .

flens ac lugens dicere videbatur. Quæ si ille histrio, quotidie cum ageret, tamen [recte] agere sine dolore non poterat; quid? Pacuvium putatis, in scribendo, leni animo ac remisso fuisse? Fieri nullo modo potuit. Sæpe enim audivi, poëtam bonum neminem (id quod a Democrito et Platone in scriptis relictum esse dicunt) sine inflammatione animorum exsistere posse, et sine quodam afflatu quasi furoris.

XLVII. Quare nolite existimare meipsum, qui non heroum veteres casus fictosque luctus vellem imitari atque adumbrare dicendo, neque actor essem alienæ personæ, sed auctor meæ, cum mihi M' Aquilius in civitate retinendus esset, quæ in illâ causâ perorandâ fecerim, sine magno dolore fecisse. Quem enim ego consulem fuisse, imperatorem ornatum a senatu, ovantem in Capitolium adscendisse meminissem; hunc cum afflictum, debilitatum, mœrentem, in summum discrimen adductum viderem, non prius sum conatus misericordiam aliis commovere, quam misericordiâ sum ipse captus. Sensi equidem, tum magnopere moveri judices, cum excitavi mœstum ac sordidatum senem, et cum ista feci, quæ tu, Crasse, laudas, non arte, de quâ quid loquar nescio, sed motu magno animi ac dolore, ut discinderem tunicam, ut cicatrices ostenderem. Cum C. Marius mœrorem orationis meæ præsens ac sedens multum lacrymis suis adjuvaret; cumque ego, illum crebro appellans, collegam ei suum commendarem, atque ipsum advocatum ad communem im-

peratorum fortunam defendendam invocarem; non fuit hæc sine meis lacrymis, non sine dolore magno, miseratio, omniumque Deorum et hominum et civium et sociorum imploratio: quibus omnibus verbis, quæ a me tum sunt habita, si dolor abfuisset meus, non modo non miserabilis, sed etiam irridenda, fuisset oratio mea. Quamobrem hoc vos doceo, Sulpici, bonus ego videlicet atque eruditus magister, ut in dicendo irasci, ut dolere, ut flere, possitis. Quamquam te quidem quid hoc doceam, qui, in accusando sodali et quæstore meo, tantum incendium non oratione solum, sed multo etiam magis vi, et dolore, et ardore animi concitâras, ut ego ad id restinguendum vix conarer accedere? Habueras enim tum omnia in causâ superiora: vim, fugam, lapidationem, crudelitatem tribuniciam, in Cæpionis gravi miserabilique casu, in judicium vocabas: deinde principem et senatûs et civitatis, M. Æmilium, lapide percussum esse constabat: vi pulsum ex templo L. Cottam, et T. Didium, cum intercedere vellent rogationi, nemo poterat negare.

XLVIII. Accedebat, ut hæc tu adolescens pro republicâ queri summâ cum dignitate existimarere; ego, homo censorius, vix satis honeste viderer seditiosum civem, et in hominis consularis calamitate crudelem, posse defendere. Erant optimi cives judices, bonorum virorum plenum forum, vix ut mihi tenuis quædam venia daretur excusationis, quod tamen eum defenderem, qui mihi quæstor fuisset. Hîc ego quid dicam me artem aliquam adhibuisse? quid fecerim, narrabo: si placuerit, vos meam defensionem in aliquo artis loco reponetis. Omnium seditionum genera, vitia, pericula collegi; eamque orationem ex omni reipublicæ nostræ temporum varietate repetivi; conclusique ita, ut dicerem, etsi omnes molestæ semper seditiones fuissent, justas tamen fuisse nonnullas, et prope necessarias. Tum illa, quæ modo Crassus commemorabat, egi; neque

reges ex hac civitate exigi, neque tribunos plebis creari, neque plebis-scitis toties consularem potestatem minui, neque provocationem, patronam illam civitatis ac vindicem libertatis, populo Romano dari, sine nobilium dissensione, potuisse: ac, si illæ seditiones saluti huic civitati fuissent, non continuo, si quis motus populi factus esset, id C. Norbano in nefario crimine, atque in fraude capitali, esse ponendum. Quod si unquam populo Romano concessum esset, ut jure concitatus videretur (id quod docebam sæpe esse concessum), nullam illâ causam justiorem fuisse. Tum omnem orationem traduxi et converti in increpandam Cæpionis fugam, in deplorandum interitum exercitûs. Sic et eorum dolorem, qui lugebant suos, oratione refricabam; et animos equitum Romanorum, apud quos tum judices causa agebatur, ad Q. Cæpionis odium (a quo erant ipsi propter judicia abalienati), renovabam [atque revocabam].

XLIX. Quod ubi sensi me in possessione judicii, ac defensionis meæ, constitisse, quod et populi benevolentiam mihi conciliâram, cujus jus etiam cum seditionis conjunctione defenderam; et judicum animos totos, vel calamitate civitatis, vel luctu ac desiderio própinquorum, vel odio proprio in Cæpionem, ad causam nostram converteram; tunc admiscere huic generi orationis vehementi atque atroci genus illud alterum (de quo ante disputavi) lenitatis et mansuetudinis cœpi; me, pro meo sodali, qui mihi in liberûm loco more majorum esse deberet, et pro meâ omni famâ prope fortunisque, decernere; nihil mihi ad existimationem turpius, nihil ad dolorem acerbius accidere posse, quam si is, qui sæpe alienissimis a me, sed meis tamen civibus, saluti existimarer fuisse, sodali meo auxilium ferre non potuissem. Petebam a judicibus, ut illud ætati meæ, ut honoribus, ut rebus gestis, si justo, si pio dolore me esse affectum viderent, concederent; præsertim si in aliis causis intellexissent, omnia me semper pro ami-

corum periculis, nihil unquam pro meipso, deprecatum. Sic, in illâ omni defensione atque causâ, quod esse in arte positum videbatur, ut de lege Apuleiâ dicerem, ut, quid esset minuere majestatem, explicarem, perquam breviter perstrinxi atque attigi. His duabus partibus orationis, quarum altera concitationem habet, altera commendationem, quæ minime præceptis artium sunt perpolitæ, omnis est a me illa causa tractata, ut et acerrimus in Cæpionis invidiâ renovandâ, et in meis moribus erga meos necessarios declarandis mansuetissimus, viderer. Ita magis affectis animis judicum, quam doctis, tua, Sulpici, est a nobis tum accusatio victa.

L. Hîc Sulpicius, Vere, hercule, inquit, Antoni, ista commemoras: nam ego nihil unquam vidi, quod tam e manibus elaberetur, quam mihi tum est elapsa illa causa. Cum enim (quemadmodum dixisti) tibi ego non judicium, sed incendium, tradidissem; quod tuum principium, Dii immortales, fuit! qui timor! quæ dubitatio! quanta hæsitatio, tractusque verborum! Ut illud initio, quod tibi unum ad ignoscendum homines dabant, tenuisti; te pro homine pernecessario, quæstore tuo, dicere; quam tibi primum munîsti ad te audiendum viam! Ecce autem, cum te nihil aliud profecisse arbitrarer, nisi ut homines tibi, civem improbum defendenti, ignoscendum propter necessitudinem arbitrarentur; serpere occulte cœpisti, nihildum aliis suspicantibus, me vero jam pertimescente, ut illam, non Norbani seditionem, sed populi Romani iracundiam, neque eam injustam, sed meritam ac debitam, fuisse defenderes. Deinde qui locus abs te prætermissus est in Cæpionem? ut tu illa omnia odio, invidiâ, misericordiâ miscuisti! Neque hæc solum in defensione, sed etiam in Scauro, cæterisque meis testibus, quorum testimonia, non refellendo, sed ad eumdem impetum populi confugiendo, refutâsti. Quæ cum abs te modo commemorarentur, equidem nulla præcepta desiderabam:

istam enim ipsam demonstrationem defensionum tuarum, abs te ipso commemoratam, doctrinam esse non mediocrem puto. Atqui, si ita placet, inquit Antonius, trademus etiam, quæ nos sequi in dicendo, quæque maxime spectare, solemus: docuit enim jam nos longa vita ususque rerum maximarum, ut, quibus rebus animi hominum moverentur, teneremus.

LI. Equidem primum considerare soleo, postuletne causa: nam neque parvis in rebus adhibendæ sunt hæ dicendi faces, neque ita animatis hominibus, ut nihil ad eorum mentes oratione flectendas proficere possimus; ne aut irrisione aut odio digni putemur, si aut tragœdias agamus in nugis, aut convellere adoriamur ea, quæ non possint commoveri. Nam, quoniam hæc fere maxime sunt in judicum animis (aut, quicumque illi erunt, apud quos agemus) oratione molienda, amor, odium, iracundia, invidia, misericordia, spes, lætitia, timor, molestia; sentimus amorem conciliari, si id videare, quod sit utile ipsis, apud quos agas, defendere; si aut pro bonis viris, aut certe pro iis qui illis boni atque utiles sint, laborare: namque hæc res amorem magis conciliat, illa virtutis defensio caritatem; plusque proficit, si proponitur spes utilitatis futuræ, quam præteriti beneficii commemoratio. Enitendum est, ut ostendas, in eâ re quam defendas, aut dignitatem inesse, aut utilitatem; eumque, cui concilies hunc amorem, significes nihil ad utilitatem suam retulisse, ac nihil omnino fecisse causâ suâ. Invidetur enim commodis hominum ipsorum; studiis autem eorum cæteris commodandi favetur. Videndumque hoc loco est, ne, quos ob benefacta diligi volemus, eorum laudem atque gloriam (cui maxime invideri solet) nimis efferre videamur. Atque iisdem his ex locis et odium in alios struere discemus, et a nobis ac nostris demovere: eademque hæc genera tractanda sunt in iracundiâ vel excitandâ vel sedandâ: nam, si, quod ipsis, qui audiunt, perniciosum aut inutile sit,

id [factum] augeas, odium creatur: sin, quod aut in bonos [viros, aut] in eos in quos quisque minime debuerit, aut in rempublicam; tum excitatur, si non tam acerbum odium, tamen aut invidiæ aut odii non dissimilis offensio. Item timor incutitur aut ex ipsorum periculis, aut ex communibus. Interior est ille proprius: sed hic quoque communis ad eamdem similitudinem est perducendus.

LII. Par atque una ratio est spei, lætitiæ, molestiæ: sed haud sciam, an acerrimus longe sit omnium motus invidiæ; nec minus virium opus sit in eâ comprimendâ, quam in excitandâ. Invident autem homines maxime paribus, aut inferioribus, cum se relictos sentiunt, illos autem dolent evolâsse: sed etiam superioribus invidetur sæpe vehementer, et eo magis, si intolerantius se jactant, et æquabilitatem juris, præstantiâ dignitatis aut fortunæ suæ, transeunt: quæ si inflammanda sunt, maxime dicendum est, non esse virtute parta; deinde etiam vitiis atque peccatis: tum, si erunt honestiora atque graviora, tamen non esse tanta ulla merita, quanta insolentia hominis, quantumque fastidium. Ad sedandum autem, magno illa labore, magnis periculis, esse parta; nec ad suum commodum, sed ad aliorum, esse collata; seseque, si quam gloriam peperisse videatur, etsi ea non sit iniqua merces periculi, tamen eâ non delectari, totamque abjicere atque deponere: omninoque perficiendum est, (quoniam plerique sunt invidi, maximeque est hoc commune vitium, et pervagatum; [invidetur autem præstanti florentique fortunæ]) ut hæc opinio minuatur, et illa excellens opinione fortuna cum laboribus et miseriis permixta esse videatur. Jam misericordia movetur, si is, qui audit, adduci potest, ut illa, quæ de altero deplorentur, ad suas res revocet, quas aut tulerit acerbas, aut timeat; aut, intuens alium, crebro ad seipsum revertatur. Ita, cum singuli casus humanarum miseriarum graviter accipiuntur, si dicuntur dolenter,

tum afflicta et prostrata virtus maxime luctuosa est; et, ut illa altera pars orationis, quæ, probitatis commendatione, boni viri debet speciem tueri, lenis (ut sæpe jam dixi) atque submissa; sic hæc, quæ suscipitur ab oratore ad commutandos animos, atque omni ratione flectendos, intenta ac vehemens esse debet.

LIII. Sed est quædam in his duobus generibus (quorum alterum lene, alterum vehemens, esse volumus) difficilis ad distinguendum similitudo. Nam, ex illâ lenitate, quâ conciliamur iis qui audiunt, ad hanc vim acerrimam, quâ eosdem excitamus, influat oportet aliquid, et ex hac vi nonnunquam animi aliquid [inflammandum est] illi lenitati: neque est ulla temperatior oratio, quam illa, in quâ asperitas contentionis oratoris ipsius humanitate conditur; remissio autem lenitatis quâdam gravitate et contentione firmatur. In utroque autem genere dicendi, et illo in quo vis atque contentio quæritur, et hoc quod ad vitam et mores accommodatur, et principia tarda [sunt,] et exitus tamen spissi et producti esse debent. Nam neque assiliendum statim est ad illud genus orationis; abest enim totum a causâ; et homines prius ipsum illud, quod proprium sui judicii est, audire desiderant; nec, cum in eam rationem ingressus sis, celeriter discedendum est. Non enim, sicut argumentum, simul atque positum est, arripitur, alterumque et tertium poscitur, ita misericordiam, aut invidiam, aut iracundiam, simul atque intuleris, possis commovere. Argumentum enim ratio ipsa confirmat, quæ simul atque emissa est, adhærescit: illud autem genus orationis non cognitionem judicis, sed magis perturbationem, requirit, quam consequi, nisi multâ et variâ et copiosâ oratione, et simili contentione actionis, nemo potest. Quare, qui aut breviter aut submisse dicunt, docere judicem possunt, commovere non possunt; in quo sunt omnia. Jam illud perspicuum est, omnium rerum in contrarias

partes facultatem ex iisdem suppeditari locis. Sed argumento resistendum est, aut iis, quæ comprobandi ejus causâ sumuntur, reprehendendis, aut demonstrando, id, quod concludere illi velint, non effici ex propositis, nec esse consequens: aut, si ita non refellas, afferendum est in contrariam partem, quod sit aut gravius, aut æque grave. Illa autem, quæ aut conciliationis causâ leniter, aut permotionis vehementer, aguntur, contrariis commotionibus inferenda sunt, ut odio benevolentia, misericordiâ invidia, tollatur.

LIV. Suavis autem est, et vehementer sæpe utilis jocus, et facetiæ; quæ, etiamsi alia omnia tradi arte possunt, naturæ sunt propria certe, neque ullam artem desiderant. In quibus tu longe aliis, meâ sententiâ, Cæsar, excellis: quo magis mihi etiam testis esse potes, aut nullam esse artem salis; aut, si qua est, eam nos tu potissimum docebis. Ego vero, inquit Cæsar, omni de re facetius puto posse ab homine non inurbano, quam de ipsis facetiis, disputari. Itaque, cum quosdam Græcos inscriptos libros esse vidissem de ridiculis, nonnullam in spem veneram, posse me aliquid ex istis discere. Inveni autem ridicula et salsa multa Græcorum; nam et Siculi in eo genere, et Rhodii, et Byzantii, et, præter cæteros, Attici, excellunt: sed, qui ejus rei rationem quamdam conati sunt artemque tradere, sic insulsi exstiterunt, ut nihil aliud eorum, nisi ipsa insulsitas, rideatur. Quare mihi nullo videtur modo doctrinâ ista res posse tradi. Etenim cum duo genera sint facetiarum, alterum æquabiliter in omni sermone fusum, alterum peracutum et breve; illa a veteribus superior cavillatio, hæc altera dicacitas, nominata est. Leve nomen habet utraque res; quippe leve enim est totum hoc, risum movere. Verumtamen (ut dicis, Antoni) multum in causis persæpe lepore et facetiis profici vidi. Sed, cum in illo genere perpetuæ festivitatis ars non desideretur (natura enim fingit

homines et creat imitatores et narratores facetos, et vultu adjuvante, et voce, et ipso genere sermonis); tum vero in hoc altero dicacitatis, quid habet ars loci, cum ante illud facetum dictum emissum hærere debeat, quam cogitari potuisse videatur? Quid enim hic meus frater ab arte adjuvari potuit, cum a Philippo interrogatus, quid latraret, "Furem se videre," respondit? quid in omni oratione Crassus, vel apud centumviros contra Scævolam, vel contra accusatorem Brutum, cum pro Cn. Planco diceret? Nam id, quod tu mihi tribuis, Antoni, Crasso est, omnium sententiâ, concedendum: non enim fere quisquam reperietur, præter hunc, in utroque genere leporis excellens, et illo, quod in perpetuitate sermonis, et hoc, quod in celeritate atque dicto est. Nam hæc perpetua contra Scævolam Curiana defensio tota redundavit hilaritate quâdam et joco; dicta illa brevia non habuit: parcebat enim adversarii dignitati; in quo ipse servabat suam; quod est hominibus facetis et dicacibus difficillimum, habere hominum rationem et temporum, et ea, quæ occurrant, cum salsissime dici possint, tenere. Itaque nonnulli ridiculi homines hoc ipsum non insulse interpretantur. Dicere enim aiunt Ennium, "flammam a sapiente facilius ore in ardente opprimi, quam bona dicta teneat:" hæc scilicet bona dicta, quæ salsa sint: nam ea *dicta* appellantur proprio jam nomine.

LV. Sed, ut in Scævolam continuit ea Crassus, atque illo altero genere, in quo nulli aculei contumeliarum inerant, causam illam disputationemque lusit; sic, in Bruto, quem oderat, et quem dignum contumeliâ judicabat, utroque genere pugnavit. Quam multa de balneis, quas nuper ille vendiderat, quam multa de amisso patrimonio dixit! atque illa brevia, cum ille diceret, se sine causâ sudare; "Minime mirum," inquit; "modo enim exîsti de balneis." Innumerabilia hujuscemodi fuerunt, sed non minus jucunda illa perpetua. Cum enim Brutus duos lectores

excitâsset, et alteri de coloniâ Narbonensi Crassi orationem legendam dedisset, alteri de lege Serviliâ; et cum contraria inter sese de republicâ capita contulisset; noster hic facetissime tres patris Bruti de jure civili libellos tribus legendos dedit. Ex libro primo, "Forte evenit, ut in Privernati essemus:" "Brute, testificatur pater, se tibi Privernatem fundum reliquisse." Deinde ex libro secundo, "In Albano eramus ego et Marcus filius;" "Sapiens videlicet homo cum primis nostræ civitatis, nôrat hunc gurgitem; metuebat, ne, cum is nihil haberet, nihil esse ei relictum putaretur." Tum ex libro tertio, in quo finem scribendi fecit (tot enim, ut audivi Scævolam dicere, sunt veri Bruti libri) "In Tiburti forte assedimus ego et Marcus filius;" "Ubi sunt ii fundi, Brute, quos tibi pater publicis commentariis consignatos reliquit? Quod, nisi puberem te," inquit, "jam haberet, quartum librum composuisset; et se etiam in balneis lotum cum filio, scriptum reliquisset." Quis est igitur, qui non fateatur, hoc lepore, atque his facetiis, non minus refutatum esse Brutum, quam illis tragœdiis, quas egit idem, cum casu in eâdem causâ funere efferretur anus Junia? Pro, Dii immortales! quæ fuit illa, quanta vis! quam inexspectata! quam repentina! cum, conjectis oculis, gestu omni imminenti, summâ gravitate et celeritate verborum, "Brute, quid sedes? quid illam anum patri nuntiare vis tuo? quid illis omnibus, quorum imagines duci vides? quid majoribus tuis? quid L. Bruto, qui hunc populum dominatu regio liberavit? quid te facere? cui rei, cui gloriæ, cui virtuti studere? patrimonione augendo? at id non est nobilitatis: sed fac esse, nihil superest; libidines totum dissipaverunt: an juri civili? est paternum: sed dicet, te, cum ædes venderes, ne in rutis quidem et cæsis solium tibi paternum recepisse: an rei militari? qui nunquam castra videris? an eloquentiæ? quæ nulla est in te: et, quidquid est vocis ac linguæ,

omne in istum turpissimum calumniæ quæstum contulisti. Tu lucem adspicere audes? tu hos intueri? tu in foro, tu in Urbe, tu in civium esse conspectu? tu illam mortuam, tu imagines ipsas, non perhorrescis? quibus non modo imitandis, sed ne collocandis quidem, tibi ullum locum reliquisti."

LVI. Sed hæc tragica atque divina: faceta autem et urbana innumerabilia ex unâ contentione meministis: nec enim concio major unquam fuit, nec apud populum gravior oratio, quam hujus contra collegam in censurâ nuper, neque lepore et festivitate conditior.

Quare tibi, Antoni, utrumque assentior, et multum facetias in dicendo prodesse sæpe, et eas arte nullo modo posse tradi. Illud quidem admiror, te nobis in eo genere tribuisse tantum, et non hujus rei quoque palmam, ut cæterarum, Crasso detulisse. Tum Antonius, Ego vero ita fecissem, inquit, nisi interdum, in hoc, Crasso paulum inviderem: nam esse quamvis facetum atque salsum, non nimis est per se ipsum invidendum: sed, cum omnium sis venustissimus et urbanissimus, omnium gravissimum et severissimum et esse et videri (quod isti contigit uni), id mihi vix ferendum videbatur. Hîc cum arrisisset ipse Crassus, Attamen, inquit Antonius, cum artem esse facetiarum, Juli, negares, aperuisti quiddam, quod præcipiendum videretur. Haberi enim dixisti rationem oportere hominum, rei, temporis, ne quid jocus de gravitate decerperet; quod quidem in primis a Crasso observari solet. Sed hoc præceptum prætermittendum est facetiarum, cum his nihil opus sit: nos autem, quomodo utamur, cum opus sit, quærimus; ut in adversarium, et maxime, si ejus stultitia poterit agitari, in testem stultum, cupidum, levem, si facile homines audituri videbuntur. Omnino probabiliora sunt, quæ lacessiti dicimus, quam quæ priores: nam et ingenii celeritas major est, quæ apparet in respondendo; et humani-

tatis est responsio. Videmur enim quieturi fuisse, nisi essemus lacessiti; ut, in istâ ipsâ concione, nihil fere dictum est ab hoc, quod quidem facetius dictum videretur, quod non provocatus responderit. Erat autem tanta gravitas in Domitio, tanta auctoritas, ut, quod esset ab eo objectum, lepore magis elevandum, quam contentione frangendum, videretur.

LVII. Tum Sulpicius, Quid igitur? inquit: patiemur, Cæsarem, qui quamquam Crasso facetias concedit, tamen multo in eo studio magis ipse elaborat, non explicare nobis totum genus hoc jocandi, quale sit, et unde ducatur; præsertim cum tantam vim et utilitatem salis et urbanitatis esse fateatur? Quid si, inquit Julius, assentior Antonio dicenti, nullam esse artem salis? Hîc cum Sulpicius reticuisset, Quasi vero, inquit Crassus, horum ipsorum, de quibus Antonius jamdiu loquitur, ars ulla sit. Observatio quædam est, ut ipse dixit, earum rerum, quæ in dicendo valent; quæ si eloquentes facere posset, quis esset non eloquens? Quis enim hæc non vel facile, vel certe aliquo modo, posset ediscere? Sed ego in his præceptis hanc vim et hanc utilitatem esse arbitror, non ut ad reperiendum, quid dicamus, arte ducamur, sed ut ea, quæ naturâ, quæ studio, quæ exercitatione consequimur, aut recta esse confidamus, aut prava intelligamus, cum, quo referenda sint, didicerimus. Quare, Cæsar, ego quoque a te hoc peto, ut, si tibi videtur, disputes de hoc toto jocandi genere, quid sentias, ne qua forte dicendi pars, quoniam ita voluistis, in hoc tali cœtu, atque in tam accurato sermone, præterita esse videatur. Ego vero, inquit ille, quoniam collectam a convivâ, Crasse, exigis, non committam, ut, si defugerim, tibi causam aliquam dem recusandi: quamquam soleo sæpe mirari eorum impudentiam, qui agunt in scenâ gestum, spectante Roscio: quis enim sese commovere potest, cujus ille vitia non videat? Sic ego nunc, Crasso audiente, primum loquar de face-

tiis, et docebo, sus, (ut aiunt) oratorem eum, quem cum Catulus nuper audîsset, fœnum alios aiebat esse oportere. Tum ille, Jocabatur, inquit, Catulus, præsertim cum ita dicat ipse, ut ambrosiâ alendus esse videatur: verum te, Cæsar, audiamus, ut ad Antonii reliqua redeamus. Et Antonius, Perpauca quidem mihi restant, inquit: sed tamen, defessus jam labore atque itinere disputationis, requiescam in Cæsaris sermone, quasi in aliquo peropportuno diversorio.

LVIII. Atqui, inquit Julius, non nimis liberale hospitium meum dices: nam te in viam, simul ac perpaululum gustâris, extrudam et ejiciam.

Ac, ne diutius vos demorer, de omni isto genere quid sentiam, perbreviter exponam. De risu quinque sunt, quæ quærantur; unum, quid sit: alterum, unde sit: tertium, sitne oratoris, velle risum movere: quartum, quâtenus: quintum, quæ sint genera ridiculi. Atque illud primum, quid sit ipse risus, quo pacto concitetur, ubi sit, quomodo exsistat, atque ita repente erumpat, ut eum cupientes tenere nequeamus, et quomodo simul latera, os, venas, vultum, oculos occupet, viderit Democritus: neque enim ad hunc sermonem hoc pertinet; et, si pertineret, nescire me tamen id non puderet, quod ne ipsi quidem illi scirent, qui pollicerentur. Locus autem, et regio quasi, ridiculi (nam id proxime quæritur) turpitudine et deformitate quâdam continetur: hæc enim ridentur vel sola, vel maxime, quæ notant et designant turpitudinem aliquam non turpiter. Est autem, ut ad illud tertium veniam, est plane oratoris movere risum; vel quod ipsa hilaritas benevolentiam conciliat ei, per quem excitata est; vel quod admirantur omnes acumen, uno sæpe in verbo positum, maxime respondentis, nonnunquam etiam lacessentis; vel quod frangit adversarium, quod impedit, quod elevat, quod deterret, quod refutat; vel quod ipsum oratorem politum esse hominem significat, quod eruditum, quod urbanum;

maximeque quod tristitiam ac severitatem mitigat, et relaxat, odiosasque res sæpe, quas argumentis dilui non facile est, joco risuque dissolvit. Quâtenus autem sint ridicula tractanda oratori, perquam diligenter videndum est; id quod in quarto loco quærendi posueramus: nam nec insignis improbitas, et scelere juncta, nec rursus miseria insignis, agitata ridetur: facinorosos enim majore quâdam vi, quam ridiculi, vulnerari volunt; miseros illudi nolunt, nisi si se forte jactant. Parcendum est autem maxime caritati hominum, ne temere in eos dicas, qui diliguntur.

LIX. Hæc igitur adhibenda est primum in jocando moderatio. Itaque ea facillime luduntur, quæ neque odio magno, neque misericordiâ maximâ, digna sunt. Quamobrem materies omnis ridiculorum est in istis vitiis, quæ sunt in vitâ hominum neque carorum, neque calamitosorum, neque eorum qui ob facinus ad supplicium rapiendi videntur; eaque, belle agitata, ridentur. Est etiam deformitatis, et corporis vitiorum, satis bella materies ad jocandum: sed quærimus idem, quod in cæteris rebus maxime quærendum est, quâtenus: in quo, non modo illud præcipitur, ne quid insulse, sed etiam, si quid perridicule possis. Vitandum est oratori utrumque, ne aut scurrilis jocus sit, aut mimicus. Quæ cujusmodi sint, facilius jam intelligemus, cum ad ipsa ridiculorum genera venerimus.

Duo enim sunt genera facetiarum, quorum alterum re tractatur, alterum dicto. Re, si quando quid, tamquam aliqua fabella, narratur, ut olim tu, Crasse, in Memmium, comedisse eum lacertum Largii, cum esset cum eo Tarracinæ de amiculâ rixatus: salsa, attamen a te ipso ficta tota narratio. Addidisti clausulam, totâ Tarracinâ tum omnibus in parietibus inscriptas fuisse literas, tria LLL, duo MM: cum quæreres, id quid esset, senem tibi quemdam oppidanum dixisse, "Lacerat lacertum Largii mor-

dax Memmius." Perspicitis, hoc genus quam sit facetum, quam elegans, quam oratorium, sive habeas, vere quod narrare possis (quod tamen est mendaciunculis adspergendum), sive fingas. Est autem hæc hujus generis virtus, ut ita facta demonstres, ut mores ejus, de quo narres, ut sermo, ut vultus, omnes exprimantur, ut iis, qui audiunt, tum geri illa fierique videantur. In re est item ridiculum, quod ex quâdam depravatâ imitatione sumi solet, ut idem Crassus, "per tuam nobilitatem, per vestram familiam." Quid aliud fuit, in quo concio rideret, nisi illa vultûs et vocis imitatio? "Per tuas statuas" vero cum dixit, et extento brachio paululum etiam de gestu addidit, vehementius risimus. Ex hoc genere est illa Rosciana imitatio senis: "Tibi ego, Antipho, has sero," inquit: senium est, cum audio. Atque ita est totum hoc ipso genere ridiculum, ut cautissime tractandum sit. Mimorum est enim ethologorum, si nimia est imitatio, sicut obscœnitas. Orator surripiat oportet imitationem, ut is, qui audiat, cogitet plura, quam videat: præstet idem ingenuitatem et ruborem suum, verborum turpitudine et rerum obscœnitate vitandâ.

LX. Ergo hæc duo genera sunt ejus ridiculi, quod in re positum est: quæ sunt propria perpetuarum facetiarum, in quibus describuntur hominum mores, et ita effinguntur, ut aut, re narratâ aliquâ, quales sint, intelligantur; aut, imitatione brevi injectâ, in aliquo insigni ad irridendum vitio reperiantur. In dicto autem ridiculum est id, quod verbi aut sententiæ quodam acumine movetur. Sed, ut, in illo superiore genere vel narrationis vel imitationis, vitanda est mimorum ethologorum similitudo; sic, in hoc, scurrilis oratori dicacitas magnopere fugienda est. Quî igitur distinguemus a Crasso, a Catulo, a cæteris, familiarem vestrum, Granium, aut Vargulam, amicum meum? Non, mehercule, in mentem mihi quidem venit: sunt enim dicaces; Granio qui-

dem nemo dicacior. Hoc, opinor, primum, ne, quotiescumque potuerit dictum dici, necesse habeamus dicere. Pusillus testis processit. "Licet," inquit, "rogare?" Philippus. Tum quæsitor properans, "Modo breviter." Hîc ille, "Non accusabis: perpusillum rogabo." Ridicule. Sed sedebat judex L. Aurifex, brevior etiam, quam testis ipse: omnis est risus in judicem conversus: Visum est totum scurrile [judicium]. Ergo hæc, quæ cadere possunt in quos nolis, quamvis sint bella, sunt tamen ipso genere scurrilia. Ut iste, qui se vult dicacem, et, mehercule, est, Appius, sed nonnunquam in hoc vitium scurrile delabitur. "Cœnabo," inquit, "apud te," huic lusco familiari meo, C. Sextio: "uni enim locum esse video." Est hoc scurrile, et quod sine causâ lacessivit, et tamen id dixit, quod in omnes luscos conveniret. Ea, quia meditata putantur esse, minus ridentur. Illud egregium Sextii, et ex tempore: "Manus lava," inquit, "et cœna."

Temporis igitur ratio, et ipsius dicacitatis moderatio et temperantia, et raritas dictorum, distinguet oratorem a scurrâ; et, quod nos cum causâ dicimus, non ut ridiculi videamur, sed ut proficiamus aliquid, illi totum diem, et sine causâ. Quid enim est Vargula assecutus, cum eum candidatus A. Sempronius, cum M. suo fratre, complexus esset: "Puer, abige muscas?" Risum quæsivit, qui est, meâ sententiâ, vel tenuissimus ingenii fructus. Tempus igitur dicendi, prudentiâ et gravitate, moderabimur; quarum utinam artem aliquam haberemus! sed domina natura est.

LXI. Nunc exponamus genera ipsa summatim, quæ risum maxime moveant. Hæc igitur sit prima partitio, quod facete dicatur, id alias in re haberi, alias in verbo; facetiis autem maxime homines delectari, si quando risus conjuncte, re verboque, moveatur. Sed hoc mementote, quoscumque locos attingam, unde ridicula ducantur, ex iisdem locis fere

etiam graves sententias posse duci: tantum interest, quod gravitas honestis in rebus severe, jocus in turpiculis et quasi deformibus, ponitur; velut in iisdem verbis et laudare frugi servum possumus, et, si est nequam, jocari. Ridiculum est illud Neronianum vetus in furace servo, "Solum esse, cui domi nihil sit nec obsignatum, nec occlusum:" quod idem in bono servo dici solet; sed hoc iisdem etiam verbis.

Ex iisdem autem locis omnia nascuntur. Nam quod Sp. Carvilio, graviter claudicanti ex vulnere ob rempublicam accepto, et ob eam causam verecundanti in publicum prodire, mater dixit, "Quin prodis, mi Spuri, ut, quotiescumque gradum facies, toties tibi tuarum virtutum veniat in mentem?" præclarum et grave est: quod Calvino Glaucia claudicanti, "Ubi est vetus illud? num claudicas? at hic clodicat," ridiculum est: et utrumque ex eo, quod in claudicatione animadverti potuit, est ductum. "Quid hoc Nævio ignavius?" severe Scipio: at in male olentem, "Video me a te circumveniri," subridicule Philippus. At utrumque genus continet verbi ad literam immutati similitudo.

Ex ambiguo dicta vel argutissima putantur; sed non semper in joco, sæpe etiam in gravitate, versantur. Africano illi majori, coronam sibi in convivio ad caput accommodanti, cum ea sæpius rumperetur, P. Licinius Varus, "Noli mirari," inquit, "si non convenit: caput enim magnum est:" laudabile, et honestum. At ex eodem genere est: "Calvus satis est; quod dicit parum." Ne multa: nullum genus est joci, quo non ex eodem severa et gravia sumantur.

Atque hoc etiam animadvertendum, non esse omnia ridicula, faceta. Quid enim potest esse tam ridiculum, quam Sannio est? Sed ore, vultu, imitandis moribus, voce, denique ipso corpore, ridetur. Salsum hunc possum dicere, atque ita, non ut ejusmodi oratorem esse velim, sed ut mimum.

LXII. Quare primum genus hoc, quod risum vel maxime movet, non est nostrum; morosum, [superstitiosum,] suspiciosum, gloriosum, stultum. Naturæ ridentur ipsæ; quas personas agitare solemus, non sustinere. Alterum genus est imitatione admodum ridiculum, sed nobis tantum licet furtim, si quando, et cursim; aliter enim minime est liberale: tertium, oris depravatio, non digna nobis: quartum, obscœnitas, non solum non foro digna, sed vix convivio liberorum. Detractis igitur tot rebus ex hoc oratorio loco, facetiæ reliquæ sunt, quæ aut in re (ut ante divisi) positæ videntur esse, aut in verbo. Nam quod, quibuscumque verbis dixeris, facetum tamen est, re continetur: quod mutatis verbis salem amittit, in verbis habet leporem omnem.

Ambigua sunt in primis acuta, atque in verbo posita, non in re: sed non sæpe magnum risum movent: magis ut belle et literate dicta laudantur: ut in illum Titium, quem, cum studiose pilâ luderet, et idem signa sacra noctu frangere putaretur, gregalesque, cum in campum non venisset, requirerent, excusavit Vespa Terentius, quod eum "brachium fregisse" diceret: ut illud Africani, quod est apud Lucilium:

> "Quid? Decius, Nuculam an confixum vis facere? inquit."

Ut tuus amicus, Crasse, Granius, "non esse sextantis." Et, si quæritis, is, qui appellatur dicax, hoc genere maxime excellet: sed risus movent alia majores. Ambiguum per se ipsum probatur id quidem, ut ante dixi, vel maxime: ingeniosi enim videtur, vim verbi in aliud, atque cæteri accipiant, posse ducere: sed admirationem magis quam risum movet, nisi si quando incidit in aliud genus ridiculi.

LXIII. Quæ genera percurram equidem: sed scitis esse notissimum ridiculi genus, cum aliud exspectamus, aliud dicitur. Hîc nobismet ipsis noster error

risum movet. Quod si admixtum est etiam ambiguum, fit salsius; ut apud Nævium videtur esse misericors ille, qui judicatum duci videt, percontatus ita, "Quanti addictus? mille nummûm." Si addidisset tantummodo, "Ducas licet;" esset illud genus ridiculi præter exspectationem: sed, quia addidit, "Nihil addo: ducas licet;" addito ambiguo, altero genere ridiculi, fuit, ut mihi quidem videtur, salsissimum. Hoc tum est venustissimum, cum in altercatione arripitur ab adversario verbum, et ex eo, ut a Catulo in Philippum, in eum ipsum aliquid, qui lacessivit, infligitur. Sed cum plura sint ambigui genera, de quibus est doctrina quædam subtilior; attendere et aucupari verba oportebit: in quo, ut ea, quæ sint frigidiora, vitemus (etenim cavendum est, ne arcessitum dictum putetur), permulta tamen acute dicemus.

Alterum genus est, quod habet parvam verbi immutationem, quod, in literâ positum, Græci vocant Παρονομασιαν, ut *Nobiliorem, mobiliorem* Cato; aut, ut idem, cum cuidam dixisset, "Eamus deambulatum;" et ille, "Quid opus fuit *de?*" "Immo vero," inquit, "quid opus fuit *te?*" aut ejusdem responsio illa, "Si tu et adversus, et aversus, impudicus es."

Etiam interpretatio nominis habet acumen, cum ad ridiculum convertas, quamobrem ita quis vocetur; ut ego nuper, Nummium divisorem, ut Neoptolemum ad Trojam, sic illum in Campo Martio nomen invenisse.

LXIV. Atque hæc omnia verbo continentur. Sæpe etiam versus facete interponitur, vel ut est, vel paululum immutatus; aut aliqua pars versûs, ut Statius Scauro stomachanti; ex quo sunt nonnulli, qui tuam legem de civitate natam, Crasse, dicant:

"St, tacete, quid hoc clamoris? quibus nec mater, nec pater,
Tantâ confidentiâ estis? auferte istam enim superbiam."

Nam in Cœlio sane etiam ad causam utile fuit tuum illud, Antoni, cum ille a se pecuniam profectam diceret testis, et haberet filium delicatiorem, abeunte jam illo,

"Senti'n' senem esse tactum triginta minis?"

In hoc genus conjiciuntur proverbia; ut illud Scipionis, cum Asellus omnes provincias stipendia merentem se peragrâsse gloriaretur, "Agas asellum," et cætera. Quare ea quoque, quoniam mutatis verbis non possunt retinere eamdem venustatem, non in re, sed in verbis, posita ducantur.

Est etiam in verbo positum non insulsum genus, ex eo, cum ad verbum, non ad sententiam, rem accipere videare; ex quo uno genere totus est Tutor, mimus vetus, oppido ridiculus. Sed abeo a mimis: tantum genus hujus ridiculi insigni aliquâ et notâ re notari volo. Est autem ex hoc genere illud, quod tu, Crasse, nuper ei, qui te rogâsset, num tibi molestus esset futurus, si ad te bene ante lucem venisset; "Tu vero," inquîsti, "molestus non eris:" "Jubebis igitur te," inquit, "suscitari?" et tu, "Certe negâram te molestum futurum." Ex eodem hoc vetus illud est, quod aiunt Maluginensem illum M. Scipionem, cum ex centuriâ suâ renuntiaret Acidinum consulem, præcoque dixisset, "Dic de L. Manlio;" "Virum bonum," inquit, "egregiumque civem esse arbitror." Ridicule etiam illud. L. Porcius Nasica censori Catoni, cum ille, "Ex tui animi sententiâ tu uxorem habes?" "Non, hercule," inquit, "ex mei animi sententiâ." Hæc aut frigida sunt, aut tum salsa, cum aliud est exspectatum: naturâ enim nos (ut ante dixi) noster delectat error; ex quo, cum quasi decepti sumus exspectatione, ridemus.

LXV. In verbis etiam illa sunt, quæ aut ex immutatâ oratione ducuntur, aut ex unius verbi translatione, aut ex inversione verborum. Ex immutatione; ut olim Rusca cum legem ferret annalem,

dissuasor M. Servilius, "Dic mihi," inquit, "M. Pinari, num, si contra te dixero, mihi male dicturus es, ut cæteris fecisti?" "Ut sementem feceris, ita metes," inquit. Ex translatione autem, ut, cum Scipio ille major Corinthiis, statuam pollicentibus eo loco, ubi aliorum essent imperatorum, "turmales" dixit "displicere." Invertuntur autem verba, ut, Crassus apud M. Perpernam judicem pro Aculeone cum diceret, aderat contra Aculeonem Gratidiano L. Ælius Lamia, deformis, ut nôstis; qui cum interpellaret odiose; "Audiamus," inquit, "pulchellum puerum," Crassus. Cum esset arrisum, "Non potui mihi," inquit Lamia, "formam ipse fingere; ingenium potui." Tum hic, "Audiamus," inquit, "disertum:" multo etiam arrisum est vehementius.

Sunt etiam illa venusta, ut in gravibus sententiis, sic in facetiis. Dixi enim dudum, materiam aliam esse joci, aliam severitatis; gravium autem et jocorum unam esse rationem. Ornant igitur imprimis orationem verba relata contrarie; quod idem genus sæpe est etiam facetum; ut, Servius ille Galba, cum judices L. Scribonio tribuno plebis ferret familiares suos, et dixisset Libo, "Quando tandem, Galba, de triclinio tuo exibis?" "Cum tu," inquit, "de cubiculo alieno." A quo genere ne illud quidem plurimum distat, quod Glaucia Metello, "Villam in Tiburte habes, cortem in Palatio."

LXVI. Ac verborum quidem genera quæ essent faceta, dixisse me puto: rerum plura sunt; eaque magis (ut dixi ante) ridentur: in quibus est narratio; res sane difficilis. Exprimenda enim sunt, et ponenda ante oculos, ea, quæ videantur esse verisimilia (quod est proprium narrationis), et quæ sint (quod ridiculi proprium est) subturpia: cujus exemplum, ut brevissimum, sit sane illud, quod ante posui, Crassi de Memmio. Et ad hoc genus adscribamus etiam narrationes apologorum.

Trahitur etiam aliquid ex historiâ, ut, cum Sex.

Titius se Cassandram esse diceret, "Multos," inquit Antonius, "possum tuos Ajaces Oileos nominare." Est etiam ex similitudine, quæ aut collationem habet, aut tamquam imaginem: collationem, ut ille Gallus olim testis in Pisonem, cum innumerabilem Magio præfecto pecuniam dixisset datam, idque Scaurus tenuitate Magii redargueret: "Erras," inquit, "Scaure: ego enim Magium non conservâsse dico, sed, tamquam nudus nuces legeret, in ventre abstulisse:" ut ille M. Cicero senex, hujus viri optimi, nostri familiaris, pater, "Nostros homines similes esse Syrorum venalium: ut quisque optime Græce sciret, ita esse nequissimum."

Valde autem ridentur etiam imagines, quæ fere in deformitatem aut in aliquod vitium corporis ducuntur, cum similitudine turpioris; ut meum illud in Helvium Manciam, "Jam ostendam, cujusmodi sis:" cum ille, "Ostende, quæso;" demonstravi digito pictum Gallum in Mariano scuto Cimbrico, sub Novis, distortum, ejectâ linguâ, buccis fluentibus: risus est commotus: nihil tam Manciæ simile visum est: ut cum Tito Pinario, mentum in dicendo intorquenti, "tum ut diceret, si quid vellet, si nucem fregisset."

Etiam illa, quæ, minuendi aut augendi causâ, ad incredibilem admirationem efferuntur; velut tu, Crasse, in concione, "ita sibi ipsum magnum videri Memmium, ut, in forum descendens, caput ad fornicem Fabii demitteret." Ex quo genere etiam illud est, quod Scipio apud Numantiam, cum stomacharetur cum C. Metello, dixisse dicitur, "Si quintum pareret mater ejus, asinum fuisse parituram."

Arguta etiam significatio est, cum parvâ re, et sæpe verbo, res obscura et latens illustratur; ut, cum C. Fabricio P. Cornelius, homo (ut existimabatur) avarus et furax, sed egregie fortis, et bonus imperator, gratias ageret, quod se homo inimicus consulem fecisset, bello præsertim magno et gravi; "Nihil est,

quo mihi gratias agas," inquit, "si malui compilari, quam venire:" ut Asello Africanus, objicienti lustrum illud infelix, "Noli," inquit, "mirari: is enim, qui te ex ærariis exemit, lustrum condidit, et taurum immolavit." Tanta suspicio est, ut religione civitatem obstrinxisse videatur Mummius, quod Asellum ignominiâ levârit.

LXVII. Urbana etiam dissimulatio est, cum alia dicuntur, ac sentias, non illo genere, de quo ante dixi, cum contraria dicas, ut Lamiæ Crassus; sed cum toto genere orationis severe ludas, cum aliter sentias, ac loquare: ut noster Scævola Septumuleio illi Anagnino, cui pro C. Gracchi capite erat aurum repensum, roganti, ut se in Asiam præfectum duceret, "Quid tibi vis," inquit, "insane? tanta malorum est multitudo civium, ut tibi ego hoc confirmem, si Romæ manseris, te paucis annis ad maximas pecunias esse venturum." In hoc genere Fannius in annalibus suis Africanum hunc Æmilianum dicit fuisse, et eum Græco verbo appellat ειρωνα: sed, uti ferunt, qui melius hæc nôrunt, Socratem opinor in hac ironiâ dissimulantiâque longe lepore et humanitate omnibus præstitisse. Genus est perelegans, et cum gravitate salsum, cumque oratoriis dictionibus, tum urbanis sermonibus, accommodatum. Et, hercule, omnia hæc, quæ a me de facetiis disputantur, non majora forensium actionum, quam omnium sermonum, condimenta sunt. Nam, quod apud Catonem est, qui multa retulit, ex quibus a me exempli causâ multa ponuntur, per mihi scitum videtur, C. Publicium solitum dicere, "P. Mummium cuivis tempori hominem esse." Sic profecto res se habet, nullum ut sit vitæ tempus, in quo non deceat leporem humanitatemque versari.

Sed redeo ad cætera. Est huic finitimum dissimulationi, cum honesto verbo vitiosa res appellatur; ut cum Africanus censor tribu movebat eum centurionem, qui in Pauli pugnâ non affuerat, cum ille se

custodiæ causâ diceret in castris remansisse, quæreretque cur ab eo notaretur; "Non amo," inquit, "nimium diligentes."

Acutum etiam illud est, cum ex alterius oratione aliud excipias, atque ille vult; ut Salinatori Maximus, cum, Tarento amisso, arcem tamen Livius retinuisset, multaque ex eâ prœlia præclara fecisset; cum aliquot post annos Maximus id oppidum recepisset, rogaretque eum Salinator, ut meminisset, operâ suâ se Tarentum recepisse; "Quidni," inquit, "meminerim? nunquam enim recepissem, nisi tu perdidisses."

Sunt etiam illa subabsurda, sed eo ipso nomine sæpe ridicula, non solum mimis perapposita, sed etiam quodammodo nobis:

. . . . . "Homo fatuus,
Postquam rem habere cœpit, est mortuus:"

. . . . . "Quid est tibi
Ista mulier?" "Uxor." "Similis, medius fidius:"

et

"Quamdiu ad aquas fuit, nunquam est mortuus."

LXVIII. Genus hoc levius, et, ut dixi, mimicum; sed habet nonnunquam aliquid etiam apud nos loci, ut vel non stultus, quasi stulte, cum sale dicat aliquid: ut tibi, Antoni, Mancia, cum audîsset te censorem a M. Duronio de ambitu postulatum, "Aliquando," inquit, "tibi tuum negotium agere licebit." Valde hæc ridentur, et, hercule, omnia, quæ a prudentibus, quasi per dissimulationem [non] intelligendi, subabsurde salseque dicuntur. Ex quo genere est etiam, non videri intelligere quod intelligas, ut Pontidius, "Qualem existimas, qui in adulterio deprehenditur?" "Tardum:" ut ego, qui in delectu, Metello, cum excusationem oculorum a me non acciperet, et dixisset, "Tu igitur nihil vides?" "Ego vero," inquam, "a portâ Esquilinâ video vil-

lam tuam:" ut illud Nasicæ, qui cum ad pöetam Ennium venisset, eique, ab ostio quærenti Ennium, ancilla dixisset, domi non esse; Nasica sensit, illam domini jussu dixisse, et illum intus esse: paucis post diebus, cum ad Nasicam venisset Ennius, et eum a januâ quæreret, exclamat Nasica, se domi non esse: tum Ennius, "Quid? ego non cognosco vocem," inquit, "tuam?" Hîc Nasica, "Homo es impudens: ego cum te quærerem, ancillæ tuæ credidi, te domi non esse: tu mihi non credis ipsi!"

Est bellum illud quoque, ex quo is, qui dixit, irridetur in eo ipso genere, quo dixit: ut, cum Q. Opimius consularis, qui adolescentulus male audîsset, festivo homini Egilio, qui videretur mollior, nec esset, dixisset, "Quid tu, Egilia mea? quando ad me venis cum tuâ colu et lanâ?" "Non, pol," inquit, "audeo: nam me ad famosas vetuit mater accedere."

LXIX. Salsa sunt etiam, quæ habent suspicionem ridiculi absconditam, quo in genere est illud Siculi, cui, cum familiaris quidam quereretur, quod diceret, uxorem suam suspendisse se de ficu, "Amabo te," inquit, "da mihi ex istâ arbore, quos seram surculos." In eodem genere est, quod Catulus dixit cuidam oratori malo, qui cum in epilogo misericordiam se movisse putaret, postquam assedit, rogavit hunc, videreturne misericordiam movisse; "Ac magnam quidem," inquit; "neminem enim puto esse tam durum, cui non oratio tua miseranda visa sit."

Me quidem, hercule, valde illa movent stomachosa, et quasi submorosa ridicula, cum non a moroso dicuntur: tum enim non sal, sed natura, ridetur. In quo, ut mihi videtur, persalsum illud est apud Nævium,

"Quid ploras, pater?
Mirum ni cantem, condemnatus sum."

Huic generi quasi contrarium est ridiculi genus pa-

tientis ac lenti; ut, cum Cato percussus esset ab eo, qui arcam ferebat, cum ille diceret, "Cave;" rogavit, "numquid aliud ferret præter arcam?"

Etiam stultitiæ salsa reprehensio, ut ille Siculus, cui prætor Scipio patronum causæ dabat hospitem suum, hominem nobilem, sed admodum stultum, "Quæso," inquit, "prætor, adversario meo da istum patronum; deinde mihi neminem dederis."

Movent illa etiam, quæ conjecturâ explanantur longe aliter, atque sunt, sed acute, atque concinne; ut, cum Scaurus accusaret Rutilium ambitûs, cum ipse consul esset factus, ille repulsam tulisset, et in ejus tabulis ostenderet literas, A. F. P. R. idque diceret esse, "Actum fide P. Rutilii;" Rutilius autem, "ante factum, post relatum;" C. Canius, eques Romanus, cum Rufo adesset, exclamat, neutrum illis literis declarari. "Quid ergo?" inquit Scaurus; "Æmilius fecit, plectitur Rutilius."

LXX. Ridentur etiam discrepantia. "Quid huic abest, nisi res et virtus?" Bella etiam est familiaris reprehensio, quasi errantis; ut, cum objurgavit Albius Granium, quod, cum ejus tabulis quiddam Albucio probatum videretur, et valde absoluto Scævolâ gauderet; neque intelligeret, contra suas tabulas esse judicatum * * *

Huic similis est etiam admonitio in consilio dando familiaris, ut, cum patrono malo, cum vocem in dicendo obtudisset, suadebat Granius, ut mulsum frigidum biberet, simul ac domum redîsset; "Perdam," inquit, "vocem, si id fecero:" "Melius est," inquit, "quam reum."

Bellum etiam est, cum, quid cuique sit consentaneum, dicitur; ut, cum Scaurus nonnullam haberet invidiam ex eo, quod Phrygionis Pompeii, locupletis hominis, bona sine testamento possederat; sederetque advocatus reo Bestiæ, cum funus quoddam duceretur, accusator C. Memmius, "Vide," inquit, "Scaure, mortuus rapitur, si potes esse possessor."

Sed ex his omnibus nihil magis ridetur, quam quod est præter exspectationem; cujus innumerabilia sunt exempla, vel Appii majoris illius, qui in senatu, cum ageretur de agris publicis, et de lege Thoriâ, et premeretur Lucilius ab iis qui a pecore ejus depasci agros publicos dicerent, "Non est," inquit, "Lucilii pecus illud: erratis:" (defendere Lucilium videbatur) "ego liberum puto esse: quâ lubet, pascitur."

Placet etiam mihi illud Scipionis illius, qui Ti. Gracchum perculit: cum ei M. Flaccus, multis probris objectis, P. Mucium judicem tulisset, "Ejero," inquit: "iniquus est." Cum esset admurmuratum, "Ah!" inquit, "P. C. non ego mihi illum iniquum ejero, verum omnibus."

Ab hoc vero Crasso nihil facetius: cum læsisset testis Silus Pisonem, quod se in eum audîsse dixisset; "Potest fieri," inquit, "Sile, ut is, unde te audîsse dicis, iratus dixerit." Annuit Silus. "Potest etiam, ut tu non recte intellexeris." Id quoque toto capite annuit, ut se Crasso daret. "Potest etiam fieri," inquit, "ut omnino, quod te audîsse dicis, nunquam audieris." Hoc ita præter exspectationem accidit, ut testem omnium risus obrueret.

Hujus generis est plenus Nævius, et jocus est familiaris, "Sapiens, si algebis, tremes." Et alia permulta.

LXXI. Sæpe etiam facete concedas adversario id ipsum, quod tibi ille detrahit; ut C. Lælius, cum ei quidam malo genere natus diceret, indignum esse suis majoribus, "At, hercule," inquit, "tu tuis dignus." Sæpe etiam sententiose ridicula dicuntur; ut M. Cincius, quo die legem de donis et muneribus tulit, cum C. Cento prodiisset, et satis contumeliose, "Quid fers, Cinciole?" quæsîsset; "Ut emas," inquit, "Cai, si uti velis."

Sæpe etiam salse, quæ fieri non possunt, optantur; ut M. Lepidus, cum, cæteris in Campo exercentibus,

in herbâ ipse recubuisset, "Vellem hoc esset," inquit, "laborare." Salsum est etiam, quærentibus et quasi percontantibus lente respondere, quod nollent; ut censor Lepidus, cum M. Antistio Pyrgensi equum ademisset, amicique cum vociferarentur, et quærerent, quid ille patri suo responderet, cur ademtum sibi equum diceret, cum optimus colonus, parcissimus, modestissimus, frugalissimus esset; "Me istorum," inquit, "nihil credere."

Colliguntur a Græcis alia nonnulla, exsecrationes, admirationes, minationes. Sed hæc ipsa nimis mihi videor multa in genera descripsisse: nam illa, quæ verbi ratione et vi continentur, certa fere ac definita sunt: quæ plerumque, ut ante dixi, laudari magis, quam rideri, solent.

Hæc autem, quæ sunt in re, et in ipsâ sententiâ, partibus sunt innumerabilia, generibus pauca. Exspectationibus enim decipiendis, et naturis aliorum irridendis, ipsorum ridicule indicandis, et similitudine turpioris, et dissimulatione, et subabsurda dicendo, et stulta reprehendendo, risus moventur. Itaque imbuendus est is, qui jocose vult dicere, quasi naturâ quâdam aptâ ad hæc genera, et moribus, ut ad cujusque modi genus ridiculi vultus etiam accommodetur: qui quidem quo severior est et tristior, ut in te, Crasse, hoc illa, quæ dicuntur, salsiora videri solent.

Sed jam tu, Antoni, qui hoc diversorio sermonis mei libenter acquieturum te esse dixisti, tamquam in Pomtinum diverteris, neque amœnum neque salubrem locum, censeo ut satis diu te putes requiêsse, et iter reliquum conficere pergas. Ego vero, atque hilare quidem a te acceptus, inquit, et cum doctior per te, tum etiam audacior factus sum ad jocandum. Non enim vereor, ne quis me in isto genere leviorem jam putet, quoniam quidem tu Fabricios mihi auctores, et Africanos, Maximos, Catones, Lepidos protulisti. Sed habetis ea, quæ voluistis ex me audire,

de quibus quidem accuratius dicendum et cogitandum fuit: nam cætera faciliora sunt, atque ex iis, quæ jam dicta sunt, reliqua nascuntur omnia.

LXXII. Ego enim cum ad causam sum aggressus, atque omnia cogitando, quoad facere potui, persecutus; cum et argumenta causæ, et eos locos quibus animi judicum conciliantur, et illos quibus permoventur, vidi atque cognovi; tum constituo, quid habeat quæque causa boni, quid mali. Nulla enim fere res potest in dicendi disceptationem aut controversiam vocari, quæ non habeat utrumque: sed, quantum habeat, id refert.

Mea autem ratio in dicendo hæc esse solet, ut, boni quod habeat, id amplectar, exornem, exaggerem; ibi commorer, ibi habitem, ibi hæream: a malo autem vitioque causæ ita recedam, non ut id me defugere appareat, sed ut totum, bono illo ornando et augendo dissimulatum, obruatur. Et, si causa est in argumentis; firmissima quæque maxime tueor, sive plura sunt, sive aliquod unum: sin autem in conciliatione aut in permotione causa est, ad eam me potissimum partem, quæ maxime commovere animos hominum potest, confero.

Summa denique hujus generis hæc est, ut, si in refellendo adversario firmior esse oratio, quam in confirmandis nostris rebus, potest, omnia in illum conferam tela; sin nostra facilius probari, quam illa redargui possunt, abducere animos a contrariâ defensione, et ad nostram conor traducere.

Duo denique illa, quæ facillima videntur, (quoniam quæ difficiliora sunt, non possum) mihi pro meo jure sumo: unum, ut molesto aut difficili argumento, aut loco, nonnunquam omnino nihil respondeam; quod forsitan aliquis jure irriserit: quis enim est, qui id facere non possit? sed tamen ego de meâ nunc, non de aliorum, facultate disputo; confiteorque me, si quæ premat res vehementius, ita cedere solere, ut non modo non abjecto, sed ne rejecto qui-

dem scuto, fugere videar; sed adhibere quamdam in dicendo speciem atque pompam, et pugnæ similem fugam; consistere vero in meo præsidio sic, ut non fugiendi hostis, sed capiendi loci, causâ cessisse videar. Alterum est illud, quod ego oratori maxime cavendum et providendum puto, quodque me sollicitare summe solet: non tam ut prosim causis, elaborare soleo, quam ut ne quid obsim: non quin enitendum sit in utroque; sed tamen multo est turpius oratori, nocuisse videri causæ, quam non profuisse.

LXXIII. Sed quid hoc loco vos inter vos, Catule? an hæc, ut sunt contemnenda, contemnitis? Minime, inquit ille: sed Cæsar de isto ipso quiddam velle dicere videbatur. Me vero lubente, inquit Antonius, dixerit, sive refellendi causâ, sive quærendi.

Tum Julius, Ego, mehercule, inquit, Antoni, semper is fui, qui de te oratore sic prædicarem, unum te in dicendo mihi videri tectissimum; propriumque hoc esse laudis tuæ, nihil a te unquam esse dictum, quod obesset ei, pro quo diceres. Idque memoriâ teneo, cum mihi sermo cum hoc ipso Crasso, multis audientibus, esset de te institutus, Crassusque plurimis verbis eloquentiam laudaret tuam, dixisse me, cum cæteris tuis laudibus hanc esse vel maximam, quod non solum, quod opus esset, diceres, sed etiam, quod non opus esset, non diceres: tum illum mihi respondere memini, cætera in te summe esse laudanda; illud vero improbi esse hominis et perfidiosi, dicere quod alienum esset, et noceret ei, pro quo quisque diceret: quare non sibi eum disertum, qui id non faceret, videri, sed improbum, qui faceret. Nunc, si tibi videtur, Antoni, demonstres velim, quare tu hoc ita magnum putes, nihil in causâ mali facere, ut nihil tibi in oratore majus esse videatur.

LXXIV. Dicam equidem, Cæsar, inquit, quid intelligam: sed et tu, et vos omnes, hoc, inquit, mementote, non me de perfecti oratoris divinitate quâ-

dam loqui, sed de exercitationis et consuetudinis meæ mediocritate. Crassi quidem responsum excellentis cujusdam est ingenii ac singularis; cui quiddam portenti simile esse visum est, posse aliquem inveniri oratorem, qui aliquid mali faceret dicendo, obessetque ei, quem defenderet: facit enim de se conjecturam; cujus tanta vis ingenii est, ut neminem, nisi consulto, putet, quod contra seipsum sit, dicere; (sed ego non de præstanti quâdam et eximiâ, sed prope de vulgari et communi prudentiâ disputo); ut apud Græcos fertur incredibili quâdam magnitudine consilii atque ingenii Atheniensis ille fuisse Themistocles; ad quem quidam doctus homo, atque in primis eruditus, accessisse dicitur, eique artem memoriæ, quæ tum primum proferebatur, pollicitus esse, se traditurum: cum ille quæsîsset, quidnam illa ars efficere posset, dixisse illum doctorem, ut omnia meminisset; et ei Themistoclem respondisse, gratius sibi illum esse facturum, si se oblivisci, quæ vellet, quam si meminisse, docuisset. Videsne, quæ vis in homine acerrimi ingenii, quam potens et quanta mens fuerit? qui ita responderit, ut intelligere possemus, nihil ex illius animo, quod semel esset infusum, unquam effluere potuisse; cum quidem ei fuerit optabilius, oblivisci posse potius, quod meminisse nollet, quam quod semel audîsset vidissetve, meminisse. Sed neque, propter hoc Themistoclis responsum, memoriæ nobis opera danda non est; neque illa mea cautio et timiditas in causis, propter præstantem prudentiam Crassi, negligenda est. Uterque enim istorum non mihi attulit aliquam, sed suam significavit facultatem.

Etenim permulta sunt in causis, in omni parte orationis circumspicienda, ne quid offendas, ne quo irruas. Sæpe aliquis testis aut non lædit, aut minus lædit, nisi lacessatur: orat reus, urgent advocati, ut invehamur, ut male dicamus, denique ut interrogemus. Non moveor, non obtempero, non satisfacio, neque tamen

ullam assequor laudem. Homines enim imperiti facilius, quod stulte dixeris, reprehendere, quam, quod sapienter tacueris, laudare possunt. Hîc quantum fit mali, si iratum, si non stultum, si non levem testem læseris! habet enim et voluntatem nocendi in iracundiâ, et vim in ingenio, et pondus in vitâ; nec, si hoc Crassus non committit, ideo non multi, et sæpe, committunt. Quo quidem mihi videri turpius nihil solet, quam, cum ex oratoris dicto aliquo, aut responso, aut rogatu, sermo ille sequitur, "Occidit ille." "Adversariumne?" "Immo vero," aiunt, "se, et eum quem defendit."

LXXV. Hoc Crassus non putat nisi perfidiâ accidere posse: ego autem sæpissime video in causis aliquid mali facere homines minime malos. Quid? illud, quod supra dixi, solere me cedere, et, ut planius dicam, fugere ea, quæ valde causam meam premerent; cum id non faciunt alii, versanturque in hostium castris, ac sua præsidia dimittunt; mediocriterne causis nocent, cum aut adversariorum adjumenta confirmant, aut ea, quæ sanare nequeunt, exulcerant? Quid? cum personarum, quas defendunt, rationem non habent; si, quæ sunt in his invidiosa, non mitigant extenuando, sed, laudando et efferendo, invidiosiora faciunt; quantum in eo tandem mali! Quid? si in homines caros, judicibusque jucundos, sine ullâ præmunitione orationis, acerbius et contumeliosius invehare; nonne abs te judices abalienes? Quid? si, quæ vitia aut incommoda sunt in aliquo judice uno, aut pluribus, ea tu, in adversariis exprobrando, non intelligas, te in judices invehi; mediocre peccatum est?

Quid? si, cum pro altero dicas, litem tuam facias, aut læsus efferare iracundiâ, causam relinquas, nihilne noceas? In quo ego, non quo libenter male audiam, sed quia ego causam non libenter relinquo, nimium patiens et lentus existimor; ut, cum te ipsum, Sulpici, objurgabam, quod ministratorem pe-

teres, non adversarium. Ex quo etiam illud assequor, ut, si quis mihi maledicat, petulans, aut plane insanus, esse videatur.

In ipsis autem argumentis si quid posueris aut aperte falsum, aut ei, quod dixeris, dicturusve sis, contrarium, aut genere ipso remotum ab usu judiciorum ac foro, nihilne noceas? Quid multa? omnis cura mea solet in hoc versari semper, (dicam enim sæpius) si possim, ut boni aliquid efficiam dicendo; sin id minus, ut certe nequid mali.

LXXVI. Itaque nunc illuc redeo, Catule, in quo tu me paulo ante laudabas, ad ordinem collocationemque rerum ac locorum. Cujus ratio est duplex: altera, quam affert natura causarum; altera, quæ oratorum judicio et prudentiâ comparatur. Nam, ut aliquid ante rem dicamus, deinde, ut rem exponamus, post ut eam probemus nostris præsidiis confirmandis, contrariis refutandis, deinde ut concludamus, atque ita peroremus, hoc dicendi genus natura ipsa præscribit.

Ut vero statuamus, ea, quæ probandi, docendi, persuadendi causâ dicenda sunt, quemadmodum componamus; id est vel maxime proprium oratoris prudentiæ. Multa enim occurrunt argumenta: multa, quæ in dicendo profutura videantur: sed eorum partim ita levia sunt, ut contemnenda sint: partim, etiam si quid habent adjumenti, sunt nonnunquam ejusmodi, ut insit in iis aliquid vitii; neque tanti sit illud, quod prodesse videatur, ut cum aliquo malo conjungatur. Quæ autem sunt utilia atque firma, si ea tamen (ut sæpe fit) valde multa sunt; ea, quæ ex iis aut levissima sunt, aut aliis gravioribus consimilia, secerni arbitror oportere, atque ex oratione removeri. Equidem cum colligo argumenta causarum, non tam ea numerare soleo, quam expendere.

LXXVII. Et quoniam (quod sæpe jam dixi) tribus rebus [omnes] ad nostram sententiam perducimus, aut docendo, aut conciliando, aut permovendo; una

ex omnibus his rebus res præ nobis est ferenda, ut nihil aliud, nisi docere velle videamur: reliquæ duæ, sicuti sanguis in corporibus, sic illæ in perpetuis orationibus fusæ esse debebunt. Nam et principia, et cæteræ partes orationis, de quibus paulo post pauca dicemus, habere hanc vim magnopere debent, ut, ad eorum mentes, apud quos agetur, movendas, permanare possint.

Sed his partibus orationis, quæ etsi nihil docent argumentando, persuadendo tamen et commovendo proficiunt plurimum, quamquam maxime proprius est locus et in exordiendo et in perorando; digredi tamen ab eo, quod proposueris atque agas, permovendorum animorum causâ, sæpe utile est. Itaque vel, narratione expositâ, sæpe datur ad commovendos animos digrediendi locus; vel argumentis nostris confirmatis, vel contrariis refutatis, vel utroque loco, vel omnibus, si habet eam causa dignitatem atque copiam, recte id fieri potest: eæque causæ sunt, ad agendum et ad ornandum, gravissimæ atque plenissimæ, quæ plurimos exitus dant ad ejusmodi digressionem, ut his locis uti liceat, quibus animorum impetus eorum, qui audiunt, aut impellantur, aut reflectantur.

Atque etiam in illo reprehendo eos, qui, quæ minime firma sunt, ea prima collocant. In quo illos quoque errare arbitror, qui, si quando (id quod mihi nunquam placuit) plures adhibent patronos, ut in quoque eorum minimum putant esse, ita eum primum volunt dicere. Res enim hoc postulat, ut eorum exspectationi, qui audiunt, quam celerrime occurratur: cui si initio satisfactum non sit, multo plus sit in reliquâ causâ laborandum. Male enim se res habet, quæ non statim, ut dici cœpta est, melior fieri videtur. Ergo, ut in oratore optimus quisque, sic et in oratione, firmissimum quodque sit primum; dum illud tamen in utroque teneatur, ut ea, quæ excellant, serventur etiam ad perorandum: si quæ erunt

mediocria, (nam vitiosis nusquam esse oportet locum) in mediam turbam, atque in gregem, conjiciantur.

Hisce omnibus rebus consideratis, tum denique id, quod primum est dicendum, postremum soleo cogitare, quo utar exordio: nam, si quando id primum invenire volui, nullum mihi occurrit, nisi aut exile, aut nugatorium, aut vulgare, atque commune.

LXXVIII. Principia autem dicendi semper cum accurata, et acuta, et instructa sententiis, apta verbis, tum vero causarum propria, esse debent. Prima est enim quasi cognitio et commendatio orationis in principio, quæ continuo eum, qui audit, permulcere atque allicere debet. In quo admirari soleo, non equidem istos, qui nullam huic rei operam dederunt, sed hominem in primis disertum atque eruditum, Philippum, qui ita solet ad dicendum surgere, ut, quod primum verbum habiturus sit, nesciat; et ait idem, cum brachium concalefecerit, tum se solere pugnare: neque attendit, eos ipsos, unde hoc simile ducat, illas primas hastas ita jactare leniter, ut et venustati vel maxime serviant, et reliquis viribus suis consulant. Neque est dubium, quin exordium dicendi vehemens et pugnax non sæpe esse debeat: sed, si in ipso illo gladiatorio vitæ certamine, quo ferro decernitur, tamen ante congressum multa fiunt, quæ non ad vulnus, sed ad speciem, valere videantur; quanto hoc magis in oratione exspectandum, in quâ non vis potius, sed delectatio, postulatur? Nihil est denique in naturâ rerum omnium, quod se universum profundat, et quod totum repente evolet: sic omnia, quæ fiunt, quæque aguntur acerrime, lenioribus principiis natura ipsa prætexuit.

Hæc autem in dicendo non extrinsecus alicunde quærenda, sed ex ipsis visceribus causæ sumenda sunt. Idcirco, totâ causâ pertentatâ atque perspectâ, locis omnibus inventis atque instructis, considerandum est, quo principio sit utendum: sic et facile reperietur. Sumentur enim ex iis rebus, quæ erunt

uberrimæ vel in argumentis, vel in iis partibus, ad quas dixi digredi sæpe oportere. Ita et momenti aliquid afferent, cum erunt pæne ex intimâ defensione depromta, et apparebit, ea non modo non esse communia, nec in alias causas posse transferri, sed penitus ex eâ causâ, quæ tum agatur, effloruisse.

LXXIX. Omne autem principium aut rei totius, quæ agetur, significationem habere debebit, aut aditum ad causam et munitionem, aut quoddam ornamentum et dignitatem. Sed oportet, ut ædibus ac templis vestibula et aditus, sic causis principia, proportione rerum præponere. Itaque in parvis atque infrequentibus causis ab ipsâ re est exordiri sæpe commodius.

Sed, cum erit utendum principio (quod plerumque erit), aut ex reo, aut ex adversario, aut ex re, aut ex eis apud quos agitur, sententias duci licebit. Ex reo, (reos appello, quorum res est) quæ significent virum bonum, quæ liberalem, quæ calamitosum, quæ misericordiâ dignum, quæ valeant contra falsam criminationem: ex adversario, iisdem ex locis fere contraria. Ex re, si crudelis, si infanda, si præter opinionem, si immerito, si misera, si ingrata, si indigna, si nova, si quæ restitui sanarique non possit: ex iis autem, apud quos agetur, ut benevolos beneque existimantes efficiamus; quod agendo efficitur melius, quam rogando. Est id quidem in totam orationem confundendum, nec minime in extremam: sed tamen multa principia ex eo genere gignuntur. Nam et attentum, monent Græci, ut principio faciamus judicem, et docilem; quæ sunt utilia, sed non principii magis propria, quam reliquarum partium; faciliora etiam in principiis, quod et attenti tum maxime sunt, cum omnia exspectant, et dociles magis initiis esse possunt. Illustriora enim sunt, quæ in principiis, quam quæ in mediis causis, dicuntur, aut arguendo, aut refellendo.

Maxima autem copia principiorum, ad judicem

aut alliciendum aut incitandum, ex iis locis trahitur, qui, ad motus animorum conficiendos, inerunt in causâ; quos tamen totos in principio explicari non oportebit, sed tantum impelli primo judicem leviter, ut jam inclinato reliqua incumbat oratio.

LXXX. Connexum autem ita sit principium consequenti orationi, ut non, tamquam citharœdi prooemium affictum aliquod, sed cohærens cum omni corpore membrum, esse videatur. Nam nonnulli, cum illud meditati ediderunt, sic ad reliqua transeunt, ut audientiam sibi fieri nolle videantur. Atque ejusmodi illa prolusio debet esse, non ut Samnitum, qui vibrant hastas ante pugnam, quibus in pugnando nihil utuntur; sed ut ipsis sententiis, quibus proluserunt, vel pugnare possint.

Narrare vero rem quod breviter jubent; si brevitas appellanda est, cum verbum nullum redundat, brevis est L. Crassi oratio; sin tum est brevitas, cum tantum verborum est, quantum necesse est, aliquando id opus est: sed sæpe obest vel maxime in narrando, non solum quod obscuritatem affert, sed etiam quod eam virtutem, quæ narrationis est maxima, ut jucunda, et ad persuadendum accommodata sit, tollit. Ut illa, "Nam is postquam excessit ex ephebis," quam longa est narratio! Mores adolescentis ipsius, et servilis percontatio, mors Chrysidis, vultus et forma et lamentatio sororis, reliqua, pervarie jucundeque narrantur. Quod si hanc brevitatem quæsîsset,

"Effertur; imus; ad sepulcrum venimus:
In ignem posita est,"

[fere decem versiculis] totum conficere potuisset: quamquam hoc ipsum, "Effertur, imus," concisum est, ita, ut non brevitati servitum sit, sed magis venustati. Quod si nihil fuisset, nisi, "In ignem posita est;" tamen res tota cognosci facile potuisset. Sed et festivitatem habet narratio distincta personis, et in-

terpuncta sermonibus: et est probabilius, quod gestum esse dicas, cum, quemadmodum actum sit, exponas: et multo apertius ad intelligendum est, si sic consistitur aliquando, ac non istâ brevitate percurritur. Apertam enim narrationem tam esse oportet, quam cætera: sed hoc magis in hac elaborandum est, quod et difficilius est, non esse obscurum in re narrandâ, quam aut in principio, aut in argumento, aut in purgando, aut in perorando: et majore periculo hæc pars orationis obscura est, quam cætera; vel quia, si quo alio in loco est dictum quid obscurius, tantum id perit, quod ita dictum est: narratio obscura totam obcæcat orationem; vel quod alia possis, semel si obscurius dixeris, dicere alio loco planius; narrationis unus est in causâ locus. Erit autem perspicua narratio, si verbis usitatis, si ordine temporum conservato, si non interrupte narrabitur.

LXXXI. Sed, quando utendum sit, aut non sit, narratione, id est consilii: neque enim, si nota res est, nec si non dubium, quid gestum sit, narrari oportet, nec si adversarius narravit; nisi si refellemus. Ac, si quando erit narrandum, nec illa, quæ suspicionem et crimen efficient, contraque nos erunt, acriter persequamur; et, quidquid poterit, detrahamus; ne illud, quod Crassus, si quando fiat, perfidiâ, non stultitiâ, fieri putat, ut causæ noceamus, accidat: nam ad summam totius causæ pertinet, caute, an contra, demonstrata res sit; quod omnis orationis reliquæ fons est narratio.

Sequitur, ut causa ponatur; in quo videndum est, quid in controversiam veniat. Tum suggerenda sunt firmamenta causæ conjuncte, et infirmandis contrariis, et tuis confirmandis: namque una in causis ratio quædam est ejus orationis, quæ ad probandam argumentationem valet. Ea autem et confirmationem et reprehensionem quærit: sed, quia neque reprehendi quæ contra dicuntur, possunt, nisi tua con-

firmes, neque hæc confirmari, nisi illa reprehendas; idcirco hæc et naturâ, et utilitate, et tractatione, conjuncta sunt.

Omnia autem concludenda plerumque rebus augendis, vel inflammando judice, vel mitigando: omniaque cum superioribus orationis locis, tum maxime extremo, ad mentes judicum quam maxime permovendas, et ad utilitatem nostram vocandas, conferenda sunt.

Neque sane jam causa videtur esse, cur secernamus ea præcepta, quæ de suasionibus tradenda sunt, aut laudationibus; sunt enim pleraque communia: sed tamen suadere aliquid, aut dissuadere, gravissimæ mihi videtur esse personæ. Nam et sapientis est, consilium explicare suum de maximis rebus; et honesti, et diserti, ut mente providere, auctoritate probare, oratione persuadere, possit.

LXXXII. Atque hæc in senatu minore apparatu agenda sunt: sapiens enim est consilium; multisque aliis dicendi relinquendus locus. Vitanda etiam ingenii ostentationis suspicio.

Concio capit omnem vim orationis, et gravitatem varietatemque desiderat. Ergo, in suadendo, nihil est optabilius, quam dignitas: nam qui utilitatem putat, non quid maxime velit suasor, sed quid interdum magis sequatur, videt. Nemo est enim, præsertim in tam clarâ civitate, quin putet expetendam maxime dignitatem: sed vincit utilitas plerumque, cum subest ille timor, eâ neglectâ, ne dignitatem quidem posse retineri.

Controversia autem inter hominum sententias aut in illo est, utrum sit utilius: aut etiam, cum id convenit, certatur, utrum honestati potius an utilitati consulendum sit. Quæ quia pugnare sæpe inter se videntur, qui utilitatem defendit, enumerabit commoda pacis, opum, potentiæ, pecuniæ, vectigalium, præsidii, militum, [utilitates] cæterarum rerum, quarum fructum utilitate metimur, itemque incommoda

contrariorum. Qui ad dignitatem impellit, majorum exempla, quæ erunt vel cum periculo gloriosa, colliget, posteritatis immortalem memoriam augebit; utilitatem ex laude nasci defendet, semperque eam cum dignitate esse conjunctam.

Sed quid fieri possit, aut non possit, quidque etiam sit necesse, aut non sit, in utrâque re maxime est quærendum. Inciditur enim omnis jam deliberatio, si intelligitur non posse fieri, aut si necessitas affertur: et qui id docuit, non videntibus aliis, is plurimum vidit.

Ad consilium autem de republicâ dandum, caput est, nôsse rempublicam; ad dicendum vero probabiliter, nôsse mores civitatis; qui quia crebro mutantur, genus quoque orationis est sæpe mutandum. Et, quamquam una fere vis est eloquentiæ, tamen, quia summa dignitas est populi, gravissima causa reipublicæ, maximi motus multitudinis; genus quoque dicendi grandius quoddam et illustrius esse adhibendum videtur: maximaque pars orationis admovenda est ad animorum motus nonnunquam, aut cohortatione, aut commemoratione aliquâ, aut in spem, aut in metum, aut ad cupiditatem, aut ad gloriam, concitandos; sæpe etiam a temeritate, iracundiâ, spe, injuriâ, invidiâ, crudelitate, revocandos.

LXXXIII. Fit autem, ut, quia maxima quasi oratori scena videatur concionis, naturâ ipsâ ad ornatius dicendi genus excitetur. Habet enim multitudo vim quamdam talem, ut, quemadmodum tibicen sine tibiis canere, sic orator, sine multitudine audiente, eloquens esse non possit. Et cum sint populares multi variique lapsus, vitanda est acclamatio adversa populi; quæ aut orationis peccato aliquo excitatur, si aspere, si arroganter, si turpiter, si sordide, si quoquo animi vitio, dictum esse aliquid videatur; aut hominum offensione vel invidiâ, quæ aut justa est, aut ex criminatione atque famâ; aut res si displicet; aut si est in aliquo motu suæ cupiditatis aut metûs

multitudo. Hisque quatuor causis totidem medicinæ opponuntur: tum objurgatio, si est auctoritas; tum admonitio, quasi lenior objurgatio; tum promissio, si audierint, probaturos: tum deprecatio; quod est infimum, sed nonnunquam utile. Nullo autem loco plus facetiæ prosunt, et celeritas, et breve aliquod dictum, nec sine dignitate, et cum lepore. Nihil enim tam facile, quam multitudo, a tristitiâ, et sæpe ab acerbitate, commode, ac breviter, et acute, et hilare dicto deducitur.

LXXXIV. Exposui fere, ut potui, vobis, in utroque genere causarum quæ sequi solerem, quæ fugere, quæ spectare, quâque omnino in causis ratione versari. Nec illud tertium laudationum genus est difficile, quod ego initio quasi a præceptis nostris secreveram: sed, et quia multa sunt orationum genera, et graviora, et majoris copiæ, de quibus nemo fere præciperet, et quod nos laudationibus non ita multum uti soleremus, totum hunc segregabam locum. Ipsi enim Græci [legendi, qui magis aut] delectationis, aut hominis alicujus ornandi, quam utilitatis hujus forensis causâ, laudationes scriptitaverunt; quorum sunt libri, quibus Themistocles, Aristides, Agesiläus, Epaminondas, Philippus, Alexander, aliique, laudantur: nostræ laudationes, quibus in foro utimur, aut testimonii brevitatem habent nudam atque inornatam, aut scribuntur ad funebrem concionem, quæ ad orationis laudem minime accommodata est. Sed tamen, quoniam est utendum aliquando, nonnunquam etiam scribendum, velut P. Tuberoni Africanum avunculum laudanti scripsit C. Lælius, vel ut nosmetipsi, ornandi causâ, Græcorum more, si quos velimus, laudare possimus; sit a nobis quoque tractatus is locus.

Perspicuum est igitur, alia esse in homine optanda, alia laudanda. Genus, forma, vires, opes, divitiæ, cæteraque quæ fortuna det aut extrinsecus aut corpori, non habent in se veram laudem; quæ deberi

virtuti uni putatur: sed tamen, quod ipsa virtus in earum rerum usu ac moderatione maxime cernitur, tractanda etiam in laudationibus hæc sunt naturæ et fortunæ bona; in quibus est summa laus, non extulisse se in potestate, non fuisse insolentem in pecuniâ, non se prætulisse aliis propter abundantiam fortunæ; ut opes et copiæ non superbiæ videantur ac libidini, sed bonitati ac moderationi, facultatem et materiam dedisse.

Virtus autem, quæ est per se ipsa laudabilis, et sine quâ nihil laudari potest, tamen habet plures partes; quarum alia est ad laudationem aptior. Sunt enim aliæ virtutes, quæ videntur in moribus hominum, et quâdam comitate ac beneficentiâ, positæ; aliæ, quæ in ingenii aliquâ facultate, aut animi magnitudine ac robore. Nam clementia, justitia, benignitas, fides, fortitudo in periculis communibus, jucunda est auditu in laudationibus; omnes enim hæ virtutes non tam ipsis qui eas in se habent, quam generi hominum, fructuosæ putantur. Sapientia et magnitudo animi, quâ omnes res humanæ tenues et pro nihilo putantur; et in excogitando vis quædam ingenii, et ipsa eloquentia, admirationis habet non minus, jucunditatis minus: ipsos enim magis videtur, quos laudamus, quam illos, apud quos laudamus, ornare ac tueri. Sed tamen, in laudando, jungenda sunt etiam hæc genera virtutum: ferunt enim aures hominum, cum illa quæ jucunda et grata, tum etiam illa quæ mirabilia sunt in virtute, laudari.

LXXXV. Et, quoniam singularum virtutum sunt certa quædam officia ac munera, et sua cuique virtuti laus propria debetur, erit explicandum in laude justitiæ, quid cum fide, quid cum æquabilitate, quid cum ejusmodi aliquo officio, is, qui laudabitur, fecerit. Itemque, in cæteris, res gestæ ad cujusque virtutis genus, et vim, et nomen, accommodabuntur.

Gratisima autem laus eorum factorum habetur, quæ suscepta videntur a viris fortibus sine emolu-

mento ac præmio: quæ vero etiam cum labore et periculo ipsorum, hæc habent uberrimam copiam ad laudandum, quod et dici ornatissime possunt, et audiri facillime. Ea enim denique virtus esse videtur præstantis viri, quæ est fructuosa aliis, ipsi autem laboriosa, aut periculosa, aut certe gratuita. Magna etiam illa laus, et admirabilis, videri solet, tulisse casus sapienter adversos, non fractum esse fortunâ, retinuisse in rebus asperis dignitatem.

Neque tamen illa non ornant, habiti honores, decreta virtutis præmia, res gestæ judiciis hominum comprobatæ; in quibus etiam felicitatem ipsam Deorum immortalium judicio tribui, laudationis est. Sumendæ autem res erunt aut magnitudine præstabiles, aut novitate primæ, aut genere ipso singulares: neque enim parvæ, neque usitatæ, neque vulgares, admiratione, aut omnino laude, dignæ videri solent.

Est etiam cum cæteris præstantibus viris comparatio in laudatione præclara. De quo genere libitum est mihi paulo plura, quam ostenderam, dicere, non tam propter usum forensem, qui est a me in omni hoc sermone tractatus, quam ut hoc videretis, si laudationes essent in oratoris officio (quod nemo negat), oratori virtutum omnium cognitionem, sine quâ laudatio effici non possit, esse necessariam.

Jam vituperandi præcepta contrariis ex vitiis sumenda esse, perspicuum est: simul est illud ante oculos, nec bonum virum proprie et copiose laudari sine virtutum, nec improbum notari ac vituperari sine vitiorum, cognitione, satis insignite atque aspere posse. Atque his locis et laudandi et vituperandi sæpe nobis est utendum in omni genere causarum.

Habetis, de inveniendis rebus disponendisque, quid sentiam: adjungam etiam de memoriâ, ut labore Crassum levem, neque ei quidquam aliud, de quo disserat, relinquam, nisi ea, quibus hæc exornentur.

LXXXVI. Perge vero, inquit Crassus: libenter enim te, cognitum jam artificem, aliquandoque evo-

lutum illis integumentis dissimulationis tuæ, nudatumque, perspicio: et, quod mihi nihil, aut quod non multum relinquis, percommode facis, estque mihi gratum. Jam istuc quantum tibi ego reliquerim, inquit Antonius, erit in tuâ potestate: si enim vere agere volueris, omnia tibi relinquo; sin dissimulare, tu quemadmodum his satisfacias, videris. Sed, ut ad rem redeam, non sum tanto ego, inquit, ingenio, quanto Themistocles fuit, ut oblivionis artem, quam memoriæ, malim: gratiamque habeo Simonidi illi Ceo, quem primum ferunt artem memoriæ protulisse. Dicunt enim, cum cœnaret Crannone in Thessaliâ Simonides apud Scopam, fortunatum hominem et nobilem, cecinissetque id carmen, quod in eum scripsisset, in quo multa, ornandi causâ, poëtarum more, in Castorem scripta et Pollucem fuissent, nimis illum sordide Simonidi dixisse, se dimidium ejus ei, quod pactus esset, pro illo carmine, daturum; reliquum a suis Tyndaridis, quos æque laudâsset, peteret, si ei videretur. Paulo post esse ferunt nuntiatum Simonidi, ut prodiret; juvenes stare ad januam duos quosdam, qui eum magnopere evocarent: surrexisse illum, prodîsse, vidisse neminem: hoc interim spatio conclave illud, ubi epularetur Scopas, concidisse: eâ ruinâ ipsum oppressum cum suis interiisse. Quos cum humare vellent sui, neque possent obtritos internoscere ullo modo, Simonides dicitur, ex eo quod meminisset, quo eorum loco quisque cubuisset, demonstrator uniuscujusque sepeliendi fuisse. Hac tum re admonitus invenisse fertur, ordinem esse maxime, qui memoriæ lumen afferret. Itaque iis, qui hanc partem ingenii exercerent, locos esse capiendos, et ea, quæ memoriâ tenere vellent, effingenda animo, atque in his locis collocanda; sic fore ut ordinem rerum locorum ordo conservaret; res autem ipsas rerum effigies notaret, atque ut locis pro cerâ, simulacris pro literis, uteremur.

LXXXVII. Qui sit autem oratori memoriæ fruc-

tus, quanta utilitas, quanta vis, quid me attinet dicere? tenere quæ didiceris in accipiendâ causâ, quæ ipse cogitâris? omnes fixas esse in animo sententias? omnem descriptum verborum apparatum? ita audire vel eum, unde discas, vel eum, cui respondendum sit, ut illi non infundere in aures tuas orationem, sed in animo videantur inscribere? Itaque soli, qui memoriâ vigent, sciunt, quid, et quâtenus, et quomodo, dicturi sint, quid responderint, quid supersit: iidemque multa ex aliis causis aliquando a se acta, multa ab aliis audita, meminerunt.

Quare confiteor equidem, hujus boni naturam esse principem, sicut earum rerum, de quibus ante locutus sum, omnium: sed hæc ars tota dicendi, sive artis imago quædam est et similitudo, habet hanc vim, non ut totum aliquid, cujus in ingeniis nostris pars nulla sit, pariat et procreet, verum ut ea, quæ sunt orta jam in nobis et procreata, educet atque confirmet. Verumtamen neque tam acri memoriâ fere quisquam est, ut, non dispositis notatisque rebus, ordinem verborum aut sententiarum complectatur; neque vero tam hebeti, ut nihil hac consuetudine et exercitatione adjuvetur. Vidit enim hoc prudenter sive Simonides, sive alius quis invenit, ea maxime animis effingi nostris, quæ essent a sensu tradita atque impressa; acerrimum autem ex omnibus nostris sensibus esse sensum videndi: quare facillime animo teneri posse ea, quæ perciperentur auribus aut cogitatione, si etiam oculorum commendatione animis traderentur; ut res cæcas, et ab adspectûs judicio remotas, conformatio quædam, et imago, et figura ita notaret, ut ea, quæ cogitando complecti non possemus, intuendo quasi teneremus.

His autem formis atque corporibus, sicut omnibus quæ sub adspectum veniunt, admonetur memoria nostra, atque excitatur: sed locis opus est: etenim corpus intelligi sine loco non potest: quare, ne in re notâ et pervulgatâ multus et insolens sim, locis est

utendum multis, illustribus, explicatis, modicis intervallis; imaginibus autem agentibus, acribus, insignitis, quæ occurrere, celeriterque percutere animum, possint. Quam facultatem et exercitatio dabit; ex quâ consuetudo gignitur; et similium verborum conversa et immutata casibus, aut traducta ex parte ad genus notatio, et, unius verbi imagine, totius sententiæ informatio, pictoris cujusdam summi ratione et modo, formarum varietate locos distinguentis.

LXXXVIII. Sed verborum memoria, quæ minus est nobis necessaria, majore imaginum varietate distinguitur: multa enim sunt verba, quæ, quasi articuli, connectunt membra orationis, quæ formari similitudine nullâ possunt: eorum fingendæ nobis sunt imagines, quibus semper utamur. Rerum memoria propria est oratoris: eam, singulis personis bene positis, notare possumus, ut sententias imaginibus, ordinem locis, comprehendamus. Neque verum est, quod ab inertibus dicitur, opprimi memoriam imaginum pondere, et obscurari etiam id, quod per se natura tenere potuisset. Vidi enim ego summos homines, et divinâ prope memoriâ, Athenis Charmadam, in Asiâ (quem vivere hodie aiunt) Scepsium Metrodorum, quorum uterque, tamquam literis in cerâ, sic se aiebat imaginibus in iis locis, quos haberet, quæ meminisse vellet, perscribere. Quare hac exercitatione non eruenda memoria est, si est nulla naturalis; sed certe, si latet, evocanda est.

Habetis sermonem bene longum hominis, utinam non impudentis; illud quidem certe, non nimis verecundi; qui quidem, tum te, Catule, tum etiam L. Crasso audiente, de dicendi ratione tam multa dixerim; nam istorum ætas minus me fortasse movere debuit. Sed mihi ignoscetis profecto, si modo, quæ causa me ad hanc insolitam mihi loquacitatem impulerit, acceperitis.

LXXXIX. Nos vero, inquit Catulus, (etenim pro me hoc, et pro meo fratre, respondeo) non modo tibi

ignoscimus, sed te diligimus, magnamque tibi habemus gratiam; et cum humanitatem et facilitatem agnoscimus tuam, tum admiramur istam scientiam et copiam. Equidem etiam hoc me assecutum puto, quod magno sum levatus errore, et illâ admiratione liberatus, quod multis cum aliis semper admirari solebam, unde esset illa tanta tua in causis divinitas: nec enim te ista attigisse arbitrabar, quæ diligentissime cognôsse, et undique collegisse, usuque doctum partim correxisse, video, partim comprobâsse. Neque eo minus eloquentiam tuam, et multo magis virtutem et diligentiam, admiror; et simul gaudeo, judicium animi mei comprobari, quod semper statui, neminem sapientiæ laudem et eloquentiæ, sine summo studio et labore et doctrinâ, consequi posse. Sed tamen quidnam est id, quod dixisti, fore, ut tibi ignosceremus, si cognôssemus, quæ te causa in sermonem impulisset? Quæ est enim alia causa, nisi quod nobis, et horum adolescentium studio, qui te attentissime audierunt, morem gerere voluisti?

Tum ille, Adimere, inquit, omnem recusationem Crasso volui, quem ego paulo sciebam vel pudentius vel invitius (nolo enim dicere de tam suavi homine fastidiosius) ad hoc genus sermonis accedere. Quid enim poterit dicere? consularem se esse hominem et censorium? eadem nostra causa est. An ætatem afferet? quadriennio minor est. An se nescire? quæ ego sero, quæ cursim, arripui, quæ subsecivis operis (ut aiunt), iste a puero, summo studio, summis doctoribus. Nihil dicam de ingenio, cui par nemo fuit: etenim me dicentem qui audierit, nemo unquam tam sui despiciens fuit, quin speraret aut melius, aut eodem modo, se posse dicere: Crasso dicente, nemo tam arrogans, qui similiter se unquam dicturum esse confideret. Quamobrem, ne frustra hi tales viri venerint, te aliquando, Crasse, audiamus.

XC. Tum ille, Ut ita ista esse concedam, inquit,

Antoni, quæ sunt longe secus, quid mihi tu tandem hodie, aut cuiquam homini, quod dici possit, reliquisti? Dicam enim vere, amicissimi homines, quod sentio: sæpe ego doctos homines . . . . quid dico, "sæpe"? immo nonnunquam (sæpe enim quî potui, qui puer in forum venerim, neque inde unquam diutius, quam quæstor, abfuerim?) sed tamen audivi, (ut heri dicebam) et Athenis cum essem, doctissimos viros, et in Asiâ istum ipsum Scepsium Metrodorum, cum de his ipsis rebus disputaret: neque vero mihi quisquam copiosius unquam visus est, neque subtilius, in hoc genere dicendi, quam iste hodie, esse versatus. Quod si esset aliter, et aliquid intelligerem ab Antonio prætermissum, non essem tam inurbanus, ac pæne inhumanus, uti eo gravarer, quod vos cupere sentirem.

Tum Sulpicius, An ergo, inquit, oblitus es, Crasse, Antonium ita partitum esse tecum, ut ipse instrumentum oratoris exponeret, tibi ejus distinctionem atque ornatum relinqueret? Hîc ille, Primum, quis Antonio permisit, inquit, ut et partes faceret, et, utram vellet, prior ipse sumeret? Deinde, si ego recte intellexi, cum valde libenter audirem, mihi conjuncte est visus de utrâque re dicere. Ille vero, inquit Cotta, ornamenta orationis non attigit, neque eam laudem, ex quâ eloquentia nomen ipsum invenit. Verba igitur, inquit Crassus, mihi reliquit Antonius; rem ipse sumsit.

Tum Cæsar, Si, quod difficilius est, id tibi reliquit, est nobis, inquit, causa, cur te audire cupiamus; sin, quod facilius, tibi causa non est, cur recuses. Et Catulus, Quid? quod dixisti, inquit, Crasse, si hîc hodie apud te maneremus, te morem nobis esse gesturum, nihilne ad fidem tuam putas pertinere? Tum Cotta ridens, Possem tibi, inquit, Crasse, concedere: sed vide, ne quid Catulus attulerit religionis: opus hoc censorium est: id autem committere, vide quam sit homini turpe censorio. Agite vero, ille inquit, ut

vultis: sed nunc quidem, quoniam id temporis est, surgendum censeo, et requiescendum: post meridiem, si ita vobis est commodum, loquemur aliquid, nisi forte in crastinum differre mavultis. Omnes se vel statim, vel, si ipse post meridiem mallet, quamprimum tamen, audire velle dixerunt.

M. TULLII CICERONIS

DE

ORATORE

LIBER TERTIUS.

I. Instituenti mihi, Quinte frater, eum sermonem referre, et mandare huic tertio libro, quem, post Antonii disputationem, Crassus habuisset, acerba sane recordatio veterem animi curam molestiamque renovavit. Nam illud immortalitate dignum ingenium, illa humanitas, illa virtus L. Crassi, morte exstincta subitâ est, vix diebus decem post eum diem, qui hoc et superiore libro continetur. Ut enim Romam rediit extremo scenicorum ludorum die, vehementer commotus eâ oratione, quæ ferebatur habita esse in concione a Philippo; quem dixisse constabat, "videndum sibi aliud esse consilium; illo senatu se rempublicam gerere non posse;" mane, idibus Septembris, et ille et senatus frequens, vocatu Drusi, in curiam venit. Ibi cum Drusus multa de Philippo questus esset, retulit ad senatum de illo ipso, quod consul in eum ordinem tam graviter in concione esset invectus. Hîc, ut sæpe inter homines sapientissimos constare vidi, quamquam hoc Crasso, cum aliquid accuratius dixisset, semper fere contigisset, ut nunquam dixisse melius putaretur, tamen omnium consensu sic esse tum judicatum audivi, cæteros a Crasso

semper omnes, illo autem die etiam ipsum a sese superatum. Deploravit enim casum atque orbitatem senatûs: cujus ordinis a consule, qui quasi parens bonus aut tutor fidelis esse deberet, tamquam ab aliquo nefario prædone, diriperetur patrimonium dignitatis: neque vero esse mirandum, si, cum suis consiliis rempublicam profligâsset, consilium senatûs a republicâ repudiaret. Hîc cum homini et vehementi et diserto, et in primis forti ad resistendum, Philippo, quasi quasdam verborum faces admovisset, non tulit ille, et graviter exarsit, pignoribusque ablatis Crassum instituit coërcere. Quo quidem ipso in loco multa a Crasso divinitus dicta efferebantur, cum sibi illum consulem esse negaret, cui senator ipse non esset. "An tu, cum omnem auctoritatem universi ordinis pro pignore putâris, eamque in conspectu populi Romani concideris; me his pignoribus existimas, posse terreri? non tibi illa sunt concidenda, si Crassum vis coërcere: hæc tibi est excidenda lingua; quâ vel evulsâ, spiritu ipso libidinem tuam libertas mea refutabit."

II. Permulta tum vehementissimâ contentione animi, ingenii, virium, ab eo dicta esse constabat; sententiamque eam, quam senatus frequens secutus est ornatissimis et gravissimis verbis, "Ut populo Romano satisfieret, nunquam senatûs neque consilium reipublicæ, neque fidem defuisse," ab eo dictam: et eumdem (id quod in auctoritatibus præscriptis exstat) scribendo affuisse.

Illa tamquam cycnea fuit divini hominis vox et oratio, quam quasi exspectantes, post ejus interitum veniebamus in curiam, ut vestigium illud ipsum, in quo ille postremum institisset, contueremur. Namque tum latus ei dicenti condoluisse, sudoremque multum consecutum esse, audiebamus: ex quo cum cohorruisset, cum febri domum rediit; dieque septimo, lateris dolore, consumtus est. O fallacem hominum spem, fragilemque fortunam, et inanes nostras

contentiones! quæ in medio spatio sæpe franguntur, et corruunt, et ante, in ipso cursu, obruuntur, quam portum conspicere potuerunt. Nam, quamdiu Crassi fuit ambitionis labore vita districta, tamdiu privatis magis officiis et ingenii laude floruit, quam fructu amplitudinis, aut reipublicæ dignitate. Qui autem ei annus primus ab honorum perfunctione aditum, omnium concessu, ad summam auctoritatem dabat, is ejus omnem spem atque omnia vitæ consilia morte pervertit. Fuit hoc luctuosum suis, acerbum patriæ, grave bonis omnibus: sed ii tamen rempublicam casus secuti sunt, ut mihi non erepta L. Crasso a Diis immortalibus vita, sed donata mors, esse videatur. Non vidit flagrantem bello Italiam, non ardentem invidiâ senatum, non sceleris nefarii principes civitatis reos, non luctum filiæ, non exsilium generi, non acerbissimam C. Marii fugam, non illam post reditum ejus cædem omnium crudelissimam, non denique in omni genere deformatam eam civitatem, in quâ ipse florentissimâ multum omnibus gloriâ præstitisset.

III. Sed, quoniam attigi cogitatione vim varietatemque fortunæ, non vagabitur oratio mea longius; atque eis fere ipsis definietur viris, qui hoc sermone, quem referre cœpimus, continentur. Quis enim non jure beatam L. Crassi mortem illam, quæ est a multis sæpe defleta, dixerit, cum horum ipsorum sit, qui tum cum illo postremum fere collocuti sunt, eventum recordatus? Tenemus enim memoriâ, Q. Catulum, virum omni laude præstantem, cum sibi non incolumem fortunam, sed exsilium et fugam deprecaretur, esse coactum, ut vitâ se ipse privaret. Jam M. Antonii in his ipsis Rostris, in quibus ille rempublicam constantissime consul defenderat, quæque censor imperatoriis manubiis ornârat, positum caput illud fuit, a quo erant multorum civium capita servata. Neque vero longe ab eo C. Julii caput, hospitis Etrusci scelere proditum, cum L. Julii fratris capite jacuit, ut ille, qui hæc non vidit, et vixisse cum re-

publicâ pariter, et cum illâ simul exstinctus esse videatur. Neque enim propinquum suum, maximi animi virum, P. Crassum, suâpte interfectum manu, neque collegæ sui, pontificis maximi, sanguine simulacrum Vestæ respersum esse, vidit: cui mœrori (quâ mente ille in patriam fuit) etiam C. Carbonis, inimicissimi hominis, eodem illo die mors nefaria fuisset. Non vidit eorum ipsorum, qui tum adolescentes Crasso se dicârant, horribiles miserosque casus. Ex quibus C. Cotta, quem ille florentem reliquerat, paucis diebus post mortem Crassi depulsus per invidiam tribunatu, non multis ab eo tempore mensibus ejectus est e civitate. Sulpicius autem, qui in eâdem invidiæ flammâ fuisset, quibuscum privatus conjunctissime vixerat, hos in tribunatu spoliare instituit omni dignitate: cui quidem, ad summam gloriam eloquentiæ florescenti, ferro erepta vita est, et pœna temeritatis non sine magno reipublicæ malo constituta. Ego vero te, Crasse, cum vitæ flore, tum mortis opportunitate, divino consilio et ortum et exstinctum esse arbitror: nam tibi aut, pro virtute animi constantiâque tuâ, civilis ferri subeunda fuit crudelitas; aut, si qua te fortuna ab atrocitate mortis vindicâsset, eadem esse te funerum patriæ spectatorem coëgisset: neque solum tibi improborum dominatus, sed etiam, propter admixtam civium cædem, bonorum victoria, mœrori fuisset.

IV. Mihi quidem, Quinte frater, et eorum casus, de quibus ante dixi, et ea quæ nosmetipsi ob amorem in rempublicam incredibilem et singularem pertulimus ac sensimus, cogitanti, sententia sæpe tua vera ac sapiens videri solet, qui, propter tot, tantos, tamque præcipites casus clarissimorum hominum atque optimorum virorum, me semper ab omni contentione ac dimicatione revocâsti. Sed, quoniam hæc jam neque in integro nobis esse possunt, et summi labores nostri, magnâ compensati gloriâ, mitigantur; pergamus ad ea solatia, quæ non modo, sedatis molestiis, jucunda,

sed etiam hærentibus, salutaria nobis esse possunt; sermonemque L. Crassi reliquum, ac pæne postremum, memoriæ prodamus: atque ei, etsi nequâquam parem illius ingenio, at pro nostro tamen studio, meritam gratiam debitamque referamus. Neque enim quisquam nostrûm, cum libros Platonis mirabiliter scriptos legit, in quibus omnibus fere Socrates exprimitur, non, quamquam illa scripta sunt divinitus, tamen majus quiddam de illo, de quo scripta sunt, suspicatur. Quod item nos postulamus, non a te quidem, qui nobis omnia summa tribuis, sed a cæteris, qui hæc in manus sument, ut majus quiddam de L. Crasso, quam quantum a nobis exprimetur, suspicentur. Nos enim (qui ipsi sermoni non interfuissemus, et quibus C. Cotta tantummodo locos ac sententias hujus disputationis tradidisset), quo in genere orationis utrumque oratorem cognoveramus, idipsum sumus in eorum sermone adumbrare conati. Quod si quis erit, qui, ductus opinione vulgi, aut Antonium jejuniorem, aut Crassum pleniorem, fuisse putet, quam quomodo a nobis uterque inductus est; is erit ex iis, qui aut illos non audierint, aut judicare non possint: nam fuit uterque (ut exposui antea) cum studio atque ingenio et doctrinâ præstans omnibus, tum in suo genere perfectus, ut neque in Antonio deesset hic ornatus orationis, neque in Crasso redundaret.

V. Ut igitur ante meridiem discesserunt, paululumque requiêrunt, in primis hoc a se Cotta animadversum esse dicebat, omne illud tempus meridianum Crassum in acerrimâ atque attentissimâ cogitatione posuisse; seseque, qui vultum ejus, cum ei dicendum esset, obtutumque oculorum in cogitando, probe nôsset, atque in maximis causis sæpe vidisset, tum deditâ operâ, quiescentibus aliis, in eam exhedram venisse, in quâ Crassus lectulo posito recubuisset; cumque eum in cogitatione defixum esse sensisset, statim recessisse, atque in eo silentio duas horas fere

esse consumtas. Deinde, cum omnes, inclinato jam in pomeridianum tempus die, venissent ad Crassum, Quid est, Crasse? inquit, Julius: imusne sessum? etsi admonitum venimus te, non flagitatum.

Tum Crassus, An me tam impudentem esse existimatis, ut vobis hoc præsertim munus putem diutius posse debere? Quinam igitur, inquit ille, locus? an in mediâ silvâ placet? Est enim is maxime et opacus, et frigidus. Sane, inquit Crassus: etenim est in eo loco sedes huic nostro non inopportuna sermoni. Cum placuisset idem cæteris, in silvam venitur, et ibi, magnâ cum audiendi exspectatione, considitur.

Tum Crassus, Cum auctoritas atque amicitia vestra, tum Antonii facilitas cripuit, inquit, mihi in optimâ meâ causâ libertatem recusandi: quamquam, in partiendâ disputatione nostrâ, cum sibi, de iis quæ dici ab oratore oporteret, sumeret, mihi autem relinqueret, ut explicarem, quemadmodum illa ornari oporteret; ea divisit, quæ sejuncta esse non possunt. Nam, cum omnis ex re atque verbis constet oratio; neque verba sedem habere possunt, si rem subtraxeris, neque res lumen, si verba semoveris.

Ac mihi quidem veteres illi, majus quiddam animo complexi, multo plus etiam vidisse videntur, quam quantum nostrorum ingeniorum acies intueri potest; qui omnia hæc, quæ supra et subter, unum esse, et unâ vi atque unâ consensione naturæ constricta esse dixerunt. Nullum est enim genus rerum, quod aut avulsum a cæteris per seipsum constare, aut, quo cætera si careant, vim suam atque æternitatem conservare possint.

VI. Sed, si hæc major esse ratio videtur, quam ut hominum possit sensu aut cogitatione comprehendi; est etiam illa Platonis vera, et tibi, Catule, certe non inaudita vox, omnem doctrinam harum ingenuarum et humanarum artium uno quodam societatis vinculo contineri. Ubi enim perspecta vis est rationis ejus, quâ causæ rerum atque exitus cognoscuntur,

mirus quidam omnium quasi consensus doctrinarum concentusque reperitur. Sed si hoc quoque videtur esse altius, quam ut id nos, humi strati, suspicere possimus, illud certe tamen, quod amplexi sumus, quod profitemur, quod suscepimus, nôsse et tenere debemus. Una est enim (quod et ego hesternâ die dixi, et aliquot locis antemeridiano sermone significavit Antonius) eloquentia, quascumque in oras disputationis regionesve delata est. Nam, sive de cœli naturâ loquitur, sive de terræ, sive de divinâ vi, sive de humanâ, sive ex inferiore loco, sive ex æquo, sive ex superiore, sive ut impellat homines, sive ut doceat, sive ut deterreat, sive ut concitet, sive ut reflectat, sive ut incendat, sive ut leniat, sive ad paucos, sive ad multos, sive inter alienos, sive cum suis, sive secum, rivis est diducta oratio, non fontibus; et, quocumque ingreditur, eodem est instructu ornatuque comitata.

Sed, quoniam oppressi jam sumus opinionibus non modo vulgi, verum etiam hominum leviter eruditorum, qui, quæ complecti tota nequeunt, hæc facilius divulsa et quasi discerpta contrectant; et qui, tamquam ab animo corpus, sic a sententiis verba sejungunt, quorum sine interitu fieri neutrum potest; non suscipiam oratione meâ plus, quam mihi imponitur: tantum significabo brevi, neque verborum ornatum inveniri posse, non partitis expressisque sententiis, neque esse ullam sententiam illustrem sine luce verborum. Sed, priusquam illa conor attingere, quibus orationem ornari atque illuminari putem, proponam breviter, quid sentiam de universo genere dicendi.

VII. Natura nulla est, ut mihi videtur, quæ non habeat in suo genere res complures dissimiles inter se, quæ tamen consimili laude dignentur. Nam et auribus multa percipimus, quæ, etsi nos [vicibus] delectant, tamen ita sunt varia sæpe, ut id, quod proximum audias, jucundissimum esse videatur: et oculis

colliguntur pæne innumerabiles voluptates, quæ nos ita capiunt, ut unum sensum dissimili genere delectent; et reliquos sensus voluptates oblectant dispares, ut sit difficile judicium excellentis maxime suavitatis.

At hoc idem, quod est in naturis rerum, transferri potest etiam ad artes. Una fingendi est ars, in quâ præstantes fuerunt Myro, Polycletus, Lysippus; qui omnes inter se dissimiles fuerunt; sed ita tamen, ut neminem sui velis esse dissimilem. Una est ars ratioque picturæ; dissimillimique tamen inter se Zeuxis, Aglaophon, Apelles: neque eorum quisquam est, cui quidquam in arte suâ deesse videatur. Et, si hoc in his quasi mutis artibus est mirandum, et tamen verum; quanto admirabilius in oratione atque in linguâ? quæ cum in iisdem sententiis verbisque versetur, summas habet dissimilitudines; non sic, ut alii vituperandi sint, sed ut ii, quos constet esse laudandos, in dispari tamen genere laudentur. Atque id primum in poëtis cerni licet, quibus est proxima cognatio cum oratoribus, quam sint inter sese Ennius, Pacuvius, Acciusque dissimiles; quam apud Græcos Æschylus, Sophocles, Euripides, quamquam omnibus par pæne laus in dissimili scribendi genere tribuatur.

Adspicite nunc eos homines atque intuemini, quorum de facultate quærimus, quid intersit inter oratorum studia atque naturas. Suavitatem Isocrates, subtilitatem Lysias, acumen Hyperides, sonitum Æschines, vim Demosthenes habuit. Quis eorum non egregius? tamen quis cujusquam nisi sui similis? Gravitatem Africanus, lenitatem Lælius, asperitatem Galba, profluens quiddam habuit Carbo et canorum. Quis horum non princeps temporibus illis fuit? et suo tamen quisque in genere princeps.

VIII. Sed quid ego vetera conquiram, cum mihi liceat uti præsentibus exemplis atque vivis? Quid jucundius auribus nostris unquam accidit hujus oratione Catuli? quæ est pura sic, ut Latine loqui pæne solus videatur, sic autem gravis, ut in singulari

dignitate omnis tamen adsit humanitas ac lepos. Quid multa? istum audiens equidem sic judicare soleo, quidquid aut addideris, aut mutaveris, aut detraxeris, vitiosius et deterius futurum. Quid noster hic Cæsar? nonne novam quamdam rationem attulit orationis, et dicendi genus induxit prope singulare? Quis unquam res, præter hunc, tragicas pæne comice, tristes remisse, severas hilare, forenses scenicâ prope venustate, tractavit; atque ita, ut neque jocus magnitudine rerum excluderetur, nec gravitas facetiis minueretur? Ecce præsentes duo prope æquales, Sulpicius et Cotta. Quid tam inter se dissimile? quid tam in suo genere præstans? limatus alter et subtilis, rem explicans propriis aptisque verbis: hæret in causâ semper, et, quid judici probandum sit, cum acutissime vidit, omissis cæteris argumentis, in eo mentem orationemque defigit. Sulpicius autem, fortissimo quodam animi impetu, plenissimâ et maximâ voce, summâ contentione corporis, et dignitate motûs, verborum quoque eâ gravitate et copiâ est, ut unus ad dicendum instructissimus a naturâ esse videatur.

IX. Ad nosmetipsos jam revertor; quoniam sic fuimus semper comparati, ut hominum sermonibus quasi in aliquod contentionis judicium vocaremur: quid tam dissimile, quam ego in dicendo et Antonius? cum ille is sit orator, ut nihil eo possit esse præstantius; ego autem, quamquam memet mei pœnitet, cum hoc maxime tamen in comparatione conjungar.

Videtisne, genus hoc quod sit Antonii? forte, vehemens, commotum in agendo, præmunitum et ex omni parte causæ septum, acre, acutum, enucleatum, in unâquâque re commorans, honeste cedens, acriter insequens, terrens, supplicans, summâ orationis varietate, nullâ nostrarum aurium satietate. Nos autem, quicumque in dicendo sumus, quoniam esse aliquo in numero vobis videmur, certe tamen ab hujus

multum genere distamus; quod quale sit, non est meum dicere, propterea quod minime sibi quisque notus est, et difficillime de se quisque sentit: sed tamen dissimilitudo intelligi potest, et ex motûs mei mediocritate, et ex eo, quod, quibus vestigiis primum institi, in iis fere soleo perorare, et quod aliquanto me major in verbis quam in sententiis eligendis labor et cura torquet, verentem, ne, si paulo obsoletior fuerit oratio, non digna exspectatione et silentio fuisse videatur.

Quod si in nobis, qui adsumus, tantæ dissimilitudines, tam certæ res cujusque propriæ, et in eâ varietate, fere melius a deteriore, facultate magis quam genere, distinguitur, atque omne laudatur, quod in suo genere perfectum est; quid censetis, si omnes, qui ubique sunt aut fuerunt, oratores amplecti voluerimus? nonne fore, ut, quot oratores, totidem pæne reperiantur genera dicendi? Ex quâ meâ disputatione forsitan occurrat illud, si pæne innumerabiles sint quasi formæ figuræque dicendi, specie dispares, genere laudabiles; non posse ea, quæ inter se discrepant, iisdem præceptis, atque in unâ institutione, formari. Quod non est ita: diligentissimeque hoc est eis, qui instituunt aliquos, atque erudiunt, videndum, quo sua quemque natura maxime ferre videatur. Etenim videmus, ex eodem quasi ludo summorum in suo cujusque genere artificum et magistrorum exîsse discipulos, dissimiles inter se, attamen laudandos; cum ad cujusque naturam institutio doctoris accommodaretur. Cujus est vel maxime insigne illud exemplum (ut cæteras artes omittamus), quod dicebat Isocrates, doctor singularis, se calcaribus in Ephoro, contra autem in Theopompo frenis, uti solere: alterum enim, exsultantem verborum audaciâ, reprimebat, alterum, cunctantem et quasi verecundantem, incitabat. Neque eos similes effecit inter se; sed tantum alteri affinxit, de altero

limavit, ut id conformaret in utroque, quod utriusque natura pateretur.

X. Hæc eo mihi prædicenda fuerunt, ut, si non omnia, quæ proponerentur a me, ad omnium vestrûm studium, et ad genus id, quod quisque vestrûm in dicendo probaret, adhærescerent, id a me genus exprimi sentiretis, quod maxime mihi ipsi probaretur.

Ergo hæc et agenda sunt ab oratore, quæ explicavit Antonius, et dicenda quodam modo. Quinam igitur dicendi est modus melior, (nam de actione post videro) quam ut Latine, ut plane, ut ornate, ut ad id, quodcumque agetur, apte congruenterque dicamus? Atque eorum quidem, quæ duo prima dixi, rationem non arbitror exspectari a me, puri dilucidique sermonis: neque enim conamur docere eum dicere, qui loqui nesciat; nec sperare, qui Latine non possit, hunc ornate esse dicturum: neque vero, qui non dicat, quod intelligamus, hunc posse, quod admiremur, dicere. Linquamus igitur hæc, quæ cognitionem habent facilem, usum necessarium: nam alterum traditur literis, doctrinâque puerili; alterum adhibetur ob eam causam, ut intelligatur, quid quisque dicat: quod videmus ita esse necessarium, ut tamen eo minus nihil esse possit.

Sed omnis loquendi elegantia, quamquam expolitur scientiâ literarum, tamen augetur legendis oratoribus et poëtis. Sunt enim illi veteres, qui ornare nondum poterant ea, quæ dicebant, omnes prope præclare locuti: quorum sermone assuefacti qui erunt, ne cupientes quidem poterunt loqui, nisi Latine. Neque tamen erit utendum verbis iis, quibus jam consuetudo nostra non utitur, nisi quando, ornandi causâ, parce, quod ostendam; sed usitatis ita poterit uti, lectissimis ut utatur, is, qui in veteribus erit scriptis studiose et multum volutatus.

XI. Atque, ut Latine loquamur, non solum videndum est, ut et verba efferamus ea, quæ nemo jure

reprehendat; et ea sic et casibus, et temporibus, et genere, et numero conservemus, ut nequid perturbatum, ac discrepans, aut præposterum sit; sed etiam lingua, et spiritus, et vocis sonus est ipse moderandus. Nolo exprimi literas putidius, nolo obscurari negligentius; nolo verba exiliter [animata] exire; nolo inflata, et quasi anhelata gravius: nam de voce nondum ea dico, quæ sunt actionis; sed hoc, quod mihi cum sermone quasi conjunctum videtur. Sunt enim certa vitia, quæ, nemo est, quin effugere cupiat; mollis vox, ut muliebris, aut quasi extra modum absona atque absurda. Est autem vitium, quod nonnulli de industriâ consectantur. Rustica vox et agrestis quosdam delectat; quo magis antiquitatem, si ita sonet, eorum sermo retinere videatur: ut tuus, Catule, sodalis, L. Cotta, gaudere mihi videtur gravitate linguæ, sonoque vocis agresti; et illud, quod loquitur, priscum visum iri putat, si plane fuerit rusticanum. Me autem tuus sonus et suavitas ista delectat; omitto verborum, quamquam est caput; verum id affert ratio, docent literæ, confirmat consuetudo et legendi et loquendi; sed hanc dico suavitatem, quæ exit ex ore; quæ quidem, ut, apud Græcos, Atticorum, sic, in Latino sermone, hujus est urbis maxime propria. Athenis jam diu doctrina ipsorum Atheniensium interiit: domicilium tantum in illâ urbe remanet studiorum, quibus vacant cives, peregrini fruuntur, capti quodammodo nomine urbis et auctoritate; tamen eruditissimos homines Asiaticos quivis Atheniensis indoctus, non verbis, sed sono vocis, nec tam bene, quam suaviter loquendo, facile superabit. Nostri minus student literis, quam Latini. Tamen ex istis, quos nôstis, urbanis, in quibus minimum est literarum, nemo est, quin literatissimum togatorum omnium, Q. Valerium Soranum, lenitate vocis atque ipso oris pressu et sono facile vincat.

XII. Quare, cum sit quædam certa vox Romani

generis urbisque propria, in quâ nihil offendi, nihil displicere, nihil animadverti possit, nihil sonare aut olere peregrinum; hanc sequamur; neque solum rusticam asperitatem, sed etiam peregrinam insolentiam, fugere discamus. Equidem, cum audio socrum meam Læliam (facilius enim mulieres incorruptam antiquitatem conservant, quod, multorum sermonis expertes, ea tenent semper, quæ prima didicerunt); sed eam sic audio, ut Plautum mihi aut Nævium videar audire: sono ipso vocis ita recto et simplici est, ut nihil ostentationis aut imitationis afferre videatur: ex quo sic locutum esse ejus patrem judico, sic majores; non aspere, ut ille, quem dixi, non vaste, non rustice, non hiulce, sed presse, et æquabiliter, et leniter. Quare Cotta noster, cujus tu illa lata, Sulpici, nonnunquam imitaris, ut *iota* literam tollas, et *E* plenissimum dicas, non mihi oratores antiquos, sed messores, videtur imitari.

Hîc cum arrisisset ipse Sulpicius, Sic agam vobiscum, inquit Crassus, ut, quoniam me loqui voluistis, aliquid de vestris vitiis audiatis. Utinam quidem! inquit ille: id enim ipsum volumus; idque si feceris, multa (ut arbitror) hîc hodie vitia ponemus. At enim non sine meo periculo, Crassus inquit, possum, Sulpici, te reprehendere, quoniam Antonius mihi te simillimum dixit sibi videri. Tum ille, [Tum quod] monuit idem, ut ea, quæ in quoque maxima essent, imitaremur: ex quo vereor, ne nihil sim tui, nisi supplosionem pedis, imitatus, et pauca quædam verba, et aliquem, si forte, motum. Ergo ista, inquit Crassus, quæ habes a me, non reprehendo, ne meipsum irrideam: sunt autem mea multo et plura, et majora, quam dicis: quæ autem sunt aut tua plane, aut imitatione ex aliquo expressa, de iis te, si qui me forte locus admonuerit, commonebo.

XIII. Prætereamus igitur præcepta Latine loquendi, quæ puerilis doctrina tradit, et subtilior cognitio ac ratio literarum alit, aut consuetudo ser-

monis quotidiani ac domestici, libri confirmant, et lectio veterum oratorum, et poëtarum. Neque vero in illo altero diutius commoremur, ut disputemus, quibus rebus assequi possimus, ut ea, quæ dicamus, intelligantur. Latine scilicet dicendo, verbis usitatis, ac proprie demonstrantibus ea, quæ significari ac declarari volemus, sine ambiguo verbo aut sermone, non nimis longâ continuatione verborum, non valde productis iis, quæ similitudinis causâ ex aliis rebus transferuntur, non discerptis sententiis, non præposteris temporibus, non confusis personis, non perturbato ordine. Quid multa? tam facilis est tota res, ut mihi permirum sæpe videatur, cum difficilius intelligatur, quid patronus velit dicere, quam si ipse ille, qui patronum adhibet, de re suâ diceret. Isti enim, qui ad nos causas deferunt, ita nos plerumque ipsi docent, ut non desideres planius dici. Easdem res autem simul ac Fusius, aut vester æqualis Pomponius, agere cœpit, non æque, quid dicant, nisi admodum attendi, intelligo: ita confusa est oratio, ita perturbata, nihil ut sit primum, nihil ut secundum; tantaque insolentia ac turba verborum, ut oratio, quæ lumen adhibere rebus debet, ea obscuritatem et tenebras afferat, atque ut quodammodo ipsi sibi in dicendo obstrepere videantur. Verum, si placet, quoniam hæc satis spero, vobis quidem certe majoribus, molesta et putida videri, ad reliqua aliquanto odiosiora pergamus.

XIV. Atqui vides, inquit Antonius, cum alias res agamus, quam te inviti audiamus, qui adduci possumus, (de me enim conjicio) relictis ut rebus omnibus te sectemur, te audiamus: ita de horridis rebus nitida, de jejunis plena, de pervulgatis nova quædam est oratio tua.

Faciles enim, inquit, Antoni, partes eæ fuerunt duæ, quas modo percucurri, vel potius pæne præterii, Latine loquendi, planeque dicendi: reliquæ

sunt magnæ, implicatæ, variæ, graves, quibus omnis admiratio ingenii, omnis laus eloquentiæ, continetur. Nemo enim unquam est oratorem, quod Latine loqueretur, admiratus. Si est aliter, irrident; neque eum oratorem tantummodo, sed hominem, non putant. Nemo extulit eum verbis, qui ita dixisset, ut, qui adessent, intelligerent quid diceret; sed contemsit eum, qui minus id facere potuisset.

In quo igitur homines exhorrescunt? quem stupefacti dicentem intuentur? in quo exclamant? quem Deum, ut ita dicam, inter homines putant? Qui distincte, qui explicate, qui abundanter, qui illuminate et rebus et verbis dicunt, et in ipsâ oratione quasi quemdam numerum versumque conficiunt: id est, quod dico, ornate. Qui idem ita moderantur, ut rerum, ut personarum dignitates ferunt, ii sunt in eo genere laudandi laudis, quod ego aptum et congruens nomino.

Qui ita dicerent, eos negavit adhuc se vidisse Antonius; et iis hoc nomen dixit eloquentiæ solis esse tribuendum. Quare omnes istos, me auctore, deridete atque contemnite, qui se horum, qui nunc ita appellantur, rhetorum præceptis omnem oratorum vim complexos esse arbitrantur, neque adhuc, quam personam teneant, aut quid profiteantur, intelligere potuerunt. Verum enim oratori, quæ sunt in hominum vitâ, quandoquidem in eâ versatur orator, atque ea est ei subjecta materies, omnia quæsita, audita, lecta, disputata, tractata, agitata esse debent. Est enim eloquentia una quædam de summis virtutibus; (quamquam sunt omnes virtutes æquales et pares, sed tamen est species alia magis aliâ formosa et illustris; sicut hæc vis, quæ, scientiam complexa rerum, sensa mentis et consilia sic verbis explicat, ut eos, qui audiant, quocumque incubuerit, possit impellere; quæ quo major est vis, hoc est magis probitate jungenda, summâque prudentiâ:) quarum virtutum ex-

pertibus si dicendi copiam tradiderimus, non eos quidem oratores effecerimus, sed furentibus quædam arma dederimus.

XV. Hanc, inquam, cogitandi pronuntiandique rationem, vimque dicendi, veteres Græci sapientiam nominabant. Hinc illi Lycurgi, hinc Pittaci, hinc Solones, atque ab hac similitudine Coruncanii nostri, Fabricii, Catones, Scipiones fuerunt, non tam fortasse docti, sed impetu mentis simili et voluntate. Eâdem autem alii prudentiâ, sed consilio ad vitæ studia dispari, quietem atque otium secuti, ut Pythagoras, Democritus, Anaxagoras, a regendis civitatibus totos se ad cognitionem rerum transtulerunt: quæ vita, propter tranquillitatem, et propter ipsius scientiæ suavitatem, quâ nihil est hominibus jucundius, plures, quam utile fuit rebus publicis, delectavit. Itaque, ut ei studio se excellentissimis ingeniis homines dediderunt, ex eâ summâ facultate vacui ac liberi temporis, multo plura, quam erat necesse, doctissimi homines, otio nimio et ingeniis uberrimis affluentes, curanda sibi esse, ac quærenda et investiganda, duxerunt. Nam vetus quidem illa doctrina eadem videtur et recte faciendi et bene dicendi magistra; neque disjuncti doctores, sed iidem erant vivendi præceptores atque dicendi; ut ille apud Homerum Phœnix, qui se, a Peleo patre, Achilli juveni comitem esse datum dicit ad bellum, ut illum efficeret "oratorem verborum, actoremque rerum." Sed, ut homines, labore assiduo et quotidiano assueti, cum tempestatis causâ opere prohibentur, ad pilam se, aut ad talos, aut ad tesseras conferunt, aut etiam novum sibi ipsi aliquem excogitant in otio ludum; sic illi, a negotiis publicis (tamquam ab opere) aut temporibus exclusi, aut voluntate suâ feriati, totos se alii ad poëtas, alii ad geometras, alii ad musicos contulerunt; alii etiam, ut dialectici, novum sibi ipsi studium ludumque pepererunt, atque in iis artibus, quæ repertæ sunt, ut puerorum mentes ad humanitatem

fingerentur atque virtutem, omne tempus atque ætates suas consumserunt.

XVI. Sed, quod erant quidam, iique multi, qui aut in republicâ propter ancipitem, quæ non potest esse sejuncta, faciendi dicendique sapientiam, florerent, ut Themistocles, ut Pericles, ut Theramenes, aut, qui minus ipsi in republicâ versarentur, sed hujus tamen ejusdem sapientiæ doctores essent, ut Gorgias, Thrasymachus, Isocrates; inventi sunt, qui, cum ipsi doctrinâ et ingeniis abundarent, a re autem civili et a negotiis, animi quodam judicio, abhorrerent, hanc dicendi exercitationem exagitarent atque contemnerent; quorum princeps Socrates fuit, is, qui, omnium eruditorum testimonio, totiusque judicio Græciæ, cum prudentiâ, et acumine, et venustate, et subtilitate, tum vero eloquentiâ, varietate, copiâ, quam se cumque in partem dedisset, omnium fuit facile princeps. Is iis, qui hæc, quæ nos nunc quærimus, tractarent, agerent, docerent, cum nomine appellarentur uno, quod omnis rerum optimarum cognitio, atque in iis exercitatio, philosophia nominaretur, hoc commune nomen eripuit, sapienterque sentiendi, et ornate dicendi scientiam, re cohærentes, disputationibus suis separavit: cujus ingenium variosque sermones immortalitati scriptis suis Plato tradidit, cum ipse literam Socrates nullam reliquisset. Hinc discidium illud exstitit quasi linguæ atque cordis, absurdum sane et inutile et reprehendendum, ut alii nos sapere, alii dicere docerent. Nam, cum essent plures orti fere a Socrate, quod, ex illius variis, et diversis, et in omnem partem diffusis disputationibus, alius aliud apprehenderat; proseminatæ sunt quasi familiæ dissentientes inter se, et multum disjunctæ et dispares, cum tamen omnes se philosophi Socraticos et dici vellent, et esse arbitrarentur.

XVII. Ac primo ab ipso Platone Aristoteles et Xenocrates; quorum alter Peripateticorum, alter Academiæ nomen obtinuit: deinde ab Antisthene,

qui patientiam et duritiam in Socratico sermone maxime adamârat, Cynici primum, deinde Stoïci: tum ab Aristippo, quem illæ magis voluptariæ disputationes delectârant, Cyrenaïca philosophia manavit, quam ille et ejus posteri simpliciter defenderunt: ii, qui nunc voluptate omnia metiuntur, dum verecundius id agunt, nec dignitati satisfaciunt, quam non adspernantur, nec voluptatem tuentur, quam amplexari volunt.

Fuerunt etiam alia genera philosophorum, qui se omnes fere Socraticos esse dicerent; Eretricorum, Herilliorum, Megaricorum, Pyrrhoneorum; sed ea horum vi et disputationibus sunt jamdiu fracta et exstincta. Ex illis autem, quæ remanent, ea philosophia, quæ suscepit patrocinium voluptatis, etsi cui vera videatur, procul abest tamen ab eo viro, quem quærimus, et quem auctorem publici consilii, et gerendæ civitatis ducem, et sententiæ atque eloquentiæ principem, in senatu, in populo, in causis publicis, esse volumus. Nec ulla tamen ei philosophiæ fiet injuria a nobis. Non enim repelletur inde, quo aggredi cupiet: sed in hortulis quiescet suis, ubi vult; ubi etiam recubans molliter et delicate, nos avocat a Rostris, a judiciis, a curiâ, fortasse sapienter, hac præsertim republicâ. Verum ego non quæro nunc, quæ sit philosophia verissima, sed quæ oratori conjuncta maxime. Quare istos sine ullâ contumeliâ dimittamus: sunt enim et boni viri, et (quoniam sibi ita videntur) beati; tantumque eos admoneamus, ut illud, etiam si est verissimum, tacitum tamen, tamquam mysterium, teneant, quod negant versari in republicâ esse sapientis. Nam, si hoc nobis atque optimo cuique persuaserint, non poterunt ipsi esse (id quod maxime cupiunt) otiosi.

XVIII. Stoïcos autem, quos minime improbo, dimitto tamen; nec eos iratos vereor, quoniam omnino irasci nesciunt: atque hanc iis habeo gratiam, quod soli ex omnibus eloquentiam, virtutem ac sapientiam

esse dixerunt. Sed utrumque est in his, quod ab hoc, quem instruimus, oratore valde abhorreat; vel, quod omnes, qui sapientes non sint, servos, latrones, hostes, insanos esse dicunt; neque tamen quemquam esse sapientem. Valde autem est absurdum, ei concionem, aut senatum, aut ullum cœtum hominum committere, cui nemo illorum, qui adsint, sanus, nemo civis, nemo liber, esse videatur. Accedit, quod orationis etiam genus habent fortasse subtile, et certe acutum; sed, ut in oratore, exile, inusitatum, abhorrens ab auribus vulgi, obscurum, inane, jejunum, [attamen] ejusmodi, quo uti ad vulgus nullo modo possis. Alia enim et bona et mala videntur Stoïcis, et cæteris civibus, vel potius gentibus; alia vis honoris, ignominiæ, præmii, supplicii; vere, an secus, nihil ad hoc tempus: sed ea si sequamur, nullam unquam rem dicendo expedire possimus.

Reliqui sunt Peripatetici et Academici; quamquam Academicorum nomen est unum, sententiæ duæ: nam Speusippus, Platonis sororis filius, et Xenocrates, qui Platonem audierat, et, qui Xenocratem, Polemo et Crantor nihil ab Aristotele, qui unâ audierat Platonem, magnopere dissensit: copiâ fortasse, et varietate dicendi, pares non fuerunt. Arcesilas primum, qui Polemonem audierat, ex variis Platonis libris, sermonibusque Socraticis, hoc maxime arripuit, nihil esse certi, quod aut sensibus aut animo percipi possit: quem ferunt, eximio quodam usum lepore dicendi, adspernatum esse omne animi sensûsque judicium, primumque instituisse, (quamquam id fuit Socraticum maxime) non, quid ipse sentiret, ostendere; sed contra id, quod quisque se sentire dixisset, disputare.

Hinc hæc recentior Academia emanavit, in quâ exstitit divinâ quâdam celeritate ingenii dicendique copiâ Carneades; cujus ego etsi multos auditores cognovi Athenis, tamen auctores certissimos laudare possum, et socerum meum Scævolam, qui eum Romæ

audivit adolescens, et Q. Metellum, L. F. familiarem meum, clarissimum virum, qui illum a se adolescente Athenis, jam affectum senectute, multos dies auditum esse dicebat.

XIX. Hæc autem, ut ex Apennino fluminum, sic ex communi sapientium jugo, sunt doctrinarum facta divortia, ut philosophi, tamquam in Superum mare Ionium defluerent, Græcum quoddam, et portuosum; oratores autem in Inferum hoc Tuscum, et barbarum, scopulosum atque infestum, laberentur, in quo etiam ipse Ulysses errâsset.

Quare, si hac eloquentiâ atque hoc oratore contenti sumus, qui sciat, aut negare oportere, quod arguare, aut, si id non possit, tum ostendere, quod is fecerit, qui insimuletur, aut recte factum, aut alterius culpâ aut injuriâ, aut ex lege, aut non contra legem, aut imprudentiâ, aut necessario; aut non eo nomine usurpandum, quo arguatur; aut non ita agi, ut debuerit, ac licuerit; et, si satis esse putatis, ea, quæ isti scriptores artis docent, discere (quæ multo tamen ornatius, quam ab illis dicuntur, et uberius, explicavit Antonius); sed, si his contenti estis, atque iis etiam, quæ dici voluistis a me; ex ingenti quodam oratorem immensoque campo in exiguum sane gyrum compellitis.

Sin veterem illum Periclem, aut hunc etiam, qui familiarior nobis propter scriptorum multitudinem est, Demosthenem, sequi vultis, et, si illam præclaram et eximiam speciem oratoris perfecti et pulchritudinem adamâstis; aut vobis hæc Carneadia, aut illa Aristotelia, vis comprehendenda est. Namque (ut ante dixi) veteres illi, usque ad Socratem, omnem omnium rerum, quæ ad mores hominum, quæ ad vitam, quæ ad virtutem, quæ ad rempublicam pertinebant, cognitionem et scientiam cum dicendi ratione jungebant; postea dissociati (ut exposui) a Socrate diserti a doctis, et deinceps a Socraticis item omnibus; philosophi eloquentiam despexe-

runt, oratores sapientiam; neque quidquam ex alterius parte tetigerunt, nisi quod illi ab his, aut ab illis hi, mutuarentur; ex quo promiscue haurirent, si manere in pristinâ communione voluissent. Sed, ut pontifices veteres, propter sacrificiorum multitudinem, tres viros epulones esse voluerunt, cum essent ipsi a Numâ, ut etiam illud ludorum epulare sacrificium facerent, instituti; sic Socratici a se causarum actores, et a communi philosophiæ nomine, separaverunt, cum veteres dicendi et intelligendi mirificam societatem esse voluissent.

XX. Quæ cum ita sint, paululum equidem de me deprecabor, et petam a vobis, ut ea, quæ dicam, non de memetipso, sed de oratore, dicere putetis. Ego enim sum is, qui, cum summo studio patris in pueritiâ doctus essem, et in forum ingenii tantum, quantum ipse sentio, non tantum quantum ipse forsitan vobis videar, detulissem, non possim dicere, me hæc, quæ nunc complector, perinde, ut dicam discenda esse, didicisse; quippe qui omnium maturrime ad publicas causas accesserim, annosque natus unum et viginti, nobilissimum hominem et eloquentissimum in judicium vocârim; cui disciplina fuerit forum; magister usus, et leges, et instituta populi Romani, mosque majorum. Paulum, sitiens, istarum artium, de quibus loquor, gustavi, quæstor in Asiâ cum essem, æqualem fere meum ex Academiâ rhetorem nactus, Metrodorum illum, de cujus memoriâ commemoravit Antonius; et, inde decedens, Athenis, ubi ego diutius essem moratus, nisi Atheniensibus, quod mysteria non referrent, ad quæ biduo serius veneram, succensuissem. Quare hoc, quod complector tantam scientiam vimque doctrinæ, non modo non pro me, sed contra me est potius, (non enim, quid ego, sed quid orator possit, disputo) atque hos omnes, qui artes rhetoricas exponunt, perridiculos. Scribunt enim de litium genere, et de principiis, et de narrationibus. Illa vis autem eloquentiæ tanta

est, ut omnium rerum, virtutum, officiorum, omnisque naturæ, quæ mores hominum, quæ animos, quæ vitam continet, originem, vim, mutationesque teneat; eadem mores, leges, jura describat, rempublicam regat, omniaque, ad quamcumque rem pertineant, ornate, copioseque dicat. In quo genere nos quidem versamur tantum, quantum possumus, quantum ingenio, quantum mediocri doctrinâ, quantum usu valemus: neque tamen istis, qui in unâ philosophiâ quasi tabernaculum vitæ suæ collocârunt, multum sane in disputatione concedimus.

XXI. Quid enim meus familiaris C. Velleius afferre potest, quamobrem voluptas sit summum bonum, quod ego non copiosius possim vel tutari, si velim, vel refellere, ex illis locis, quos exposuit Antonius, hac dicendi exercitatione, in quâ Velleius est rudis, unusquisque nostrûm versatus? Quid est, quod aut Sex. Pompeius, aut duo Balbi, aut meus amicus, qui cum Panætio vixit, M. Vigellius, de virtute (homines Stoïci) possint dicere, quâ in disputatione ego his debeam, aut vestrûm quisquam, concedere? Non est enim philosophia similis artium reliquarum: nam quid faciet in geometriâ, qui non didicerit? quid in musicis? aut taceat, oportebit, aut ne sanus quidem judicetur. Hæc vero, quæ sunt in philosophiâ, ingeniis eruuntur, ad id, quod in quoque verisimile est, eliciendum, acutis atque acribus; eaque exercitatâ oratione poliuntur. Hic noster vulgaris orator, si minus erit doctus, attamen in dicendo exercitatus, hac ipsâ exercitatione communi, istos quidem [nostros] verberabit; neque se ab iis contemni ac despici sinet. Sin aliquis exstiterit aliquando, qui Aristotelio more de omnibus rebus in utramque sententiam possit dicere, et in omni causâ duas contrarias orationes, præceptis illius cognitis, explicare, aut hoc Arcesilæ modo, et Carneadis, contra omne, quod propositum sit, disserat; quique ad eam rationem adjungat hunc rhetoricum usum, mo-

remque exercitationemque dicendi, is sit verus, is perfectus, is solus orator. Nam neque sine forensibus nervis satis vehemens et gravis, nec sine varietate doctrinæ satis politus et sapiens, esse orator potest.

Quare Coracem istum vestrum patiamur nos quidem pullos suos excludere in nido, qui evolent, clamatores odiosi ac molesti; Pamphilumque nescio quem sinamus in infulis tantam rem, tamquam pueriles delicias aliquas, depingere: nosque ipsi hac tam exiguâ disputatione hesterni et hodierni diei totum oratoris munus explicemus, dummodo illa res tanta sit, ut omnibus philosophorum libris, quos nemo oratorum istorum unquam attigit, comprehensa esse videatur.

XXII. Tum Catulus, Haudquâquam, hercle, inquit, Crasse, mirandum est, esse in te tantam dicendi vel vim, vel suavitatem, vel copiam; quem quidem antea naturâ rebar ita dicere, ut mihi non solum orator summus, sed etiam sapientissimus homo, viderere: nunc intelligo, illa te semper etiam potiora duxisse, quæ ad sapientiam spectarent, atque ex his hanc dicendi copiam fluxisse. Sed tamen, cum omnes gradus ætatis recordor tuæ, cumque vitam tuam ac studia considero; neque, quo tempore ista didiceris, video, nec magnopere te istis studiis, hominibus, libris, intelligo deditum; neque tamen possum statuere, utrum magis mirer, te illa, quæ mihi persuades maxima esse adjumenta, potuisse in tuis tantis occupationibus perdiscere; an, si non potueris, posse isto modo dicere.

Hîc Crassus, Hoc tibi, inquit, Catule, primum persuadeas velim, me non multo secus facere, cum de oratore disputem, ac facerem, si esset mihi de histrione dicendum. Negarem enim, posse eum satisfacere in gestu, nisi palæstram, nisi saltare didicisset: neque, ea cum dicerem, me esse histrionem necesse esset, sed fortasse non stultum alieni artificii existimatorem. Similiter nunc de oratore, vestro im-

pulsu, loquor, summo scilicet: semper enim, quâcumque de arte aut facultate quæritur, de absolutâ et perfectâ quæri solet. Quare, si jam me vultis esse oratorem, si etiam sat bonum, si bonum denique, non repugnabo: quid enim nunc sim ineptus? ita me existimari scio. Quod si ita est, summus tamen certe non sum. Neque enim apud homines res est ulla difficilior, neque major, neque quæ plura adjumenta doctrinæ desideret.

Attamen, quoniam de oratore nobis disputandum est, de summo oratore dicam necesse est. Vis enim et natura rei, nisi perfecta ante oculos ponitur, qualis et quanta sit, intelligi non potest. Me autem, Catule, fateor, neque hodie in istis libris, et cum istis hominibus vivere; nec vero (id quod tu recte commeministi) ullum unquam habuisse sepositum tempus ad discendum, ac tantum tribuisse doctrinæ temporis, quantum mihi puerilis ætas, forenses feriæ, concesserint.

XXIII. At, si quæris, Catule, de doctrinâ istâ quid ego sentiam, non tantum ingenioso homini, et ei, qui forum, qui curiam, qui causas, qui rempublicam spectet, opus esse arbitror temporis, quantum sibi ii sumserunt, quos discentes vita defecit. Omnes enim artes aliter ab iis tractantur, qui eas ad usum transferunt; aliter ab iis, qui, ipsarum artium tractatu delectati, nihil in vitâ sunt aliud acturi. Magister hîc Samnitium et summâ jam senectute est, et quotidie commentatur: nihil enim curat aliud: at Q. Velocius puer addidicerat: sed quod erat aptus ad illud, totumque cognôrat, fuit, ut est apud Lucilium,

"quamvis bonus ipse
Samnis in ludo, ac rudibus cuivis satis asper:"

sed plus operæ foro tribuebat, amicis, rei familiari. Valerius quotidie cantabat: erat enim scenicus: quid faceret aliud? At Numerius Furius, noster familia-

ris, cum est commodum, cantat: est enim paterfamilias, est eques Romanus: puer didicit, quod discendum fuit. Eadem ratio est harum artium maximarum. Dies et noctes virum summâ virtute et prudentiâ videbamus, philosopho cum operam daret, Q. Tuberonem. At ejus avunculum vix intelligeres id agere, cum ageret tamen, Africanum. Ista discuntur facile, si et tantum sumas, quantum opus sit, et habeas, qui docere fideliter possit, et scias etiam ipse discere. Sed, si totâ vitâ nihil velis aliud agere, ipsa tractatio et quæstio quotidie ex se gignat aliquid, quod cum desidiosâ delectatione vestiges. Ita fit, ut agitatione rerum sit infinita cognitio; facilis usus doctrinam confirmet, mediocris opera tribuatur, memoria studiumque permaneat. Libet autem semper discere; ut, si velim ego talis optime ludere, aut pilæ studio tenear, etiam, fortasse, si assequi non possim. At alii, quia præclare faciunt, vehementius, quam causa postulat, delectantur, ut Titius pilâ, Brulla talis. Quare nihil est, quod quisquam magnitudinem artium ex eo, quod senes discunt, pertimescat. Namque aut senes ad eas accesserunt; aut usque ad senectutem in studiis detinentur; aut sunt tardissimi. Res quidem se, meâ sententiâ, sic habet, ut, nisi quod quisque cito potuerit, nunquam omnino possit perdiscere.

XXIV. Jam, jam, inquit Catulus, intelligo, Crasse, quid dicas; et, hercule, assentior. Satis video tibi, homini ad perdiscendum acerrimo, ad ea cognoscenda, quæ dicis, fuisse temporis.

Pergisne, inquit Crassus, me, quæ dicam, de me, non de re, putare dicere? Sed jam, si placet, ad instituta redeamus. Mihi vero, Catulus inquit, placet.

Tum Crassus, Quorsum igitur hæc spectat, inquit, tam longa et tam alte repetita oratio? Hæ duæ partes, quæ mihi supersunt, illustrandæ orationis, ac totius eloquentiæ cumulandæ, quarum altera dici postulat ornate, altera apte, hanc habent vim, ut sit

quam maxime jucunda, quam maxime in sensus eorum, qui audiunt, influat, et quamplurimis sit rebus instructa. Instrumentum autem hoc forense, litigiosum, acre, tractum ex vulgi opinionibus, exiguum sane atque mendicum est. Illud rursus ipsum, quod tradunt isti, qui profitentur se dicendi magistros, non multum est majus, quam illud vulgare ac forense. Apparatu nobis opus est, et rebus exquisitis undique et collectis, arcessitis, comportatis, ut tibi, Cæsar, faciendum est ad annum; ut ego in ædilitate laboravi, quod quotidianis et vernaculis rebus satisfacere me posse huic populo non putabam.

Verborum eligendorum, et collocandorum, et concludendorum, facilis est vel ratio, vel, sine ratione, ipsa exercitatio. Rerum est silva magna, quam cum Græci jam non tenerent, ob eamque causam juventus nostra dedisceret pæne discendo, etiam Latini (si Diis placet) hoc biennio magistri dicendi exstiterunt; quos ego censor edicto meo sustuleram; non quo (ut nescio quos dicere aiebant) acui ingenia adolescentium nollem, sed, contra, ingenia obtundi nolui, corroborari impudentiam. Nam, apud Græcos qui ejusmodi essent, videbam tamen esse, præter hanc exercitationem linguæ, doctrinam aliquam et humanitatem dignam scientiâ: hos vero novos magistros nihil intelligebam posse docere, nisi ut auderent; quod, etiam cum bonis rebus conjunctum, per se ipsum est magnopere fugiendum. Hoc cum unum traderetur, et cum impudentiæ ludus esset, putavi esse censoris, ne longius id serperet, providere. Quamquam non hæc ita statuo atque decerno, ut desperem, Latine ea, de quibus disputavimus, tradi ac perpoliri: patitur enim et lingua nostra, et natura rerum, veterem illam excellentemque prudentiam Græcorum ad nostrum usum moremque transferri: sed hominibus opus est eruditis, qui adhuc, in hoc quidem genere, nostri nulli fuerunt: sin quando exstiterint, etiam Græcis erunt anteponendi.

XXV. Ornatur igitur oratio genere primum, et quasi colore quodam et succo suo: nam, ut gravis, ut suavis, ut erudita sit, ut liberalis, ut admirabilis, ut polita, ut sensus, ut dolores habeat, quantum opus sit, non est singulorum articulorum: in toto spectantur hæc corpore. Ut porro conspersa sit quasi verborum sententiarumque floribus; id non debet esse fusum æquabiliter per omnem orationem, sed ita distinctum, ut sint, quasi in ornatu, disposita quædam insignia et lumina.

Genus igitur dicendi est eligendum, quod maxime teneat eos qui audiant, et quod non solum delectet, sed etiam sine satietate delectet: (non enim a me jam exspectari puto, ut moneam, ut caveatis, ne exilis, ne inculta sit vestra oratio, ne vulgaris, ne obsoleta: aliud quiddam majus et ingenia me hortantur vestra, et ætates:) difficile enim dictu est, quænam causa sit, cur ea, quæ maxime sensus nostros impellunt voluptate, et specie primâ acerrime commovent, ab iis celerrime fastidio quodam et satietate abalienemur. Quanto colorum pulchritudine et varietate floridiora sunt in picturis novis pleraque, quam in veteribus! quæ tamen, etiamsi primo adspectu nos ceperunt, diutius non delectant; cum iidem nos, in antiquis tabulis, illo ipso horrido obsoletoque teneamur. Quanto molliores sunt et delicatiores in cantu flexiones et falsæ voculæ, quam certæ et severæ! quibus tamen non modo austeri, sed, si sæpius fiunt, multitudo ipsa reclamat. Licet hoc videre in reliquis sensibus; unguentis minus diu nos delectari summâ et acerrimâ suavitate conditis, quam his moderatis; et magis laudari, quod ceram, quam quod crocum, olere videatur; in ipso tactu esse modum et mollitudinis et lævitatis. Quinetiam gustatus, qui est sensus ex omnibus maxime voluptarius, quique dulcitudine præter cæteros sensus commovetur, quam cito id, quod valde dulce est, adspernatur ac respuit! Quis potione uti aut cibo dulci diutius potest? cum

utroque in genere ea, quæ leviter sensum voluptate moveant, facillime effugiant satietatem. Sic, omnibus in rebus, voluptatibus maximis fastidium finitimum est; quo hoc minus in oratione miremur; in quâ, vel ex poëtis vel oratoribus, possumus judicare, concinnam, distinctam, ornatam, festivam, sine intermissione, sine reprehensione, sine varietate, quamvis claris sit coloribus picta vel poësis vel oratio, non posse in delectatione esse diuturnâ. Atque eo citius in oratoris aut in poëtæ cincinnis ac fuco offenditur, quod sensus, in nimiâ voluptate, naturâ, non mente satiantur; in scriptis et in dictis, non aurium solum, sed animi judicio etiam magis, infucata vitia noscuntur.

XXVI. Quare, "*Bene!*" et "*Præclare!*" quamvis nobis sæpe dicatur: "*Belle!*" et "*Festive!*" nimium sæpe nolo; quamquam illa ipsa exclamatio, "*Non potest melius*," sit velim crebra: sed habeat tamen illa in dicendo admiratio ac summa laus umbram aliquam et recessum, quo magis id, quod erit illuminatum, exstare atque eminere videatur. Nunquam agit hunc versum Roscius eo gestu, quo potest,

"Nam sapiens virtuti honorem præmium, haud
prædam, petit:"

sed abjicit prorsus, ut in proximos,

"Ecquid video? ferro septus possidet sedes sacras!"

incidat, adspiciat, admiretur, stupescat. Quid ille alter,

"Quid petam præsidii?"

quam leniter! quam remisse! quam non actuose! instat enim

"O pater! o patria! o Priami domus!"

in quo tanta commoveri actio non posset, si esset con-

sumta superiore motu et exhausta. Neque id actores prius viderunt, quam ipsi poëtæ, quam denique illi etiam, qui fecerunt modos, a quibus utrisque submittitur aliquid, deinde augetur, extenuatur, inflatur, variatur, distinguitur.

Ita sit nobis igitur ornatus et suavis orator, (nec tamen potest aliter esse) ut suavitatem habeat austeram et solidam, non dulcem atque decoctam: nam ipsa ad ornandum præcepta quæ dantur, ejusmodi sunt, ut ea, quamvis vitiosissimus orator, explicare possit. Quare, ut ante dixi, primum silva rerum ac sententiarum comparanda est, quâ de parte dixit Antonius: hæc formanda filo ipso et genere orationis, illuminanda verbis, varianda sententiis.

Summa autem laus eloquentiæ est, amplificare rem ornando; quod valet, non solum ad augendum aliquid et tollendum altius, dicendo, sed etiam ad extenuandum atque abjiciendum.

XXVII. Id desideratur omnibus iis in locis, quos ad fidem orationis faciendam adhiberi dixit Antonius, vel cum explanamus aliquid, vel cum conciliamus animos, vel cum concitamus. Sed in hoc, quod postremum dixi, amplificatio potest plurimum; eaque una laus oratoris est propria maxime. Etiam major est illa exercitatio, quam extremo sermone instruxit Antonius (primo rejiciebat) laudandi et vituperandi. Nihil est enim ad exaggerandam et amplificandam orationem accommodatius, quam utrumque horum cumulatissime facere posse. Consequentur etiam illi loci, qui, quamquam proprii causarum, et inhærentes in earum nervis esse debent, tamen, quia de universâ re tractari solent, communes a veteribus nominati sunt; quorum partim habent vitiorum et peccatorum acrem quamdam cum amplificatione incusationem, aut querelam, contra quam dici nihil solet, nec potest, ut in depeculatorem, in proditorem, in parricidam; quibus uti, confirmatis criminibus, oportet; aliter enim jejuni sunt, atque inanes: alii au-

tem habent deprecationem, aut miserationem; alii vero ancipites disputationes, in quibus de universo genere in utramque partem disseri copiose licet: quæ exercitatio nunc propria duarum philosophiarum, de quibus ante dixi, putatur; apud antiquos erat eorum, a quibus omnis de rebus forensibus dicendi ratio et copia petebatur. De virtute enim, de officio, de æquo et bono, de dignitate, utilitate, honore, ignominiâ, præmio, pœnâ, similibusque de rebus, in utramque partem dicendi animos, et vim, et artem habere debemus. Sed, quoniam, de nostrâ possessione depulsi, in parvo et eo litigioso prædiolo relicti sumus, et, aliorum patroni, nostra tenere tuerique non potuimus; ab iis (quod indignissimum est) qui in nostrum patrimonium irruperunt, quod opus est nobis, mutuemur.

XXVIII. Dicunt igitur nunc quidem illi, qui ex particulâ parvâ urbis ac loci nomen habent, et Peripatetici philosophi aut Academici nominantur, (olim autem, propter eximiam rerum maximarum scientiam, a Græcis politici philosophi appellati, universarum rerum publicarum nomine vocabantur) omnem civilem orationem in horum alterutro genere versari, aut definitæ controversiæ certis temporibus ac reis, hoc modo: Placeatne a Carthaginiensibus captivos nostros, redditis suis, recuperari? aut infinite de universo genere quærentis: Quid omnino de captivo statuendum ac sentiendum sit? Atque horum superius illud genus causam aut controversiam appellant; eamque tribus, lite, aut deliberatione, aut laudatione, definiunt: hæc autem altera quæstio infinita et quasi proposita, consultatio nominatur, atque hactenus loquuntur.

Etiam hac, in instituendo, divisione utuntur, sed ita, non ut jure aut judicio, ut denique recuperare amissam possessionem, sed ut, ex jure civili surculo defringendo, usurpare videantur. Nam illud alterum genus, quod est temporibus, locis, reis definitum,

obtinent, atque idipsum laciniâ. Nunc enim apud Philonem, quem in Academiâ maxime vigere audio, etiam harum jam causarum cognitio exercitatioque celebratur. Alterum vero tantummodo in primâ arte tradendâ nominant, et oratoris esse dicunt: sed neque vim neque naturam ejus, nec partes nec genera proponunt; ut præteriri omnino fuerit satius, quam attentatum deseri: nunc enim inopiâ reticere intelliguntur; tum judicio viderentur.

XXIX. Omnis igitur res eamdem habet naturam ambigendi, de quâ quæri et disceptari potest, sive in infinitis consultationibus disceptatur, sive in iis causis quæ in civitate et in forensi disceptatione versantur: neque est ulla, quæ non aut ad cognoscendi aut ad agendi vim rationemque referatur. Nam aut ipsa cognitio rei scientiaque perquiritur; ut, Virtus suamne propter dignitatem, an propter fructus aliquos, expetatur? aut agendi consilium exquiritur, ut, Sitne sapienti capessenda respublica? Cognitionis autem tres modi, conjectura, definitio, et (ut ita dicam) consecutio. Nam, quid in re sit, conjecturâ quæritur, ut illud, Sitne in humano genere sapientia? Quam autem vim quæque res habeat, definitio explicat; ut, si quæratur, Quid sit sapientia? Consecutio autem tractatur, cum, quid quamque rem sequatur, inquiritur; ut illud, Sitne aliquando mentiri boni viri?

Redeunt rursus ad conjecturam, eamque in quatuor genera dispertiunt: nam aut, quid sit, quæritur, hoc modo: Naturâne sit jus inter homines, an opinionibus? aut, quæ sit origo cujusque rei? ut, Quod sit initium legum, aut rerum publicarum? aut causa, et ratio; ut, si quæratur, Cur doctissimi homines de maximis rebus dissentiant? aut de immutatione: ut, si disputetur, Num interire virtus in homine, aut num in vitium possit converti?

Definitionis autem sunt disceptationes, aut cum quæritur, quid in communi mente quasi impressum sit; ut, si disseratur, Idne sit jus, quod maximæ

parti sit utile: aut, cum, quid cujusque sit proprium, exquiritur: ut, Ornate dicere, propriumne sit oratoris, an id etiam aliquis præterea possit? aut, cum res distribuitur in partes; ut, si quæratur, Quot sint genera rerum expetendarum, aut, sintne tria, corporis, animi, externarumque rerum? aut, cum, quæ forma, et quasi naturalis nota cujusque sit, describitur, ut, si quæratur avari species, seditiosi, gloriosi.

Consecutionis autem duo prima quæstionum genera ponuntur: nam aut simplex est disceptatio, ut, si disseratur, Expetendane sit gloria? aut ex comparatione; Laus an divitiæ magis expetendæ sint. Simplicium autem sunt tres modi, de expetendis fugiendisve rebus: ut, Expetendine honores sint? Num fugienda paupertas? de æquo aut iniquo; ut, Æquumne sit ulcisci injurias etiam propinquorum? de honesto aut turpi; ut hoc, Sitne honestum, gloriæ causâ mortem obire? Comparationis autem duo sunt modi; unus, cum, idemne sit, an aliquid intersit, quæritur; ut, *metuere* et *vereri;* ut *rex* et *tyrannus;* ut *assentator* et *amicus:* alter, cum, quid præstet aliud alii, quæritur; ut illud, Optimine cujusque sapientes, an populari, laude ducantur? Atque eæ quidem disceptationes, quæ ad cognitionem referuntur, sic fere a doctissimis hominibus describuntur.

XXX. Quæ vero referuntur ad agendum, aut in officii disceptatione versantur (quo in genere, quid rectum faciendumque sit, quæritur; cui loco omnis virtutum et vitiorum est silva subjecta), aut in animorum aliquâ permotione aut gignendâ, aut sedandâ tollendâve, tractantur. Huic generi subjectæ sunt cohortationes, objurgationes, consolationes, miserationes, omnisque ad omnem animi motum et impulsio, et (si ita res feret) mitigatio.

Explicatis igitur his generibus ac modis disceptationum omnium, nihil sane ad rem pertinet, si quâ in re discrepavit ab Antonii divisione nostra partitio;

eadem enim sunt membra in utriusque disputationibus, sed paulo secus a me atque ab illo partita ac distributa. Nunc ad reliqua progrediar, meque ad meum munus pensumque revocabo. Nam, ex illis locis quos exposuit Antonius, omnia sunt, ad quæque genera quæstionum, argumenta sumenda: sed aliis generibus alii loci magis erunt apti; de quo, non tam quia longum est, quam quia perspicuum, dici nihil est necesse.

Ornatissimæ sunt igitur orationes eæ, quæ latissime vagantur, et, a privatâ ac singulari controversiâ, se ad universi generis vim explicandam conferunt et convertunt; ut ii qui audiant, naturâ, et genere, et universâ re cognitâ, de singulis reis, et criminibus, et litibus statuere possint. Hanc ad consuetudinem exercitationis vos, adolescentes, est cohortatus Antonius; atque, a minutis angustisque concertationibus, ad omnem vim varietatemque vos disserendi traducendos putavit. Quare non est paucorum libellorum hoc munus, ut ii, qui scripserunt de dicendi ratione, arbitrati sunt, neque Tusculani, atque hujus ambulationis antemeridianæ, aut nostræ pomeridianæ sessionis. Non enim solum acuenda nobis neque procudenda lingua est, sed onerandum complendumque pectus maximarum rerum et plurimarum suavitate, copiâ, varietate.

XXXI. Nostra est enim (si modo nos oratores sumus, si in civium disceptationibus, si in periculis, si in deliberationibus publicis, adhibendi auctores et principes sumus) nostra est, inquam, omnis ista prudentiæ doctrinæque possessio, in quam homines, quasi caducam atque vacuam, abundantes otio, (nobis occupatis) involaverunt, atque etiam aut irridentes oratorem, ut ille in Gorgiâ Socrates, cavillantur, aut aliquid de oratoris arte paucis præcipiunt libellis, eosque rhetoricos inscribunt; quasi non illa sint propria rhetorum, quæ ab iisdem de justitiâ, de officio, de civitatibus instituendis et regendis, de omni vi-

vendi, denique etiam de naturæ ratione, dicuntur. Quæ quoniam jam aliunde non possumus, sumenda sunt nobis ab iis ipsis, a quibus expilati sumus; dummodo illa ad hanc civilem scientiam, quo pertinent, et quam intuentur, transferamus: neque (ut ante dixi) omnem teramus in his discendis rebus ætatem; sed, cum fontes viderimus, quos nisi qui celeriter cognôrit, nunquam cognoscet omnino, tum, quotiescumque opus erit, ex iis tantum, quantum res petet, hauriamus. Nam neque tam est acris acies in naturis hominum et ingeniis, ut res tantas quisquam, nisi monstratas, possit videre; neque tanta tamen in rebus obscuritas, ut eas non penitus acri vir ingenio cernat, si modo adspexerit.

In hoc igitur tanto tam immensoque campo, cum liceat oratori vagari libere, atque, ubicumque constiterit, consistere in suo, facile suppeditat omnis apparatus ornatusque dicendi. Rerum enim copia verborum copiam gignit: et, si est honestas in rebus ipsis de quibus dicitur, exsistit ex rei naturâ quidam splendor in verbis. Sit modo is, qui dicet aut scribet, institutus liberaliter educatione doctrinâque puerili, et flagret studio, et a naturâ adjuvetur; et, in universorum generum infinitis disceptationibus exercitatus, ornatissimos scriptores oratoresque ad cognoscendum imitandumque cognôrit: næ ille haud sane, quemadmodum verba struat et illuminet, a magistris istis requiret: ita facile, in rerum abundantiâ, ad orationis ornamenta, sine duce, naturâ ipsâ, si modo est exercitata, labetur.

XXXII. Hîc Catulus, Dii immortales! inquit; quantam rerum varietatem, quantam vim, quantam copiam, Crasse, complexus es! quantisque ex angustiis oratorem educere ausus es, et in majorum suorum regno collocare! Namque illos veteres doctores auctoresque dicendi nullum genus disputationis a se alienum putâsse accepimus, semperque esse in omni orationis ratione versatos. Ex quibus Elëus Hippias,

cum Olympiam venisset, maximâ illâ quinquennali celebritate ludorum, gloriatus est, cunctâ pæne audiente Græciâ, nihil esse ullâ in arte rerum omnium, quod ipse nesciret; nec solum has artes, quibus liberales doctrinæ atque ingenuæ continerentur, geometriam, musicam, literarum cognitionem, et poëtarum, atque illa, quæ de naturis rerum, quæ de hominum moribus, quæ de rebuspublicis dicerentur; sed annulum, quem haberet, pallium, quo amictus, soccos, quibus indutus esset, se suâ manu confecisse. Scilicet nimis hic quidem est progressus: sed ex eo ipso est conjectura facilis, quantum sibi illi ipsi oratores de præclarissimis artibus appetierint, qui ne sordidiores quidem repudiârint. Quid de Prodico Chio, quid de Thrasymacho Chalcedonio, de Protagorâ Abderitâ, loquar? quorum unusquisque plurimum temporibus illis, etiam de naturâ rerum, et disseruit et scripsit. Ipse ille Leontinus Gorgias, quo patrono (ut Plato voluit) philosopho succubuit orator, qui aut non est victus unquam a Socrate, neque sermo ille Platonis verus est; aut, si est victus, eloquentior videlicet fuit et disertior Socrates, et, ut tu appellas, copiosior et melior orator. Sed hic, in illo ipso Platonis libro, de omni re, quæcumque in disceptationem quæstionemque vocaretur, se copiosissime dicturum esse profitetur; isque princeps ex omnibus ausus est in conventu poscere, quâ de re quisque vellet audire: cui tantus honos habitus est a Græciâ, soli ut ex omnibus, Delphis, non inaurata statua, sed aurea, statueretur. Atque ii, quos nominavi, multique præterea summi dicendi auctores, uno tempore fuerunt: ex quibus intelligi potest, ita se rem habere, ut tu, Crasse, dicis; oratorisque nomen apud antiquos, in Græciâ, majore quâdam vel copiâ vel gloriâ floruisse. Quo quidem magis dubito, tibine plus laudis, an Græcis vituperationis, esse tribuendum statuam; cum tu, in aliâ linguâ ac moribus natus, occupatissimâ in civitate, vel privatorum neg-

otiis pæne omnibus, vel orbis terræ procuratione, ac summi imperii gubernatione districtus, tantam vim rerum cognitionemque comprehenderis, eamque omnem cum ejus, qui consilio et oratione in civitate valeat, scientiâ atque exercitatione sociâris; illi, nati in literis, ardentesque his studiis, otio vero diffluentes, non modo nihil acquisierint, sed ne relictum quidem et traditum et suum conservaverint.

XXXIII. Tum Crassus, Non in hac, inquit, unâ, Catule, re, sed in aliis etiam compluribus, distributione partium ac separatione magnitudines sunt artium diminutæ. An tu existimas, cum esset Hippocrates ille Cous, fuisse tum alios medicos qui morbis, alios qui vulneribus, alios qui oculis, mederentur? num, geometriam Euclide aut Archimede, num musicam Damone aut Aristoxeno, num ipsas literas Aristophane aut Callimacho tractante, tam discerptas fuisse, ut nemo genus universum complecteretur, atque ut alius aliam sibi partem, in quâ elaboraret, seponeret?

Equidem sæpe hoc audivi de patre et de socero meo, nostros quoque homines, qui excellere sapientiæ gloriâ vellent, omnia, quæ quidem tum hæc civitas nôsset, solitos esse complecti. Meminerant illi Sex. Ælium, M' vero Manilium nos etiam vidimus transverso ambulantem foro: quod erat insigne, eum, qui id faceret, facere civibus omnibus consilii sui copiam: ad quos olim et ita ambulantes, et in solio sedentes domi, sic adibatur, non solum ut de jure civili ad eos, verum etiam de filiâ collocandâ, de fundo emendo, de agro colendo, de omni denique aut officio aut negotio, referretur. Hæc fuit P. Crassi illius veteris, hæc Ti. Coruncanii, hæc proavi generi mei, Scipionis, prudentissimi hominis, sapientia, (qui omnes pontifices maximi fuerunt) ut ad eos de omnibus divinis atque humanis rebus referretur; iidemque et in senatu et apud populum, et in causis amicorum, et domi et militiæ, consilium suum fidemque præsta-

bant. Quid enim M. Catoni, præter hanc politissimam doctrinam transmarinam atque adventiciam, defuit? num, quia jus civile didicerat, causas non dicebat? aut, quia poterat dicere, juris scientiam negligebat? at utroque in genere et laboravit, et præstitit. Num, propter hanc ex privatorum negotiis collectam gratiam, tardior in republicâ capessendâ fuit? nemo apud populum fortior, nemo melior senator: idem facile optimus imperator: denique nihil in hac civitate temporibus illis sciri discive potuit, quod ille non cum investigârit et scierit, tum etiam conscripserit.

Nunc, contra, plerique ad honores adipiscendos, et ad rempublicam gerendam, nudi veniunt atque inermes; nullâ cognitione rerum, nullâ scientiâ ornati. Sin aliquis excellit unus e multis; effert se, si unum aliquid affert, ut bellicam virtutem, aut usum aliquem militarem (quæ sane nunc quidem obsoleverunt), aut juris scientiam, ne ejus quidem universi (nam pontificium, quod est conjunctum, nemo discit), aut eloquentiam, quam in clamore et in verborum cursu positam putant: omnium vero bonarum artium, denique virtutum ipsarum, societatem cognationemque non nôrunt.

XXXIV. Sed, ut ad Græcos referam orationem, (quibus carere in hoc quidem sermonis genere non possumus; nam ut virtutis a nostris, sic doctrinæ sunt ab illis, exempla repetenda) septem fuisse dicuntur uno tempore, qui sapientes et haberentur et vocarentur. Hi omnes, præter Milesium Thalen, civitatibus suis præfuerunt. Quis doctior iisdem illis temporibus, aut cujus eloquentia literis instructior fuisse traditur, quam Pisistrati? qui primus Homeri libros, confusos antea, sic disposuisse dicitur, ut nunc habemus. Non fuit ille quidem civibus suis utilis; sed ita eloquentiâ floruit, ut literis doctrinâque præstaret. Quid Pericles? de cujus dicendi copiâ sic accepimus, ut, cum contra voluntatem Atheniensium

loqueretur pro salute patriæ, severius tamen id ipsum, quod ille contra populares homines diceret, populare omnibus et jucundum videretur: cujus in labris veteres comici, etiam cum illi maledicerent (quod tum Athenis fieri licebat), leporem habitâsse dixerunt, tantamque in eo vim fuisse, ut in eorum mentibus, qui audîssent, quasi aculeos quosdam relinqueret. At hunc non clamator aliquis ad clepsydram latrare docuerat, sed, ut accepimus, Clazomenius ille Anaxagoras, vir summus in maximarum rerum scientiâ. Itaque hic doctrinâ, consilio, eloquentiâ excellens, quadraginta annos præfuit, Athenis, et urbanis eodem tempore et bellicis rebus.

Quid Critias? quid Alcibiades? civitatibus suis quidem non boni, sed certe docti atque eloquentes, nonne Socraticis erant disputationibus eruditi? Quis Dionem Syracusium doctrinis omnibus expolivit? non Plato? atque eum idem ille non linguæ solum, verum etiam animi ac virtutis magister, ad liberandam patriam impulit, instruxit, armavit. Aliisne igitur artibus hunc Dionem instituit Plato, aliis Isocrates clarissimum virum Timotheum, Cononis, præstantissimi imperatoris, filium, summum ipsum imperatorem, hominemque doctissimum? aut aliis Pythagoreus ille Lysis Thebanum Epaminondam, haud scio an summum virum unum omnis Græciæ? aut Xenophon Agesiläum? aut Philoläum Archytas Tarentinus? aut ipse Pythagoras totam illam veterem Italiæ Græciam, quæ quondam Magna vocitata est?

XXXV. Equidem non arbitror. Sic enim video, unam quamdam omnium rerum, quæ essent homine erudito dignæ, atque eo qui in republicâ vellet excellere, fuisse doctrinam; quam qui accepissent, si iidem ingenio ad pronuntiandum valuissent, et se ad dicendum quoque, non repugnante naturâ, dedissent, eloquentiâ præstitisse. Itaque ipse Aristoteles, cum florere Isocratem nobilitate discipulorum videret,

quod ipse suas disputationes a causis forensibus et civilibus ad inanem sermonis elegantiam transtulisset, mutavit repente totam formam prope disciplinæ suæ, versumque quemdam Philoctetæ paulo secus dixit: ille enim "turpe" sibi ait "esse tacere, cum barbaros," hic autem, "cum Isocratem, pateretur dicere." Itaque ornavit et illustravit doctrinam illam omnem; rerumque cognitionem cum orationis exercitatione conjunxit. Neque vero hoc fugit sapientissimum regem, Philippum, qui hunc Alexandro filio doctorem accierit, a quo eodem ille et agendi acciperet præcepta et loquendi. Nunc, si qui volet, eum philosophum, qui copiam nobis rerum orationisque tradat, per me appellet oratorem licet; sive hunc oratorem, quem ego dico sapientiam junctam habere eloquentiæ, philosophum appellare malit, non impediam; dummodo hoc constet, neque infantiam ejus, qui rem nôrit, sed eam explicare dicendo non queat, neque inscientiam illius, cui res non suppetat, verba non desint, esse laudandam: quorum si alterum sit optandum, malim equidem indisertam prudentiam, quam stultitiam loquacem.

Sin quærimus, quid unum excellat ex omnibus, docto oratori palma danda est: quem si patiuntur eumdem esse philosophum, sublata controversia est. Sin eos disjungent; hoc erunt inferiores, quod in oratore perfecto inest illorum omnis scientia, in philosophorum autem cognitione non continuo inest eloquentia; quæ quamvis contemnatur ab eis, necesse est tamen aliquem cumulum illorum artibus afferre videatur. Hæc cum Crassus dixisset, parumper et ipse conticuit, et cæteris silentium fuit.

XXXVI. Tum Cotta, Equidem, inquit, Crasse, non possum queri, quod mihi videare aliud quiddam, et non id quod susceperis, disputâsse; plus enim aliquanto attulisti, quam tibi esset tributum a nobis ac denuntiatum: sed certe et hæ partes fuerunt tuæ, de illustrandâ oratione ut diceres; et eras ipse jam in

gressus, atque in quatuor partes omnem orationis laudem descripseras: cumque de duabus primis nobis quidem satis, sed, ut ipse dicebas, celeriter exigueque dixisses, duas tibi reliquas feceras, quemadmodum primum ornate, deinde etiam apte, diceremus. Quo cum ingressus esses, repente te quasi quidam æstus ingenii tui procul a terrâ abripuit, atque in altum a conspectu pæne omnium abstraxit. Omnem enim rerum scientiam complexus, non tu quidem eam nobis tradidisti (neque enim fuit tam exigui temporis); sed, apud hos quid profeceris, nescio; me quidem in Academiam totum compulisti. In quâ velim sit illud, quod sæpe posuisti, ut non necesse sit consumere ætatem, atque ut possit is illa omnia cernere, qui tantummodo adspexerit: sed etiam si est aliquanto spissius, aut si ego sum tardior, profecto nunquam conquiescam, neque defatigabor ante, quam illorum ancipites vias rationesque, et pro omnibus, et contra omnia, disputandi percepero.

Tum Cæsar, Unum, inquit, me ex tuo sermone maxime, Crasse, commovit, quod eum negâsti, qui non cito quid didicisset, unquam omnino posse perdiscere; ut mihi non sit difficile periclitari, et aut statim percipere ista, quæ tu verbis ad cœlum extulisti; aut, si non potuerim, tempus non perdere, cum tamen his nostris possim esse contentus.

Hîc Sulpicius, Ego vero, inquit, Crasse, neque Aristotelem istum, neque Carneadem, nec philosophorum quemquam, desidero: vel me licet existimes desperare ista posse perdiscere, vel (id quod facio) contemnere. Mihi rerum forensium et communium vulgaris hæc cognitio satis magna est ad eam, quam specto, eloquentiam; ex quâ ipsâ tamen permulta nescio; quæ tum denique, cum causa aliqua, quæ a me dicenda est, desiderat, quæro. Quamobrem, nisi forte es jam defessus, et si tibi non graves sumus, refer ad illa te, quæ ad ipsius orationis laudem splendoremque pertinent; quæ ego ex te audire volui,

non ut desperarem me eloquentiam consequi posse, sed ut aliquid addiscerem.

XXXVII. Tum Crassus, Pervulgatas res requiris, inquit,et tibi non incognitas, Sulpici. Quis enim de isto genere non docuit, non instituit, non etiam scriptum reliquit? Sed geram morem; et ea duntaxat, quæ mihi nota sunt, breviter exponam tibi; censebo tamen, ad eos, qui auctores et inventores sunt harum sane minutarum rerum, revertendum. Omnis igitur oratio conficitur ex verbis; quorum primum nobis ratio simpliciter videnda est, deinde conjuncte: nam est quidam ornatus orationis, qui ex singulis verbis est; alius, qui ex continuatis conjunctisque constat. Ergo utemur verbis aut iis quæ propria sunt et certa quasi vocabula rerum, pæne unâ nata cum rebus ipsis; aut iis quæ transferuntur, et quasi alieno in loco collocantur; aut iis quæ novamus et facimus ipsi. In propriis est igitur verbis illa laus oratoris, ut abjecta atque obsoleta fugiat, lectis atque illustribus utatur, in quibus plenum quiddam et sonans inesse videatur. Sed, in hoc verborum genere propriorum, delectus est quidam habendus, atque is aurium quodam judicio ponderandus; in quo consuetudo etiam bene loquendi valet plurimum. Etiam hoc, quod vulgo de oratoribus ab imperitis dici solet, "Bonis is verbis," aut, "aliquis non bonis utitur," non arte aliquâ perpenditur, sed quodam quasi naturali sensu judicatur: in quo non magna laus est vitare vitium (quamquam id est magnum); verum hoc quasi solum quoddam atque fundamentum est, verborum usus et copia bonorum. Sed, quid ipse ædificet orator, et in quo adjungat artem, id esse a nobis quærendum atque explicandum videtur.

XXXVIII. Tria sunt igitur in verbo simplici, quæ orator afferat ad illustrandam atque exornandam orationem; aut inusitatum verbum, aut novatum, aut translatum. Inusitata sunt prisca fere ac vetusta, et ab usu quotidiani sermonis jamdiu intermissa, quæ

sunt poëtarum licentiæ liberiora, quam nostræ: sed tamen [raro] habet etiam in oratione poëticum aliquod verbum dignitatem. Neque enim illud fugerim dicere, ut Cœlius, "*Quâ tempestate Pœnus in Italiam venit:* nec *prolem*, aut *sobolem*, aut *effari*, aut *nuncupari:* aut, ut tu soles, Catule, *non rebar*, aut *opinabar;* et alia multa, quibus loco positis, grandior atque antiquior oratio sæpe videri solet. Novantur autem verba, quæ ab eo, qui dicit, ipso gignuntur ac fiunt, vel conjungendis verbis, ut hæc:

"Tum pavor sapientiam omnem mihi exanimato
expectorat."

"Num non vis hujus me versutiloquas malitias"...

videtis enim et *versutiloquas*, et *expectorat*, ex conjunctione facta esse verba, non nata. Vel sæpe sine conjunctione [verba novantur], ut ["*ille senius*," ut, "*Dii genitales*"], ut "*baccarum ubertate incurvescere.*" Tertius ille modus transferendi verbi late patet, quem necessitas genuit, inopiâ coacta et angustiis; post autem delectatio jucunditasque celebravit. Nam, ut vestis, frigoris depellendi causâ reperta primo, post adhiberi cœpta est ad ornatum etiam corporis et dignitatem; sic verbi translatio instituta est inopiæ causâ, frequentata delectationis. Nam "*gemmare vites*," "*luxuriem esse in herbis*," "*lætas segetes*," etiam rustici dicunt. Quod enim declarari vix verbo proprio potest, id translato cum est dictum, illustrat id, quod intelligi volumus, ejus rei, quam alieno verbo posuimus, similitudo. Ergo hæ translationes, quasi mutuationes sunt, cum, quod non habeas, aliunde sumas. Illæ paulo audaciores, quæ non inopiam indicant, sed orationi splendoris aliquid arcessunt: quarum ego quid vobis aut inveniendi rationem, aut genera, ponam?

XXXIX. Similitudinis est ad verbum unum contracta brevitas, quod verbum in alieno loco, tamquam

in suo, positum, si agnoscitur, delectat; si simile nihil habet, repudiatur. Sed ea transferri oportet, quæ aut clariorem faciunt rem, ut illa omnia:

"Inhorrescit mare;
Tenebræ conduplicantur; noctisque et nimbûm occæcat nigror;
Flamma inter nubes coruscat; cœlum tonitru contremit;
Grando, mixta imbri largifluo, subita præcipitans cadit;
Undique omnes venti erumpunt; sævi exsistunt turbines;
Fervit æstu pelagus."

Omnia fere, quo essent clariora, translatis per similitudinem verbis dicta sunt: aut quo significetur magis res tota, sive facti alicujus, sive consilii, ut ille, qui occultantem consulto, ne id, quod ageretur, intelligi posset, duobus translatis verbis similitudine ipsâ indicat,

"Quandoquidem iste circumvestit dictis, sepit sedulo."

Nonnunquam etiam brevitas translatione conficitur, ut illud, "Si telum manu fugit." Imprudentia teli emissi brevius propriis verbis exponi non potuit, quam est uno significata translato. Atque hoc in genere persæpe mihi admirandum videtur, quid sit, quod omnes translatis et alienis magis delectentur verbis, quam propriis et suis.

XL. Nam, si res suum nomen et proprium vocabulum non habet, ut *pes* in navi, ut *nexum*, quod per libram agitur, ut in uxore *divortium;* necessitas cogit, quod non habeas, aliunde sumere: sed, in suorum verborum maximâ copiâ, tamen homines aliena multo magis, si sunt ratione translata, delectant. Id accidere credo, vel quod ingenii specimen est quoddam, transilire ante pedes posita, et alia

longe repetita sumere; vel quod is, qui audit, alio ducitur cogitatione, neque tamen aberrat (quæ maxima est delectatio); vel quod singulis verbis res ac totum simile conficitur; vel quod omnis translatio, quæ quidem sumta ratione est, ad sensus ipsos admovetur, maxime oculorum, qui est sensus acerrimus. Nam et *odor* urbanitatis, et *mollitudo* humanitatis, et *murmur* maris, et *dulcedo* orationis, sunt ducta a cæteris sensibus: illa vero oculorum multo acriora, quæ ponunt pæne in conspectu animi, quæ cernere et videre non possumus. Nihil est enim in rerum naturâ, cujus nos non in aliis rebus possimus uti vocabulo et nomine: unde enim simile duci potest (potest autem ex omnibus), indidem verbum unum, quod similitudinem continet, translatum, lumen affert orationi. Quo in genere primum fugienda est dissimilitudo: "Cœli ingentes fornices:" quamvis sphæram in scenam (ut dicitur) attulerit Ennius; tamen in sphærâ fornicis similitudo non potest inesse.

"Vive, Ulysses, dum licet:
Oculis postremum lumen radiatum rape."

Non dixit, *cape;* non, *pete:* haberet enim moram sperantis diutius esse sese victurum; sed *rape:* hoc verbum est ad id aptatum, quod ante dixerat, *dum licet.* Deinde videndum est, ne longe simile sit ductum.

XLI. *Syrtim patrimonii, scopulum* libentius dixerim; *Charybdim bonorum, voraginem* potius: facilius enim ad ea quæ visa, quam ad illa quæ audita sunt, mentis oculi feruntur. Et, quoniam hæc vel summa laus est verbis transferendis, ut sensum feriat id, quod translatum sit; fugienda est omnis turpitudo earum rerum, ad quas eorum animos, qui audiunt, trahet similitudo. Nolo morte dici Africani *castratam* esse rempublicam: nolo *stercus curiæ* dici Glauciam: quamvis sit simile, tamen est in

utroque deformis cogitatio similitudinis. Nolo esse aut majus quam res postulet, *Tempestas comissationis*; aut minus, *Comissatio tempestatis*. Nolo esse verbum angustius id quod translatum sit, quam fuisset illud proprium ac suum:

"Quidnam est, obsecro? quid te adiri abnutas?"

melius esset, *vetas*, *prohibes*, *absterres*: quoniam ille dixerat,

"Illico istic, ne contagio mea bonis, umbrave, obsit."

Atque etiam, si vereare, ne paulo durior translatio esse videatur, mollienda est, præposito sæpe verbo: ut si olim, M. Catone mortuo, *pupillum* senatum quis relictum diceret, paulo durius; sin, *ut ita dicam*, *pupillum*, aliquanto mitius. Etenim verecunda debet esse translatio, ut deducta in alienum locum, non irruisse, atque ut precario, non vi, venisse videatur. Modus autem nullus est florentior in singulis verbis, nec qui plus luminis afferat orationi. * * * Nam illud, quod ex hoc genere profluit, non est in uno verbo translato; sed ex pluribus continuatis connectitur, ut aliud dicatur, aliud intelligendum sit:

"Neque me patiar iterum
Ad unum scopulum et telum classem Achivûm offendere."

Atque illud,

"Erras, erras: nam exsultantem te, et præfidentem tibi,
Repriment validæ legum habenæ, atque imperii insistent jugo."

Sumtâ re simili, verba ejus rei propria deinceps in rem aliam (ut dixi) transferuntur.

XLII. Est hoc magnum ornamentum orationis, in quo obscuritas fugienda est. Etenim ex hoc genere

fiunt ea, quæ dicuntur ænigmata. Non est autem in verbo modus hic, sed in oratione, id est, in continuatione verborum. Ne illa quidem traductio atque immutatio in verbo quamdam fabricationem habet, sed in oratione:

"Africa terribili tremit horrida terra tumultu."

Pro *Afris*, est sumta *Africa*: neque factum verbum est, ut, "*Mare saxifragis undis*; neque translatum, ut, "*Mollitur mare*;" sed, ornandi causâ, proprium proprio commutatum: "*Desine, Roma, tuos hostes*".... et, "*Testes sunt campi magni.*" Gravis est modus in ornatu orationis et sæpe sumendus: ex quo genere hæc sunt, *Martem belli esse communem; Cererem* pro frugibus; *Liberum* appellare pro vino; *Neptunum* pro mari; *curiam* pro senatu; *campum* pro comitiis; *togam* pro pace; *arma* ac *tela* pro bello: quo item in genere et virtutes et vitia, pro ipsis in quibus illa sunt, appellantur: *Luxuries* quam in domum irrupit, et, Quo *avaritia* penetravit: aut *Fides* valuit, *Justitia* confecit. Videtis profecto genus hoc totum, cum inflexo commutatoque verbo res eadem enuntiatur ornatius: cui sunt finitima illa minus ornata, sed tamen non ignoranda, cum intelligi volumus aliquid, aut ex parte totum, ut, pro ædificiis, cum *parietes* aut *tecta* dicimus: aut ex toto partem, ut, cum unam turmam *equitatum populi Romani* dicimus: aut ex uno plures,

"At Romanus homo, tamen etsi res bene gesta est,
Corde suo trepidat:"

aut cum ex pluribus intelligitur unum,

"Nos sumu' Romani, qui fuimus ante Rudini;"

aut quocumque modo, non ut dictum est, in eo genere intelligitur, sed ut sensum est.

XLIII. Abutimur sæpe etiam verbo non tam ele-

ganter, quam in transferendo; sed etiam si licentius, tamen interdum non impudenter: ut cum *grandem orationem* pro magnâ, *minutum animum* pro parvo, dicimus. Verum illa videtisne esse non verbi, sed orationis, quæ ex pluribus (ut exposui) translationibus connexa sunt? Hæc autem, quæ aut immutata esse dixi, aut aliter intelligenda, ac dicerentur, sunt translata quodam modo. Ita fit, ut omnis singulorum verborum virtus atque laus tribus exsistat ex rebus: si aut vetustum verbum sit, quod tamen consuetudo ferre possit; aut factum vel conjunctione, vel novitate, in quo item est auribus consuetudinique [parcendum;] aut translatum, quod maxime, tamquam stellis quibusdam, notat et illuminat orationem.

Sequitur continuatio verborum, quæ duas res maxime, collocationem primum, deinde modum quemdam formamque, desiderat. Collocationis est componere et struere verba sic, ut neve asper eorum concursus neve hiulcus sit, sed quodammodo coagmentatus et lævis. In quo lepide in soceri mei personâ lusit is, qui elegantissime id facere potuit, Lucilius,

> "Quam lepide lexeis compostæ! ut tesserulæ omnes
> [Endo] pavimento, atque emblemate vermiculato."

Quæ cum dixisset in Albucium illudens, ne a me quidem abstinuit:

> "Crassum habeo generum, ne rhetoricotero' tu sis."

Quid ergo? iste Crassus, quoniam ejus abuteris nomine, quid efficit? idem illud scilicet, ut ille voluit, et ego vellem, melius aliquanto, quam Albucius: verum in me quidem lusit ille, ut solet. Sed est tamen hæc collocatio conservanda verborum, de quâ loquor, quæ junctam orationem efficit, quæ cohæ-

rentem, quæ lenem, quæ æquabiliter fluentem. Id assequemini, si verba extrema cum consequentibus primis ita jungetis, ut ne aspere concurrant, neve vastius diducantur.

XLIV. Hanc diligentiam subsequitur modus etiam et forma verborum, quod, jam vereor, ne huic Catulo videatur esse puerile. Versus enim veteres illi in hac solutâ oratione propemodum, hoc est, numeros quosdam, nobis esse adhibendos putaverunt. Interspirationis enim, non defatigationis nostræ, neque librariorum notis, sed verborum et sententiarum modo, interpunctas clausulas in orationibus esse voluerunt: idque princeps Isocrates instituisse fertur; ut inconditam antiquorum dicendi consuetudinem, delectationis atque aurium causâ, (quemadmodum scribit discipulus ejus Naucrates) numeris adstringeret. Namque hæc duo musici, qui erant quondam iidem poëtæ, machinati ad voluptatem sunt, versum atque cantum, ut et verborum numero, et vocum modo, [delectatione] vincerent aurium satietatem. Hæc igitur duo (vocis dico moderationem, et verborum conclusionem), quoad orationis severitas pati possit, a poëticâ ad eloquentiam traducenda duxerunt.

In quo illud est vel maximum, quod versus in oratione si efficitur conjunctione verborum, vitium est; et tamen eam conjunctionem, sicuti versum, numerose cadere, et quadrare, et perfici volumus. Neque est ex multis res una, quæ magis oratorem ab imperito dicendi, ignaroque distinguat, quam quod ille rudis incondite fundit, quantum potest, et id, quod dicit, spiritu, non arte, determinat; orator autem sic illigat sententiam verbis, ut eam numero quodam complectatur, et adstricto et soluto. Nam, cum vinxit modis et formâ, relaxat et liberat immutatione ordinis, ut verba neque alligata sint quasi certâ aliquâ lege versûs, neque ita soluta, ut vagentur.

XLV. Quonam igitur modo tantum munus insistemus, ut arbitremur nos hanc vim numerose dicendi consequi posse? Non est res tam difficilis, quam necessaria: nihil est enim tam tenerum, neque tam flexibile, neque quod tam facile sequatur, quocumque ducas, quam oratio. Ex hac versus, ex eâdem dispares numeri conficiuntur; ex hac hæc etiam soluta variis modis, multorumque generum, oratio. Non enim sunt alia sermonis, alia contentionis verba: neque ex alio genere ad usum quotidianum, alio ad scenam pompamque sumuntur; sed ea nos cum jacentia sustulimus e medio, sicut mollissimam ceram, ad nostrum arbitrium formamus et fingimus. Itaque tum graves sumus, tum subtiles, tum medium quiddam tenemus: sic institutam nostram sententiam sequitur orationis genus; idque ad omnem rationem, et aurium voluptatem, et animorum motum, mutatur et vertitur.

Sed, ut in plerisque rebus incredibiliter hoc natura est ipsa fabricata; sic in oratione, ut ea, quæ maximam utilitatem in se continerent, eadem haberent plurimum vel dignitatis, vel sæpe etiam venustatis. Incolumitatis ac salutis omnium causâ videmus hunc statum esse hujus totius mundi atque naturæ, rotundum ut cœlum, terraque ut media sit, eaque suâ vi nutuque teneatur; sol ut circumferatur, ut accedat ad brumale signum, et inde sensim adscendat in diversam partem; ut luna accessu et recessu suo solis lumen accipiat; ut eadem spatia quinque stellæ dispari motu cursuque conficiant. Hæc tantam habent vim, ut paulum immutata cohærere non possint; tantam pulchritudinem, ut nulla species ne excogitari quidem possit ornatior. Referte nunc animum ad hominum, vel etiam cæterarum animantium, formam et figuram: nullam partem corporis sine aliquâ necessitate affictam, totamque formam quasi perfectam reperietis arte, non casu.

XLVI. Quid in arboribus, in quibus non truncus,

non rami, non folia sunt denique, nisi ad suam retinendam conservandamque naturam? nusquam tamen est ulla pars, nisi venusta. Linquamus naturam, artesque videamus. Quid tam in navigio necessarium, quam latera, quam cavernæ, quam prora, quam puppis, quam antennæ, quam vela, quam mali? quæ tamen hanc habent in specie venustatem, ut non solum salutis, sed etiam voluptatis causâ, inventa esse videantur. Columnæ et templa et porticus sustinent: tamen habent non plus utilitatis, quam dignitatis. Capitolii fastigium illud, et cæterarum ædium, non venustas, sed necessitas ipsa, fabricata est: nam cum esset habita ratio, quemadmodum ex utrâque tecti parte aqua delaberetur; utilitatem templi fastigii dignitas consecuta est; ut, etiamsi in cœlo statueretur, ubi imber esse non posset, nullam sine fastigio dignitatem habiturum esse videatur.

Hoc in omnibus item partibus orationis evenit, ut utilitatem, ac prope necessitatem, suavitas quædam et lepos consequatur. Clausulas enim, atque interpuncta verborum, animæ interclusio atque angustiæ spiritûs attulerunt. Id inventum ita est suave, ut, si cui sit infinitus spiritus datus, tamen eum perpetuare verba nolimus: id enim auribus nostris gratum est inventum, quod hominum lateribus non tolerabile solum, sed etiam facile, esse posset.

XLVII. Longissima est igitur complexio verborum, quæ volvi uno spiritu potest. Sed hic naturæ modus est, artis alius: nam cum sint numeri plures; iambum et trochæum frequentem segregat ab oratore Aristoteles, Catule, vester, qui naturâ tamen incurrunt ipsi in orationem sermonemque nostrum; sed sunt insignes percussiones eorum numerorum, et minuti pedes. Quare primum ad heroum nos dactyli et anapæsti et spondei pedem invitat; in quo impune progredi licet duo duntaxat pedes, aut paulo plus, ne plane in versum aut similitudinem versuum incidamus. Aliæ sunt geminæ, quibus hi tres heroi

pedes in principia continuandorum verborum satis decore cadunt.

Probatur autem ab eodem illo maxime pæon; qui est duplex. Nam aut a longâ oritur, quam tres breves consequuntur, ut hæc verba, *Desinite*, *Incipite*, *Comprimite*; aut a brevibus deinceps tribus, extremâ productâ, atque longâ, sicut illa sunt, *Domuerant*, *Sonipedes*. Atque illi philosopho ordiri placet a superiore pæone, posteriore finire. Est autem pæon hic posterior, non syllabarum numero, sed aurium mensurâ (quod est acrius judicium et certius), par fere cretico, qui est ex longâ et brevi et longâ: ut

> "Quid petam præsidii, aut exsequar? quove nunc?"

a quo numero exorsus est Fannius, "Si, Quirites, minas illius." Hunc ille clausulis aptiorem putat, quas vult longâ plerumque syllabâ terminari.

XLVIII. Neque vero hæc tam acrem curam diligentiamque desiderant, quam est illa poëtarum; quos necessitas cogit, et ipsi numeri ac modi, sic verba versu includere, ut nihil sit, ne spiritu quidem minimo, brevius aut longius quam necesse est. Liberior est oratio; et plane, ut dicitur, sic et est vere *soluta*; non ut fugiat tamen, aut erret, sed ut, sine vinculis, sibi ipsa moderetur. Namque ego illud assentior Theophrasto, qui putat orationem, quæ quidem sit polita atque facta quodammodo, non adstricte, sed remissius, numerosam esse oportere. Etenim, sicut ille suspicatur, ex illis modis, quibus hic usitatus versus efficitur, post anapæstus, procerior quidam numerus, effloruit; inde ille licentior et divitior fluxit dithyrambus; cujus membra et pedes, ut ait idem, sunt in omni locupleti oratione diffusa. Et, si numerosum est id in omnibus sonis atque vocibus, quod habet quasdam impressiones, et quod metiri possumus intervallis æqualibus; recte genus

hoc numerorum, dummodo ne continuum sit, in orationis laude ponetur. Nam si rudis et impolita putanda est illa sine intervallis loquacitas perennis et profluens, quid est aliud causæ, cur repudietur, nisi quod hominum aures vocem naturâ modulantur ipsæ? quod fieri, nisi inest numerus in voce, non potest.

Numerus autem in continuatione nullus est: distinctio, et æqualium, et sæpe variorum intervallorum percussio, numerum conficit; quem in cadentibus guttis, quod intervallis distinguuntur, notare possumus; in amni præcipitante non possumus. Quod si continuatio verborum hæc soluta multo est aptior atque jucundior, si est articulis membrisque distincta, quam si continuata ac producta; membra illa modificata esse debebunt: quæ si in extremo breviora sunt, infringitur ille quasi verborum ambitus: sic enim has orationis conversiones Græci nominant. Quare aut paria esse debent posteriora superioribus, extrema primis, aut (quod etiam est melius et jucundius) longiora.

XLIX. Atque hæc quidem ab iis philosophis, quos tu maxime diligis, Catule, dicta sunt; quod eo sæpius testificor, ut, auctoribus laudandis, ineptiarum crimen effugiam.

Quarum tandem? inquit Catulus; aut quid disputatione istâ afferri potest elegantius, aut omnino dici subtilius? At enim vereor, inquit Crassus, ne hæc aut difficiliora istis ad persequendum esse videantur, aut, quia non traduntur in vulgari istâ disciplinâ, nos ea majora ac difficiliora videri velle videamur. Tum Catulus, Erras, inquit, Crasse, si aut me, aut horum quemquam, putas a te hæc opera quotidiana et pervagata exspectare. Ista, quæ dicis, dici volumus; neque tam dici, quam isto dici modo: neque tibi hoc pro me solum, sed pro his omnibus, sine ullâ dubitatione respondeo. Ego vero, inquit Antonius, inveni tandem, quem negâram in eo,

quem scripsi, libello, me invenisse, eloquentem. Sed eo te ne laudandi quidem causâ interpellavi, ne quid de hoc tam exiguo sermonis tui tempore, verbo uno meo, diminueretur.

Hanc igitur, Crassus inquit, ad legem, cum exercitatione, tum stilo (qui et alia, et hoc maxime ornat ac limat), formanda vobis oratio est. Neque tamen hoc tanti laboris est, quanti videtur: nec sunt hæc rhythmicorum ac musicorum acerrimâ normâ dirigenda: et efficiendum est illud modo vobis, ne fluat oratio, ne vagetur, ne insistat interius, ne excurrat longius; ut membris distinguatur, ut conversiones habeat absolutas. Neque semper utendum est perpetuitate, et quasi conversione verborum, sed sæpe carpenda membris minutioribus oratio est; quæ tamen ipsa membra sunt numeris vincienda.

Neque vos pæon aut herous ille conturbet: ipsi occurrent orationi: ipsi, inquam, se offerent, et respondebunt, non vocati. Consuetudo modo illa sit scribendi atque dicendi, ut sententiæ verbis finiantur, eorumque verborum junctio nascatur a proceris numeris ac liberis, maxime heroo et pæone posteriore aut cretico; sed varie distincteque considat. Notatur enim maxime similitudo in conquiescendo: et, si primi et postremi illi pedes sunt hac ratione servati, medii possunt latere, modo ne circuitus ipse verborum sit aut brevior quam aures exspectent, aut longior quam vires atque anima patiatur.

L. Clausulas autem diligentius etiam servandas esse arbitror, quam superiora; quod in his maxime perfectio atque absolutio judicatur: nam versûs æque prima, et media, et extrema pars attenditur; qui debilitatur, in quâcumque sit parte titubatum. In oratione autem, prima pauci cernunt, postrema plerique: quæ, quoniam apparent et intelliguntur, varianda sunt, ne aut animorum judiciis repudientur, aut aurium satietate. Duo enim aut tres sunt fere extremi servandi et notandi pedes, si modo non bre-

viora et præcisa erunt superiora; quos aut choreos, aut heroos, aut alternos esse oportebit, aut in pæone illo posteriore, quem Aristoteles probat, aut ei pari cretico. Horum vicissitudines efficient, ut neque ii satientur, qui audient, fastidio similitudinis, nec nos id, quod faciemus, operâ deditâ facere videamur.

Quod si Antipater ille Sidonius, quem tu probe, Catule, meministi, solitus est versus hexametros aliosque variis modis atque numeris fundere ex tempore, tantumque hominis ingeniosi ac memoris valuit exercitatio, ut, cum se mente ac voluntate conjecisset in versum, verba sequerentur; quanto id facilius in oratione, exercitatione et consuetudine adhibitâ, consequemur?

Illud autem ne quis admiretur, quonam modo hæc vulgus imperitorum in audiendo notet; cum in omni genere, tum in hoc ipso, magna quædam est vis incredibilisque naturæ. Omnes enim tacito quodam sensu, sine ullâ arte aut ratione, quæ sint in artibus ac rationibus recta ac prava, dijudicant: idque cum faciunt in picturis, et in signis, et in aliis operibus, ad quorum intelligentiam a naturâ minus habent instrumenti; tum multo ostendunt magis in verborum, numerorum, vocumque judicio; quod ea sunt in communibus infixa sensibus, neque earum rerum quemquam funditus natura voluit esse expertem. Itaque non solum verbis arte positis moventur omnes, verum etiam numeris ac vocibus. Quotus enim quisque est, qui teneat artem numerorum ac modorum? At in his si paulum modo offensum est, ut aut contractione brevius fieret, aut productione longius, theatra tota reclamant. Quid? hoc non idem fit in vocibus, ut a multitudine et populo, non modo catervæ atque conventus, sed etiam ipsi sibi singuli discrepantes, ejiciantur?

LI. Mirabile est, cum plurimum in faciendo intersit inter doctum et rudem, quam non multum differat in judicando. Ars enim, cum a naturâ pro-

fecta sit, nisi [natura] moveat ac delectet, nihil sane egisse videatur. Nihil est autem tam cognatum mentibus nostris, quam numeri atque voces; quibus et excitamur, et incendimur, et lenimur, et languescimus, et ad hilaritatem, et ad tristitiam, sæpe deducimur: quorum illa summa vis carminibus est aptior et cantibus, non neglecta, ut mihi videtur, a Numâ, rege doctissimo, majoribusque nostris, ut epularum sollennium fides ac tibiæ, Saliorumque versus, indicant; maxime autem a Græciâ vetere celebrata. Quibus utinam similibusque de rebus disputari, quam de puerilibus his verborum translationibus, maluissetis!

Verum, ut in versu vulgus, si est peccatum, videt: sic, si quid in nostrâ oratione claudicat, sentit. Sed poëtæ non ignoscit; nobis concedit: tacite tamen omnes non esse illud, quod diximus, aptum perfectumque cernunt. Itaque illi veteres, (sicut hodie etiam nonnullos videmus) cum circuitum et quasi orbem verborum conficere non possent, (nam id quidem nuper vel posse vel audere cœpimus) terna, aut bina, aut nonnulli singula etiam verba dicebant: qui, in illâ infantiâ naturali, (illud quod aures hominum flagitabant) tendebant tamen, ut et illa essent paria, quæ dicerent, et æqualibus interspirationibus uterentur.

LII. Exposui fere, ut potui, quæ maxime ad ornatum orationis pertinere arbitrabar. Dixi enim de singulorum laude verborum; dixi de conjunctione eorum; dixi de numero atque formâ. Sed, si habitum orationis etiam, et quasi colorem aliquem, requiritis, est et plena quædam, sed tamen teres; et tenuis, non sine nervis ac viribus; et ea, quæ particeps utriusque generis quâdam mediocritate laudatur. His tribus figuris insidere quidam venustatis, non fuco illitus, sed sanguine diffusus, debet color. Tum denique nobis hic orator ita conformandus est et verbis et sententiis, ut, quemadmodum qui utun-

tur armis aut palæstrâ, non solum sibi vitandi aut feriendi rationem esse habendam putant, sed etiam, ut cum venustate moveantur; sic verbis quidem ad aptam compositionem et decentiam, sententiis vero ad gravitatem orationis, utatur, [ut ii, qui in armorum tractatione versantur.]

Formantur autem et verba, et sententiæ pæne innumerabiles, quod satis scio notum esse vobis: sed inter conformationem verborum et sententiarum hoc interest, quod verborum tollitur, si verba mutâris; sententiarum permanet, quibuscumque verbis uti velis. Quod quidem vos etsi facitis, tamen admonendos puto, ne quid esse aliud oratoris putetis, quod quidem sit egregium atque mirabile, nisi in singulis verbis illa tria tenere, ut translatis utamur frequenter, interdumque factis, raro autem etiam pervetustis. In perpetuâ autem oratione, cum et conjunctionis lenitatem, et numerorum, quam dixi, rationem tenuerimus, tum est quasi luminibus distinguenda et frequentanda omnis oratio, sententiarum atque verborum.

LIII. Nam et commoratio unâ in re permultum movet, et illustris explanatio, rerumque, quasi gerantur, sub adspectum pæne subjectio; quæ et in exponendâ re plurimum valet, et ad illustrandum id quod exponitur, et ad amplificandum; ut iis, qui audient, illud, quod augebimus, quantum efficere oratio poterit, tantum esse videatur: et huic contraria sæpe percursio est, et plus ad intelligendum, quam dixeris, significatio, et distincte concisa brevitas, et extenuatio, et huic adjuncta illusio, a præceptis Cæsaris non abhorrens: et ab re longa digressio; in quâ cum fuerit delectatio, tum reditus ad rem aptus et concinnus esse debebit: propositioque, quid sis dicturus, et ab eo, quod est dictum, sejunctio, et reditus ad propositum, et iteratio, et rationis apta conclusio: tum, augendi minuendive causâ, veritatis superlatio atque trajectio: et rogatio,

atque huic finitima quasi percontatio, expositioque sententiæ suæ: tum illa, quæ maxime quasi irrepit in hominum mentes, alia dicentis, ac significantis, dissimulatio; [quæ est perjucunda, cum, in oratione, non contentione, sed sermone tractatur:] deinde dubitatio, tum distributio, tum correctio, vel ante, vel postquam dixeris, vel cum aliquid a te ipse rejicias: præmunitio est etiam ad id, quod aggrediare, et trajectio in alium: communicatio, quæ est quasi cum iis ipsis, apud quos dicas, deliberatio: morum ac vitæ imitatio, vel in personis, vel sine illis, magnum quoddam ornamentum orationis, et aptum ad animos conciliandos vel maxime, sæpe autem etiam ad commovendos: personarum ficta inductio, vel gravissimum lumen augendi; descriptio, erroris inductio, ad hilaritatem impulsio: ante occupatio: tum duo illa, quæ maxime movent, similitudo et exemplum, digestio, interpellatio, contentio, reticentia, commendatio, vox quædam libera, atque etiam effrenatio, augendi causâ: iracundia, objurgatio, promissio, deprecatio, obsecratio, declinatio brevis a proposito, non ut superior illa digressio, purgatio, conciliatio, læsio, optatio, atque exsecratio. His fere luminibus illustrant orationem sententiæ.

LIV. Orationis autem ipsius, tamquam armorum, est vel ad usum comminatio et quasi petitio, vel ad venustatem ipsa tractatio. Nam et geminatio verborum habet interdum vim, leporem alias; et paulum immutatum verbum atque deflexum, et ejusdem verbi crebra tum a primo repetitio, tum in extremum conversio, et in eadem verba impetus et concursio, et adjunctio, et progressio, et ejusdem verbi crebrius positi quædam distinctio, et revocatio verbi, et illa, quæ similiter desinunt, aut quæ cadunt similiter, aut quæ paribus paria referuntur, aut quæ sunt inter se similia. Est etiam gradatio quædam, et conversio, et verborum concinna transgressio, et contrarium, et dissolutum, et declinatio, et reprehensio, et exclamatio, et immi-

nutio, et quod in multis casibus ponitur, et quod, de singulis rebus propositis ductum, refertur ad singula, et ad propositum subjecta ratio, et item in distributis supposita ratio, et permissio, et rursum alia dubitatio, et improvisum quiddam, et dinumeratio, et alia correctio, et dissipatio, et quod continuatum, et interruptum, et imago, et sibi ipsi responsio, et immutatio, et disjunctio, et ordo, et relatio, et digressio, et circumscriptio. Hæc enim sunt fere, atque horum similia, (vel plura etiam esse possunt) quæ sententiis orationem, verborumque conformationibus, illuminent.

LV. Quæ quidem te, Crasse, video, inquit Cotta, quod nota esse nobis putes, sine definitionibus et sine exemplis effudisse. Ego vero, inquit Crassus, ne illa quidem, quæ supra dixi, nova vobis esse arbitrabar; sed voluntati vestrûm omnium parui. His autem de rebus sol me ille admonuit, ut brevior essem, qui, ipse jam præcipitans, me quoque hæc præcipitem pæne evolvere coëgit. Sed tamen hujus generis demonstratio est, et doctrina ipsa, vulgaris: usus autem gravissimus, et in hoc toto dicendi studio difficillimus.

Quamobrem, quoniam de ornatu omni orationis sunt omnes, si non patefacti, at certe commonstrati loci; nunc, quid aptum sit, hoc est, quid maxime deceat in oratione, videamus: quamquam id quidem perspicuum est, non omni causæ, nec auditori, neque personæ, neque tempori, congruere orationis unum genus. Nam et causæ capitis alium quemdam verborum sonum requirunt, alium rerum privatarum atque parvarum: et aliud dicendi genus deliberationes, aliud laudationes, aliud judicia, aliud sermones, aliud consolatio, aliud objurgatio, aliud disputatio, aliud historia desiderat. Refert etiam, qui audiant, senatus, an populus, an judices, frequentes, an pauci, an singuli: et, quales ipsi quoque oratores, quâ sint ætate, honore, auctoritate, debet videri: tempus pacis

an belli, festinationis an otii. Itaque hoc loco nihil sane est, quod præcipi posse videatur, nisi ut figuram orationis plenioris, et tenuioris, et item illius mediocris, ad id, quod agimus, accommodatam deligamus. Ornamentis iisdem uti fere licebit, alias contentius, alias submissius: omnique in re posse, quod deceat, facere, artis et naturæ est; scire, quid quandoque deceat, prudentiæ.

LVI. Sed hæc ipsa omnia perinde sunt, ut aguntur. Actio, inquam, in dicendo una dominatur. Sine hac summus orator esse in numero nullo potest: mediocris, hac instructus, summos sæpe superare. Huic primas dedisse Demosthenes dicitur, cum rogaretur, quid in dicendo esset primum; huic secundas, huic tertias. Quo mihi melius etiam illud ab Æschine dictum videri solet; qui, cum propter ignominiam judicii cessisset Athenis, et se Rhodum contulisset, rogatus a Rhodiis, legisse fertur orationem illam egregiam, quam in Ctesiphontem contra Demosthenem dixerat: quâ perlectâ, petitum est ab eo postridie, ut legeret illam etiam, quæ erat contra a Demosthene pro Ctesiphonte edita: quam cum suavissimâ et maximâ voce legisset, admirantibus omnibus, Quanto, inquit, magis admiraremini, si audîssetis ipsum? Ex quo satis significavit, quantum esset in actione, qui orationem eamdem aliam esse putaret, actore mutato.

Quid fuit in Graccho (quem tu, Catule, melius meministi), quod, me puero, tantopere ferretur? "Quo me miser conferam? quo vertam? in Capitoliumne? at fratris sanguine redundat: an domum? matremne ut miseram lamentantemque videam et abjectam?" Quæ sic ab illo acta esse constabat, oculis, voce, gestu, inimici ut lacrymas tenere non possent. Hæc eo dico pluribus, quod genus hoc totum oratores, qui sunt veritatis ipsius actores, reliquerunt; imitatores autem veritatis, histriones, occupaverunt.

LVII. Ac, sine dubio, in omni re vincit imita-

tionem veritas: sed ea si satis in actione efficeret ipsa per sese, arte profecto non egeremus. Verum, quia animi permotio, quæ maxime aut declaranda aut imitanda est actione, perturbata sæpe ita est, ut obscuretur ac pæne obruatur; discutienda sunt ea, quæ obscurant; et ea, quæ sunt eminentia et promta, sumenda. Omnis enim motus animi suum quemdam a naturâ habet vultum, et sonum, et gestum: totumque corpus hominis, et ejus omnis vultus, omnesque voces, ut nervi in fidibus, ita sonant, ut a motu animi quoque sunt pulsæ. Nam voces, ut chordæ, sunt intentæ, quæ ad quemque tactum respondeant; acuta, gravis, cita, tarda, magna, parva; quas tamen inter omnes est suo quæque in genere mediocris. Atque etiam illa sunt ab his delapsa plura genera, lene, asperum: contractum, diffusum: continenti spiritu, intermisso; fractum, scissum; flexo sono attenuatum, inflatum. Nullum est enim horum similium generum, quod non arte ac moderatione tractetur. Hi sunt actori, ut pictori, expositi ad variandum colores.

LVIII. Aliud enim vocis genus iracundia sibi sumat, acutum, incitatum, crebro incidens:

> "Impius hortatur me frater, ut meos malis miser
> Manderem natos:"

et ea, quæ tu dudum, Antoni, protulisti,

> "Segregare abs te ausus:"

et

> "Ecquis hoc animadvertit? vincite:"

et Atreus fere totus. Aliud miseratio ac mœror; flexibile, plenum, interruptum, flebili voce:

> "Quo nunc me vertam? quod iter incipiam ingredi?
> Domum paternamne? anne ad Peliæ filias?"

et illa,

"O pater! o patria! o Priami domus!"

et quæ sequuntur;

"Hæc omnia vidi inflammari,
Priamo vi vitam evitari."

Aliud metus, demissum, et hæsitans, et abjectum:

"Multi' modis sum circumventus, morbo, exsilio, atque inopiâ:
Tum pavor sapientiam mihi omnem exanimato expectorat:
Alter terribilem minitatur vitæ cruciatum et necem:
Quæ, nemo est tam firmo ingenio, et tantâ confidentiâ,
Quin refugiat timido sanguen, atque exalbescat metu"....

Aliud vis: contentum, vehemens, imminens quâdam incitatione gravitatis:

"Iterum Thyestes Atreum attractum advenit;
Iterum jam aggreditur me, et quietum exsuscitat.
Major mihi moles, majus miscendum 'st malum,
Quî illius acerbum cor contundam et comprimam."

Aliud voluptas, effusum, lene, tenerum, hilaratum ac remissum:

"Sed mihi cum detulit coronam ob [collocandas] nuptias,
Tibi ferebat, cum simulabat sese alteri dare:
Tum ad te ludibunda docte et delicate detulit."

Aliud molestia, sine commiseratione grave quiddam, et uno pressu, ac sono obductum:

"Quâ tempestate Paris Helenam innuptis junxit nuptiis,

Ego tum gravida, expletis jam fere ad pariendum mensibus:
Per idem tempus Polydorum Hecuba partu postremo parit."

LIX. Omnes autem hos motus subsequi debet gestus, non hic verba exprimens, scenicus, sed universam rem et sententiam, non demonstratione, sed significatione declarans, laterum inflexione hac forti ac virili, non ab scenâ et histrionibus, sed ab armis, aut etiam a palæstrâ. Manus autem minus arguta, digitis subsequens verba, non exprimens: brachium procerius projectum, quasi quoddam telum orationis: supplosio pedis in contentionibus aut incipiendis aut finiendis.

Sed in ore sunt omnia. In eo autem ipso dominatus est omnis oculorum; quo melius nostri illi senes, qui personatum ne Roscium quidem magnopere laudabant. Animi est enim omnis actio; et imago animi vultus est, indices oculi: nam hæc est una pars corporis, quæ, quot animi motus sunt, tot significationes et commutationes possit efficere: neque vero est quisquam, qui, eadem contuens, efficiat. Theophrastus quidem, Tauriscum quemdam, dixit, actorem aversum solitum esse dicere, qui in agendo, contuens aliquid, pronuntiaret. Quare oculorum est magna moderatio: nam oris non est nimium mutanda species, ne aut ad ineptias, aut ad pravitatem aliquam, deferamur. Oculi sunt, quorum tum intentione, tum remissione, tum conjectu, tum hilaritate, motus animorum significemus apte cum genere ipso orationis: est enim actio quasi sermo corporis; quo magis menti congruens esse debet. Oculos autem natura nobis, ut equo et leoni setas, caudam, aures, ad motus animorum declarandos, dedit. Quare, in hac nostrâ actione, secundum vocem, vultus valet: is autem oculis gubernatur. Atque in iis omnibus,

quæ sunt actionis, inest quædam vis a naturâ data: quare etiam hac imperiti, hac vulgus, hac denique barbari, maxime commoventur. Verba enim neminem movent, nisi eum, qui ejusdem linguæ societate conjunctus est; sententiæque sæpe acutæ non acutorum hominum sensus prætervolant: actio, quæ præ se motum animi fert, omnes movet: iisdem enim omnium animi motibus concitantur; et eos iisdem notis et in aliis agnoscunt, et in se ipsi indicant.

LX. Ad actionis autem usum atque laudem, maximam sine dubio partem vox obtinet; quæ primum est optanda nobis; deinde, quæcumque erit, ea tuenda. De quo illud jam nihil ad hoc præcipiendi genus, quemadmodum voci serviatur: equidem magnopere censeo serviendum: sed illud videtur ab hujus nostri sermonis officio non abhorrere, quod, (ut dixi paulo ante) plurimis in rebus, quod maxime est utile, id nescio quo pacto etiam decet maxime. Nam, ad vocem obtinendam, nihil est utilius, quam crebra mutatio; nihil perniciosius, quam effusa sine intermissione contentio.

Quid? ad aures nostras, et actionis suavitatem, quid est vicissitudine, et varietate, et commutatione aptius? Itaque idem Gracchus (quod potes audire, Catule, ex Erycino cliente tuo, literato homine, quem servum sibi ille habuit ad manum) cum eburneolâ solitus est habere fistulâ, qui staret occulte post ipsum, cum concionaretur, peritum hominem, qui inflaret celeriter eum sonum, quo illum aut remissum excitaret, aut a contentione revocaret. Audivi, mehercule, inquit Catulus; et sæpe sum admiratus hominis cum diligentiam, tum etiam doctrinam et scientiam. Ego vero, inquit Crassus; ac doleo quidem, illos viros in eam fraudem in republicâ esse delapsos: quamquam ea tela texitur, et ea incitatur in civitate ratio vivendi, ac posteritati ostenditur, ut eorum civium, quos nostri patres non tulerunt, jam

similes habere cupiamus. Mitte, obsecro, inquit, Crasse, Julius, sermonem istum; et te ad Gracchi fistulam refer; cujus ego nondum plane rationem intelligo.

LXI. In omni voce, inquit Crassus, est quoddam medium, sed suum cuique voci. Hinc gradatim adscendere vocem utile et suave est; (nam a principio clamare, agreste quiddam est;) et idem illud ad firmandam est vocem salutare. Deinde est quoddam contentionis extremum, (quod tamen inferius est, quam acutissimus clamor) quo te fistula progredi [non] sinet, et tamen ab ipsâ contentione revocabit. Est item contra quiddam in remissione gravissimum, quoque, tamquam sonorum gradibus, descenditur. Hæc varietas, et hic per omnes sonos vocis cursus, et se tuebitur, et actioni afferet suavitatem. Sed fistulatorem domi relinquetis; sensum hujus consuetudinis vobiscum ad forum deferetis.

Edidi, quæ potui, non ut volui, sed ut me temporis angustiæ coëgerunt. Scitum est enim causam conferre in tempus, cum afferre plura, si cupias, non queas.

Tu vero, inquit Catulus, collegisti omnia (quantum ego possum judicare) ita divinitus, ut non a Græcis didicisse, sed eos ipsos hæc docere posse, videare. Me quidem istius sermonis participem factum esse gaudeo: ac vellem, ut meus gener, sodalis tuus, Hortensius, affuisset; quem quidem ego confido omnibus istis laudibus, quas tu oratione complexus es, excellentem fore. Et Crassus, "Fore" dicis? inquit: ego vero esse jam judico: et tum judicavi, cum, me consule, in senatu causam defendit Africæ, nuperque etiam magis, cum pro Bithyniæ rege dixit. Quamobrem recte vides, Catule: nihil enim isti adolescenti, neque a naturâ neque a doctrinâ, deesse sentio. Quo magis est tibi, Cotta, et tibi, Sulpici, vigilandum ac laborandum: non enim ille mediocris orator vestræ quasi succrescit ætati, sed

et ingenio peracri, et studio flagranti, et doctrinâ eximiâ, et memoriâ singulari. Cui quamquam faveo, tamen illum ætati suæ præstare cupio: vobis vero illum tanto minorem præcurrere vix honestum est. Sed jam surgamus, inquit, nosque curemus; et aliquando ab hac contentione disputationis animos nostros, curamque laxemus.

M. TULLII CICERONIS

DE

CLARIS ORATORIBUS

LIBER,

QUI DICITUR

BRUTUS.

I. Cum, e Ciliciâ decedens, Rhodum venissem, et eo mihi de Q. Hortensii morte esset allatum, opinione omnium majorem animo cepi dolorem: nam et, amico amisso, cum consuetudine jucundâ, tum multorum officiorum conjunctione, me privatum videbam, et interitu talis auguris dignitatem nostri collegii diminutam dolebam: quâ in cogitatione, et cooptatum me ab eo in collegium recordabar, in quo juratus judicium dignitatis meæ fecerat, et inauguratum ab eodem; ex quo, augurum institutis, in parentis eum loco colere debebam. Augebat etiam molestiam, quod, magnâ sapientium civium bonorumque penuriâ, vir egregius, conjunctissimusque mecum consiliorum omnium societate, alienissimo reipublicæ tempore exstinctus, et auctoritatis et prudentiæ suæ triste nobis desiderium reliquerat: dolebamque, quod non, ut plerique putabant, adversa-

rium aut obtrectatorem laudum mearum, sed socium potius et consortem gloriosi laboris amiseram. Etenim, si, in leviorum artium studio, memoriæ proditum est, poëtas nobiles poëtarum æqualium morte doluisse; quo tandem animo ejus interitum ferre debui, cum quo certare erat gloriosius, quam omnino adversarium non habere? cum præsertim non modo nunquam sit aut illius a me cursus impeditus, aut ab illo meus, sed contra semper alter ab altero adjutus, et communicando, et monendo, et favendo. Sed, quoniam, perpetuâ quâdam felicitate usus, ille cessit e vitâ, suo magis quam suorum civium tempore, et tum occidit, cum lugere facilius rempublicam posset, si viveret, quam juvare; vixitque tam diu, quam licuit in civitate bene beateque vivere; nostro incommodo, detrimentoque, si est ita necesse, doleamus: illius vero mortis opportunitatem benevolentiâ potius quam misericordiâ prosequamur, ut, quotiescumque de clarissimo et beatissimo viro cogitemus, illum potius quam nosmetipsos diligere videamur. Nam, si id dolemus, quod eo jam frui nobis non licet; nostrum est id malum; quod modice feramus, ne id non ad amicitiam, sed ad domesticam utilitatem, referre videamur. Sin, tamquam illi ipsi acerbitatis aliquid acciderit, angimur; summam ejus felicitatem non satis grato animo interpretamur.

II. Etenim, si viveret Q. Hortensius, cætera fortasse desideraret unâ cum reliquis bonis et fortibus civibus; hunc autem, præter cæteros aut cum paucis, sustineret dolorem, cum forum populi Romani, quod fuisset quasi theatrum illius ingenii, voce eruditâ, et Romanis Græcisque auribus dignâ, spoliatum atque orbatum videret. Equidem angor animo, non consilii, non ingenii, non auctoritatis armis egere rempublicam, quæ didiceram tractare, quibusque me assuefeceram, quæque erant propria cum præstantis in republicâ viri, tum bene moratæ et bene constitutæ civitatis. Quod si fuit in republicâ tempus ullum,

cum extorquere arma posset e manibus iratorum civium boni civis auctoritas et oratio; tum profecto fuit, cum patrocinium pacis exclusum est aut errore hominum, aut timore. Ita nobismetipsis accidit, ut, quamquam essent multo magis alia lugenda, tamen hoc doleremus, quod, quo tempore ætas nostra, perfuncta rebus amplissimis, tamquam in portum confugere deberet, non inertiæ neque desidiæ, sed otii moderati atque honesti; cumque ipsa oratio jam nostra canesceret, haberetque suam quamdam maturitatem, et quasi senectutem; tum arma sunt ea sumta, quibus illi ipsi, qui didicerant eis uti gloriose, quemadmodum salutariter uterentur, non reperiebant. Itaque ii mihi videntur fortunate beateque vixisse, cum in cæteris civitatibus, tum maxime in nostrâ, quibus cum auctoritate, rerumque gestarum gloriâ, tum etiam sapientiæ laude, perfrui licuit: quorum memoria et recordatio in maximis nostris gravissimisque curis jucunda sane fuit, cum in eam nuper ex sermone quodam incidissemus.

III. Nam, cum inambularem in xysto, et essem otiosus domi, M. ad me Brutus (ut consueverat) cum T. Pomponio venerat, homines cum inter se conjuncti, tum mihi ita cari, itaque jucundi, ut eorum adspectu omnis, quæ me angebat de republicâ, cura consederit. Quos postquam salutavi, Quid vos, inquam, Brute et Attice, nunc? quid tandem novi? Nihil sane, inquit Brutus, quod quidem aut tu audire velis, aut ego pro certo dicere audeam.

Tum Atticus, Eo, inquit, ad te animo venimus, ut de republicâ esset silentium, et aliquid audiremus potius ex te, quam te afficeremus ullâ molestiâ. Vos vero, inquam, Attice, et præsentem me curâ levatis, et absenti magna solatia dedistis: nam, vestris primum literis recreatus, me ad pristina studia revocavi. Tum ille, Legi, inquit, perlubenter epistolam, quam ad te Brutus misit ex Asiâ, quâ mihi visus est et monere te prudenter, et consolari amicissime.

Recte, inquam, est visus: nam me istis scito literis, ex diuturnâ perturbatione totius valetudinis, tamquam ad adspiciendam lucem, esse revocatum. Atque ut, post Cannensem illam calamitatem, primum Marcelli ad Nolam prœlio populus se Romanus erexit, posteaque prosperæ res deinceps multæ consecutæ sunt; sic, post rerum nostrarum et communium gravissimos casus, nihil ante epistolam Bruti mihi accidit, quod vellem, aut quod aliquâ ex parte sollicitudines allevaret meas.

Tum Brutus, Volui id quidem efficere certe; et capio magnum fructum, si quidem, quod volui, tantâ in re consecutus sum. Sed scire cupio, quæ te Attici literæ delectaverint. Istæ vero, inquam, Brute, non modo delectationem mihi, sed etiam, ut spero, salutem, attulerunt. Salutem? inquit ille, quodnam tandem genus istuc tam præclarum literarum fuit? An mihi potuit, inquam, esse aut gratior ulla salutatio, aut ad hoc tempus aptior, quam illius libri, quo me hic affatus, quasi jacentem excitavit? Tum ille, Nempe eum dicis, inquit, quo iste omnem rerum memoriam breviter, et, ut mihi quidem visum est, perdiligenter complexus est? Istum ipsum, inquam, Brute, dico librum mihi saluti fuisse.

IV. Tum Atticus, Optatissimum mihi quidem est, quod dicis: sed quid tandem habuit liber iste, quod tibi aut novum, aut tanto usui, posset esse? Ille vero et nova, inquam, mihi quidem multa, et eam utilitatem quam requirebam, ut, explicatis ordinibus temporum, uno in conspectu omnia viderem: quæ cum studiose tractare cœpissem, ipsa mihi tractatio literarum salutaris fuit; admonuitque, Pomponi, ut a te ipso sumerem aliquid ad me reficiendum, teque remunerandum, si non pari, at grato tamen munere: quamquam illud Hesiodium laudatur a doctis, quod eâdem mensurâ reddere jubet, quâ acceperis, aut etiam cumulatiore, si possis. Ego autem voluntatem tibi profecto emetiar: sed rem ipsam

nondum posse videor; idque ut ignoscas, a te peto. Nec enim ex novis (ut agricolæ solent) fructibus est, unde tibi reddam quod accepi: sic omnis fetus repressus, exustusque siti flos veteris ubertatis exaruit; nec ex conditis, qui jacent in tenebris, et ad quos omnis nobis aditus, qui pæne solis patuit, obstructus est. Seremus igitur aliquid, tamquam in inculto et derelicto solo; quod ita diligenter colemus, ut impendiis etiam augere possimus largitatem tui muneris; modo idem noster animus efficere possit, quod ager, qui, cum multos annos quievit, uberiores efferre fruges solet.

Tum ille, Ego vero et exspectabo ea, quæ polliceris; neque exigam, nisi tuo commodo; et erunt mihi pergrata, si solveris. Mihi quoque, inquit Brutus, et exspectanda sunt ea, quæ Attico polliceris, etsi fortasse ego a te hujus voluntarius procurator petam, quod ipse, cui debes, se incommodo exacturum negat.

V. At vero, inquam, tibi ego, Brute, non solvam, nisi prius a te cavero, amplius eo nomine neminem, cujus petitio sit, petiturum. Non, mehercule, inquit, tibi repromittere istuc quidem ausus sim: nam hunc, qui negat, video flagitatorem, non illum quidem tibi molestum, sed assiduum tamen et acrem fore. Tum Pomponius, Ego vero, inquit, Brutum nihil mentiri puto. Videor enim jam te ausurus esse appellare; quoniam longo intervallo modo primum animadverti paulo te hilariorem. Itaque, quoniam hic, quod mihi deberetur, se exacturum professus est; quod huic debes, ego a te peto.

Quidnam id? inquam. Ut scribas, inquit, aliquid: jampridem enim conticuerunt tuæ literæ. Nam, ut illos de republicâ libros edidisti, nihil a te sane postea accepimus: eisque nosmetipsi ad veterum annalium memoriam comprehendendam impulsi atque incensi sumus. Sed illa cum poteris, atque ut [possis,] rogo.

Nunc vero, inquit, si es animo vacuo, expone nobis quod quærimus. Quidnam est id? inquam. Quod mihi nuper in Tusculano inchoâsti de oratoribus, quando esse cœpissent, qui etiam, et quales fuissent: quem ego sermonem cum ad Brutum tuum, vel nostrum potius, detulissem, magnopere hic audire se velle dixit. Itaque hunc elegimus diem, cum te sciremus esse vacuum. Quare, si tibi est commodum, ede illa, quæ cœperas, et Bruto et mihi.

Ego vero, inquam, si potuero, faciam vobis satis. Poteris, inquit: relaxa modo paulum animum, aut sane (si potes) libera.

Nempe igitur hinc tum, Pomponi, ductus est sermo, quod erat a me mentio facta, causam Deiotari, fidelissimi atque optimi regis, ornatissime et copiosissime a Bruto me audîsse defensam.

VI. Scio, inquit, ab isto initio tractum esse sermonem, teque, Bruti dolentem vicem, quasi deflevisse judiciorum vastitatem, et fori. Feci, inquam, istuc quidem, et sæpe facio. Nam mihi, Brute, in te intuenti, crebro in mentem venit vereri, ecquodnam curriculum aliquando sit habitura tua et natura admirabilis, et exquisita doctrina, et singularis industria. Cum enim in maximis causis versatus esses, et, cum tibi ætas nostra jam cederet, fascesque submitteret, subito in civitate cum alia ceciderunt, tum etiam ea ipsa, de quâ disputare ordimur, eloquentia obmutuit.

Tum ille, Cæterarum rerum causâ, inquit, istuc et doleo, et dolendum puto; dicendi autem me non tam fructus et gloria, quam studium ipsum exercitatioque, delectat; quod mihi nulla res eripiet, te præsertim tam studioso. Etenim dicere bene nemo potest, nisi qui prudenter intelligit. Quare, qui eloquentiæ veræ dat operam, dat prudentiæ, quâ ne maximis quidem in bellis æquo animo carere quisquam potest.

Præclare, inquam, Brute, dicis; eoque magis istâ

dicendi laude delector, quod cætera, quæ sunt quondam habita in civitate pulcherrima, nemo est tam humilis, qui se non aut posse adipisci, aut adeptum putet; eloquentem neminem video factum esse victoriâ. Sed, quo facilius sermo explicetur, sedentes, si videtur, agamus. Cum idem placuisset illis, tum in pratulo propter Platonis statuam consedimus.

Hîc ego, Laudare igitur eloquentiam, et quanta vis sit ejus, expromere, quantamque iis, qui sint eam consecuti, dignitatem afferat, neque propositum nobis est hoc loco, neque necessarium. Hoc vero sine ullâ dubitatione confirmaverim, sive illa arte pariatur aliquâ, sive exercitatione quâdam, sive naturâ; rem unam esse omnium difficillimam. Quibus enim ex quinque rebus constare dicitur, earum unaquæque est ars ipsa magna per sese. Quare quinque artium concursus maximarum, quantam vim, quantamque difficultatem habeat, existimari potest.

VII. Testis est Græcia, quæ, cum eloquentiæ studio sit incensa, jamdiuque excellat in eâ, præstetque cæteris, tamen omnes artes vetustiores habet, et multo ante non inventas solum, sed etiam perfectas, quam hæc est a Græcis elaborata dicendi vis atque copia. In quam cum intueor, maxime mihi occurrunt, Attice, et quasi lucent, Athenæ tuæ; quâ in urbe primum se orator extulit, primumque etiam monimentis et literis oratio est cœpta mandari. Tamen, ante Periclem (cujus scripta quædam feruntur) et Thucydidem, qui, non nascentibus Athenis, sed jam adultis, fuerunt, litera nulla est, quæ quidem ornatum aliquem habeat, et oratoris esse videatur. Quamquam opinio est, et eum, qui multis annis ante hos fuerit, Pisistratum, et paulo seniorem etiam Solonem, posteaque Clisthenem, multum, ut temporibus illis, valuisse dicendo. Post hanc ætatem aliquot annis, ut ex Atticis monimentis potest perspici, Themistocles fuit; quem constat, cum prudentiâ, tum etiam eloquentiâ præstitisse: post Pericles, qui cum floreret

omni genere virtutis, hac tamen fuit laude clarissimus. Cleonem etiam temporibus illis, turbulentum illum quidem civem, sed tamen eloquentem constat fuisse. Huic ætati suppares Alcibiades, Critias, Theramenes: quibus temporibus quod dicendi genus viguerit, ex Thucydidis scriptis, qui ipse tum fuit, intelligi maxime potest. Grandes erant verbis, crebri sententiis, compressione rerum breves, et ob eam ipsam causam interdum subobscuri.

VIII. Sed, ut intellectum est, quantam vim haberet accurata et facta quodammodo oratio; tum etiam magistri dicendi multi subito exstiterunt; tum Leontínus Gorgias, Thrasymachus Chalcedonius, Protagoras Abderites, Prodicus Ceus, Hippias Eleus, in honore magno fuit; aliique multi temporibus eisdem docere se profitebantur, arrogantibus sane verbis, quemadmodum causa inferior (ita enim loquebantur) dicendo fieri superior posset. Iis opposuit sese Socrates, qui subtilitate quâdam disputandi refellere eorum instituta solebat verbis. Hujus ex uberrimis sermonibus exstiterunt doctissimi viri: primumque tum philosophia, non illa de naturâ, quæ fuerat antiquior, sed hæc, in quâ de bonis rebus et malis, deque hominum vitâ et moribus disputatur, inventa dicitur. Quod quoniam genus ab hoc, quod proposuimus, abhorret, philosophos aliud in tempus rejiciamus: ad oratores, a quibus digressi sumus, revertamur.

Exstitit igitur, jam senibus illis, quos paulo ante diximus, Isocrates, cujus domus cunctæ Græciæ quasi ludus quidam patuit, atque officina dicendi; magnus orator, et perfectus magister, quamquam forensi luce caruit, intraque parietes aluit eam gloriam, quam nemo (meo quidem judicio) est postea consecutus. Is et ipse scripsit multa præclare, et docuit alios: et, cum cætera melius quam superiores, tum primus, intellexit, etiam in solutâ oratione, dum versum effugeres, modum tamen et numerum quemdam opor-

tere servari. Ante hunc enim, verborum quasi structura, et quædam ad numerum conclusio, nulla erat: aut, si quando erat, non apparebat eam deditâ operâ esse quæsitam: quæ forsitan laus sit: verumtamen naturâ magis tum, casuque nonnunquam, quam aut ratione aliquâ aut observatione, fiebat. Ipsa enim natura circumscriptione quâdam verborum comprehendit, concluditque sententiam; quæ cum aptis constricta verbis est, cadit etiam plerumque numerose. Nam et aures ipsæ, quid plenum, quid inane sit, judicant; et spiritu, quasi necessitate aliquâ, verborum comprehensio terminatur: in quo non modo defici, sed etiam laborare, turpe est.

IX. Tum fuit Lysias, ipse quidem in causis forensibus non versatus, sed egregie subtilis scriptor, atque elegans, quem jam prope audeas oratorem perfectum dicere: nam plane quidem perfectum, et cui nihil admodum desit, Demosthenem facile dixeris. Nihil acute inveniri potuit in eis causis, quas scripsit, nihil (ut ita dicam) subdole, nihil versute, quod ille non viderit; nihil subtiliter dici, nihil presse, nihil enucleate, quo fieri possit aliquid limatius: nihil contra grande, nihil incitatum, nihil ornatum vel verborum gravitate, vel sententiarum, quo quidquam esset elatius.

Huic Hyperides proximus, et Æschines fuit, et Lycurgus, et Dinarchus, et is, cujus nulla exstant scripta, Demades, aliique plures. Hæc enim ætas effudit hanc copiam; et, ut opinio mea fert, succus ille et sanguis incorruptus usque ad hanc ætatem oratorum fuit, in quâ naturalis inesset, non fucatus, nitor.

Phalereus enim successit eis senibus adolescens, eruditissimus ille quidem horum omnium, sed non tam armis institutus, quam palæstrâ. Itaque delectabat magis Athenienses, quam inflammabat. Processerat enim in solem et pulverem, non ut e militari tabernaculo, sed ut e Theophrasti, doctissimi homi-

nis, umbraculis. Hic primus inflexit orationem, et eam mollem teneramque reddidit; et suavis (sicut fuit) videri maluit, quam gravis; sed suavitate eâ, quâ perfunderet animos, non quâ perfringeret: tantum ut memoriam concinnitatis suæ, non (quemadmodum de Pericle scripsit Eupolis), cum delectatione, aculeos etiam relinqueret in animis eorum, a quibus esset auditus.

X. Videsne igitur, in eâ ipsâ urbe, in quâ et nata et alta sit eloquentia, quam ea sero prodierit in lucem? Siquidem, ante Solonis ætatem, et Pisistrati, de nullo, ut diserto, memoriæ proditum est. At hi quidem, ut populi Romani ætas est, senes; ut Atheniensium sæcula numerantur, adolescentes debent videri. Nam, etsi Servio Tullio regnante viguerunt, tamen multo diutius Athenæ jam erant, quam est Roma ad hodiernum diem: nec tamen dubito, quin habuerit vim magnam semper oratio. Neque enim jam Troïcis temporibus tantum laudis in dicendo Ulyssi tribuisset Homerus, et Nestori, (quorum alterum vim habere voluit, alterum suavitatem) nisi jam tum esset honos eloquentiæ; neque ipse poëta hîc tam idem ornatus in dicendo, ac plane orator fuisset: cujus etsi incerta sunt tempora, tamen annis multis fuit ante Romulum; siquidem non infra superiorem Lycurgum fuit, a quo est disciplina Lacedæmoniorum adstricta legibus.

Sed studium ejus generis, majorque vis, agnoscitur in Pisistrato. Denique hunc proximo sæculo Themistocles insecutus est, ut apud nos, perantiquus; ut apud Athenienses, non ita sane vetus. Fuit enim regnante jam Græciâ, nostrâ autem civitate non ita pridem dominatu regio liberatâ. Nam bellum Volscorum illud gravissimum, cui Coriolanus exsul interfuit, eodem fere tempore, quo Persarum bellum, fuit, similisque fortuna clarorum virorum: siquidem uterque, cum civis egregius fuisset, populi ingrati pulsus injuriâ, se ad hostes contulit, conatumque

iracundiæ suæ morte sedavit: nam etsi aliter est apud te, Attice, de Coriolano, concede tamen, ut huic generi mortis potius assentiar.

XI. At ille ridens, Tuo vero, inquit, arbitratu: quoniam quidem concessum est rhetoribus ementiri in historiis, ut aliquid dicere possint argutius. Ut enim tu nunc de Coriolano, sic Clitarchus, sic Stratocles de Themistocle finxit. Nam, quem Thucydides, qui et Atheniensis erat, et summo loco natus, summusque vir, et paulo ætate posterior, tantum mortuum scripsit, et in Atticâ clam humatum; addidit, fuisse suspicionem veneno sibi conscivisse mortem: hunc isti aiunt, cum taurum immolavisset, excepisse sanguinem paterâ, et, eo poto, mortuum concidisse. Hanc enim mortem rhetorice et tragice ornare potuerunt: illa mors vulgaris nullam præbebat materiem ad ornatum. Quare, quoniam tibi ita quadrat, omnia fuisse in Themistocle paria et Coriolano, pateram quoque a me sumas licet: præbebo etiam hostiam, ut Coriolanus sit plane alter Themistocles.

Sit sane, inquam, ut lubet, de isto: et ego cautius posthac historiam attingam, te audiente; quem rerum Romanarum auctorem laudare possum religiosissimum. Sed tum fere Pericles, Xanthippi filius, de quo ante dixi, primus adhibuit doctrinam: quæ quamquam tum nulla erat dicendi, tamen ab Anaxagorâ physico eruditus, exercitationem mentis a reconditis abstrusisque rebus ad causas forenses popularesque facile traduxerat. Hujus suavitate maxime hilaratæ sunt Athenæ: hujus ubertatem et copiam admiratæ, ejusdem vim dicendi terroremque timuerunt.

XII. Hæc igitur ætas prima Athenis oratorem prope perfectum tulit. Nec enim in constituentibus rempublicam, nec in bella gerentibus, nec in impeditis ac regum dominatione devinctis, nasci cupiditas dicendi solet. Pacis est comes, otiique socia, et jam bene constitutæ civitatis quasi alumna quædam, eloquentia. Itaque ait Aristoteles, cum sublatis in Sici-

liâ tyrannis, res privatæ longo intervallo judiciis repeterentur, tum primum, quod esset acuta illa gens, et controversa naturâ, artem et præcepta Siculos, Coracem et Tisiam, conscripsisse: nam antea neminem solitum viâ, nec arte, sed accurate tamen, et de scripto plerosque, dicere: scriptasque fuisse et paratas a Protagorâ rerum illustrium disputationes, quæ nunc communes appellantur loci. Quod idem fecisse Gorgiam, cum singularum rerum laudes vituperationesque conscripsisset: quod judicaret hoc oratoris esse maxime proprium, rem augere posse laudando, vituperandoque rursus affligere. Huic Antiphontem Rhamnusium similia quædam habuisse conscripta; quo neminem unquam melius ullam oravisse capitis causam, cum se ipse defenderet, se audiente, locuples auctor scripsit Thucydides. Nam Lysiam primo profiteri solitum artem esse dicendi: deinde, quod Theodorus esset in arte subtilior, in orationibus autem jejunior, orationes eum scribere aliis cœpisse, artem removisse. Similiter Isocratem primo artem dicendi esse negavisse, scribere autem aliis solitum orationes, quibus in judiciis uterentur: sed, cum ex eo (quia quasi committeret contra legem, quo quis judicio circumveniretur) sæpe ipse in judicium vocaretur, orationes aliis destitisse scribere, totumque se ad artes componendas transtulisse.

XIII. Et Græciæ quidem oratorum partus atque fontes vides, ad nostrorum annalium rationem, veteres; ad ipsorum, sane recentes. Nam, antequam delectata est Atheniensium civitas hac laude dicendi, multa jam memorabilia, et in domesticis et in bellicis rebus, effecerat. Hoc autem studium non erat commune Græciæ, sed proprium Athenarum. Quis enim aut Argivum oratorem, aut Corinthium, aut Thebanum, scit fuisse temporibus illis? nisi quid de Epaminondâ, docto homine, suspicari libet. Lacedæmonium vero, usque ad hoc tempus, audivi fuisse neminem. Menelâum ipsum, dulcem illum quidem

tradit Homerus, sed pauca dicentem. Brevitas autem laus est interdum in aliquâ parte dicendi; in universâ eloquentiâ laudem non habet.

At vero extra Græciam magna dicendi studia fuerunt; maximique huic laudi habiti honores illustre oratorum nomen reddiderunt. Nam, ut semel e Piræeo eloquentia evecta est, omnes peragravit insulas; atque ita peregrinata totâ Asiâ est, ut se externis oblineret moribus, omnemque illam salubritatem Atticæ dictionis, et quasi sanitatem, perderet, ac loqui pæne dedisceret. Hinc Asiatici oratores non contemnendi quidem nec celeritate nec copiâ, sed parum pressi et nimis redundantes. Rhodii saniores, et Atticorum similiores. Sed de Græcis hactenus: etenim hæc ipsa forsitan fuerint non necessaria,

Tum Brutus, Ista vero, inquit, quam necessaria fuerint, non facile dixerim: jucunda certe mihi fuerunt, neque solum non longa, sed etiam breviora quam vellem. Optime, inquam: sed veniamus ad nostros, de quibus difficile est plus intelligere, quam quantum ex monimentis suspicari licet.

XIV. Quis enim putet aut celeritatem ingenii L. Bruto illi, nobilitatis vestræ principi, defuisse? qui, de matre suaviandâ, ex oraculo Apollinis, tam acute arguteque conjecerit; qui summam prudentiam simulatione stultitiæ texerit; qui potentissimum regem, clarissimi regis filium, expulerit, civitatemque, perpetuo dominatu liberatam, magistratibus annuis, legibus judiciisque devinxerit; qui collegæ suo imperium abrogaverit, ut e civitate regalis nominis memoriam tolleret: quod certe effici non potuisset, nisi esset oratione persuasum. Videmus item, paucis annis post reges exactos, cum plebes prope ripam Anienis ad tertium milliarium consedisset, eumque montem, qui Sacer appellatus est, occupavisset, M. Valerium dictatorem dicendo sedavisse discordias, eique ob eam rem honores amplissimos habitos, et eum primum, ob eam ipsam causam, Maximum esse

appellatum. Ne L. Valerium quidem Potitum arbitror non aliquid potuisse dicendo, qui, post decemviralem invidiam, plebem, in patres incitatam, legibus et concionibus suis mitigaverit.

Possumus Appium Claudium suspicari disertum, quia senatum, jamjam inclinatum, a Pyrrhi pace revocaverit: possumus C. Fabricium, quia sit ad Pyrrhum de captivis recuperandis missus orator; Ti. Coruncanium, quod, ex pontificum commentariis, longe plurimum ingenio valuisse videatur; M' Curium, quod is, tribunus plebis, interrege Appio Cæco, diserto homine, comitia contra leges habente, cum de plebe consulem non accipiebat, patres ante auctores fieri coëgerit; quod fuit permagnum, nondum lege Mæniâ latâ.

Licet aliquid etiam de M. Popillii ingenio suspicari, qui cum consul esset, eodemque tempore sacrificium publicum cum lænâ faceret, quod erat flamen Carmentalis, plebei contra patres concitatione et seditione nuntiatâ; ut erat lænâ amictus, ita venit in concionem, seditionemque, cum auctoritate, tum oratione, sedavit. Sed eos oratores habitos esse, aut omnino tum ullum eloquentiæ præmium fuisse, nihil sane mihi legisse videor: tantummodo conjecturâ ducor ad suspicandum.

Dicitur etiam C. Flaminius, is, qui tribunus plebis legem, de agro Gallico et Piceno viritim dividendo, tulerit, qui consul apud Trasimenum sit interfectus, ad populum valuisse dicendo. Q. etiam Maximus Verrucosus orator habitus est temporibus illis, et Q. Metellus, is, qui bello Punico secundo cum L. Veturio Philone consul fuit.

XV. Quem vero exstet, et de quo sit memoriæ proditum, eloquentem fuisse, et ita esse habitum, primus est M. Cornelius Cethegus, cujus eloquentiæ est auctor, et idoneus quidem, meâ sententiâ, Q. Ennius; præsertim cum et ipse eum audiverit, et scribat de mortuo; ex quo nulla suspicio est, amicitiæ

causâ esse mentitum. Est igitur sic apud illum in nono (ut opinor) annali:

> "Additur orator Corneliu' suaviloquenti
> Ore Cethegus Marcu', Tuditano collega,
> Marci filius"......

et oratorem appellat, et suaviloquentiam tribuit; quæ nunc quidem non tam est in plerisque: latrant enim jam quidam oratores, non loquuntur. Sed est ea laus eloquentiæ certe maxima.

> "Is dictu' ollis popularibus olim,
> Qui tum vivebant homines, atque ævum agitabant,
> Flos delibatus populi."

Probe vero. Ut enim hominis decus ingenium, sic ingenii ipsius lumen est eloquentia, quâ virum excellentem præclare tum illi homines florem populi esse dixerunt..." Suadæque medulla." Πειθω quam vocant Græci, cujus effector est orator, hanc *Suadam* appellavit Ennius. Ejus autem Cethegum medullam fuisse vult, ut, quam Deam in Pericli labris scripsit Eupolis sessitavisse, hujus hic medullam nostrum oratorem fuisse dixerit. At hic Cethegus consul cum P. Tuditano fuit bello Punico secundo: quæstorque his consulibus M. Cato, modo plane annis CXL. ante me consulem: et idipsum nisi unius esset Ennii testimonio cognitum, hunc vetustas, ut alios fortasse multos, oblivione obruisset. Illius autem ætatis qui sermo fuerit, ex Nævianis scriptis intelligi potest. His enim consulibus, ut in veteribus commentariis scriptum est, Nævius est mortuus: quamquam Varro noster, diligentissimus investigator antiquitatis, putat in hoc erratum; vitamque Nævii producit longius. Nam Plautus, P. Claudio, L. Porcio, viginti annis post illos, quos ante dixi, consules, mortuus est, Catone censore.

Hunc igitur Cethegum consecutus est ætate Cato,

qui annis IX. post eum fuit consul. Eum nos ut perveterem habemus, qui, L. Marcio M' Manilio consulibus, mortuus est, annis LXXXIII. ipsis ante me consulem.

XVI. Nec vero habeo quemquam antiquiorem, cujus quidem scripta proferenda putem, nisi quem Appii Cæci oratio hæc ipsa de Pyrrho, et nonnullæ mortuorum laudationes, forte delectant. Et, hercules, hæ quidem exstant: ipsæ enim familiæ sua quasi ornamenta ac monimenta servabant, et ad usum, si quis ejusdem generis occidisset, et ad memoriam laudum domesticarum, et ad illustrandam nobilitatem suam: quamquam his laudationibus historia rerum nostrarum est facta mendosior: multa enim scripta sunt in eis, quæ facta non sunt, falsi triumphi, plures consulatus, genera etiam falsa, et a plebe transitiones, cum homines humiliores in alienum ejusdem nominis infunderentur genus; ut, si ego me a M' Tullio esse dicerem, qui patricius cum Servio Sulpicio consul, anno X. post exactos reges, fuit.

Catonis autem orationes non minus multæ veræ sunt, quam Attici Lysiæ; cujus arbitror plurimas esse. Est enim Atticus, quoniam certe Athenis est et natus et mortuus, et functus omni civium munere; quamquam Timæus eum, quasi Liciniâ et Muciâ lege, repetit Syracusas. Et quodam modo est nonnulla in iis etiam inter ipsos similitudo: acuti sunt, elegantes, faceti, breves; sed ille Græcus ab omni laude felicior. Habet enim certos sui studiosos, qui non tam habitus corporis opimos, quam gracilitates, consectentur; quos, valetudo modo bona sit, tenuitas ipsa delectet: quamquam in Lysiâ sæpe sunt etiam lacerti, sic ut fieri nihil possit valentius: verum est certe genere toto strigosior; sed habet tamen suos laudatores, qui hac ipsâ ejus subtilitate admodum gaudeant.

XVII. Catonem vero quis nostrorum oratorum, qui quidem nunc sunt, legit? aut quis novit omni-

no? At quem virum! Dii boni! mitto civem, aut senatorem, aut imperatorem: oratorem enim hoc loco quærimus: quis illo gravior in laudando? acerbior in vituperando? in sententiis argutior? in docendo edisserendoque subtilior? Refertæ sunt orationes amplius centum quinquaginta (quas quidem adhuc invenerim, et legerim) et verbis et rebus illustribus. Licet ex his eligant ea, quæ notatione et laude digna sint; omnes oratoriæ virtutes in eis reperientur. Jam vero "Origines" ejus quem florem aut quod lumen eloquentiæ non habent? Amatores huic desunt, sicuti, multis jam ante sæculis, et Philisto Syracusio, et ipsi Thucydidi. Nam, ut horum concisis sententiis, interdum etiam non satis apertis, cum brevitate, tum nimio acumine officit Theopompus elatione atque altitudine orationis suæ (quod idem Lysiæ Demosthenes); sic Catonis luminibus obstruxit hæc posteriorum quasi exaggerata altius oratio. Sed et in nostris inscitia est, quod ii ipsi, qui in Græcis antiquitate delectantur, eâque subtilitate, quam Atticam appellant, hanc in Catone non noverunt quidem. Hyperidæ volunt esse et Lysiæ. Laudo: sed cur nolunt Catonis? Attico genere dicendi se gaudere dicunt. Sapienter id quidem. Atque utinam imitarentur, nec ossa solum, sed etiam sanguinem! Gratum est tamen, quod volunt. Cur igitur Lysias et Hyperides amantur, cum penitus ignoretur Cato? Antiquior est hujus sermo, et quædam horridiora verba: ita enim tum loquebantur: id muta, quod tum ille non potuit, et adde numeros; [et] aptior sit oratio: ipsa verba compone, et quasi coagmenta, quod ne Græci quidem veteres factitaverunt: jam neminem antepones Catoni. Ornari orationem Græci putant, si verborum immutationibus utantur, quos appellant Τροπους, et sententiarum orationisque formis, quæ vocant Σχηματα. Non verisimile est, quam sit in utroque genere et creber et distinctus Cato.

XVIII. Nec vero ignoro, nondum esse satis poli-

tum hunc oratorem, et quærendum esse aliquid perfectius; quippe cum ita sit ad nostrorum temporum rationem vetus, ut nullius scriptum exstet dignum quidem lectione, quod sit antiquius. Sed majore honore in omnibus artibus, quam in hac unâ dicendi, versatur antiquitas. Quis enim eorum, qui hæc minora animadvertunt, non intelligit, Canachi signa rigidiora esse, quam ut imitentur veritatem? Calamidis dura illa quidem, sed tamen molliora, quam Canachi: nondum Myronis satis ad veritatem adducta; jam tamen, quæ non dubites pulchra dicere: pulchriora etiam Polycleti, et jam plane perfecta, ut mihi quidem videri solent. Similis in picturâ ratio est: in quâ Zeuxim, et Polygnotum, et Timantem, et eorum, qui non sunt usi plus quam quatuor coloribus, formas et lineamenta laudamus; at in Aëtione, Nicomacho, Protogene, Apelle, jam perfecta sunt omnia. Et nescio an reliquis in rebus omnibus idem eveniat: nihil est enim simul et inventum et perfectum: nec dubitari debet, quin fuerint ante Homerum poëtæ; quod ex eis carminibus intelligi potest, quæ apud illum, et in Phæacum et in procorum epulis, canuntur. Quid? nostri veteres versus ubi sunt?

" quos olim Fauni, vatesque canebant,
Cum neque Musarum scopulos quisquam superârat,
Nec dicti studiosus erat ....
Ante hunc" ....

ait ipse de se; nec mentitur in gloriando. Sic enim sese res habet: nam et Odyssea Latina est sic tamquam opus aliquod Dædali; et Livianæ fabulæ non satis dignæ, quæ iterum legantur. Atque hic Livius, qui primus fabulam, C. Clodio Cæci filio et M. Tuditano consulibus, docuit, anno ipso, antequam natus est Ennius; post Romam conditam autem quartodecimo et quingentesimo, ut hic ait, quem nos sequimur: est enim inter scriptores de numero annorum

controversia. Attius autem a Q. Maximo quintum consule captum Tarento scripsit Livium, annis XXX. post, quam eum fabulam docuisse et Atticus scribit, et nos in antiquis commentariis invenimus; docuisse autem fabulam annis post XI. C. Cornelio, Q. Minucio consulibus, ludis Juventatis, quos Salinator Senensi prœlio voverat. In quo tantus error Attii fuit, ut, his consulibus, XL. annos natus Ennius fuerit: cui cum æqualis fuerit Livius, minor fuit aliquanto is, qui primus fabulam dedit, quam ii, qui multas docuerant ante hos consules, et Plautus et Nævius.

XIX. Hæc si minus apta videntur huic sermoni, Brute, Attico assigna, qui me inflammavit studio illustrium hominum ætates et tempora persequendi. Ego vero, inquit Brutus, et delector istâ quasi notatione temporum; et ad id, quod instituisti, oratorum genera distinguere ætatibus, istam diligentiam esse accommodatam puto.

Recte, inquam, Brute, intelligis: atque utinam exstarent illa carmina, quæ, multis sæculis ante suam ætatem, in epulis esse cantitata a singulis convivis de clarorum virorum laudibus, in "Originibus" scriptum reliquit Cato! Tamen illius, quem in vatibus et Faunis enumerat Ennius, bellum Punicum, quasi Myronis opus, delectat. Sit Ennius, sane, ut est certe, perfectior; qui si illum, ut simulat, contemneret, non, omnia bella persequens, primum illud Punicum acerrimum bellum reliquisset. Sed ipse dicit, cur id faciat: "scripsêre," inquit, "alii rem versibus".... et luculente quidem scripserunt, etiam si minus, quam tu, polite. Nec vero tibi aliter videri debet; qui a Nævio vel sumsisti multa, si fateris: vel, si negas, surripuisti.

Cum hoc Catone grandiores natu fuerunt C. Flaminius, C. Varro, Q. Maximus, Q. Metellus, P. Lentulus, P. Crassus, qui cum superiore Africano consul fuit. Ipsum Scipionem accepimus non infan-

tem fuisse. Filius quidem ejus, is, qui hunc minorem Scipionem a Paulo adoptavit, si corpore valuisset, in primis habitus esset disertus. Indicant, cum oratiunculæ, tum historia quædam Græca, scripta dulcissime.

XX. Numeroque eodem fuit Sex. Ælius, juris quidem civilis omnium peritissimus, sed etiam ad dicendum paratus. De minoribus autem, C. Sulpicius Gallus, qui maxime omnium nobilium Græcis literis studuit; isque et oratorum in numero est habitus, et fuit reliquis rebus ornatus, atque elegans. Jam enim erat unctior quædam splendidiorque consuetudo loquendi: nam, hoc prætore ludos Apollini faciente, cum Thyesten fabulam docuisset, Q. Marcio, Cn. Servilio consulibus, mortem obiit Ennius.

Erat iisdem temporibus Ti. Gracchus, P. F. qui bis consul et censor fuit, cujus est oratio Græca apud Rhodios; quem civem cum gravem, tum etiam eloquentem, constat fuisse. P. etiam Scipionem Nasicam, qui est Corculum appellatus, qui item bis consul et censor fuit, habitum eloquentem [aiunt], illius, qui sacra acceperit, filium: etiam L. Lentulum, qui cum C. Figulo consul fuit: Q. Nobiliorem, M. F. jam patrio instituto deditum studio literarum; qui etiam Q. Ennium, qui cum patre ejus in Ætoliâ militaverat, civitate donavit, cum triumvir coloniam deduxisset: et T. Annium Luscum, hujus Q. Fulvii collegam, non indisertum dicunt fuisse. Atque etiam L. Paulus, Africani pater, personam principis civis facile dicendo tuebatur; et vero etiam tum Catone vivo, qui annos quinque et octoginta natus excessit e vitâ, cum quidem eo ipso anno contra Ser. Galbam, ad populum, summâ contentione dixisset; quam etiam orationem scriptam reliquit.

XXI. Sed, vivo Catone, minores natu multi uno tempore oratores floruerunt. Nam et A. Albinus, is, qui Græce scripsit historiam, qui consul cum L. Lucullo fuit, et literatus et disertus fuit: et tenuit cum

hoc locum quemdam etiam Ser. Fulvius, et unâ Ser. Fabius Pictor, et juris, et literarum, et antiquitatis bene peritus. Q. que Fabius Labeo fuit ornatus iisdem fere laudibus. Nam Q. Metellus, is, cujus quatuor filii consulares fuerunt, in primis est habitus eloquens; qui pro L. Cottâ dixit, accusante Africano; cujus et aliæ sunt orationes, et contra Ti. Gracchum exposita est in C. Fannii annalibus.

Tum ipse L. Cotta veterator habitus; sed C. Lælius et P. Africanus in primis eloquentes: quorum exstant orationes, ex quibus existimari de ingeniis [oratorum] potest. Sed, inter hos, ætate paulum his antecedens, sine controversiâ Ser. Galba eloquentiâ præstitit: et nimirum is, princeps ex Latinis, illa oratorum propria et quasi legitima opera tractavit, ut egrederetur a proposito ornandi causâ, ut delectaret animos, ut permoveret, ut augeret rem, ut miserationibus, ut communibus locis, uteretur. Sed nescio quomodo hujus, quem constat eloquentiâ præstitisse, exiliores orationes sunt, et redolentes magis antiquitatem, quam aut Lælii aut Scipionis, aut etiam ipsius Catonis: itaque exaruerunt, vix jam ut appareant.

De ipsius Lælii et Scipionis ingenio, quamquam ea jam est opinio, ut plurimum tribuatur ambobus; dicendi tamen laus est in Lælio illustrior. At oratio Lælii de collegiis, non melior, quam, de multis quam voles, Scipionis: non quo illâ Lælii quidquam sit dulcius, aut quod de religione dici possit augustius; sed multo tamen vetustior et horridior ille, quam Scipio: et, cum sint in dicendo variæ voluntates, delectari mihi magis antiquitate videtur, et lubenter verbis etiam uti paulo magis priscis Lælius. Sed est mos hominum, ut nolint eumdem pluribus rebus excellere. Nam, ut ex bellicâ laude adspirare ad Africanum nemo potest, in quâ ipsâ egregium Viriatico bello reperimus fuisse Lælium; sic ingenii, literarum, eloquentiæ, sapientiæ denique, etsi utri-

que primas, priores tamen libenter deferunt Lælio. Nec mihi cæterorum judicio solum videtur, sed etiam ipsorum inter ipsos concessu, ita tributum fuisse. Erat omnino tum mos, ut in reliquis rebus melior, sic in hoc ipso humanior, ut faciles essent in suum cuique tribuendo.

XXII. Memoriâ teneo, Smyrnæ me ex P. Rutilio Rufo audìsse, cum diceret, adolescentulo se accidisse, ut ex senatûs-consulto P. Scipio et D. Brutus (ut opinor) consules de re atroci magnâque quærerent. Nam cum in silvâ Silâ facta cædes esset, notique homines interfecti, insimulareturque familia, partim etiam liberi, societatis ejus, quæ picarias de P. Cornelio, L. Mummio censoribus redemisset, decrevisse senatum, ut de eâ re cognoscerent et statuerent consules; causam pro publicanis accurate, ut semper solitus esset, eleganterque dixisse Lælium. Cum consules, re auditâ, "amplius" de consilii sententiâ pronuntiavissent; paucis interpositis diebus, iterum Lælium multo diligentius meliusque dixisse, iterumque eodem modo a consulibus rem esse prolatam. Tum Lælium, cum eum socii domum reduxissent, egissentque gratias, et, ne defatigaretur, oravissent, locutum esse ita: "se, quæ fecisset, honoris eorum causâ, studiose, accurateque fecisse; sed se arbitrari, causam illam a Ser. Galbâ, quod is in dicendo gravior acriorque esset, gravius et vehementius posse defendi." Itaque auctoritate C. Lælii publicanos causam detulisse ad Galbam: illum autem, quod ei viro succedendum esset, verecunde et dubitanter recepisse: unum, quasi comperendinatûs, medium diem fuisse, quem totum Galbam in considerandâ causâ, componendâque posuisse: et, cum cognitionis dies esset, et ipse Rutilius, rogatu sociorum, domum ad Galbam mane venisset, ut eum admoneret, et ad dicendi tempus adduceret; usque illum, quoad ei nuntiatum esset, consules descendisse, omnibus exclusis, commentatum in quâdam testu-

dine cum servis literatis fuisse, quorum aliis aliud dictare eodem tempore solitus esset: interim cum esset ei nuntiatum tempus esse, exîsse in ædes eo colore, et iis oculis, ut egisse causam, non commentatum putares. Addebat etiam, idque ad rem pertinere putabat, scriptores illos male mulcatos exîsse cum Galbâ; ex quo significabat, illum, non in agendo solum, sed etiam in meditando, vehementem atque incensum fuisse. Quid multa? magnâ exspectatione, plurimis audientibus, coram ipso Lælio sic illam causam, tantâ vi tantâque gravitate, dixisse Galbam, ut nulla fere pars orationis silentio præteriretur. Itaque multis querelis, multâque miseratione adhibitâ, socios, omnibus approbantibus, illâ die, quæstione liberatos esse.

XXIII. Ex hac Rutilianâ narratione suspicari licet, cum duæ summæ sint in oratore laudes, una subtiliter disputandi, ad docendum; altera graviter agendi, ad animos audientium permovendos; multoque plus proficiat is, qui inflammet judicem, quam ille, qui doceat; elegantiam in Lælio, vim in Galbâ fuisse. Quæ quidem vis tum maxime cognita est, cum, Lusitanis a Ser. Galbâ prætore, contra interpositam (ut existimabatur) fidem, interfectis, T. Libone tribuno plebis populum incitante, et rogationem in Galbam, privilegii similem, ferente, summâ senectute, ut ante dixi, M. Cato, legem suadens, in Galbam multa dixit: quam orationem in "Origines" suas retulit, paucis antequam mortuus est, an diebus, an mensibus? Tum igitur nihil recusans Galba pro sese, et populi Romani fidem implorans, cum suos pueros, tum C. Galli etiam filium, flens commendabat; cujus orbitas et fletus mire miserabilis fuit propter recentem memoriam clarissimi patris: isque se tum eripuit flammâ, propter pueros misericordiâ populi commotâ, sicut idem scriptum reliquit Cato. Atque etiam ipsum Libonem non in-

fantem video fuisse, ut ex orationibus ejus intelligi potest.

Cum hæc dixissem, et paulum interquievissem, Quid igitur, inquit, est causæ, Brutus, si tanta virtus in oratore Galbâ fuit, cur ea nulla in orationibus ejus appareat? quod mirari non possum in eis, qui nihil omnino scripti reliquerunt.

XXIV. Nec enim est eadem, inquam, Brute, causa non scribendi, et non tam bene scribendi, quam dixerint. Nam videmus alios oratores inertiâ nihil scripsisse, ne domesticus etiam labor accederet ad forensem; pleræque enim scribuntur orationes habitæ jam, non ut habeantur: alios non laborare, ut meliores fiant; nulla enim res tantum ad dicendum proficit, quantum scriptio: memoriam autem in posterum ingenii sui non desiderant, cum se putant satis magnam adeptos esse dicendi gloriam, eamque etiam majorem visum iri, si in existimantium arbitrium sua scripta non venerint: alios, quod melius putent dicere se posse, quam scribere; quod peringeniosis hominibus, neque satis doctis, plerumque contingit, ut ipsi Galbæ; quem fortasse vis, non ingenii solum, sed etiam animi, et naturalis quidam dolor, dicentem incendebat; efficiebatque, ut et incitata, et gravis, et vehemens esset oratio: dein, cum otiosus stilum prehenderat, motusque omnis animi, tamquam ventus, hominem defecerat, flaccescebat oratio; quod iis, qui limatius dicendi consectantur genus, accidere non solet, propterea quod prudentia nunquam deficit oratorem, quâ ille utens eodem modo possit et dicere et scribere; ardor animi non semper adest; isque cum consedit, omnis illa vis et quasi flamma oratoris exstinguitur. Hanc igitur ob causam videtur Lælii mens spirare etiam in scriptis, Galbæ autem vis occidisse.

XXV. Fuerunt etiam in oratorum numero mediocrium L. et Sp. Mummii, fratres, quorum ex-

stant amborum orationes. Simplex quidem L. et antiquus: Sp. autem nihilo ille quidem ornatior, sed tamen adstrictior: fuit enim doctus ex disciplinâ Stoïcorum. Multæ sunt Sp. Albini orationes. Sunt etiam L. et C. Aureliorum Orestarum, quos aliquo video in numero oratorum fuisse.

P. etiam Popillius cum civis egregius, tum non indisertus fuit. C. vero, filius ejus, disertus. Caiusque Tuditanus cum omni vitâ atque victu excultus atque expolitus, tum ejus elegans est habitum etiam orationis genus. Eodemque in genere est habitus is, qui, injuriâ acceptâ, fregit Ti. Gracchum patientiâ, civis in rebus optimis constantissimus, M. Octavius. At vero M. Æmilius Lepidus, qui est Porcina dictus, iisdem temporibus fere, quibus Galba, sed paulo minor natu, et summus orator est habitus, et fuit, ut apparet ex orationibus, scriptor sane bonus. Hoc in oratore Latino primum mihi videtur et lenitas apparuisse illa Græcorum, et verborum comprehensio, etiam artifex (ut ita dicam) stilus. Hunc studiose duo adolescentes ingeniosissimi, et prope æquales, C. Carbo et Ti. Gracchus, audire soliti sunt; de quibus jam dicendi locus erit, cum de senioribus pauca dixero. Q. enim Pompeius non contemtus orator, temporibus illis, fuit, qui summos honores, homo per se cognitus, sine ullâ commendatione majorum, est adeptus.

Tum L. Crassus multum potuit, non eloquentiâ, sed dicendo tamen; homo, non liberalitate, ut alii, sed ipsâ tristitiâ et severitate popularis; cujus quidem legi tabellariæ M. Antius Briso, tribunus plebis, diu restitit, M. Lepido consule adjuvante; eaque res P. Africano vituperationi fuit, quod ejus auctoritate de sententiâ deductus Briso putabatur. Tum duo Cæpiones multum clientes consilio et linguâ, plus auctoritate tamen et gratiâ, sublevabant. Sed Pompeii sunt scripta nec nimis extenuata, (quamquam veterum est similis) et plena prudentiæ.

XXVI. P. Crassum valde probatum oratorem iisdem fere temporibus accepimus, qui et ingenio valuit, et studio, et habuit quasdam etiam domesticas disciplinas: nam et cum summo illo oratore, Ser. Galbâ, cujus C. filio filiam suam collocaverat, affinitate sese devinxerat; et, cum esset P. Mucii filius, fratremque haberet P. Scævolam, domi jus civile cognoverat. In eo industriam constat summam fuisse, maximamque gratiam, cum et consuleretur plurimum, et diceret. Horum ætatibus adjuncti duo C. Fannii, C. et M. filii, fuerunt; quorum Caii filius, qui consul cum Domitio fuit, unam orationem de sociis et nomine Latino, contra Gracchum, reliquit, sane et bonam et nobilem.

Tum Atticus, Quid ergo? estne ista Fannii? nam varia opinio, pueris nobis, erat: alii a C. Persio, literato homine, scriptam esse aiebant, illo, quem significat valde doctum esse Lucilius: alii multos nobiles, quod quisque potuisset, in illam orationem contulisse. Tum ego, Audivi equidem ista, inquam, de majoribus natu; sed nunquam sum adductus, ut crederem; eamque suspicionem propter hanc causam credo fuisse, quod Fannius in mediocribus oratoribus habitus esset; oratio autem vel optima esset illo quidem tempore orationum omnium. Sed nec ejusmodi est, ut a pluribus confusa videatur, (unus enim sonus est totius orationis, et idem stilus; nec de Persio reticuisset Gracchus, cum et Fannius de Menelao Maratheno, et de cæteris objecisset) præsertim cum Fannius nunquam sit habitus elinguis: nam et causas defensitavit, et tribunatus ejus, arbitrio et auctoritate P. Africani gestus, non obscurus fuit.

Alter autem C. Fannius, M. filius, C. Lælii gener, et moribus et ipso genere dicendi durior. Is, soceri instituto, (quem, quia cooptatus in augurum collegium non erat, non admodum diligebat, præsertim cum ille Q. Scævolam sibi, minorem natu generum, prætulisset: cui tamen Lælius se excusans,

non genero minori dixit se illud, sed majori filiæ, detulisse) is tamen, instituto Lælii, Panætium audiverat. Ejus omnis in dicendo facultas ex historiâ ipsius non ineleganter scriptâ perspici potest; quæ neque nimis est infans, neque perfecte diserta.

Mucius autem augur, quod pro se opus erat, ipse dicebat, ut de pecuniis repetundis contra T. Albucium. Is oratorum in numero non fuit; juris civilis intelligentiâ, atque omni prudentiæ genere, præstitit. L. Cœlius Antipater, scriptor (quemadmodum videtis) fuit, ut temporibus illis, luculentus, juris valde peritus, multorum etiam, ut L. Crassi, magister.

XXVII. Utinam in Ti. Graccho, Caioque Carbone, talis mens ad rempublicam bene gerendam fuisset, quale ingenium ad bene dicendum fuit! profecto nemo his viris gloriâ præstitisset. Sed eorum alter, propter turbulentissimum tribunatum, ad quem, ex invidiâ fœderis Numantini bonis iratus, accesserat, ab ipsâ republicâ est interfectus: alter, propter perpetuam in populari ratione levitatem, morte voluntariâ se a severitate judicum vindicavit. Sed fuit uterque summus orator (atque hoc memoriâ patrum teste dicimus); nam et Carbonis et Gracchi habemus orationes, nondum satis splendidas verbis, sed acutas, prudentiæque plenissimas. Fuit Gracchus diligentiâ Corneliæ matris a puero doctus, et Græcis literis eruditus; nam semper habuit exquisitos e Græciâ magistros, in eis jam adolescens Diophanem Mitylenæum, Græciæ, temporibus illis, disertissimum. Sed et breve tempus ingenii augendi et declarandi fuit. Carbo, quoad vita suppeditavit, est in multis judiciis causisque cognitus. Hunc qui audierant prudentes homines, in quibus familiaris noster L. Gellius, qui se illi contubernalem in consu atu fuisse narrabat, canorum oratorem, et volubilem, et satis acrem, atque eumdem et vehementem, et valde dulcem, et perfacetum, fuisse dicebat: addebat, industrium etiam, et diligentem, et in exercitationibus,

commentationibusque multum operæ solitum esse ponere. Hic optimus, illis temporibus, est patronus habitus; eoque forum tenente, plura fieri judicia cœperunt: nam et quæstiones perpetuæ, hoc adolescente, constitutæ sunt, quæ antea nullæ fuerunt (L. enim Piso, tribunus plebis, legem primus de pecuniis repetundis, Censorino et Manilio consulibus, tulit: ipse etiam Piso et causas egit, et multarum legum aut auctor aut dissuasor fuit; isque et orationes reliquit, quæ jam evanuerunt, et annales, sane exiliter scriptos); et judicia populi, quibus aderat Carbo, jam magis patronum desiderabant, tabellâ datâ: quam legem L. Cassius, Lepido et Mancino consulibus, tulit.

XXVIII. Vester etiam D. Brutus, M. filius, ut ex familiari ejus L. Attio poëtâ sum audire solitus, et dicere non inculte solebat, et erat, cum literis Latinis, tum etiam Græcis, ut temporibus illis, eruditus. Quæ tribuebat idem Attius etiam Q. Maximo, L. Pauli nepoti: et vero, ante Maximum, illum Scipionem, quo duce privato Ti. Gracchus occisus esset, cum omnibus in rebus vehementem, tum acrem aiebat in dicendo fuisse.

Tum etiam P. Lentulus ille princeps, ad rempublicam duntaxat quod opus esset, satis habuisse eloquentiæ dicitur. Iisdemque temporibus L. Furius Philus perbene Latine loqui putabatur, literatiusque quam cæteri. P. Scævola valde prudenter et acute, paulo etiam copiosius; nec multo minus prudenter M. Manilius. Appii Claudii volubilis, sed paulo fervidior, erat oratio. In aliquo numero etiam M. Fulvius Flaccus, et C. Cato, Africani sororis filius, mediocres oratores; etsi Flacci scripta sunt, sed ut studiosi literarum. Flacci autem æmulus P. Decius fuit, non infans ille quidem, sed, ut vitâ, sic oratione etiam, turbulentus.

M. Drusus, C. F. qui in tribunatu C. Gracchum, collegam, iterum tribunum, [fregit,] vir et oratione

gravis, et auctoritate; eique proxime adjunctus C. Drusus frater fuit. Tuus etiam gentilis, Brute, M. Pennus, facile agitavit in tribunatu C. Gracchum, paulum ætate antecedens. Fuit enim, M. Lepido et L. Oreste consulibus, quæstor Gracchus, tribunus Pennus, illius M. filius, qui cum Q. Ælio consul fuit: sed omnia is summa sperans, ædilicius est mortuus. Nam de T. Flaminino, quem ipse vidi, nihil accepi, nisi Latine diligenter locutum.

XXIX. Iis adjuncti sunt C. Curio, M. Scaurus, P. Rutilius, C. Gracchus. De Scauro et Rutilio breviter licet dicere, quorum neuter summi oratoris habuit laudem; et uterque in multis causis versatus erat. In quibusdam laudandis viris, etiamsi maximi ingenii non essent, probabilis tamen industria; quamquam iis quidem non omnino ingenium, sed oratorium ingenium, defuit. Neque enim refert videre, quid dicendum sit, nisi id queas solute et suaviter dicere. Ne id quidem satis est, nisi id, quod dicitur, sit voce, vultu, motuque, conditius. Quid dicam opus esse doctrinâ? sine quâ, etiam si quid bene dicitur adjuvante naturâ, tamen id, quia fortuito fit, semper paratum esse non potest. In Scauri oratione, sapientis hominis et recti, gravitas summa, et naturalis quædam inerat auctoritas, non ut causam, sed ut testimonium, dicere putares, cum pro reo diceret. Hoc dicendi genus ad patrocinia mediocriter aptum videbatur; ad senatoriam vero sententiam, cujus erat ille princeps, vel maxime: significabat enim, non prudentiam solum, sed, quod maxime rem continebat, fidem. Habebat hoc a naturâ ipsâ, quod a doctrinâ non facile posset: quamquam hujus quoque ipsius rei, quemadmodum scis, præcepta sunt. Hujus et orationes sunt, et tres ad L. Fufidium libri, scripti de vitâ ipsius actâ, sane utiles, quos nemo legit: at Cyri vitam et disciplinam legunt, præclaram illam quidem, sed neque tam rebus nostris aptam,

nec tamen Scauri laudibus anteponendam. Ipse etiam Fufidius in aliquo patronorum numero fuit.

XXX. Rutilius autem in quodam tristi et severo genere dicendi versatus est; et uterque naturâ vehemens, et acer. Itaque, cum unâ consulatum petivissent, non ille solum, qui repulsam tulerat, accusavit ambitûs designatum competitorem, sed Scaurus etiam, absolutus, Rutilium in judicium vocavit: multâque operâ, multâque industriâ Rutilius fuit; quæ erat propterea gratior, quod idem magnum munus de jure respondendi sustinebat. Sunt ejus orationes jejunæ: multa præclara de jure: doctus vir, et Græcis literis eruditus, Panætii auditor, prope perfectus in Stoïcis; quorum peracutum et artis plenum orationis genus, sed tamen exile, nec satis populari assensioni accommodatum. Itaque illa, quæ propria est hujus disciplinæ, philosophorum de se ipsorum opinio, firma in hoc viro et stabilis inventa est. Qui cum innocentissimus in judicium vocatus esset, (quo judicio convulsam penitus scimus esse rempublicam) cum essent eo tempore eloquentissimi viri L. Crassus et M. Antonius consulares, eorum adhibere neutrum voluit: dixit ipse pro sese; et pauca C. Cotta, quod sororis erat filius, et is quidem tamen ut orator; quamquam erat admodum adolescens. Sed Q. Mucius enucleate ille quidem et polite, ut solebat, nequâquam autem eâ vi atque copiâ, quam genus illud judicii, et magnitudo causæ, postulabat. Habemus igitur in Stoïcis oratoribus Rutilium, Scaurum in antiquis: utrumque tamen laudemus, quoniam per illos ne hæc quidem in civitate genera hac oratoriâ laude caruerunt. Volo enim, ut in scenâ, sic etiam in foro, non eos modo laudari, qui celeri motu et difficili utantur, sed eos etiam, quos statarios appellant, quorum sit illa simplex in agendo veritas, non molesta.

XXXI. Et, quoniam Stoïcorum est facta mentio,

Q. Ælius Tubero fuit illo tempore, L. Pauli nepos, nullo in oratorum numero, sed vitâ severus, et congruens cum eâ disciplinâ, quam colebat; paulo etiam durior; qui quidem in triumviratu judicaverit contra P. Africani, avunculi sui, testimonium, vacationem augures, quo minus judiciis operam darent, non habere: sed, ut vitâ, sic oratione durus, incultus, horridus: itaque honoribus majorum respondere non potuit. Fuit autem constans civis, et fortis, et in primis Graccho molestus; quod indicat Gracchi in eum oratio: sunt etiam, in Gracchum, Tuberonis. Is fuit mediocris in dicendo, doctissimus in disputando.

Tum Brutus, Quam hoc idem in nostris contingere intelligo, quod in Græcis! ut omnes fere Stoïci, prudentissimi in disserendo sint, et id arte faciant, sintque architecti pæne verborum; iidem, traducti a disputando ad dicendum, inopes reperiantur. Unum excipio Catonem, in quo, perfectissimo Stoïco, summam eloquentiam non desiderem; quam exiguam in Fannio, ne in Rutilio quidem magnam, in Tuberone nullam, video fuisse. Et ego, Non, inquam, Brute, sine causâ; propterea quod istorum in dialecticis omnis cura consumitur; vagum illud orationis, et fusum, et multiplex, non adhibetur genus. Tuus autem avunculus (quemadmodum scis) habet a Stoïcis id, quod ab illis petendum fuit: sed dicere didicit a dicendi magistris, eorumque more se exercuit. Quod si omnia a philosophis essent petenda, Peripateticorum institutis commodius fingeretur oratio. Quo magis tuum, Brute, judicium probo, qui eorum [id est, ex vetere Academiâ] philosophorum sectam secutus es, quorum in doctrinâ atque præceptis disserendi ratio conjungitur cum suavitate dicendi et copiâ: quamquam ea ipsa Peripateticorum Academicorumque consuetudo in ratione dicendi talis est, ut nec perficere oratorem possit ipsa per sese,

nec sine eâ orator esse perfectus. Nam, ut Stoïcorum adstrictior est oratio, aliquantoque contractior, quam aures populi requirunt; sic illorum liberior et latior, quam patitur consuetudo judiciorum et fori. Quis enim uberior in dicendo Platone? Jovem, aiunt philosophi, si Græce loquatur, sic loqui. Quis Aristotele nervosior, Theophrasto dulcior? Lectitavisse Platonem studiose, audivisse etiam, Demosthenes dicitur: idque apparet ex genere et granditate verborum: dicit etiam in quâdam epistolâ hoc ipse de sese. Sed et hujus oratio, in philosophiam translata, pugnacior (ut ita dicam) videtur, et illorum in judicia, pacatior.

XXXII. Nunc reliquorum oratorum ætates, si placet, et gradus persequamur. Nobis vero, inquit Atticus, et vehementer quidem, ut pro Bruto etiam respondeam. Curio fuit igitur ejusdem ætatis fere, sane illustris orator, cujus de ingenio ex orationibus ejus existimari potest. Sunt enim et aliæ, et, pro Ser. Fulvio de incestu, nobilis oratio. Nobis quidem pueris, omnium optima putabatur, quæ vix jam comparet in hac turbâ novorum voluminum. Præclare, inquit Brutus, teneo, qui istam turbam voluminum effecerit. Et ego, inquam, intelligo, Brute, quem dicas. Certe enim et boni aliquid attulimus juventuti, magnificentius, quam fuerat, genus dicendi, et ornatius: et nocuimus fortasse, quod veteres orationes, post nostras, non a me quidem (meis enim illas antepono), sed a plerisque, legi sunt desitæ. Enumera, inquit, me in plerisque: quamquam video mihi multa legenda, jam te auctore, quæ antea contemnebam.

Atqui hæc, inquam, de incestu laudata oratio puerilis est locis multis: de amore, de tormentis, de rumore, loci sane inanes; verumtamen, nondum tritis nostrorum hominum auribus, nec eruditâ civitate, tolerabiles. Scripsit etiam alia nonnulla, et mul-

ta dixit, et illustria, et in numero patronorum fuit; ut eum mirer, cum et vita suppeditavisset, et splendor ei non defuisset, consulem non fuisse.

XXXIII. Sed ecce in manibus vir, et præstantissimo ingenio, et flagranti studio, et doctus a puero, C. Gracchus. Noli enim putare, quemquam, Brute, pleniorem et uberiorem ad dicendum fuisse. Et ille, Sic prorsus, inquit, existimo; atque istum, de superioribus, pæne solum lego. Immo plane, inquam, Brute, legas, censeo. Damnum enim, illius immaturo interitu, res Romanæ Latinæque literæ fecerunt. Utinam non tam fratri pietatem, quam patriæ, præstare voluisset! Quam ille facile, tali ingenio, diutius si vixisset, vel paternam esset vel avitam gloriam consecutus! Eloquentiâ quidem nescio an habuisset parem neminem. Grandis est verbis, sapiens sententiis, genere toto gravis: manus extrema non accessit operibus ejus: præclare inchoata multa, perfecta non plane. Legendus, inquam, est hic orator, Brute, si quisquam alius, juventuti. Non enim solum acuere, sed etiam alere, ingenium potest.

Huic successit ætati C. Galba, Servii illius eloquentissimi viri filius, P. Crassi eloquentis et jurisperiti gener. Laudabant hunc patres nostri; favebant etiam propter patris memoriam; sed cecidit in cursu. Nam rogatione Mamiliâ, Jugurthinæ conjurationis invidiâ, cum pro sese ipse dixisset, oppressus est. Exstat ejus peroratio, qui epilogus dicitur; qui tanto in honore, pueris nobis, erat, ut eum etiam edisceremus. Hic, qui in collegio sacerdotum esset, primus post Romam conditam judicio publico est condemnatus.

XXXIV. P. Scipio, qui est in consulatu mortuus, non multum ille quidem nec sæpe dicebat: sed et Latine loquendo cuivis erat par; et omnes sale facetiisque superabat. Ejus collega, L. Bestia, bonis initiis orsus tribunatûs (nam P. Popillium, vi C. Gracchi expulsum, suâ rogatione restituit), vir et acer, et

non indisertus, tristes exitus habuit consulatûs. Nam, invidiosâ lege Mamiliâ, [quæstio] C. Galbam sacerdotem, et quatuor consulares, L. Bestiam, C. Catonem, Sp. Albinum, civemque præstantissimum L. Opimium, Gracchi interfectorem, (a populo absolutum, cum is contra populi studium stetisset) Gracchani judices sustulerunt.

Hujus dissimilis in tribunatu, reliquâque omni vitâ, civis improbus, C. Licinius Nerva, non indisertus fuit. C. Fimbria temporibus iisdem fere, sed longius ætate provectus, habitus est sane (ut ita dicam) luculentus patronus, asper, maledicus, genere toto paulo fervidior atque commotior; diligentiâ tamen, et virtute animi, atque vitâ, bonus auctor in senatu. Idem tolerabilis patronus, nec rudis in jure civili, et, cum virtute, tum etiam ipso orationis genere, liber: cujus orationes pueri legebamus, quas jam reperire vix possumus.

Atque etiam ingenio, et sermone eleganti, valetudine incommodâ, C. Sextius Calvinus fuit; qui etsi, cum remiserant dolores pedum, non deerat in causis, tamen id non sæpe faciebat. Itaque consilio ejus, cum volebant, homines utebantur; patrocinio, cum licebat.

Iisdem temporibus M. Brutus, in quo magnum fuit, Brute, dedecus generi vestro; qui, cum tanto nomine esset, patremque optimum virum habuisset et juris peritissimum, accusationem factitaverit, ut Athenis Lycurgus. Is magistratus non petivit; sed fuit accusator vehemens, et molestus, ut facile cerneres naturale quoddam stirpis bonum degeneravisse vitio depravatæ voluntatis. Atque eodem tempore accusator de plebe L. Cæsulenus fuit, quem ego audivi jam senem, cum ab L. Sabellio multam lege Aquilliâ de [injuriâ] petivisset. Non fecissem hominis pæne infimi mentionem, nisi judicarem, qui suspiciosius aut criminosius diceret, audivisse me neminem.

XXXV. Doctus etiam Græcis T. Albucius, vel

potius, pæne Græcus. Loquor, ut opinor; sed licet ex orationibus judicare. Fuit autem Athenis adolescens; perfectus Epicureus evaserat, minime aptum ad dicendum genus.

Jam Q. Catulus, non antiquo illo more, sed hoc nostro (nisi quid fieri potest perfectius) eruditus; multæ literæ, summa, non vitæ solum atque naturæ, sed orationis etiam, comitas; incorrupta quædam Latini sermonis integritas; quæ perspici cum ex orationibus ejus potest, tum facillime ex eo libro, quem, de consulatu et de rebus gestis suis conscriptum molli et Xenophonteo genere sermonis, misit ad A. Furium poëtam, familiarem suum; qui liber nihilo notior est, quam illi tres, de quibus ante dixi, Scauri libri.

Tum Brutus, Mihi quidem nec iste notus est, nec illi: sed nec mea culpa est; nunquam enim in manus inciderunt. Nunc autem et a te sumam, et conquiram ista posthac curiosius. Fuit igitur in Catulo sermo Latinus; quæ laus dicendi non mediocris ab oratoribus plerisque neglecta est: nam de sono vocis, et suavitate appellandarum literarum, quoniam filium cognovisti, noli exspectare quid dicam: quamquam filius quidem non fuit in oratorum numero; sed non deerat ei tamen, in sententiâ dicendâ, cum prudentia, tum elegans quoddam et eruditum orationis genus. Nec habitus est tamen pater ipse Catulus princeps in numero patronorum: sed erat talis, ut, cum quosdam audires, qui tum erant præstantes, videretur esse inferior: cum autem ipsum audires, sine comparatione, non modo contentus esses, sed melius non quæreres.

Q. Metellus Numidicus, et ejus collega M. Silanus, dicebant de republicâ, quod esset illis viris et consulari dignitati satis. M. Aurelius Scaurus non sæpe dicebat, sed polite; Latine vero in primis est eleganter locutus. Quæ laus eadem in A. Albino bene loquendi fuit. Nam flamen Albinus etiam in

numero est habitus disertorum. Q. etiam Cæpio, vir acer et fortis, cui fortuna belli crimini, invidia populi calamitati fuit.

XXXVI. Tum etiam C. et L. Memmii fuerunt oratores mediocres, accusatores acres, atque acerbi: itaque in judicium capitis multos vocaverunt, pro reis non sæpe dixerunt. Sp. Thorius satis valuit in populari genere dicendi, is, qui agrum publicum, vitiosâ et inutili lege, vectigali levavit. M. Marcellus, Æsernini pater, non ille quidem in patronis, sed et in promtis tamen, et non inexercitatis ad dicendum, fuit, ut filius ejus, P. Lentulus.

L. etiam Cotta, prætorius, in mediocrium oratorum numero, dicendi non ita multum laude processerat; sed, de industriâ, cum verbis, tum etiam ipso sono quasi subrustico, prosequebatur atque imitabatur antiquitatem.

Atque ego et in hoc ipso Cottâ, et in aliis pluribus, intelligo, me non ita disertos homines et retulisse in oratorum numerum, et relaturum. Est enim propositum colligere eos, qui hoc munere in civitate functi sint, ut tenerent oratorum locum; quorum quidem quæ fuerit adscensio, et quam in omnibus rebus difficilis optimi perfectio atque absolutio, ex eo quod dicam, existimari potest. Quam multi enim jam oratores commemorati sunt, et quam diu in eorum enumeratione versamur, cum tamen spisse atque vix, ut dudum ad Demosthenem et Hyperidem, sic nunc ad Antonium Crassumque pervenimus! Nam ego sic existimo, hos oratores fuisse maximos, et in his primum cum Græcorum gloriâ Latine dicendi copiam æquatam.

XXXVII. Omnia veniebant Antonio in mentem: eaque, suo quæque loco, ubi plurimum proficere et valere possent, (ut ab imperatore equites, pedites, levis armatura) sic ab illo in maxime opportunis orationis partibus collocabantur. Erat memoria summa, nulla meditationis suspicio: imparatus sem-

per aggredi ad dicendum videbatur: sed ita erat paratus, ut judices, illo dicente, nonnunquam viderentur non satis parati ad cavendum fuisse. Verba ipsa, non illa quidem elegantissimo sermone; itaque diligenter loquendi laude caruit: neque tamen est admodum inquinate locutus: sed illa, quæ proprie laus oratoris est, in verbis (nam ipsum Latine loqui, est illud quidem, ut paulo ante dixi, in magnâ laude ponendum; sed non tam suâ sponte, quam quod est a plerisque neglectum: non enim tam præclarum est scire Latine, quam turpe nescire; neque tam id mihi oratoris boni, quam civis Romani proprium videtur:) sed tamen Antonius in verbis et eligendis (neque id ipsum tam leporis causâ, quam ponderis), et collocandis, et comprehensione devinciendis, nihil non ad rationem, et tamquam ad artem, dirigebat: verum multo magis hoc idem in sententiarum ornamentis et conformationibus. Quo genere quia præstat omnibus Demosthenes, idcirco a doctis oratorum est princeps judicatus. Σχηματα enim quæ vocant Græci, ea maxime ornant oratorem; eaque non tam in verbis pingendis habent pondus, quam in illuminandis sententiis.

XXXVIII. Sed, cum hæc magna in Antonio, tum actio singularis; quæ si partienda est in gestum atque vocem; gestus erat non verba exprimens, sed cum sententiis congruens: manus, humeri, latera, supplosio pedis, status, incessus, omnisque motus cum verbis sententiisque consentiens; vox permanens, verum subrauca naturâ. Sed hoc vitium huic uni in bonum convertebat. Habebat enim flebile quiddam in questionibus, aptumque cum ad fidem faciendam, tum ad misericordiam commovendam; ut verum videretur in hoc illud, quod Demosthenem ferunt ei, qui quæsivisset, quid primum esset in dicendo, actionem; quid secundum, idem, et idem tertium, respondisse. Nulla res magis penetrat in ani-

mos, eosque fingit, format, flectit; talesque oratores videri facit, quales ipsi se videri volunt.

Huic alii parem esse dicebant, alii anteponebant, L. Crassum. Illud quidem certe omnes ita judicabant, neminem esse, qui, horum alterutro patrono, cujusquam ingenium requireret. Equidem, quamquam Antonio tantum tribuo, quantum supra dixi, tamen Crasso nihil statuo fieri potuisse perfectius. Erat summa gravitas: erat cum gravitate junctus facetiarum et urbanitatis oratorius, non scurrilis, lepos: Latine loquendi accurata, et sine molestiâ diligens, elegantia: in disserendo mira explicatio: cum de jure civili, cum de æquo et bono disputaretur, argumentorum et similitudinum copia.

XXXIX. Nam, ut Antonius, conjecturâ movendâ, aut sedandâ suspicione aut excitandâ, incredibilem vim habebat; sic in interpretando, in definiendo, in explicandâ æquitate, nihil erat Crasso copiosius: idque cum sæpe alias, tum apud centumviros in M' Curii causâ cognitum est. Ita enim multa tum contra scriptum pro æquo et bono dixit, ut hominem acutissimum, Q. Scævolam, et in jure, in quo illa causa vertebatur, paratissimum, obrueret argumentorum exemplorumque copiâ: atque ita tum ab his patronis æqualibus, etiam consularibus, causa illa dicta est, cum uterque ex contrariâ parte jus civile defenderet, ut eloquentium jurisperitissimus Crassus, jurisperitorum eloquentissimus Scævola, putaretur; qui quidem cum peracutus esset ad excogitandum, quid in jure aut in æquo verum aut esset, aut non esset, tum verbis erat ad rem cum summâ brevitate mirabiliter aptus. Quare sit nobis orator in hoc interpretandi, explanandique, et disserendi genere mirabilis, sic ut simile nihil viderim: in augendo, in ornando, in refellendo, magis existimator metuendus quam admirandus orator. Verum ad Crassum revertamur.

XL. Tum Brutus, Etsi satis, inquit, mihi videbar habere cognitum Scævolam ex iis rebus, quas audiebam sæpe ex C. Rutilio, quo utebatur propter familiaritatem Scævolæ nostri, tamen ista mihi ejus dicendi tanta laus nota non erat. Itaque cepi voluptatem, tam ornatum virum, tamque excellens ingenium, fuisse in nostrâ republicâ.

Hîc ego, Noli, inquam, Brute, existimare, his duobus quidquam fuisse in nostrâ civitate præstantius: nam, ut paulo ante dixi, consultorum alterum disertissimum, disertorum alterum consultissimum fuisse; sic in reliquis rebus ita dissimiles erant inter sese, statuere ut tamen non posses, utrius te malles similiorem. Crassus erat elegantium parcissimus, Scævola parcorum elegantissimus. Crassus in summâ comitate habebat etiam severitatis satis; Scævolæ, multâ in severitate, non deerat tamen comitas. Licet omnia hoc modo: sed vereor, ne fingi videantur hæc, ut dicantur a me quodam modo; res se tamen sic habet. Cum omnis virtus sit, ut vestra, Brute, vetus Academia dixit, mediocritas; uterque horum medium quiddam volebat sequi: sed ita cadebat, ut alter ex alterius laude partem, uterque autem suam totam haberet.

Tum Brutus, Cum ex tuâ oratione mihi videor, inquit, bene Crassum et Scævolam cognovisse, tum de te et de Ser. Sulpicio cogitans, esse quamdam vobis cum illis similitudinem judico. Quonam, inquam, istuc modo? Quia mihi et tu videris, inquit, tantum juris civilis scire voluisse, quantum satis esset oratori; et Servius eloquentiæ tantum assumsisse, ut jus civile facile possit tueri: ætatesque vestræ, ut illorum, nihil, aut non fere multum, differunt.

XLI. Et ego, De me, inquam, dicere nihil est necesse: de Servio autem et tu probe dicis, et ego dicam, quod sentio. Non enim facile quem dixerim plus studii, quam illum, et ad dicendum, et ad omnes bonarum rerum disciplinas, adhibuisse: nam et

in iisdem exercitationibus, ineunte ætate, fuimus; et postea unâ Rhodum ille etiam profectus est, quo melior esset et doctior: et, inde ut rediit, videtur mihi in secundâ arte primus esse maluisse, quam in primâ secundus. Atque haud scio, an par principibus esse potuisset: sed fortasse maluit (id quod est adeptus) longe omnium, non ejusdem modo ætatis, sed eorum etiam qui fuissent, in jure civili esse princeps.

Hîc Brutus, Ai'n' tu? inquit. Etiamne Q. Scævolæ Servium nostrum anteponis? Sic enim, inquam, Brute, existimo, juris civilis magnum usum et apud Scævolam, et apud multos, fuisse: artem, in hoc uno: quod nunquam effecisset ipsius juris scientia, nisi eam præterea didicisset artem, quæ doceret rem universam tribuere in partes, latentem explicare definiendo, obscuram explanare interpretando; ambigua primum videre, deinde distinguere; postremo habere regulam, quâ vera et falsa judicarentur, et quæ, quibus positis, essent, quæque non essent, consequentia. Hic enim attulit hanc artem omnium artium maximam, quasi lucem, ad ea quæ confuse ab aliis aut respondebantur, aut agebantur.

XLII. Dialecticam mihi videris dicere, inquit. Recte, inquam, intelligis: sed adjunxit etiam et literarum scientiam, et loquendi elegantiam, quæ ex scriptis ejus, quorum similia nulla sunt, facillime perspici potest. Cumque discendi causâ duobus peritissimis operam dedisset, L. Lucilio Balbo, C. Aquillio Gallo; Galli, hominis acuti et exercitati, promtam et paratam in agendo et in respondendo celeritatem subtilitate diligentiâque superavit: Balbi, docti et eruditi hominis, in utrâque re consideratam tarditatem vicit, expediendis conficiendisque rebus: sic et habet, quod uterque eorum habuit; et explevit, quod utrique defuit. Itaque, ut Crassus mihi videtur sapientius fecisse, quam Scævola: (hic enim causas studiose recipiebat, in quibus a Crasso supera-

batur; ille se consuli nolebat, ne quâ in re inferior esset, quam Scævola); sic Servius sapientissime. Cum enim duæ civiles artes ac forenses plurimum et laudis haberent et gratiæ; perfecit, ut alterâ præstaret omnibus, ex alterâ tantum assumeret, quantum esset, et ad tuendum jus civile, et ad obtinendam consularem dignitatem, satis.

Tum Brutus, Ita prorsus, inquit, et antea putabam. Audivi enim nuper eum studiose et frequenter Sami, cum ex eo jus nostrum pontificium, quâ ex parte cum jure civili conjunctum esset, vellem cognoscere; et nunc meum judicium multo magis confirmo testimonio et judicio tuo: simul illud gaudeo, quod et æqualitas vestra, et pares honorum gradus, et artium studiorumque quasi finitima vicinitas, tantum abest ab obtrectatione invidiâque, quæ solet lacerare plerosque, uti ea non modo non exulcerare vestram gratiam, sed etiam conciliare, videatur. Quali enim te erga illum perspicio, tali illum in te voluntate judicioque cognovi. Itaque doleo, et illius consilio, et tuâ voce, populum Romanum carere tam diu: quod cum per se dolendum est, tum multo magis consideranti, ad quos ista, non translata sint, sed nescio quo pacto devenerint.

Hîc Atticus, Dixeram, inquit, a principio, de republicâ ut sileremus: itaque faciamus: nam, si isto modo volumus singulas res desiderare, non modo querendi, sed ne lugendi quidem finem reperiemus.

XLIII. Pergamus ergo, inquam, ad reliqua, et institutum ordinem persequamur. Paratus igitur veniebat Crassus; exspectabatur; audiebatur. A principio statim (quod erat apud eum semper accuratum), exspectatione dignus videbatur: non multa jactatio corporis, non inclinatio vocis; nulla inambulatio; non crebra supplosio pedis: vehemens, et interdum irata, et plena justi doloris oratio; multæ, et cum gravitate, facetiæ: quodque difficile est, idem et perornatus et perbrevis. Jam in altercando invenit pa-

rem neminem: versatus est in omni fere genere causarum: mature in locum principem oratorum venit. Accusavit C. Carbonem, eloquentissimum hominem, admodum adolescens: summam ingenii non laudem modo, sed etiam admirationem, est consecutus. Defendit postea Liciniam virginem, cum annos XXVII. natus esset: in eâ ipsâ causâ fuit eloquentissimus; orationisque ejus scriptas quasdam partes reliquit. Voluit, adolescens, in coloniâ Narbonensi causæ popularis aliquid attingere, eamque coloniam (ut fecit) ipse deducere. Exstat in eam legem senior, ut ita dicam, quam illa ætas ferebat, oratio. Multæ deinde causæ; sed ita tacitus tribunatus, ut, nisi in eo magistratu cœnavisset apud præconem Granium, idque nobis narravisset Lucilius, tribunum plebis nesciremus fuisse.

Ita prorsus, inquit Brutus: sed ne de Scævolæ quidem tribunatu quidquam audivisse videor; et eum collegam Crassi credo fuisse. Omnibus quidem aliis, inquam, in magistratibus, sed tribunus anno post fuit; eoque in Rostris sedente, suasit Serviliam legem Crassus. Nam censuram sine Scævolâ gessit. Eum enim magistratum nemo unquam Scævolarum petivit. Sed hæc Crassi cum edita oratio est, quam te sæpe legisse certo scio, quatuor et triginta tum habebat annos, totidemque annis mihi ætate præstabat. His enim consulibus eam legem suasit, quibus nati sumus, cum ipse esset Q. Cæpione consule natus, et C. Lælio, triennio ipso minor, quam Antonius: quod idcirco posui, ut, dicendi Latine prima maturitas in quâ ætate exstitisset, posset notari; et intelligeretur jam ad summum pæne esse perductam, ut eo nihil ferme quisquam addere posset, nisi qui a philosophiâ, a jure civili, ab historiâ, fuisset instructior.

XLIV. Erit, inquit M. Brutus, aut jam est iste, quem expectas. Nescio, inquam. Sed est etiam L. Crassi in consulatu, pro Q. Cæpione, defensione

junctâ, non brevis, ut laudatio, ut oratio autem, brevis, postrema censoris oratio, quâ anno duodequinquagesimo usus est. In his omnibus inest quidam sine ullo fuco veritatis color. Quinetiam comprehensio, et ambitus ille verborum (si sic periodum appellari placet) erat apud illum contractus et brevis; et in membra quædam, quæ Κωλα Græci vocant, dispertiebat orationem lubentius.

Hoc loco Brutus, Quandoquidem tu istos oratores, inquit, tantopere laudas; vellem aliquid Antonio, præter illum de ratione dicendi sane exilem libellum, plura Crasso, libuisset scribere: cum enim omnibus memoriam sui, tum etiam disciplinam dicendi nobis reliquissent. Nam Scævolæ dicendi elegantiam satis ex iis orationibus, quas reliquit, habemus cognitam. Et ego, Mihi quidem a pueritiâ quasi magistra fuit, inquam, illa in legem Cæpionis oratio; in quâ et auctoritas ornatur senatûs, quo pro ordine illa dicuntur, et invidia concitatur in judicum et in accusatorum factionem, contra quorum potentiam populariter tum dicendum fuit. Multa in illâ oratione graviter, multa leniter, multa aspere, multa facete, dicta sunt; plura etiam dicta, quam scripta, quod ex quibusdam capitibus expositis, nec explicatis, intelligi potest. Ipsa illa censoria contra Cn. Domitium collegam non est oratio, sed quasi capita rerum, et orationis commentarium paulo plenius. Nulla est enim altercatio clamoribus unquam habita majoribus. Et vero fuit in hoc et popularis dictio excellens: Antonii genus dicendi multo aptius judiciis, quam concionibus.

XLV. Hoc loco ipsum Domitium non relinquo: nam etsi non fuit in oratorum numero, tamen pono, satis in eo fuisse orationis atque ingenii, quo et magistratûs personam, et consularem dignitatem, tueretur: quod idem de C. Cœlio dixerim, industriam in eo summam fuisse, summasque virtutes, eloquentiæ tantum, quod esset, in rebus privatis, amicis ejus, in

republicâ, ipsius dignitati, satis. Eodem tempore M. Herennius in mediocribus oratoribus, Latine et diligenter loquentibus, numeratus est: qui tamen summâ nobilitate hominem, cognatione, sodalitate, collegio, summâ etiam eloquentiâ, L. Philippum, in consulatûs petitione superavit. Eodem tempore C. Clodius, etsi, propter summam nobilitatem et singularem potentiam, magnus erat, tamen etiam eloquentiæ quamdam mediocritatem afferebat. Ejusdem fere temporis fuit eques Romanus C. Titius, qui, meo judicio, eo pervenisse videtur, quo potuit fere Latinus orator, sine Græcis literis, et sine multo usu, pervenire. Hujus orationes tantum argutiarum, tantum exemplorum, tantum urbanitatis habent, ut pæne Attico stilo scriptæ esse videantur. Easdem argutias in tragœdias, satis quidem ille acute, sed parum tragice, transtulit. Quem studebat imitari L. Afranius poëta, homo perargutus, in fabulis quidem etiam, ut scitis, disertus. Fuit etiam Q. Rubrius Varro, qui a senatu hostis cum C. Mario judicatus est, acer et vehemens accusator. In eo genere sane probabilis, doctus autem Græcis literis, propinquus noster, factus ad dicendum, M. Gratidius, M. Antonii perfamiliaris, cujus præfectus cum esset in Ciliciâ, est interfectus; qui accusavit C. Fimbriam, M. Marii Gratidiani pater.

XLVI. Atque etiam apud socios et Latinos, oratores habiti sunt Q. Vettius Vettianus, e Marsis, quem ipse cognovi, prudens vir, et in dicendo brevis: Q. et D. Valerii Sorani, vicini et familiares mei, non tam in dicendo admirabiles, quam docti et Græcis literis et Latinis: C. Rusticellus Bononiensis, is quidem et exercitatus, et naturâ volubilis. Omnium autem eloquentissimus extra hanc urbem T. Betucius Barrus Asculanus, cujus sunt aliquot orationes Asculi habitæ: illa Romæ contra Cæpionem, nobilis sane, cui orationi Cæpionis ore respondit Ælius; qui scriptitavit orationes multas, orator ipse nunquam

fuit. Apud majores autem nostros video disertissimum habitum ex Latio L. Papirium Fregellanum, Ti. Gracchi, P. F. fere ætate: ejus etiam oratio est pro Fregellanis, coloniisque Latinis, habita in senatu.

Tum Brutus, Quid tu igitur, inquit, tribuis istis externis quasi oratoribus? Quid censes, inquam, nisi idem, quod urbanis, præter unum, quod non est eorum urbanitate quâdam quasi colorata oratio? Et Brutus, Qui est, inquit, iste tandem urbanitatis color? Nescio, inquam: tantum esse quemdam scio. Id tu, Brute, jam intelliges, cum in Galliam veneris. Audies tu quidem etiam verba quædam non trita Romæ: sed hæc mutari, dediscique possunt: illud est majus, quod in vocibus nostrorum oratorum recinit quiddam et resonat urbanius: nec hoc in oratoribus modo apparet, sed etiam in cæteris. Ego memini T. Tincam Placentinum, hominem facetissimum, cum familiari nostro Q. Granio præcone dicacitate certare. Eon', inquit Brutus, de quo multa Lucilius? Isto ipso: sed Tincam, non minus multa ridicule dicentem, Granius obruebat nescio quo sapore vernaculo; ut ego jam non mirer, illud Theophrasto accidisse, quod dicitur, cum percontaretur ex aniculâ quâdam, quanti aliquid venderet; et respondisset illa, atque addidisset, "Hospes, non pote minoris:" tulisse eum moleste, se non effugere hospitis speciem, cum ætatem ageret Athenis, optimeque loqueretur. Omnino, sicut opinor, in nostris est quidam urbanorum, sicut illic Atticorum, sonus: sed domum redeamus; id est, ad nostros revertamur.

XLVII. Duobus igitur summis, Crasso et Antonio, L. Philippus proximus accedebat, sed longo intervallo tamen proximus. Itaque eum, etsi nemo intercedebat, qui se illi anteferret, neque secundum tamen, neque tertium dixerim. Nec enim in quadrigis eum secundum numeraverim, aut tertium, qui vix e carceribus exierit, cum palmam jam primus acceperit; nec in oratoribus, qui tantum absit a pri-

mo, vix ut in eodem curriculo esse videatur. Sed tamen erant ea in Philippo, quæ, qui sine comparatione illorum spectaret, satis magna diceret; summa libertas in oratione, multæ facetiæ: satis creber in reperiendis, solutus in explicandis sententiis: erat etiam in primis, ut temporibus illis, Græcis doctrinis institutus; in altercando cum aliquo aculeo et maledicto facetus. Horum ætati prope conjunctus L. Gellius non tam vendibilis orator, quam ut nescires, quid ei deesset: nec enim erat indoctus, nec tardus ad excogitandum, nec Romanarum rerum immemor, et verbis solutus satis; sed in magnos oratores inciderat ejus ætas: multam tamen operam amicis et utilem præbuit; atque ita diu vixit, ut multarum ætatum oratoribus implicaretur, multum etiam in causis versaretur.

Iisdem fere temporibus D. Brutus, is, qui consul cum Mamerco fuit, homo et Græcis doctus literis et Latinis. Dicebat etiam L. Scipio non imperite; Cn. que Pompeius, Sex. F. aliquem numerum obtinebat; nam Sex. frater ejus præstantissimum ingenium contulerat ad summam juris civilis, et ad perfectam geometriæ et rerum Stoïcarum scientiam. Item in jure, et ante hos M. Brutus, et paulo post eum C. Bilienus, homo per se magnus, prope simili ratione summus evaserat: qui consul factus esset, nisi in Marianos consulatus, et in eas petitionis angustias, incidisset. Cn. autem Octavii eloquentia, quæ fuerat ante consulatum ignorata, in consulatu multis concionibus est vehementer probata. Sed ab eis, qui tantum in dicentium numero, non in oratorum fuerunt, jam ad oratores revertamur. Censeo, inquit Atticus: eloquentes enim videbare, non sedulos, velle conquirere.

XLVIII. Festivitate igitur, et facetiis, inquam, C. Julius, L. F. et superioribus et æqualibus suis omnibus præstitit; oratorque fuit minime ille quidem vehemens; sed nemo unquam urbanitate, nemo

lepore, nemo suavitate conditior. Sunt ejus aliquot orationes, ex quibus, sicut ex ejusdem tragœdiis, lenitas ejus sine nervis perspici potest.

Ejus æqualis P. Cethegus, cui de republicâ satis suppeditabat oratio: totam enim tenebat eam, penitusque cognôrat: itaque in senatu consularium auctoritatem assequebatur: sed in causis publicis nihil, in privatis satis veterator videbatur. Erat in privatis causis Q. Lucretius Vespillo et acutus, et jurisperitus: nam Aphilia aptior concionibus, quam judiciis. Prudens etiam T. Annius Velina, et in ejus generis causis orator sane tolerabilis.

In eodem genere causarum multum erat T. Juventius, nimis ille quidem lentus in dicendo, et pæne frigidus; sed et callidus, et in capiendo adversario versutus, et præterea nec indoctus, et magnâ cum juris civilis intelligentiâ. Cujus auditor P. Orbius, meus fere æqualis, in dicendo non nimis exercitatus, in jure autem civili non inferior quam magister fuit. Nam T. Aufidius, qui vixit ad summam senectutem, volebat esse similis horum; eratque et bonus vir, et innocens; sed dicebat parum. Nec sane plus frater ejus, M. Virgilius, qui tribunus plebis L. Sullæ imperatori diem dixit. Ejus collega P. Magius, in dicendo paulo tamen copiosior.

Sed omnium oratorum, sive rabularum, qui et plane indocti aut inurbani aut rustici etiam fuerunt, quos quidem ego cognoverim, solutissimum in dicendo et acutissimum judico, nostri ordinis Q. Sertorium, equestris C. Gorgonium. Fuit etiam facilis, et expeditus ad dicendum, et vitæ splendore multo, et ingenio sane probabili, T. Junius, L. F. tribunicius, quo accusante, P. Sextius, prætor designatus, damnatus est ambitûs. Is processisset honoribus longius, nisi semper infirmâ atque etiam ægrâ valetudine fuisset.

XLIX. Atque ego præclare intelligo, me in eorum commemoratione versari, qui nec habiti sint

oratores, neque fuerint, præteririque a me aliquot ex veteribus, commemoratione aut laude dignos: sed hoc quidem ignoratione: quid enim est superioris ætatis, quod scribi possit de iis, de quibus nulla monimenta loquuntur, nec aliorum, nec ipsorum? De iis autem, quos ipsi vidimus, neminem fere prætermittimus eorum, quos aliquando dicentes vidimus. Volo enim sciri, in tantâ et tam vetere republicâ, maximis præmiis eloquentiæ propositis, omnes cupîsse dicere, non plurimos ausos esse, potuisse paucos. Ego tamen ita de unoquoque dicam, ut intelligi possit, quem existimem clamatorem, quem oratorem fuisse. Iisdem fere temporibus, ætate inferiores paulo, quam Julius, sed æquales propemodum fuerunt, C. Cotta, P. Sulpicius, Q. Varius, Cn. Pomponius, C. Curio, L. Fufius, M. Drusus, P. Antistius; nec ullâ ætate uberior oratorum fetus fuit. Ex his Cotta et Sulpicius, cum meo judicio, tum omnium, facile primas tulerunt.

Hîc Atticus, Quomodo istuc dicis, inquit, cum tuo judicio, tum omnium? Semperne, in oratore probando aut improbando, vulgi judicium cum intelligentium judicio congruit? An alii probantur a multitudine, alii autem ab iis qui intelligunt?

Recte requiris, inquam, Attice: sed audies ex me fortasse, quod non omnes probent. An tu, inquit, id laboras, si huic modo Bruto probaturus es?

Plane, inquam, Attice, disputationem hanc, de oratore probando aut improbando, multo malim tibi et Bruto placere: eloquentiam autem meam populo probari velim. Etenim necesse est, qui ita dicat, ut a multitudine probetur, eumdem doctis probari: nam, quid in dicendo rectum sit aut pravum, ego judicabo, si modo is sum, qui id possim aut sciam judicare: qualis vero sit orator, ex eo, quod is dicendo efficiet, poterit intelligi. Tria sunt enim (ut quidem ego sentio) quæ sint efficienda dicendo: ut doceatur is, apud quem dicetur, ut delectetur, ut moveatur vehemen-

tius. Quibus virtutibus oratoris horum quidque efficiatur, aut quibus vitiis orator aut non assequatur hæc, aut etiam in his labatur et cadat, artifex aliquis judicabit. Efficiatur autem ab oratore, necne, ut ii, qui audiant, ita afficiantur, ut orator velit, vulgi assensu et populari approbatione judicari solet. Itaque nunquam de bono oratore, aut non bono, doctis hominibus cum populo dissensio fuit.

L. An censes, dum illi viguerunt, quos ante dixi, non eosdem gradus oratorum vulgi judicio et doctorum fuisse? De populo si quem ita rogavisses: Quis est in hac civitate eloquentissimus? in Antonio et Crasso aut dubitaret, aut hunc alius, illum alius diceret. Nemone Philippum, tam suavem oratorem, tam gravem, tam facetum, his anteferret, quem nosmetipsi, qui hæc arte aliquâ volumus expendere, proximum illis fuisse diximus? Nemo profecto. Id enim ipsum est summi oratoris, summum oratorem populo videri. Quare [quod] tibicen Antigenidas dixerit discipulo sane frigenti ad populum, "Mihi cane et Musis:" ego huic Bruto dicenti, ut solet, apud multitudinem, "Mihi cane et populo, mi Brute," dixerim; ut, qui audiant, quid efficiatur; ego, etiam cur id efficiatur, intelligam. Credit iis, quæ dicuntur, qui audit oratorem; vera putat, assentitur, probat; fidem facit oratio: tu, artifex, quid quæris amplius? Delectatur audiens multitudo, et ducitur oratione, et quasi voluptate quâdam perfunditur: quid habes quod disputes? Gaudet, dolet, ridet, plorat, favet, odit, contemnit, invidet, ad misericordiam inducitur, ad pudendum, ad pigendum, irascitur, miratur, sperat, timet: hæc perinde accidunt, ut eorum, qui adsunt, mentes verbis et sententiis et actione tractantur. Quid est, quod exspectetur docti alicujus sententia? Quod enim probat multitudo, hoc idem doctis probandum est: denique hoc specimen est popularis judicii, in quo nunquam fuit populo cum doctis intelligentibusque dissensio. Cum multi essent oratores

in vario genere dicendi, quis unquam ex his excellere judicatus est vulgi judicio, qui non idem a doctis probaretur? Quando autem dubium fuisset apud patres nostros, eligendi cui patroni daretur optio, quin aut Antonium optaret, aut Crassum? Aderant multi alii: tamen, utrum de his potius, dubitâsset aliquis; quin alterum, nemo. Quid? adolescentibus nobis, cum essent Cotta et Hortensius, num quis, cui quidem eligendi potestas esset, quemquam his anteponebat?

LI. Tum Brutus, Quid tu, inquit, quæris alios? De te ipso nonne, quid optarent rei, quid ipse Hortensius judicaret, videbamus? qui, cum partiretur tecum causas, (sæpe enim interfui) perorandi locum, ubi plurimum pollet oratio, semper tibi relinquebat. Faciebat ille quidem, inquam; et mihi, benevolentiâ (credo) ductus, tribuebat omnia. Sed ego, quæ de me populi sit opinio, nescio: de reliquis hoc affirmo, qui vulgi opinione disertissimi habiti sint, eosdem intelligentium quoque judicio fuisse probatissimos. Nec enim posset idem Demosthenes dicere, quod dixisse Antimachum, Clarium poëtam, ferunt; qui cum, convocatis auditoribus, legeret eis magnum illud, quod novistis, volumen suum, et eum legentem omnes, præter Platonem, reliquissent, "Legam," inquit, "nihilominus: Plato enim mihi unus instar est omnium millium:" et recte: poëma enim reconditum paucorum approbationem, oratio popularis assensum vulgi debet movere. At, si eumdem hunc Platonem unum auditorem haberet Demosthenes, cum esset relictus a cæteris, verbum facere non posset. Quid? tu, Brute, posses, si te, ut Curionem quondam, concio reliquisset? Ego vero, inquit ille, ut me tibi indicem, in eis etiam causis, in quibus omnis res nobis cum judicibus est, non cum populo, tamen, si a coronâ relictus sim, non queam dicere. Ita se, inquam, res habet: ut, si tibiæ inflatæ non referant sonum, abjiciendas eas sibi tibicen pu-

tet; sic oratori populi aures tamquam tibiæ sunt; eæ si inflatum non recipiunt, aut si auditor omnino, tamquam equus, non facit, agitandi finis faciendus est.

LII. Hoc tamen interest, quod vulgus interdum non probandum oratorem probat; sed probat sine comparatione: cum a mediocri, aut etiam a malo delectatur, eo est contentus: esse melius non sentit: illud, quod est, qualecumque est, probat. Tenet enim aures vel mediocris orator, sit modo aliquid in eo: nec res ulla plus apud animos hominum, quam ordo et ornatus orationis, valet. Quare quis ex populo, cum Q. Scævolam pro M. Coponio dicentem audiret in eâ causâ, de quâ ante dixi, quidquam politius aut elegantius, aut omnino melius, aut exspectaret, aut posse fieri putaret? Cum is hoc probare vellet, M' Curium, cum ita hæres institutus esset, si pupillus ante mortuus esset, quam in suam tutelam venisset, pupillo non nato hæredem esse non posse: quid ille non dixit de testamentorum jure? de antiquis formulis? quid, quemadmodum scribi oportuisset, si, etiam filio non nato, hæres institueretur? quam captiosum esset populo, quod scriptum esset, negligi, et opinione quæri voluntates, et, interpretatione disertorum, scripta simplicium hominum pervertere? Quam ille multa de auctoritate patris sui, qui semper jus illud esse defenderat! quam omnino multa de conservando jure civili! quæ quidem omnia cum perite et scienter, tum ita breviter et presse, et satis ornate, et pereleganter diceret; quis esset in populo, qui aut exspectaret, aut fieri posse quidquam melius putaret?

LIII. At vero, ut contra Crassus ab adolescente delicato, qui, in litore ambulans, scalmum reperisset, ob eamque rem ædificare navem concupivisset, exorsus est; similiter Scævolam, ex uno scalmo captionis, centumvirale judicium hæreditatis effecisse; hoc in illo initio consecutus, multis ejusdem generis

sententiis delectavit; animosque omnium, qui aderant, in hilaritatem a severitate traduxit: quod est unum ex tribus, quæ dixi ab oratore effici debere. Deinde hoc voluisse eum, qui testamentum fecisset, hoc sensisse, quoquo modo filius non esset, qui in suam tutelam venisset, sive non natus, sive ante mortuus, Curius hæres ut esset: ita scribere plerosque, et id valere, et valuisse semper. Hæc et multa ejusmodi dicens, fidem faciebat; quod est ex tribus oratoris officiis alterum. Deinde æquum bonum testamentorum sententias voluntatesque tutatus est: quanta esset in verbis captio, cum in cæteris rebus, tum in testamentis, si negligerentur voluntates! quantam sibi potentiam Scævola assumeret, si nemo auderet testamentum facere postea, nisi de illius sententiâ! Hæc cum graviter, tum ab exemplis copiose, tum varie, tum etiam ridicule et facete, explicans, eam admirationem assensionemque commovit, dixisse ut contra nemo videretur. Hoc erat oratoris officium partitione tertium, genere maximum. Hîc ille de populo judex, qui separatim alterum admiratus esset, idem, audito altero, judicium suum contemneret: at vero intelligens et doctus, audiens Scævolam, sentiret esse quoddam uberius dicendi genus et ornatius. Ab utroque autem causâ peroratâ, si quæreretur, uter præstaret orator, nunquam profecto sapientis judicium a judicio vulgi discreparet.

LIV. Quî præstat igitur intelligens imperito? magnâ re et difficili; siquidem magnum est scire, quibus rebus efficiatur, amittaturve dicendo, illud, quidquid est, quod aut effici dicendo oportet, aut amitti non oportet. Præstat etiam illo doctus auditor indocto, quod sæpe, cum oratores duo aut plures populi judicio probantur, quod dicendi genus optimum sit, intelligit: nam illud, quod populo non probatur, ne intelligenti quidem auditori probari potest. Ut enim, ex nervorum sono in fidibus, quam scienter ei pulsi sint, intelligi solet; sic ex animorum motu

cernitur, quid tractandis his perficiat orator. Itaque intelligens dicendi existimator, non assidens et attente audiens, sed uno adspectu, et præteriens, de oratore sæpe judicat. Videt oscitantem judicem, loquentem cum altero, nonnunquam etiam circulantem, mittentem ad horas, quæsitorem, ut dimittat, rogantem; intelligit, oratorem in eâ causâ non adesse, qui possit animis judicum admovere orationem, tamquam fidibus manum. Idem si præteriens adspexerit erectos intuentes judices, ut aut doceri de re, idque etiam vultu probare, videantur: aut, ut avem cantu aliquo, sic illos viderit oratione, quasi suspensos, teneri; aut (id quod maxime opus est) misericordiâ, odio, motu animi aliquo perturbatos esse vehementius; ea si præteriens (ut dixi) adspexerit, si nihil audierit, tamen oratorem versari in illo judicio, et opus oratorium fieri, aut perfectum jam esse, profecto intelliget.

LV. Cum hæc disseruissem, uterque assensus est; et ego, tamquam de integro ordiens, Quando igitur, inquam, a Cottâ et Sulpicio hæc omnis fluxit oratio, cum hos maxime judicio illorum hominum, et illius ætatis, dixissem probatos, revertar ad eos ipsos: tum reliquos, ut institui, deinceps persequar. Quoniam ergo oratorum bonorum (hos enim quærimus) duo genera sunt, unum attenuate presseque, alterum sublate ampleque dicentium; etsi id melius est, quod splendidius et magnificentius, tamen in bonis omnia, quæ summa sunt, jure laudantur. Sed cavenda est presso illi oratori inopia et jejunitas; amplo autem inflatum et corruptum orationis genus. Inveniebat igitur acute Cotta: dicebat pure ac solute; et, ut ad infirmitatem laterum perscienter contentionem omnem remiserat, sic ad virium imbecillitatem dicendi accommodabat genus. Nihil erat in ejus oratione nisi sincerum, nihil nisi siccum, atque sanum: illudque maximum, quod, cum contentione orationis flectere animos judicum vix posset, nec omnino eo ge-

nere diceret, tractando tamen impellebat, ut idem facerent, a se commoti, quod a Sulpicio concitati. Fuit enim Sulpicius vel maxime omnium, quos quidem ego audiverim, grandis, et, ut ita dicam, tragicus orator: vox cum magna, tum suavis, et splendida; gestus et motus corporis ita venustus, ut tamen ad forum, non ad scenam, institutus videretur; incitata et volubilis, nec ea redundans tamen, nec circumfluens oratio. Crassum hic volebat imitari; Cotta malebat Antonium: sed ab hoc vis aberat Antonii, Crassi ab illo lepos.

O magnam, inquit, artem! Brutus; siquidem istis, cum summi essent oratores, duæ res maximæ, altera alteri defuit.

LVI. Atque in his oratoribus illud animadvertendum est, posse esse summos, qui inter se sint dissimiles. Nihil enim tam dissimile, quam Cotta Sulpicio; et uterque æqualibus suis plurimum præstitit. Quare hoc doctoris intelligentis est, videre, quo ferat natura sua quemque; et eâ duce utentem sic instituere, ut Isocratem in acerrimo ingenio Theopompi, et lenissimo Ephori, dixisse traditum est, alteri se calcaria adhibere, alteri frenos. Sulpicii orationes quæ feruntur, eas post mortem ejus scripsisse P. Canutius putatur, æqualis meus, homo, extra nostrum ordinem, meo judicio disertissimus. Ipsius Sulpicii nulla oratio est: sæpeque ex eo audivi, cum se scribere neque consuêsse neque posse diceret. Cottæ, pro [se,] lege Variâ, quæ inscribitur, eam L. Ælius scripsit Cottæ rogatu. Fuit is omnino vir egregius, et eques Romanus cum primis honestus, idemque eruditissimus et Græcis literis et Latinis; antiquitatisque nostræ et in inventis rebus et in actis, scriptorumque veterum, literate peritus: quam scientiam Varro noster, acceptam ab illo, auctamque per sese, vir ingenio præstans, omnique doctrinâ, pluribus et illustrioribus literis explicavit. Sed idem Ælius Stoïcus esse voluit, orator autem, nec studuit unquam,

nec fuit. Scribebat tamen orationes, quas alii dicerent; ut Q. Metello F. ut Q. Cæpioni, ut Q. Pompeio Rufo; quamquam is etiam ipse scripsit eas, quibus pro se est usus, sed non sine Ælio. His enim scriptis etiam ipse interfui, cum essem apud Ælium adolescens, eumque audire perstudiose solerem. Cottam autem miror, summum ipsum oratorem, minimeque ineptum, Ælianas leves oratiunculas voluisse existimari suas.

LVII. His duobus ejusdem ætatis annumerabatur nemo tertius: sed mihi placebat Pomponius maxime, vel dicam, minime displicebat. Locus erat omnino in maximis causis, præter eos, de quibus supra dixi, nemini, propterea quod Antonius, qui maxime expetebatur, facilis in causis recipiendis erat; fastidiosior Crassus, sed tamen recipiebat. Horum qui neutrum habebat, confugiebat ad Philippum fere, aut ad Cæsarem: Cotta, [secundum Philippum et Cæsarem,] et Sulpicius, expetebantur. Ita ab iis sex patronis causæ illustres agebantur: neque tam multa, quam nostrâ ætate, judicia fiebant; neque hoc, quod nunc fit, ut causæ singulæ defenderentur a pluribus, quo nihil est vitiosius. Respondemus iis, quos non audivimus: in quo primum sæpe aliter est dictum, aliter ad nos relatum: deinde magni interest coram videre me, quemadmodum adversarius de quâque re asseveret, maxime autem quemadmodum quæque res audiatur. Sed nihil vitiosius, quam, cum unum corpus debeat esse defensionis, nasci de integro causam, cum sit ab altero perorata. Omnium enim causarum unum est naturale principium, una peroratio: reliquæ partes, quasi membra, suo quæque loco locata, suam et vim et dignitatem tenent. Cum autem difficile sit, in longâ oratione, non aliquando aliquid ita dicere, ut sibi ipse non conveniat; quanto difficilius cavere, ne quid dicas, quod non conveniat ejus orationi, qui ante te dixerit! Sed, quia et labor multo major est, totam causam, quam

partem dicere, et quia plures ineuntur gratiæ, si uno tempore dicas pro pluribus, idcirco hanc consuetudinem lubenter adscivimus.

LVIII. Erant tamen, quibus videretur illius ætatis tertius Curio, quia splendidioribus fortasse verbis utebatur; et quia Latine non pessime loquebatur, usu (credo) aliquo domestico; nam literarum admodum nihil sciebat. Sed magni interest, quos quisque audiat quotidie domi, quibuscum loquatur a puero, quemadmodum patres, pædagogi, matres etiam, loquantur. Legimus epistolas Corneliæ, matris Gracchorum: apparet, filios non tam in gremio educatos, quam in sermone, matris. Auditus est nobis Læliæ C. F. sæpe sermo: ergo illam patris elegantiâ tinctam vidimus; et filias ejus Mucias ambas, quarum sermo mihi fuit notus; et neptes Licinias, quas nos quidem ambas, hanc vero Scipionis etiam tu, Brute, (credo) aliquando audîsti loquentem. Ego vero, ac lubenter quidem, inquit Brutus; et eo lubentius, quod L. Crassi erat filia.

Quid Crassum, inquam, illum censes, istius Liciniæ filium, Crassi testamento qui fuit adoptatus? Summo iste quidem dicitur ingenio fuisse, inquit. Et vero hic Scipio, collega meus, mihi sane bene et loqui videtur, et dicere. Recte, inquam, judicas, Brute. Etenim istius genus est ex ipsius sapientiæ stirpe generatum. Nam et de duobus avis jam diximus, Scipione et Crasso; et de tribus proavis, Q. Metello, cujus quatuor filii; P. Scipione, qui ex dominatu Ti. Gracchi privatus in libertatem rempublicam vindicavit; Q. Scævolâ augure, qui peritissimus juris, idemque percomis, est habitus. Jam duorum abavorum quam est illustre nomen, P. Scipionis, qui bis consul fuit, qui est Corculum dictus, alterius, omnium sapientissimi, C. Lælii! O generosam, inquit, stirpem, et tamquam in unam arborem plura genera, sic in istam domum multorum insitam atque illuminatam sapientiam!

LIX. Similiter igitur suspicor, (ut conferamus parva magnis) Curionis, etsi pupillus relictus est, patrio fuisse instituto puro sermone assuefactam domum; et eo magis hoc judico, quod neminem ex iis quidem, qui aliquo in numero fuerunt, cognovi in omni genere honestarum artium tam indoctum, tam rudem. Nullum ille poëtam noverat; nullum legerat oratorem; nullam memoriam antiquitatis collegerat: non publicum jus, non privatum et civile cognoverat; quamquam id quidem fuit etiam in aliis, et magnis quidem oratoribus, quos parum his instructos artibus vidimus, ut Sulpicium, ut Antonium. Sed ii tamen unum illud habebant dicendi opus elaboratum: idque cum constaret ex quinque notissimis partibus, nemo in aliquâ parte earum omnino nihil poterat: in quâcumque enim unâ plane claudicaret, orator esse non posset. Sed tamen alius in aliâ excellebat magis: reperiebat, quid dici opus esset, et quomodo præparari, et quo loco locari: memoriâque ea comprehendebat Antonius: excellebat autem actione: erantque ei quædam ex his paria cum Crasso, quædam etiam superiora: at Crassi magis enitebat oratio. Nec vero Sulpicio neque Cottæ dicere possumus, neque cuiquam bono oratori, rem ullam ex illis quinque partibus plane atque omnino defuisse. Itaque in Curione hoc verissime judicari potest, nullâ re unâ magis oratorem commendari, quam verborum splendore et copiâ: nam, cum tardus in cogitando, tum in instruendo dissipatus fuit.

LX. Reliqua duo sunt, agere, et meminisse: in utroque cachinnos irridentium commovebat. Motus erat is, quem et C. Julius in perpetuum notavit, cum ex eo, in utramque partem toto corpore vacillante, quæsivit, "quis loqueretur e lintre?" et Cn. Sicinius, homo impurus, sed admodum ridiculus, neque aliud in eo oratoris simile quidquam. Is cum tribunus plebis Curionem et Octavium consules produxisset, Curioque multa dixisset, sedente

Cn. Octavio collegâ, qui devinctus erat fasciis, et multis medicamentis, propter dolorem artuum, delibutus, "Nunquam," inquit, "Octavi, collegæ tuo gratiam referes; qui nisi se suo more jactavisset, hodie te istic muscæ comedissent." Memoriâ autem ita fuit nullâ, ut aliquoties, tria cum proposuisset, aut quartum adderet, aut tertium quæreret: qui in judicio privato vel maximo, cum ego pro Titiniâ Cottæ peroravissem, ille contra me pro Ser. Nævio diceret, subito totam causam oblitus est; idque veneficiis et cantionibus Titiniæ factum esse dicebat. Magna hæc immemoris ingenii signa: sed nihil turpius, quam quod etiam in scriptis oblivisceretur, quid paulo ante posuisset; ut in eo libro, ubi se, exeuntem e senatu, et cum Pansâ nostro et cum Curione filio colloquentem facit, cum senatum Cæsar consul habuisset, omnisque ille sermo ductus e percontatione filii, quid in senatu esset actum. In quo multis verbis cum inveheretur in Cæsarem Curio, disputatioque esset inter eos, ut est consuetudo dialogorum, cum sermo esset institutus senatu misso, [quem senatum Cæsar consul habuisset,] reprehendit eas res, quas idem Cæsar anno post, et deinceps reliquis annis, administravisset in Galliâ.

LXI. Tum Brutus admirans, Tantamne fuisse oblivionem, inquit, in scripto præsertim, ut ne legens quidem unquam senserit, quantum flagitii commisisset? Quid autem, inquam, Brute, stultius, quam, si ea vituperare volebat, quæ vituperavit, non eo tempore instituere sermonem, cum illarum rerum jam tempora præteriissent? Sed ita totus errat, ut in eodem sermone dicat, in senatum se, Cæsare consule, non accedere, [sed] id dicat ipso consule, exiens e senatu. Jam qui hac parte animi, quæ custos est cæterarum ingenii partium, tam debilis esset, ut ne in scripto quidem meminisset, quid paulo ante posuisset, huic, minime mirum est, ex tempore dicenti solitam effluere mentem. Itaque, cum ei nec

officium deesset, et flagraret studio dicendi, perpaucæ ad eum causæ deferebantur. Orator autem, vivis ejus æqualibus, proximus optimis numerabatur, propter verborum bonitatem, ut ante dixi, et expeditam ac profluentem quodammodo celeritatem. Itaque ejus orationes adspiciendas tamen censeo. Sunt illæ quidem languidiores: verumtamen possunt augere et quasi alere id bonum, quod in illo mediocriter fuisse concedimus; quod habet tantam vim, ut solum, sine aliis, in Curione speciem oratoris alicujus effecerit. Sed ad instituta redeamus.

LXII. In eodem igitur numero ejusdem ætatis C. Carbo fuit, illius eloquentissimi viri filius, non satis acutus orator; sed tamen orator numeratus est. Erat in verbis gravitas; et facile dicebat; et auctoritatem naturalem quamdam habebat oratio. Acutior Q. Varius rebus inveniendis, nec minus verbis expeditus: fortis vero actor, et vehemens, et verbis nec inops nec abjectus, et quem plane oratorem dicere auderes. Cn. Pomponius lateribus pugnans, incitans animos, acer, acerbus, criminosus.

Multum ab iis aberat L. Fufius; tamen ex accusatione M. Aquillii diligentiæ fructum ceperat. Nam M. Drusum, tuum magnum avunculum, gravem oratorem, ita duntaxat cum de republicâ diceret; L. autem Lucullum etiam acutum; patremque tuum, Brute, juris quoque, et publici, et privati sane peritum; M. Lucullum, M. Octavium, Cn. F. (qui tantum auctoritate dicendoque valuit, ut legem Semproniam frumentariam populi frequentis suffragiis abrogaverit), Cn. Octavium, M. F., M. Catonem patrem, Q. etiam Catulum filium, abducamus ex acie, id est, a judiciis; et in præsidiis reipublicæ, cui facile satisfacere possint, collocemus.

Eodem Q. Cæpionem referrem, nisi, nimis equestri ordini deditus, a senatu dissedisset. Cn. Carbonem, M. Marium, et ex eodem genere complures, minime dignos elegantis conventûs auribus, aptissi-

mos cognovi turbulentis concionibus: quo in genere (ut in iis perturbem ætatum ordinem) nuper L. Quintius fuit; aptior autem etiam Palicanus auribus imperitorum. Et, quoniam hujus generis facta mentio est, seditiosorum omnium post Gracchos, L. Apuleius Saturninus eloquentissimus visus est; magis specie tamen, et motu, atque ipso amictu, capiebat homines, quam aut dicendi copiâ, aut mediocritate prudentiæ. Longe autem, post natos homines, improbissimus C. Servilius Glaucia, sed peracutus et callidus, cum primisque ridiculus. Is, ex summis et fortunæ et vitæ sordibus, in præturâ consul factus esset, si rationem ejus haberi licere judicatum esset: nam et plebem tenebat, et equestrem ordinem beneficio legis devinxerat. Is prætor, eodem die, quo Saturninus tribunus plebis, Mario et Flacco consulibus, [publice] est interfectus; homo simillimus Atheniensis Hyperboli, cujus improbitatem veteres Atticorum comœdiæ notaverunt.

Quos Sex. Titius consecutus, homo loquax sane, et satis acutus, sed tam solutus et mollis in gestu, ut saltatio quædam nasceretur, cui saltationi Titius nomen esset. Ita cavendum est, ne quid in agendo dicendove facias, cujus imitatio rideatur.

LXIII. Sed ad paulo superiorem ætatem revecti sumus: nunc ad eam, de quâ aliquantum locuti sumus, revertamur.

Conjunctus igitur Sulpicii ætati P. Antistius fuit, rabula sane probabilis, qui multos cum tacuisset annos, neque contemni solum, sed irrideri etiam solitus esset, in tribunatu primum contra C. Julii illam consulatûs petitionem extraordinariam, veram causam agens, est probatus; et eo magis, quod, eamdem causam cum ageret ejus collega ille ipse Sulpicius, hic plura et acutiora dicebat. Itaque post tribunatum primo multæ ad eum causæ, deinde omnes, maximæ quæcumque erant, deferebantur. Rem videbat acute, componebat diligenter; memoriâ valebat: verbis non

ille quidem ornatis utebatur, sed tamen non abjectis. Expedita autem erat et perfacile currens oratio. Et erat ejus quidem tamquam habitus non inurbanus: actio paulum cum vitio vocis, tum etiam ineptiis, claudicabat. Hic temporibus floruit iis, quibus, inter profectionem reditumque L. Sullæ, sine jure fuit et sine ullâ dignitate respublica. Hoc [etiam autem] magis probabatur, quod erat ab oratoribus quædam in foro solitudo. Sulpicius occiderat; Cotta aberat, et Curio: vivebat e reliquis patronis ejus ætatis nemo, præter Carbonem et Pomponium; quorum utrumque facile superabat.

LXIV. Inferioris autem ætatis erat proximus L. Sisenna, doctus vir, et studiis optimis deditus, bene Latine loquens, gnarus reipublicæ, non sine facetiis; sed neque laboris multi, nec satis versatus in causis; interjectusque inter duas ætates Hortensii et Sulpicii, nec majorem consequi poterat, et minori necesse erat cedere. Hujus omnis facultas ex historiâ ipsius perspici potest; quæ cum facile omnes vincat superiores, tum indicat tamen, quantum absit a summo, quamque genus hoc scriptionis nondum sit satis Latinis literis illustratum. Nam Q. Hortensii admodum adolescentis ingenium, ut Phidiæ signum, simul adspectum et probatum est.

Is, L. Crasso, Q. Scævolâ consulibus, primum in foro dixit, et apud hos ipsos quidem consules; et, cum eorum qui affuerunt, tum ipsorum consulum qui omnes intelligentiâ anteibant, judicio discessit probatus. Undeviginti annos natus erat eo tempore. Est autem L. Paulo, C. Marcello consulibus, mortuus: ex quo videmus, eum in patronorum numero annos quatuor et quadraginta fuisse. Hoc de oratore paulo post plura dicemus: hoc autem loco voluimus ætatem ejus in disparem oratorum ætatem includere: quamquam id quidem omnibus usu venire necesse fuit, quibus paulo longior vita contigit, ut et cum multo majoribus natu, quam essent ipsi, et cum ali-

quanto minoribus, compararentur. Ut Attius, iisdem ædilibus, ait, se et Pacuvium docuisse fabulam, cum ille octoginta, ipse triginta annos natus esset; sic Hortensius, non cum suis æqualibus solum, sed et meâ cum ætate, et cum tuâ, Brute, et cum aliquanto superiore, conjungitur; siquidem et Crasso vivo dicere solebat; et magis jam etiam vigebat cum Antonio, et cum Philippo jam sene, pro Cn. Pompeii bonis dicente. In illâ causâ, adolescens cum esset, princeps fuit; et in eorum, quos in Sulpicii ætate posui, numerum facile pervenerat: et suos inter æquales M. Pisonem, M. Crassum, Cn. Lentulum, P. Lentulum Suram, longe præstitit: et me adolescentem nactus octo annis minorem quam erat ipse, multos annos in studio ejusdem laudis exercuit: et tecum simul, sicut ego pro multis, sic ille pro Appio Claudio dixit, paulo ante mortem.

LXV. Vides igitur, ut ad te oratorem, Brute, pervenerimus, tam multis inter nostrum tuumque initium dicendi interpositis oratoribus? ex quibus, quoniam in hoc sermone nostro statui neminem eorum, qui viverent, nominare; ne vos curiosius eliceretis ex me, quid de quoque judicarem, eos, qui jam sunt mortui, nominabo.

Tum Brutus, Non est, inquit, ista causa, quam dicis, quamobrem de iis, qui vivunt, nihil velis dicere. Quænam igitur, inquam, est? Vereri te, inquit, arbitror, ne per nos hic sermo tuus emanet, et ii tibi succenseant, quos præterieris. Quid? vos, inquam, tacere non poteritis? Nos quidem, inquit, facillime: sed tamen te arbitror malle ipsum tacere, quam taciturnitatem nostram experiri. Tum ego, Vere, inquam, tibi, Brute, dicam: non me existimavi in hoc sermone usque ad hanc ætatem esse venturum: sed ita traxit ordo ætatum orationem, ut jam ad minores etiam pervenerim. Interpone igitur, inquit, si quos videtur: deinde redeamus ad te, et ad Hortensium. Immo vero, inquam, ad Hortensium:

de me alii dicent, si qui volent. Minime vero, inquit: nam etsi me facile omni tuo sermone tenuisti, tamen is mihi longior videtur, quod propero audire de te. Nec vero tam de virtutibus dicendi tuis, quæ, cum omnibus, tum certe mihi, notissimæ sunt, quam [quod] gradus tuos, et quasi processus dicendi studeo cognoscere. Geretur, inquam, tibi mos: quoniam me non ingenii prædicatorem esse vis, sed laboris mei. Verum interponam, ut placet, alios; et a M. Crasso, qui fuit æqualis Hortensii, exordiar.

LXVI. Is igitur, mediocriter a doctrinâ instructus, angustius etiam a naturâ, labore et industriâ, et quod adhibebat, ad obtinendas causas, curam etiam et gratiam, in principibus patronis aliquot annos fuit. In hujus oratione sermo Latinus erat, verba non abjecta, res compositæ diligenter; nullus flos tamen, neque lumen ullum; animi magna, vocis parva contentio; omnia fere ut similiter atque uno modo dicerentur. Nam hujus æqualis et inimicus, C. Fimbria, non ita diu jactare se potuit; qui, omnia magnâ voce dicens, verborum sane bonorum cursu quodam incitato, ita furebat tamen, ut mirarere tam alias res agere populum, ut esset insano inter disertos locus.

Cn. autem Lentulus multo majorem opinionem dicendi actione faciebat, quam quanta in eo facultas erat: qui cum esset nec peracutus (quamquam et ex facie et ex vultu videbatur) nec abundans verbis (etsi fallebat in eo ipso); sic intervallis, exclamationibus, voce suavi et canorâ [admirando irridebat, calebat] in agendo, ut ea, quæ deerant, non desiderarentur. Ita, tamquam Curio copiâ nonnullâ verborum, nullo alio bono, tenuit oratorum locum; sic Cn. Lentulus cæterarum virtutum dicendi mediocritatem actione occultavit, in quâ excellens fuit. Neque multo secus P. Lentulus, cujus et excogitandi et loquendi tarditatem tegebat formæ dignitas, corporis motus plenus et artis et venustatis, vocis et suavitas et

magnitudo. Sic in hoc nihil præter actionem fuit, cætera etiam minora, quam in superiore.

LXVII. M. Piso quidquid habuit, habuit ex disciplinâ, maximeque, ex omnibus qui ante fuerunt, Græcis doctrinis eruditus fuit. Habuit a naturâ genus quoddam acuminis (quod etiam arte limaverat), quod erat in reprehendendis verbis versutum et sollers, sed sæpe stomachosum, nonnunquam frigidum, interdum etiam facetum. Is laborem, quasi cursum forensem, diutius non tulit, quod et corpore erat infirmo, et hominum ineptias ac stultitias, quæ devorandæ nobis sunt, non ferebat, iracundiusque respuebat, sive morose, ut putabatur, sive ingenuo liberoque fastidio. Is cum satis floruisset adolescens, minor haberi est cœptus postea: deinde ex virginum judicio magnam laudem est adeptus; et ex eo tempore quasi revocatus in cursum, tenuit locum tam diu, quam ferre potuit laborem: postea, quantum detraxit ex studio, tantum amisit ex gloriâ.

P. Muræna, mediocri ingenio, sed magno studio rerum veterum, literarum et studiosus et non imperitus, multæ industriæ et magni laboris fuit. C. Censorinus Græcis literis satis doctus, quod proposuerat, explicans expedite, non invenustus actor, sed iners, et inimicus fori. L. Turius, parvo ingenio, sed multo labore, quoquo modo poterat, sæpe dicebat. Itaque ei paucæ centuriæ ad consulatum defuerunt.

C. Macer auctoritate semper eguit, sed fuit patronus propemodum diligentissimus. Hujus si vita, si mores, si vultus denique non omnem commendationem ingenii evertisset, majus nomen in patronis fuisset. Non erat abundans, non inops tamen, non valde nitens, non plane horrida oratio: vox, gestus, et omnis actio, sine lepore; at in inveniendis, componendisque rebus mira accuratio; ut non facile in ullo diligentiorem majoremque cognoverim; sed eam

ut citius veteratoriam, quam oratoriam, diceres. Hic etsi etiam in publicis causis probabatur, tamen in privatis illustriorem obtinebat locum.

LXVIII. C. deinde Piso, statarius, et sermonis plenus orator, minime ille quidem tardus in excogitando, verumtamen vultu et simulatione, multo etiam acutior, quam erat, videbatur. Nam ejus æqualem M' Glabrionem, bene institutum avi Scævolæ diligentiâ, socors ipsius natura negligensque tardaverat. Etiam L. Torquatus, elegans in dicendo, in existimando admodum prudens, toto genere perurbanus. Meus autem æqualis, Cn. Pompeius, vir ad omnia summa natus, majorem dicendi gloriam habuisset, nisi eum majoris gloriæ cupiditas ad bellicas laudes abstraxisset. Erat oratione satis amplus: rem prudenter videbat: actio vero ejus habebat et in voce magnum splendorem, et in motu summam dignitatem.

Noster item æqualis, D. Silanus, vitricus tuus, studii ille quidem habuit non multum, sed acuminis et orationis satis. Q. Pompeius, A. F, qui Bithynicus dictus est, biennio, quam nos, fortasse major, summo studio dicendi, multâque doctrinâ, incredibili labore atque industriâ; quod scire possum: fuit enim mecum et cum M. Pisone, cum amicitiâ, tum studiis, exercitationibusque conjunctus. Hujus actio non satis commendabat orationem; in hac enim satis erat copiæ, in illâ autem leporis parum.

Erat ejus æqualis, P. Autronius, voce peracutâ atque magnâ, nec aliâ re ullâ probabilis: et L. Octavius Reatinus, qui cum multas jam causas diceret, adolescens est mortuus. Is tamen ad dicendum veniebat magis audacter, quam parate. Et C. Stalenus, qui se ipse adoptaverat, et de Staleno Ælium fecerat, fervido quodam et petulanti et furioso genere dicendi; quod quia multis gratum erat et probabatur, adscendisset ad honores, nisi, in facinore manifesto deprehensus, pœnas legibus et judicio dedisset.

LXIX. Eodem tempore C. et L. Cæpasii fratres fuerunt, qui multâ operâ, ignoti homines et repentini, quæstores celeriter facti sunt oppidano quodam et incondito genere dicendi. Addamus huc etiam, ne quem vocalem præteriisse videamur, C. Cosconium Calidianum, qui, nullo acumine, eam tamen verborum copiam, si quam habebat, præbebat populo cum multâ concursatione, magnoque clamore. Quod idem faciebat Q. Arrius, qui fuit M. Crassi quasi secundarum. Is omnibus exemplo debet esse, quantum in hac urbe polleat multorum obedire tempori, multorumque vel honori vel periculo servire. His enim rebus, infimo loco natus, et honores et pecuniam et gratiam consecutus, etiam in patronorum, sine doctrinâ, sine ingenio, aliquem numerum pervenerat. Sed, ut pugiles inexercitati, etiamsi pugnos et plagas, Olympiorum cupidi, ferre possunt, solem tamen sæpe ferre non possunt; sic ille, cum, omni jam fortunâ prospere functus, labores etiam magnos excepisset, illius judicialis anni severitatem, quasi solem, non tulit.

Tum Atticus, Tu quidem de fæce, inquit, hauris, idque jamdudum: sed tacebam; hoc vero non putabam, te usque ad Stalenos et Autronios esse venturum. Non puto, inquam, existimare te, ambitione me labi; quippe de mortuis: sed, ordinem sequens, in memoriam notam et æqualem necessario incurro. Volo autem hoc perspici, omnibus conquisitis, qui in multitudine dicere ausi sint, memoriâ quidem dignos perpaucos; verum, qui omnino nomen habuerint, non ita multos fuisse. Sed ad sermonem institutum revertamur.

LXX. T. Torquatus, T. F. et doctus vir ex Rhodiâ disciplinâ Molonis, et a naturâ ad dicendum satis solutus atque expeditus, (cui si vita suppeditavisset, sublato ambitu, consul factus esset) plus facultatis habuit ad dicendum, quam voluntatis. Itaque

studio huic non satisfecit: officio vero nec in suorum necessariorum causis, nec in sententiâ senatoriâ, defuit.

Etiam M. Pontidius, municeps noster, multas privatas causas actitavit, celeriter sane verba volvens, nec hebes in causis, vel dicam, plus etiam quam non hebes, sed effervescens in dicendo stomacho sæpe iracundiâque vehementius; ut non cum adversario solum, sed etiam (quod mirabile) cum judice ipso, cujus delenitor esse debet orator, jurgio sæpe contenderet. M. Messala, minor natu quam nos, nullo modo inops, sed non nimis ornatus genere verborum; prudens, acutus, minime incautus, patronus in causis cognoscendis componendisque diligens, magni laboris, multæ operæ, multarumque causarum. Duo etiam Metelli, Celer et Nepos, nihil in causis versati, nec sine ingenio, nec indocti, hoc erant populare dicendi genus assecuti. C. autem Lentulus Marcellinus, nec unquam indisertus, et in consulatu pereloquens visus est, non tardus sententiis, non inops verbis, voce canorâ, facetus satis. C. Memmius, L. F. perfectus literis, sed Græcis; fastidiosus sane Latinarum; argutus orator, verbisque dulcis: sed fugiens, non modo dicendi, verum etiam cogitandi laborem, tantum sibi de facultate detraxit, quantum imminuit industriæ.

LXXI. Hoc loco Brutus, Quam vellem, inquit, de his etiam oratoribus, qui hodie sunt, tibi dicere luberet: et, si de aliis minus, de duobus tamen, quos a te scio laudari solere, Cæsare et Marcello, audirem non minus lubenter, quam audivi de iis qui fuerunt. Cur tandem, inquam? an exspectas, quid ego judicem de istis, qui tibi sunt æque noti ac mihi? Mihi, mehercule, inquit, Marcellus satis est notus; Cæsar autem parum: illum enim sæpe audivi; hic, cum ego judicare jam aliquid possem, abfuit.

Quid igitur de illo judicas, quem sæpe audîsti? Quid censes, inquit, nisi id, quod habiturus es simi-

lem tui? Næ ego, inquam, si ita est, velim tibi eum placere quam maxime. Atqui et ita est, inquit, et vehementer placet: nec vero sine causâ; nam et didicit, et, omissis cæteris studiis, unum id egit; seseque quotidianis commentationibus acerrime exercuit. Itaque et lectis utitur verbis et frequentibus: et, splendore vocis, et dignitate motûs, fit speciosum et illustre, quod dicitur; omniaque sic suppetunt, ut ei nullam deesse virtutem oratoris putem: maximeque laudandus est, qui hoc tempore ipso, cum liceat, in hoc communi nostro et quasi fatali malo, consoletur se, cum conscientiâ optimæ mentis, tum etiam usurpatione et renovatione doctrinæ. Vidi enim Mitylenis nuper virum; atque, ut dixi, vide plane virum. Itaque, cum eum antea tui similem in dicendo viderim, tum vero nunc a doctissimo viro, tibique (ut intellexi) amicissimo, Cratippo, instructum omni copiâ, multo videbam similiorem.

Hîc ego, Etsi, inquam, de optimi viri, nobisque amicissimi, laudibus lubenter audio, tamen incurro in memoriam communium miseriarum, quarum oblivionem quærens, hunc ipsum sermonem produxi longius. Sed de Cæsare cupio audire, quid tandem Atticus judicet.

LXXII. Et ille, Præclare, inquit, tibi constas, ut de iis, qui nunc sint, nihil velis ipse dicere: et, hercle, si sic ageres, ut de iis egisti qui jam mortui sunt, neminem ut prætermitteres; næ tu in multos Autronios et Stalenos incurreres. Quare, sive hanc turbam effugere voluisti, sive veritus es, ne quis se aut præteritum aut non satis laudatum queri posset; de Cæsare tamen potuisti dicere, præsertim cum et tuum de illius ingenio notissimum judicium esset, nec illius de tuo obscurum.

Sed tamen, Brute, inquit Atticus, de Cæsare et ipse ita judico, et de hoc hujus generis acerrimo æstimatore sæpissime audio, illum omnium fere oratorum Latine loqui elegantissime; nec id solum domesticâ

consuetudine, ut dudum de Læliorum et Muciorum familiis audiebamus; sed, quamquam id quoque credo fuisse, tamen, ut esset perfecta illa bene loquendi laus, multis literis, et iis quidem reconditis et exquisitis, summoque studio et diligentiâ, est consecutus. Quinetiam, in maximis occupationibus, cum ad te ipsum (inquit, in me intuens) de ratione Latine loquendi accuratissime scripserit, primoque in libro dixerit, verborum delectum originem esse eloquentiæ; tribueritque, mi Brute, huic nostro, qui me de illo maluit, quam se dicere, laudem singularem: (nam scripsit his verbis, cum hunc nomine esset affatus: "ac si, cogitata præclare eloqui ut possent, nonnulli studio et usu elaboraverunt, cujus te pæne principem copiæ, atque inventorem, bene de nomine ac dignitate populi Romani meritum esse existimare debemus:") hunc facilem et quotidianum novisse sermonem, [nunc pro relicto est habendum.]

LXXIII. Tum Brutus, Amice, hercule, inquit, et magnifice te laudatum puto, quem non solum principem atque inventorem copiæ dixerit (quæ erat magna laus), sed etiam bene meritum de populi Romani nomine et dignitate. Quo enim uno vincebamur a victâ Græciâ, id aut ereptum illis est, aut certe nobis cum illis communicatum. Hanc autem, inquit, gloriam, testimoniumque Cæsaris, non tuæ quidem supplicationi, sed triumphis multorum, antepono.

Et recte quidem, inquam, Brute, modo sit hoc Cæsaris judicii, non benevolentiæ, testimonium: plus enim certe attulit huic populo dignitatis, quisquis est ille, si modo est aliquis, qui non illustravit modo, sed etiam genuit, in hac urbe dicendi copiam, quam illi, qui Ligurum castella expugnaverunt; ex quibus multi sunt, ut scitis, triumphi.

Verum quidem si audire volumus, omissis illis divinis consiliis, quibus sæpe constituta est, imperatorum sapientiâ, salus civitatis aut belli aut domi; multo magis orator præstat minutis imperatoribus.

At prodest plus imperator. Quis negat? sed tamen (non metuo ne mihi acclametis: est autem, quod sentias, dicendi liber locus:) malim mihi L. Crassi unam pro M' Curio dictionem, quam castellanos triumphos duos. At plus interfuit reipublicæ, castellum capi Ligurum, quam bene defendi causam M' Curii. Credo. Sed Atheniensium quoque plus interfuit firma tecta in domiciliis habere, quam Minervæ signum ex ebore pulcherrimum; tamen ego me Phidiam esse mallem, quam vel optimum fabrum tignarium. Quare non, quantum quisque prosit, sed quanti quisque sit, ponderandum est, præsertim cum pauci pingere egregie possint, aut fingere; operarii autem, aut bajuli, deesse non possint.

LXXIV. Sed perge, Pomponi, de Cæsare, et redde quæ restant. Solum quidem, inquit ille, et quasi fundamentum oratoris vides, locutionem emendatam et Latinam; cujus penes quos laus adhuc fuit, non fuit rationis aut scientiæ, sed quasi bonæ consuetudinis. Mitto C. Lælium, P. Scipionem; ætatis illius ista fuit laus, tamquam innocentiæ, sic Latine loquendi; nec omnium tamen: nam illorum æquales, Cæcilium et Pacuvium, male locutos videmus. Sed omnes tum fere, qui nec extra urbem hanc vixerant, nec eos aliqua barbaries domestica infuscaverat, recte loquebantur. Sed hanc certe rem deteriorem vetustas fecit et Romæ et in Græciâ. Confluxerunt enim et Athenas, et in hanc urbem, multi, inquinate loquentes, ex diversis locis: quo magis expurgandus est sermo, et adhibenda, tamquam obrussa, ratio, quæ mutari non potest; nec utendum pravissimâ consuetudinis regulâ.

T. Flaminium, qui cum Q. Metello consul fuit, pueri vidimus. Existimabatur bene Latine; sed literas nesciebat. Catulus erat ille quidem minime indoctus, ut a te paulo est ante dictum; sed tamen suavitas vocis, et lenis appellatio literarum, bene loquendi famam confecerat. Cotta, quia se, valde dila-

tandis literis, a similitudine Græcæ locutionis abstraxerat, sonabatque contrarium Catulo, subagreste quiddam planeque subrusticum, aliâ quidem, quasi incultâ et silvestri viâ, ad eamdem laudem pervenerat. Sisenna autem, quasi emendator sermonis usitati cum esse vellet, ne a C. Rusio quidem accusatore deterreri potuit, quo minus inusitatis verbis uteretur. Quidnam istuc est? inquit Brutus: aut quis est iste C. Rusius? Et ille, Fuit accusator, inquit, vetus, quo accusante Chritilium, Sisenna defendens dixit, quædam ejus *sputatilica* esse crimina. Tum C. Rusius, "Circumvenior," inquit, "judices, nisi subvenitis. Sisenna quid dicat, nescio: metuo insidias. *Sputatilica!* quid est hoc? *Sputa* quid sit, scio: *tilica* nescio." Maximi risus: sed ille tamen familiaris meus recte loqui putabat esse, inusitate loqui.

LXXV. Cæsar autem, rationem adhibens, consuetudinem vitiosam et corruptam purâ et incorruptâ consuetudine emendat. Itaque, cum ad hanc elegantiam verborum Latinorum (quæ, etiamsi orator non sis, et sis ingenuus civis Romanus, tamen necessaria est) adjungit illa oratoria ornamenta dicendi; tum videtur tamquam tabulas bene pictas collocare in bono lumine. Hanc cum habeat præcipuam laudem in communibus, non video cui debeat cedere. Splendidam quamdam, minimeque veteratoriam, rationem dicendi tenet, voce, motu, formâ etiam magnificâ et generosâ quodammodo.

Tum Brutus, Orationes quidem ejus mihi vehementer probantur; complures autem legi. Atque etiam commentarios quosdam scripsit rerum suarum; valde quidem, inquam, probandos: nudi enim sunt, recti, et venusti, omni ornatu orationis, tamquam veste, detracto. Sed, dum voluit alios habere parata, unde sumerent, qui vellent scribere historiam; ineptis gratum fortasse fecit, qui volent illa calamistris inurere; sanos quidem homines a scribendo deterruit. Nihil enim est, in historiâ, purâ et illustri

brevitate dulcius. Sed ad eos, si placet, qui vitâ excesserunt, revertamur.

LXXVI. C. Sicinius igitur, Q. Pompeii illius, qui censor fuit, ex filiâ nepos, quæstorius mortuus est, probabilis orator: jam vero etiam probatus, ex hac inopi ad ornandum, sed ad inveniendum expeditâ Hermagoræ disciplinâ. Ea dat rationes certas et præcepta dicendi; quæ si minorem habent apparatum, (sunt enim exilia) tamen habent ordinem, et quasdam errare in dicendo non patientes vias. Has ille tenens, et paratus ad causas veniens, verborum non egens, ipsâ illâ comparatione disciplinâque dicendi jam in patronorum numerum pervenerat.

Erat etiam vir doctus in primis C. Visellius Varro, consobrinus meus, qui fuit cum Sicinio ætate conjunctus. Is cum, post curulem ædilitatem, judex quæstionis esset, est mortuus: in quo fateor vulgi judicium a judicio meo dissensisse: nam populo non erat satis vendibilis; præceps quædam, et cum idcirco obscura, quia peracuta, tum rapida, et celeritate cæcata oratio: sed neque verbis aptiorem cito alium dixerim, neque sententiis crebriorem. Præterea perfectus in literis, jurisque civilis jam a patre Aculeone traditam tenuit disciplinam.

Reliqui sunt, qui mortui sint, L. Torquatus, quem tu non tam cito rhetorem dixisses, (etsi non deerat oratio) quam, ut Græci dicunt, πολιτικον. Erant in eo plurimæ literæ, nec eæ vulgares, sed interiores quædam et reconditæ; divina memoria, summa verborum et gravitas et elegantia; atque hæc omnia vitæ decorabat dignitas et integritas. Me quidem admodum delectabat etiam Triarii, in illâ ætate, plena literatæ senectutis oratio. Quanta severitas in vultu! quantum pondus in verbis! quam nihil non consideratum exibat ex ore!

Tum Brutus, Torquati et Triarii mentione commotus, (utrumque enim eorum admodum dilexerat) Næ ego, inquit, (ut omittam cætera, quæ sunt innu-

merabilia) de istis duobus cum cogito, doleo, nihil tuam perpetuam auctoritatem de pace valuisse: nam nec istos excellentes viros, nec multos alios præstantes cives, respublica perdidisset. Sileamus, inquam, Brute, de istis, ne augeamus dolorem: nam et præteritorum recordatio est acerba, et acerbior exspectatio reliquorum. Itaque omittamus lugere; et tantum, quid quisque dicendo potuerit, (quoniam id quærimus) prædicemus.

LXXVII. Sunt etiam ex iis, qui eodem bello occiderunt, M. Bibulus, qui et scriptitavit accurate, cum præsertim non esset orator, et egit multa constanter: Appius Claudius, socer tuus, collega et familiaris meus; hic jam et satis studiosus, et valde cum doctus, tum etiam exercitatus orator, et cum auguralis, tum omnis publici juris, antiquitatisque nostræ bene peritus fuit. L. Domitius nullâ ille quidem arte, sed Latine tamen, et multâ cum libertate, dicebat: duo præterea Lentuli consulares, quorum Publius ille, nostrarum injuriarum ultor, auctor salutis, quidquid habuit, quantumcumque fuit, illud totum habuit ex disciplinâ: instrumenta naturæ deerant: sed tantus animi splendor, et tanta magnitudo, ut sibi omnia, quæ clarorum virorum essent, non dubitaret adsciscere, eaque omni dignitate obtineret: L. autem Lentulus satis erat fortis orator, si modo orator; sed cogitandi non ferebat laborem. Vox canora, verba non horrida sane, ut plena esset animi et terroris oratio. Quæreres in judiciis fortasse melius; in republicâ, quod erat, esse judicares satis. Ne T. quidem Postumius contemnendus in dicendo: de republicâ vero non minus vehemens orator, quam bellator, fuit: effrenatus, et acer nimis, sed bene juris publici leges atque instituta cognoverat.

Hoc loco Atticus, Putarem te, inquit, ambitiosum esse, si (ut dixisti) ii, quos jamdiu colligis, viverent. Omnes enim commemoras, qui ausi aliquando sunt

stantes loqui, ut mihi imprudens M. Servilium præteriisse videare.

LXXVIII. Non, inquam, ego istuc ignoro, Pomponi, multos fuisse, qui verbum nunquam in publico fecissent, cum melius aliquanto possent, quam isti oratores quos colligo, dicere: sed, his commemorandis, etiam illud assequor, ut intelligatis primum, ex omni numero, quam non multi ausi sint dicere; deinde, ex iis ipsis, quam pauci fuerint laude digni. Itaque ne hos quidem equites Romanos, amicos nostros, qui nuper mortui sunt, P. Cominium Spoletinum, quo accusante defendi C. Cornelium; in quo et compositum dicendi genus, et acre, et expeditum fuit: T. Accium Pisaurensem, cujus accusationi respondi pro A. Cluentio; qui et accurate dicebat, et satis copiose: eratque præterea doctus Hermagoræ præceptis: quibus etsi ornamenta non satis opima dicendi, tamen, ut hastæ velitibus amentatæ, sic apta quædam, et parata singulis causarum generibus, argumenta traduntur: studio autem neminem, nec industriâ, majore cognovi. Quamquam ne ingenio quidem qui præstiterit, facile dixerim, C. Pisoni, genero meo. Nullum tempus illi unquam vacabat aut a forensi dictione, aut a commentatione domesticâ, aut a scribendo, aut a cogitando. Itaque tantos processus efficiebat, ut evolare, non excurrere, videretur: eratque verborum et delectus elegans, et apta et quasi rotunda constructio: cumque argumenta excogitabantur ab eo multa, et firma ad probandum, tum concinnæ acutæque sententiæ; gestusque naturâ ita venustus, ut ars etiam, quæ non erat, et e disciplinâ motus quidam videretur accedere. Vereor, ne amore videar plura, quam fuerint in illo, dicere; quod non ita est: alia enim de illo majora dici possunt: nam nec continentiâ, nec pietate, nec ullo genere virtutis, quemquam ejusdem ætatis cum illo conferendum puto.

LXXIX. Nec vero M. Cœlium prætereundum arbitror, quæcumque ejus, in exitu, vel fortuna vel mens fuit: qui, quamdiu auctoritati meæ paruit, talis tribunus plebis fuit, ut nemo, contra civium perditorum popularem turbulentamque dementiam, a senatu et a bonorum causâ steterit constantius: quam ejus actionem, multum tamen et splendida et grandis, et eadem imprimis faceta et perurbana, commendabat oratio. Graves ejus conciones aliquot fuerunt, acres accusationes tres, eæque omnes ex reipublicæ contentione susceptæ: defensiones, etsi illa erant in eo meliora, quæ dixi, non contemnendæ tamen, saneque tolerabiles. Hic cum, summâ voluntate bonorum, ædilis curulis factus esset, nescio quomodo discessu meo discessit a sese; ceciditque, posteaquam eos imitari cœpit, quos ipse perverterat.

Sed de M. Calidio dicamus aliquid, qui non fuit orator unus e multis: potius inter multos prope singularis fuit: ita reconditas exquisitasque sententias mollis et pellucens vestiebat oratio. Nihil tam tenerum, quam illius comprehensio verborum; nihil tam flexibile, nihil, quod magis ipsius arbitrio fingeretur, ut nullius oratoris æque in potestate fuerit: quæ primum ita pura erat, ut nihil liquidius; ita libere fluebat, ut nusquam adhæresceret: nullum, nisi loco positum, et tamquam in vermiculato emblemate, ut ait Lucilius, structum verbum videres; nec vero ullum aut durum, aut insolens, aut humile, aut longius ductum: ac non propria verba rerum, sed pleraque tralata: sic tamen, ut ea non irruisse in alienum locum, sed immigrâsse in suum, diceres. Nec vero hæc soluta, nec diffluentia, sed adstricta numeris, non aperte, nec eodem modo semper, sed varie dissimulanterque conclusis. Erant autem et verborum et sententiarum illa lumina, quæ vocant Græci Σχηματα, quibus, tamquam insignibus in ornatu, distinguebatur omnis oratio. Qua de re agitur autem, illud

quod multis locis in jurisconsultorum includitur formulis, id ubi esset, videbat.

LXXX. Accedebat ordo rerum plenus artis, actio liberalis, totumque dicendi placidum et sanum genus. Quod si est optimum, suaviter dicere; nihil est, quod melius hoc quærendum putes. Sed, cum a nobis paulo ante dictum sit, tria videri esse, quæ orator efficere deberet, ut doceret, ut delectaret, ut moveret; duo summe tenuit, ut et rem illustraret disserendo, et animos eorum, qui audirent, devinciret voluptate. Aberat tertia illa laus, quâ permoveret atque incitaret animos, quam plurimum pollere diximus; nec erat ulla vis atque contentio: sive consilio, quod eos, quorum altior oratio, actioque esset ardentior, furere et bacchari arbitraretur; sive quod naturâ non esset ita factus, sive quod non consuêsset, sive quod non posset. Hoc unum illi, si nihil utilitatis habebat, abfuit; si opus erat, defuit. Quinetiam memini, cum in accusatione suâ Q. Gallio crimini dedisset, sibi eum venenum paravisse, idque a se esse deprehensum, seseque chirographa, testificationes, indicia, quæstiones, manifestam rem, deferre diceret, deque eo crimine accurate et exquisite disputavisset: me in respondendo, cum essem argumentatus, quantum res ferebat; hoc ipsum etiam posuisse pro argumento, quod ille, cum pestem capitis sui, cum indicia mortis, se comperisse manifesto, et manu tenere diceret, tam solute egisset, tam leniter, tam oscitanter. "Tu istuc, M. Calidi, nisi fingeres, sic ageres? præsertim cum istâ eloquentiâ alienorum hominum pericula defendere acerrime soleas, tuum negligeres? Ubi dolor? ubi ardor animi, qui etiam ex infantium ingeniis elicere voces et querelas solet? Nulla perturbatio animi, nulla corporis; frons non percussa, non femur: pedis (quod minimum est) nulla supplosio. Itaque tantum abfuit, ut inflammares nostros animos; somnum isto loco vix tenebamus." Sic nos

summi oratoris vel sanitate, vel vitio, pro argumento ad diluendum crimen usi sumus.

Tum Brutus, Atque dubitamus, inquit, utrum ista sanitas fuerit, an vitium? quis enim non fateatur, cum ex omnibus oratoris laudibus longe ista sit maxima, inflammare animos audientium, et, quocumque res postulet modo, flectere, qui hac virtute caruerit, id ei, quod maximum fuerit, defuisse?

LXXXI. Sit sane ita, inquam: sed redeamus ad eum, qui jam unus restat, Hortensium: tum de nobismetipsis, quoniam id etiam, Brute, postulas, pauca dicemus; quamquam facienda mentio est, ut quidem mihi videtur, duorum adolescentium, qui si diutius vixissent, magnam essent eloquentiæ laudem consecuti.

C. Curionem te, inquit Brutus, et C. Licinium Calvum arbitror dicere. Recte, inquam, arbitraris: quorum quidem alter, [quod verisimile dixisset] ita facile soluteque verbis volvebat satis interdum acutas, crebras quidem certe sententias, ut nihil posset ornatius esse, nihil expeditius. Atque hic, a magistris parum institutus, naturam habuit admirabilem ad dicendum. Industriam non sum expertus: studium certe fuit. Qui si me audire voluisset, ut cœperat, honores, quam opes, consequi maluisset. Quidnam est, inquit, istud? et quemadmodum distinguis? Hoc modo, inquam. Cum honos sit præmium virtutis, judicio studioque civium delatum ad aliquem, qui eum sententiis, qui suffragiis adeptus est, is mihi et honestus et honoratus videtur. Qui autem, occasione aliquâ, etiam invitis suis civibus, nactus est imperium, ut ille cupiebat, hunc nomen honoris adeptum, non honorem, puto. Quæ si ille audire voluisset, maximâ cum gratiâ et gloriâ ad summam amplitudinem pervenisset, adscendens gradibus magistratuum, ut pater ejus fecerat, ut reliqui clariores viri. Quæ quidem etiam cum P. Crasso, M. F. cum initio ætatis ad amicitiam se meam contulisset, sæpe egisse me arbi-

tror, cum eum vehementer hortarer, ut eam laudis viam rectissimam esse duceret, quam majores ejus ei tritam reliquissent. Erat enim, cum institutus optime, tum etiam perfecte, planeque eruditus; ineratque et ingenium satis acre, et orationis non inelegans copia: prætereaque, sine arrogantiâ, gravis esse videbatur, et sine segnitiâ verecundus. Sed hunc quoque absorbuit æstus quidam non insolitæ adolescentibus gloriæ: qui, quia navârat miles operam imperatori, imperatorem se statim esse cupiebat; cui muneri mos majorum ætatem certam, sortem incertam, reliquit. Ita gravissimo suo casu, dum Cyri et Alexandri similis esse voluit, qui suum cursum transcurrerant; et L. Crassi, et multorum Crassorum inventus est dissimillimus.

LXXXII. Sed ad Calvum (is enim nobis erat propositus) revertamur: qui [orator fuisset,] cum literis eruditior quam Curio, tum etiam accuratius quoddam dicendi et exquisitius afferebat genus; quod quamquam scienter eleganterque tractabat, nimium tamen inquirens in se, atque ipse sese observans, metuensque ne vitiosum colligeret, etiam verum sanguinem deperdebat. Itaque ejus oratio nimiâ religione attenuata, doctis et attente audientibus erat illustris; a multitudine autem, et a foro, cui nata eloquentia est, devorabatur.

Tum Brutus, Atticum se, inquit, Calvus noster dici oratorem volebat. Inde erat ista exilitas, quam ille de industriâ consequebatur. Dicebat, inquam, ita: sed et ipse errabat, et alios etiam errare cogebat. Nam, si quis eos, qui nec inepte dicunt nec odiose nec putide, Attice putat dicere; is recte, nisi Atticum, probat neminem. Insulsitatem enim et insolentiam, tamquam insaniam quamdam orationis, odit: sanitatem autem et integritatem, quasi religionem et verecundiam oratoris, probat. Hæc omnium debet oratorum eadem esse sententia. Sin autem jejunitatem et siccitatem et inopiam, dummodo sit po-

lita, dum urbana, dum elegans, in Attico genere ponit; hoc recte duntaxat: sed, quia sunt in Atticis alia meliora, videat, ne ignoret et gradus, et dissimilitudines, et vim, et varietatem Atticorum. "Atticos," inquit, "volo imitari." Quos? nec enim est unum genus. Nam quid est tam dissimile, quam Demosthenes et Lysias? quam idem et Hyperides? quam omnium horum Æschines? Quem igitur imitaris? Si aliquem, cæteri ergo Attice non dicebant. Si omnes; quî potes, cum sint ipsi dissimillimi inter se? In quo etiam illud quæro, Phalereus ille Demetrius Atticene dixerit? Mihi quidem ex illius orationibus redolere ipsæ Athenæ videntur. At est floridior, ut ita dicam, quam Hyperides, quam Lysias. Natura quædam, aut voluntas ita dicendi fuit.

LXXXIII. Et quidem duo fuerunt per idem tempus dissimiles inter se; sed Attici tamen: quorum Charisius [multas orationes] scribebat aliis, cum cupere videretur imitari Lysiam; Demochares autem, qui fuit Demosthenis sororis filius, et orationes scripsit aliquot; et earum rerum historiam, quæ erant Athenis ipsius ætate gestæ, non tam historico quam oratorio genere perscripsit. At Charisii vult Hegesias esse similis; isque se ita putat Atticum, ut veros illos præ se pæne agrestes putet. At quid est tam fractum, tam minutum, tam in ipsâ (quam tamen consequitur) concinnitate puerile? Atticorum similes esse volumus. Optime. Suntne igitur ii Attici oratores? Quis negare potest? Hos imitamur. Quomodo, qui sunt et inter se dissimiles, et aliorum? Thucydidem, inquit, imitamur. Optime, si historiam scribere, non si causas dicere, cogitatis. Thucydides enim rerum gestarum pronuntiator sincerus, et grandis etiam fuit: hoc forense, concertatorium, judiciale, non tractavit genus. Orationes autem, quas interposuit, (multæ enim sunt) eas ego laudare soleo; imitari neque possim, si velim, nec velim fortasse, si possim. Ut, si quis Fa-

lerno vino delectetur, sed eo nec ita novo ut proximis consulibus natum velit, nec rursus ita vetere ut Opimium aut Anicium consulem quærat; (atqui eæ notæ sunt optimæ: credo: sed nimia vetustas nec habet eam quam quærimus suavitatem, nec est jam sane tolerabilis: num igitur, qui hoc sentiat, si is potare velit, de dolio sibi hauriendum putet? minime: sed quamdam sequatur ætatem); sic ego istis censuerim et novam istam, quasi de musto ac lacu, fervidam orationem fugiendam, nec illam præclaram Thucydidis nimis veterem, tamquam Anicianam notam, persequendam. Ipse enim Thucydides, si posterius fuisset, multo maturior fuisset et mitior.

LXXXIV. Demosthenem igitur imitemur. O Dii boni! quid, quæso, nos aliud agimus, aut quid aliud optamus? At non assequimur. Isti enim videlicet Attici nostri, quod volunt, assequuntur. Ne illud quidem intelligunt, non modo ita memoriæ proditum esse, sed ita necesse fuisse, cum Demosthenes dicturus esset, ut concursus, audiendi causâ, ex totâ Græciâ fierent. At, cum isti Attici dicunt, non modo a coronâ, quod est ipsum miserabile, sed etiam ab advocatis, relinquuntur. Quare, si anguste et exiliter dicere est Atticorum, sint sane Attici: sed in comitium veniant; ad stantem judicem dicant. Subsellia grandiorem et pleniorem vocem desiderant.

Volo hoc oratori contingat, ut, cum auditum sit eum esse dicturum, locus in subselliis occupetur, compleatur tribunal, gratiosi scribæ sint in dando et cedendo loco, corona multiplex, judex erectus: cum surgit is, qui dicturus sit, significetur a coronâ silentium; deinde crebræ assensiones, multæ admirationes; risus, cum velit; cum velit, fletus: ut, qui hæc procul videat, etiamsi, quid agatur, nesciat, at placere tamen, et in scenâ esse Roscium, intelligat. Hæc cui contingant, eum scito Attice dicere, ut de Pericle audivimus, ut de Hyperide, ut de Æchine, de ipso quidem Demosthene maxime.

Sin autem acutum, prudens, et idem sincerum, et

solidum, et exsiccatum genus orationis probant, nec illo graviore ornatu oratorio utuntur, et hoc proprium esse Atticorum volunt; recte laudant. Est enim, in arte tantâ, tamque variâ, etiam huic minutæ subtilitati locus: ita fiet, ut non omnes, qui Attice, iidem bene; sed, ut omnes, qui bene, iidem etiam Attice, dicant. Sed redeamus rursus ad Hortensium.

LXXXV. Sane quidem, inquit Brutus; quamquam ista mihi tua fuit perjucunda a propositâ oratione digressio. Tum Atticus, Aliquoties sum, inquit, conatus, sed interpellare nolui. Nunc, quoniam ad perorandum spectare videtur sermo tuus, dicam, opinor, quod sentio. Tu vero, inquam, Tite. Tum ille, Ego, inquit, ironiam illam, quam in Socrate dicunt fuisse, quâ ille in Platonis et Xenophontis et Æschinis libris utitur, facetam et elegantem puto: est enim et minime inepti hominis, et ejusdem etiam faceti, cum de sapientiâ disceptetur, hanc sibi ipsum detrahere, eis tribuere illudentem, qui eam sibi arrogant; ut, apud Platonem, Socrates in cœlum effert laudibus Protagoram, Hippiam, Prodicum, Gorgiam, cæteros; se autem omnium rerum inscium fingit et rudem. Decet hoc nescio quomodo illum: nec Epicuro, qui id reprehendit, assentior. Sed, in historiâ, quâ tu es usus in omni sermone, cum, qualis quisque orator fuisset, exponeres, vide, quæso, inquit, ne tam reprehendenda sit ironia, quam in testimonio.

Quorsus, inquam, istuc? non enim intelligo. Quia primum, inquit, ita laudavisti quosdam oratores, ut imperitos posses in errorem inducere. Equidem, in quibusdam, risum vix tenebam, cum Attico Lysiæ Catonem nostrum comparabas, magnum, mehercule, hominem, vel potius summum et singularem virum (nemo dicet secus); sed oratorem? sed etiam Lysiæ similem? quo nihil potest esse pictius. Bella ironia, si jocaremur: sin asseveramus, vide,

ne religio nobis tam adhibenda sit, quam si testimonium dicamus.

Ego enim Catonem tuum, ut civem, ut senatorem, ut imperatorem, ut virum denique, cum prudentiâ et diligentiâ, tum omni virtute excellentem, probo: orationes autem ejus, ut illis temporibus, valde laudo: significant enim quamdam formam ingenii, sed admodum impolitam, et plane rudem. "Origines" vero cum omnibus oratoris laudibus refertas diceres, et Catonem cum Philisto et Thucydide comparares, Brutone te id censebas, an mihi, probaturum? Quos enim ne e Græcis quidem quisquam imitari potest, iis tu comparas hominem Tusculanum, nondum suspicantem, quale esset copiose et ornate dicere.

LXXXVI. Galbam laudas; si ut illius ætatis principem, assentior; sic enim accepimus: sin ut oratorem, cedo, quæso, orationes (sunt enim), et dic, hunc, quem tu plus quam te amas, Brutum, velle te illo modo dicere. Probas Lepidi orationes: paulum hîc tibi assentior, modo ita laudes, ut antiquas: quod item de Africano, de Lælio, cujus tu oratione negas fieri quidquam posse dulcius. Addis etiam nescio quid augustius: nomine nos capis summi viri, vitæque elegantissimæ verissimis laudibus. Remove hæc: næ ista dulcis oratio ita sit abjecta, ut eam adspicere nemo velit. Carbonem in summis oratoribus habitum scio: sed, cum in cæteris rebus, tum in dicendo, semper, quo nihil est melius, id laudari, qualecumque est, solet. Dico idem de Gracchis; etsi de iis ea sunt a te dicta, quibus ego assentior. Omitto cæteros: venio ad eos, in quibus jam perfectam putas esse eloquentiam, quos ego audivi sine controversiâ magnos oratores, Crassum et Antonium. De horum laudibus tibi prorsus assentior: sed tamen non isto modo, ut Polycleti Doryphorum sibi Lysippus aiebat, sic tu suasionem legis Serviliæ tibi magistram fuisse. Hæc germana ironia est. Cur ita sentiam,

non dicam, ne me tibi assentari putes. Omitto igitur, quæ de iis ipsis, quæ de Cottâ, quæ de Sulpicio, quæ modo de Cœlio, dixeris: ii enim fuerunt certe oratores; quanti autem, et quales, tu videris. Nam illud minus curo, quod congessisti operarios omnes; ut mihi videantur mori voluisse nonnulli, ut a te in oratorum numerum referrentur.

LXXXVII. Hæc cum ille dixisset, Longi sermonis initium [pepulisti,] inquam, Attice; remque commovisti, novâ disputatione dignam, quam in aliud tempus differamus: volvendi enim sunt libri, cum aliorum, tum imprimis Catonis. Intelliges, nihil illius lineamentis, nisi eorum pigmentorum, quæ inventa nondum erant, florem et colorem defuisse. Nam de Crassi oratione sic existimo, ipsum fortasse melius potuisse scribere; alium, ut arbitror, neminem. Nec in hoc ironiam dixeris esse, quod eam orationem mihi magistram fuisse dixerim: nam, etsi tu melius existimare videris de eâ, si quam nunc habemus, facultate; tamen, adolescentes, quid in Latinis potius imitaremur, non habebamus. Quod autem plures a nobis nominati sunt, eo pertinuit (ut paulo ante dixi), quod intelligi volui, in eo, cujus omnes cupidissimi essent, quam pauci digni nomine evaderent. Quare ειρωνα me, ne si Africanus quidem fuit (ut ait in historiâ suâ C. Fannius), existimari velim.

Ut voles, inquit Atticus. Ego enim non alienum a te putabam, quod et in Africano fuisset, et in Socrate. Tum Brutus, De isto postea: sed tu (inquit, me intuens) orationes nobis veteres explicabis? Vero, inquam, Brute; sed in Cumano, aut in Tusculano, aliquando, si modo licebit; quoniam utroque in loco vicini sumus. Sed jam ad id, unde digressi sumus, revertamur.

LXXXVIII. Hortensius igitur, cum admodum adolescens orsus esset in foro dicere, celeriter ad majores causas adhiberi cœptus est; quamquam inciderat in Cottæ et Sulpicii ætatem, qui annis decem

majores, excellente tum Crasso et Antonio, deinde Philippo, post Julio, cum iis ipsis dicendi gloriâ comparabatur. Primum memoria tanta, quantam in ullo cognovisse me arbitror, ut, quæ secum commentatus esset, ea sine scripto verbis eisdem redderet, quibus cogitavisset. Hoc adjumento ille tanto sic utebatur, ut sua et commentata et scripta, et, nullo referente, omnia adversariorum dicta, meminisset. Ardebat autem cupiditate sic, ut in nullo unquam flagrantius studium viderim: nullum enim patiebatur esse diem, quin aut in foro diceret, aut meditaretur extra forum: sæpissime autem eodem die utrumque faciebat. Attuleratque minime vulgare genus dicendi: duas quidem res, quas nemo alius; partitiones, quibus de rebus dicturus esset, et collectiones; memor, et quæ essent dicta contra, quæque ipse dixisset. Erat in verborum splendore elegans, compositione aptus, facultate copiosus; eaque erat, cum summo ingenio, tum exercitationibus maximis, consecutus. Rem complectebatur memoriter, dividebat acute; nec prætermittebat fere quidquam, quod esset in causâ, aut ad confirmandum, aut ad refellendum. Vox canora, et suavis: motus et gestus etiam plus artis habebat, quam erat oratori satis. Hoc igitur florescente, Crassus est mortuus, Cotta pulsus, judicia intermissa bello, nos in forum venimus.

LXXXIX. Erat Hortensius in bello, primo anno miles, altero tribunus militum: Sulpicius legatus aberat, etiam M. Antonius: exercebatur unâ lege judicium Variâ; cæteris propter bellum intermissis. Qui frequentes aderant (quamquam pro se ipsi dicebant) oratores, non illi quidem principes, L. Memmius et Q. Pompeius, sed oratores tamen, teste diserto uterque Philippo; cujus in testimonio contentio et vim accusatoris habebat, et copiam.

Reliqui, qui tum principes numerabantur, in magistratibus erant; quotidieque fere a nobis in con-

cionibus audiebantur. Erat enim tribunus plebis tum C. Curio; quamquam is quidem silebat, ut erat semel a concione universâ relictus. Q. Metellus Celer, non ille quidem orator, sed tamen non infans: diserti autem Q. Varius, C. Carbo, Cn. Pomponius; et ii quidem habitabant in Rostris. Caius etiam Julius, ædilis curulis, quotidie fere accuratas conciones habebat: sed me cupidissimum audiendi primus dolor percussit, Cotta cum est expulsus. Reliquos frequenter audiens, acerrimo studio tenebar; quotidieque et scribens, et legens, et commentans, oratoriis tantum exercitationibus contentus non eram. Jam consequente anno Q. Varius, suâ lege damnatus, excesserat. Ego autem, juris civilis studio, multum operæ dabam Q. Scævolæ, P. F. qui, quamquam nemini se ad docendum dabat, tamen, consulentibus respondendo, studiosos audiendi docebat. Atque huic anno proximus, Sullâ consule et Pompeio, fuit. Tum P. Sulpicii in tribunatu quotidie concionantis totum genus dicendi penitus cognovimus: eodemque tempore, cum princeps Academiæ Philo, cum Atheniensium optimatibus, Mithridatico bello domo profugisset, Romamque venisset, totum ei me tradidi, admirabili quodam ad philosophiam studio concitatus; in quo hoc etiam commorabar attentius, quod, etsi rerum ipsarum varietas et magnitudo summâ me delectatione retinebat; tamen sublata jam esse in perpetuum ratio judiciorum videbatur. Occiderat Sulpicius illo anno; tresque proximo trium ætatum oratores erant crudelissime interfecti, Q. Catulus, M. Antonius, C. Julius. Eodem anno etiam Moloni Rhodio Romæ dedimus operam, et actori summo causarum, et magistro.

XC. Hæc etsi videntur esse a propositâ ratione diversa, tamen idcirco a me proferuntur, ut nostrum cursum perspicere, quoniam voluisti, Brute, possis, (nam Attico hæc nota sunt) et videre, quemadmo-

dum simus in spatio Q. Hortensium ipsius vestigiis persecuti.

Triennium fere fuit Urbs sine armis: sed, oratorum aut interitu aut discessu aut fugâ, (nam aberant etiam adolescentes M. Crassus et Lentuli duo) primas in causis agebat Hortensius: magis magisque quotidie probabatur Antistius: Piso sæpe dicebat; minus sæpe Pomponius, raro Carbo; semel aut iterum Philippus. At vero ego hoc tempore omni, noctes et dies, in omnium doctrinarum meditatione versabar. Eram cum Stoïco Diodoto; qui, cum habitavisset apud me, mecumque vixisset, nuper est domi meæ mortuus: a quo, cum in aliis rebus, tum studiosissime in dialecticâ, exercebar; quæ quasi contracta et adstricta eloquentia putanda est; sine quâ etiam tu, Brute, judicavisti, te illam justam eloquentiam, quam dialecticam dilatatam esse putant, consequi non posse. Huic ego doctori, et ejus artibus variis atque multis, ita eram tamen deditus, ut ab exercitationibus oratoriis nullus dies vacuus esset. Commentabar declamitans (sic enim nunc loquuntur) sæpe cum M. Pisone, et cum Q. Pompeio, aut cum aliquo quotidie; idque faciebam multum etiam Latine, sed Græce sæpius; vel quod Græca oratio, plura ornamenta suppeditans, consuetudinem similiter Latine dicendi afferebat; vel quod a Græcis, summis doctoribus, nisi Græce dicerem, neque corrigi possem, neque doceri.

Tumultus interim pro recuperandâ republicâ, et crudelis interitus oratorum trium, Scævolæ, Carbonis, Antistii: reditus Cottæ, Curionis, Crassi, Lentulorum, Pompeii: leges et judicia constituta: recuperata respublica: ex numero autem oratorum, Pomponius, Censorinus, Murena, sublati. Tum primum nos ad causas, et privatas et publicas, adire cœpimus, non ut in foro disceremus, quod plerique fecerunt, sed ut, quantum nos efficere potuissemus,

docti in forum veniremus. Eodem tempore Moloni dedimus operam: dictatore enim Sullâ, legatus ad senatum de Rhodiorum præmiis venerat. Itaque prima causa publica, pro Sex. Roscio dicta, tantum commendationis habuit, ut non ulla esset, quæ non digna nostro patrocinio videretur. Deinceps inde multæ, quas, non minus diligenter elaboratas, et tamquam elucubratas, efferebamus.

XCI. Nunc, quoniam totum me, non nævo aliquo aut crepundiis, sed corpore omni, videris velle cognoscere, complectar nonnulla etiam, quæ fortasse videantur minus necessaria. Erat eo tempore in nobis summa gracilitas et infirmitas corporis; procerum et tenue collum; qui habitus et quæ figura non procul abesse putatur a vitæ periculo, si accedat labor, et laterum magna contentio. Eoque magis hoc eos, quibus eram carus, commovebat, quod omnia sine remissione, sine varietate, vi summâ vocis, et totius corporis contentione, dicebam. Itaque, cum me et amici et medici hortarentur, ut causas agere desisterem; quodvis potius periculum mihi adeundum, quam a speratâ dicendi gloriâ discedendum, putavi. Sed, cum censerem, remissione et moderatione vocis, et commutato genere dicendi, me et periculum vitare posse, et temperatius dicere; ut consuetudinem dicendi mutarem, ea causa mihi in Asiam proficiscendi fuit. Itaque, cum essem biennium versatus in causis, et jam in foro celebratum meum nomen esset, Româ sum profectus.

Cum venissem Athenas, sex menses cum Antiocho, veteris Academiæ nobilissimo et prudentissimo philosopho, fui; studiumque philosophiæ, nunquam intermissum, a primâque adolescentiâ cultum, et semper auctum, hoc rursus summo auctore et doctore, renovavi. Eodem tamen tempore Athenis apud Demetrium Syrum, veterem et non ignobilem dicendi magistrum, studiose exerceri solebam. Post a me Asia tota peragrata est, cum summis quidem orato-

ribus, quibuscum exercebar ipsis lubentibus, quorum erat princeps Menippus Stratonicensis, meo judicio, totâ Asiâ, illis temporibus, disertissimus: et, si nihil habere molestiarum nec ineptiarum, Atticorum est, hic orator in illis numerari recte potest.

Assiduissime autem mecum fuit Dionysius Magnes: erat etiam Æschylus Cnidius, Adramyttenus Xenocles. Hi tum in Asiâ rhetorum principes numerabantur. Quibus non contentus, Rhodum veni, meque ad eumdem, quem Romæ audiveram, Molonem, applicavi, cum actorem in veris causis, scriptoremque præstantem, tum in notandis animadvertendisque vitiis, et instituendo docendoque, prudentissimum. Is dedit operam (si modo id consequi potuit), ut nimis redundantes nos, et superfluentes juvenili quâdam dicendi impunitate et licentiâ, reprimeret, et quasi extra ripas diffluentes coërceret. Ita recepi me biennio post, non modo exercitatior, sed prope mutatus: nam et contentio nimia vocis reciderat, et quasi deferverat oratio; lateribusque vires, et corpori mediocris habitus accesserat.

XCII. Duo tum excellebant oratores, qui me imitandi cupiditate incitarent, Cotta et Hortensius; quorum alter remissus, et lenis, et propriis verbis comprehendens solute et facile sententiam; alter ornatus, acer, et non talis, qualem tu eum, Brute, jam deflorescentem cognovisti, sed verborum et actionis genere commotior. Itaque cum Hortensio mihi magis arbitrabar rem esse, quod et dicendi ardore eram propior, et ætate conjunctior. Etenim videram in iisdem causis, ut pro M. Canuleio, pro Cn. Dolabellâ consulari, cum Cotta princeps adhibitus esset, priores tamen agere partes Hortensium. Acrem enim oratorem, incensum, et agentem, et canorum, concursus hominum, forique strepitus, desiderat.

Unum igitur annum, cum rediissemus ex Asiâ, causas nobiles egimus, cum quæsturam nos, consulatum Cotta, ædilitatem peteret Hortensius. Interim

me quæstorem Siciliensis excepit annus: Cotta ex consulatu est profectus in Galliam: princeps et erat et habebatur Hortensius. Cum autem anno post e Siciliâ me recepissem, jam videbatur illud in me, quidquid esset, esse perfectum, et habere maturitatem quamdam suam. Nimis multa videor de me, ipse præsertim: sed omni huic sermoni propositum est, non ut ingenium et eloquentiam meam perspicias (unde longe absum), sed ut laborem, et industriam. Cum igitur essem in plurimis causis, et in principibus patronis, quinquennium fere versatus, tum in patrocinio Siciliensi maxime in certamen veni, designatus ædilis, cum designato consule Hortensio.

XCIII. Sed, quoniam omnis hic sermo noster non solum enumerationem oratoriam, verum etiam præcepta quædam, desiderat; quid tamquam notandum et animadvertendum sit in Hortensio, breviter licet dicere.

Nam is, post consulatum, (credo, quod videret, ex consularibus neminem esse secum comparandum, negligeret autem eos qui consules non fuissent) summum illud suum studium remisit, quo a puero fuerat incensus; atque in omnium rerum abundantiâ voluit beatius, ut ipse putabat, remissius certe, vivere. Primus, et secundus annus, et tertius, tantum quasi de picturæ veteris colore detraxerat, quantum non quivis unus ex populo, sed existimator doctus et intelligens, posset cognoscere. Longius autem procedens, et in cæteris eloquentiæ partibus, tum maxime in celeritate et continuatione verborum adhærescens, sui dissimilior videbatur fieri quotidie.

Nos autem non desistebamus, cum omni genere exercitationis, tum maxime stilo, nostrum illud, quod erat, augere, quantumcumque erat. Atque (ut multa omittam) in hoc spatio, et in iis post ædilitatem annis, et prætor primus, et incredibili populari voluntate, sum factus. Nam, cum propter assiduitatem in

causis et industriam, tum propter exquisitius et minime vulgare orationis genus, animos hominum ad me dicendi novitate converteram. Nihil de me dicam: dicam de cæteris, quorum nemo erat, qui videretur exquisitius, quam vulgus hominum, studuisse literis, quibus fons perfectæ eloquentiæ continetur; nemo, qui philosophiam complexus esset, matrem omnium bene factorum beneque dictorum; nemo, qui jus civile didicisset, rem, ad privatas causas et ad oratoris prudentiam, maxime necessariam; nemo, qui memoriam rerum Romanarum teneret, ex quâ, si quando opus esset, ab inferis locupletissimos testes excitaret; nemo, qui breviter arguteque, incluso adversario, laxaret judicum animos, atque a severitate paulisper ad hilaritatem risumque traduceret; nemo, qui dilatare posset, atque a propriâ ac definitâ disputatione hominis ac temporis, ad communem quæstionem universi generis orationem traducere; nemo, qui, delectandi gratiâ, digredi parumper a causâ, nemo, qui ad iracundiam magnopere judicem, nemo, qui ad fletum, posset adducere; nemo, qui animum ejus, (quod unum est oratoris maxime proprium) quocumque res postularet, impellere.

XCIV. Itaque, cum jam pæne evanuisset Hortensius, et ego anno meo, sexto autem post illum consulem, consul factus essem, revocare se ad industriam cœpit; ne, cum pares honore essemus, aliquâ re superiores videremur. Sic duodecim post meum consulatum annos in maximis causis, cum ego mihi illum, sibi me ille anteferret, conjunctissime versati sumus: consulatusque meus, qui illum primo leviter perstrinxerat, idem nos rerum mearum gestarum, quas ille admirabatur, laude conjunxerat. Maxime vero perspecta est utriusque nostrûm exercitatio paulo ante, quam, perterritum armis, hoc studium, Brute, nostrum conticuit subito et obmutuit: cum, lege Pompeiâ ternis horis ad dicendum datis, ad causas simillimas inter se, vel potius easdem, novi venieba-

mus quotidie: quibus quidem causis tu etiam, Brute, præsto fuisti, compluresque, et nobiscum et solus, egisti; ut, qui non satis diu vixerit Hortensius, tamen hunc cursum confecerit. Annis ante decem causas agere cœpit, quam tu es natus: idem, quarto et sexagesimo anno, perpaucis ante mortem diebus, unâ tecum socerum tuum defendit Appium. Dicendi autem genus quod fuerit in utroque, orationes utriusque etiam posteris nostris indicabunt.

XCV. Sed, si quærimus, cur adolescens magis floruerit dicendo, quam senior, Hortensius; causas reperiemus verissimas duas. [Primum,] quod genus erat orationis Asiaticum, adolescentiæ magis concessum, quam senectuti. Genera autem Asiaticæ dictionis duo sunt; unum sententiosum et argutum, sententiis non tam gravibus et severis, quam concinnis et venustis; qualis in historiâ Timæus, in dicendo autem, pueris nobis, Hierocles Alabandeus, magis etiam Menecles, frater ejus, fuit; quorum utriusque orationes sunt in primis, ut Asiatico in genere, laudabiles. Aliud autem genus est non tam sententiis frequentatum, quam verbis volucre atque incitatum; qualis est nunc Asia tota; nec flumine solum orationis, sed etiam exornato et faceto genere verborum; in quo fuit Æschylus Cnidius, et meus æqualis Milesius Æschines. In iis erat admirabilis orationis cursus; ornata sententiarum concinnitas non erat. Hæc autem (ut dixi) genera dicendi aptiora sunt adolescentibus; in senibus gravitatem non habent. Itaque Hortensius, utroque genere florens, clamores faciebat adolescens. Habebat enim et Meneclium illud studium crebrarum venustarumque sententiarum; in quibus, ut in illo Græco, sic in hoc, erant quædam magis venustæ dulcesque sententiæ, quam aut necessariæ, aut interdum utiles. Et erat oratio, cum incitata et vibrans, tum etiam accurata et polita. Non probabantur hæc senibus. Sæpe videbam, cum irridentem, tum etiam irascentem et stomachantem, Phi-

lippum: sed mirabantur adolescentes; multitudo movebatur.

Erat excellens judicio vulgi, et facile primas tenebat, adolescens. Etsi enim genus illud dicendi auctoritatis habebat parum, tamen aptum esse ætati videbatur: et certe, quod et ingenii quædam forma lucebat, et exercitatione perfecta erat, verborumque adstricta comprehensio, summam hominum admirationem excitabat. Sed, cum jam honores, et illa senior auctoritas gravius quiddam requireret, remanebat idem, nec decebat idem: quodque exercitationem studiumque dimiserat, quod in eo fuerat acerrimum, concinnitas illa crebritasque sententiarum pristina manebat; sed ea vestitu illo orationis, quo consueverat, ornata non erat.

Hoc tibi ille, Brute, minus fortasse placuit, quam placuisset, si illum flagrantem studio, et florentem facultate, audire potuisses.

XCVI. Tum Brutus, Ego vero, inquit, et ista, quæ dicis, video qualia sint; et Hortensium magnum oratorem semper putavi, maximeque probavi pro Messalâ dicentem, cum tu abfuisti. Sic ferunt, inquam; idque declarat, totidem, quot dixit, (ut aiunt) scripta verbis, oratio. Ergo ille a Crasso consule et Scævolâ usque ad Paulum et Marcellum consules floruit; nos in eodem cursu fuimus a Sullâ dictatore ad eosdem fere consules. Sic Q. Hortensii vox exstincta fato suo est, nostra publico.

Melius, quæso, ominare, inquit Brutus. Sit sane, ut vis, inquam; et id non tam meâ causâ, quam tuâ: sed fortunatus illius exitus, qui ea non vidit cum fierent, quæ providit futura. Sæpe enim inter nos impendentes casus deflevimus, cum belli civilis causas in privatorum cupiditatibus inclusas, pacis spem a publico consilio esse exclusam, videremus. Sed illum videtur felicitas ipsius, quâ semper est usus, ab eis miseriis quæ consecutæ sunt, morte vindicâsse.

Nos autem, Brute, quoniam, post Hortensii, clarissimi oratoris, mortem, orbæ eloquentiæ quasi tutores relicti sumus, domi teneamus eam, septam liberali custodiâ: et hos ignotos atque impudentes procos repudiemus; tueamurque, ut adultam virginem, caste; et ab amatorum impetu, quantum possumus, prohibeamus. Equidem, etsi doleo, me in vitam paulo serius, tamquam in viam, ingressum, priusquam confectum iter sit, in hanc reipublicæ noctem incidisse; tamen eâ consolatione sustentor, quam tu mihi, Brute, adhibuisti tuis suavissimis literis; quibus me forti animo esse oportere censebas, quod ea gessissem, quæ de me, etiam me tacente, ipsa loquerentur, mortuoque, viverent: quæ, si recte esset, salute reipublicæ; sin secus, interitu ipso, testimonium meorum de republicâ consiliorum darent.

XCVII. Sed, in te intuens, Brute, doleo; cujus in adolescentiam, per medias laudes quasi quadrigis vehentem, transversa incurrit misera fortuna reipublicæ. Hic me dolor tangit; hæc me cura sollicitat, et hunc mecum, socium ejusdem et amoris et judicii. Tibi favemus; te tuâ frui virtute cupimus: tibi optamus eam rempublicam, in quâ duorum generum amplissimorum renovare memoriam atque augere possis. Tuum enim forum, tuum erat illud curriculum: tu illuc veneras unus, qui non linguam modo acuisses exercitatione dicendi, sed et ipsam eloquentiam locupletavisses graviorum artium instrumento, et iisdem artibus decus omne virtutis cum summâ eloquentiæ laude junxisses. Ex te duplex nos afficit sollicitudo, quod et ipse republicâ careas, et illa te. Tu tamen, etsi cursum ingenii tui, Brute, premit hæc importuna clades civitatis, contine te in tuis perennibus studiis; et effice id, quod jam propemodum, vel plane potius, effeceras, ut te eripias ex eâ, quam ego congessi in hunc sermonem, turbâ patronorum. Nec enim decet te, ornatum uberrimis artibus (quas cum domo haurire non posses, arcessivisti

ex urbe eâ quæ domus est semper habita doctrinæ), numerari in vulgo patronorum. Nam quid te exercuit Pammenes, vir longe eloquentissimus Græciæ? quid illa vetus Academia, atque ejus hæres Aristus, hospes et familiaris meus, siquidem similes majoris partis oratorum futuri sumus? Nonne cernimus, vix singulis ætatibus binos oratores laudabiles constitisse? Galba fuit inter tot æquales unus excellens, cui (quemadmodum accepimus) et Cato cedebat senior, et qui temporibus illis ætate inferiores fuerunt, Lepidus postea, deinde Carbo: nam Gracchi in concionibus multo faciliore et liberiore genere dicendi; quorum tamen ipsorum ad ætatem laus eloquentiæ perfecta nondum fuit: Antonius, Crassus, post Cotta, Sulpicius, Hortensius, nihil dico amplius: tantum dico, si mihi accidisset, ut numerarer in multis *** si operosa est concursatio magis opportunorum ***

Cætera desiderantur.

RHETORICORUM ET PHILOSOPHICORUM
TOMI PRIMI FINIS.

EXCUDIT T. DAVISON, LONDINI.